

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

Siyaset Bilimi

**TÜRKİYE'DE SİYASAL HAYAT VE CEZAEVLERİ:
HAYATA DÖNÜŞ OPERASYONLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Cansu PARLAK

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

TÜRKİYE'DE SİYASAL HAYAT VE CEZAEVLERİ:
HAYATA DÖNÜŞ OPERASYONLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Cansu PARLAK

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

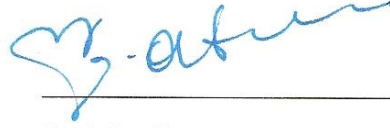
Siyaset Bilimi

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2018

KABUL VE ONAY

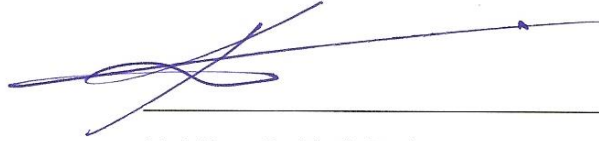
Cansu Parlak tarafından hazırlanan "Türkiye'de Siyasal Hayat ve Cezaevleri: Hayata Dönüş Operasyonları Üzerine Bir İnceleme" başlıklı bu çalışma, 15.01.2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Gökhan Atılgan (Başkan)

Doç. Dr. Mete Kaan Kaynar (Danışman)

Yrd. Doç. Dr. Kadir Dede

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Musa Yaşar Sağlam

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Hacettepe Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

15.01.2018

Cansu Parlak

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

- Tezimin/Raporumun tamamı dünya çapında erişime açılabilir ve bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir.

(Bu seçenekle teziniz arama motorlarında indekslenebilecek, daha sonra tezinizin erişim statüsünün değiştirilmesini talep etseniz ve kütüphane bu talebinizi yerine getirirse bile, teziniz arama motorlarının önbelleklerinde kalmaya devam edebilecektir)

- Tezimin/Raporumuntarihine kadar erişime açılmasını ve fotokopi alınmasını (İç Kapak, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) istemiyorum.

(Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir, kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisi alınabilir)

- Tezimin/Raporumun 15. 01. 2019 tarihine kadar erişime açılmasını istemiyorum ancak kaynak gösterilmek şartıyla bir kısmı veya tamamının fotokopisinin alınmasını onaylıyorum.

- Serbest Seçenek/Yazarın Seçimi

8 / 2 / 2018

Cansu Parlak

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahriyat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, Doç. Dr. Mete Kaan Kaynar danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Cansu Parlak

TEŞEKKÜR

Çalışmalarım süresince beni fikir, öneri ve deneyimleriyle destekleyen değerli büyüğüm, Yıldız Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden emekli Prof. Dr. Ergun AYDINOĞLU hocama,

Tez çalışmalarımın her aşamasında, desteğine ihtiyaç duyduğum her anda bana özen ve sabırla yaklaşan, kıymetli zamanını ayıran, engin bilgi, birikim ve tecrübelerini benimle paylaşarak bana örnek olan, üzerimdeki hak ve emeğini asla ödeyemeyeceğim, Hacettepe Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesi ve tez danışmanım Doç. Dr. Mete Kaan KAYNAR hocama,

Arşivini benimle paylaşarak bana destek olan ve yol gösteren Arş. Gör. Barış MUTLUAY hocama,

Medya taramasında bana yardımcı olarak ilgisini esirgemeyen Milliyet Gazetesi Ankara Haber Müdürü Sayın Gökçer TAHİNCİOĞLU'na

sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Ayrıca çalışmalarım ile ilgili olarak, her ihtiyaç duyduğumda yanımda olan, gözlem ve deneyimlerini bana açık yüreklilikle aktarmaktan çekinmeyen sevgili Süleyman ALTUNOĞLU, iyi ki varsın. Yanımda olduğun için minnettarım, sen olmasaydın yapamazdım.

ÖZET

PARLAK, Cansu. *Türkiye’de Siyasal Hayat ve Cezaevleri: Hayata Dönüş Operasyonları Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2018.

Siyasi suç zaman, mekan ve konjonktüre göre farklılık gösteren, üzerinde anlaşmaya varılamayan bir mefhumdur. Bu doğrultuda, siyasi suçluya uygulanan yaptırımlar şartlara göre farklılık göstermiştir. Dolayısıyla ülkemizde de siyasi tutukluyu kapatma pratikleri değişkenlik göstermiştir. Siyasi tutuklu sayısının arttığı askeri müdahale dönemleri bu pratiklerin dönüm noktasını teşkil etmiş ve koğuş tipi cezaevlerinde başlayan tecrit, son olarak, siyasi mahkumların F Tipi Cezaevleri’ne kapatılmasıyla bugünkü pratiğe dönüşmüştür. F Tipi Cezaevleri’ne geçiş süreci hem cezaevlerinde hem de kamuoyunda yankılar uyandırmış, bu dönemde tecrit karşıtı eylemler ve ölüm oruçları yapılmıştır. Nihai olarak, 19 Aralık 2000 Hayata Dönüş Operasyonu F tipi cezaevlerine geçişin son aşaması olmuştur. Bu çalışmada, Hayata Dönüş Operasyonu’na giden süreçte, diğer cezaevi operasyonları ile tecrit karşıtı cezaevi direnişleri, açlık grevleri ve ölüm oruçları siyasal şiddet ve feda bağlamında ele alınacaktır.

Anahtar Sözcükler

Hayata Dönüş Operasyonu, cezaevi, F tipi cezaevi, siyasi tutukluluk, siyasi suç, açlık grevi, ölüm orucu, operasyon, kapatılma.

ABSTRACT

PARLAK, Cansu. *Political Life and Prisons in Turkey: A Research on the 'Operations Back to Life'*, Master's Thesis, Ankara, 2018.

Political crime is a nonconcurrent concept that is entirely dependent on time, venue and conjuncture. In this sense, the sanctions applied to political criminals have been circumstantial and accordingly, incarceration techniques in Turkey varied. Military coup administrations, during which the number of political criminals peaked, have been the turning points of incarceration practices of political prisoners. Isolation started in ward - type prisons ended up with incarceration in F - type prisons. Transition to F type prisons had repercussions both in prisons and in public, which resulted in protests and death fasts against isolation. Finally the Operations 'Back to Life' conducted on 19 December 2000 have been the last phase of the transition to F type prisons. This study aims to clarify the operations conducted on prisons, hunger strikes, death fasts, and other resistance in prisons, as well as the ones against isolation in the process of the Operations 'Back to Life'.

Keywords

Operations 'Back to Life', prison, jail, F type prison, political crime, political prisoner, hunger strike, death fast, operation, incarceration

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	i
BİLDİRİM.....	ii
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	iii
ETİK BEYAN.....	iv
TEŞEKKÜR.....	v
ÖZET.....	vi
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xi
GİRİŞ.....	1
1.BÖLÜM : KOLEKTİF POLİTİK ŞİDDET VE FEDA.....	5
1.1. Kolektif Şiddetin Sosyolojisi.....	5
1.1.1. Siyasal Şiddete Empirik ve Normatif Yaklaşımlar.....	7
1.1.2. Kolektif Şiddete Grupsal Yaklaşım.....	7
1.1.3. Kolektif Şiddete Bireysel Yaklaşım.....	11
1.1.4. Kolektif Şiddete Marksist Yaklaşım.....	19
1.2. Kolektif Şiddet Bağlamında Devrim.....	21
1.2.1. Devrim Kavramı.....	21
1.2.3. Devrimin Belirleyicileri ve Türleri.....	24
1.3. Marksist Devrim Kavramı ve Feda Kavramı.....	28
1.3.1. Marksizmin Felsefi Temelleri.....	28
1.3.2. Tarihsel Materyalizm ve Sınıf Savaşımı.....	32
1.3.3. Devrimci Şiddet Bağlamında Feda Kavramı.....	35

2. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE SİYASİ MAHKUMUN KAPATILMASI.....	42
2.1. Geçmişten Günümüze Cezaevinin Evrimi.....	42
2.2. Türkiye’de Siyasi Suç Kavramı ve Kapatılma.....	50
2.2.1. Tecrit.....	61
2.2.2. İdari Tecrit.....	64
3. BÖLÜM: HAYATA DÖNÜŞ OPERASYONU.....	73
3.1. 1980-2000 Arası Türkiye Solu.....	73
3.1.1. 12 Eylül’e Giden Süreçte Türkiye Solunun Örgütsel Yapısı.....	73
3.1.2. Bir Direniş Mekanı Olarak Cezaevleri.....	85
3.1.3. 12 Eylül Sonrası Solun Yeniden Yapılanma Süreci.....	100
3.2. Türkiye’de Cezaevi Operasyonları.....	109
3.2.1. 1991 Eskişehir Özel Tıp Cezaevi Operasyonu.....	110
3.2.2. 1995 Buca Cezaevi Operasyonu.....	113
3.2.3. 1996 Ümraniye Cezaevi Operasyonu.....	115
3.2.4. 1996 Ölüm Oruçları	118
3.2.5. 1996 Diyarbakır Cezaevi Operasyonu.....	123
3.2.6. 1999 Ulucanlar Cezaevi Operasyonu.....	125
3.2.7. 2000 Metris Cezaevi Operasyonu.....	128
3.2.8. 2000 Burdur Cezaevi Operasyonu.....	130
3.2.9. 2000 Bergama Cezaevi Operasyonu.....	131
3.2.10. Cezaevi Operasyonları ve Medya.....	132
3.3. BÖLÜM: Hayata Dönüş Operasyonu.....	145
3.3.1. Operasyon Hazırlıkları.....	146
3.3.1.1. Hukuki Hazırlık.....	146
3.3.1.2. Kamuoyu Hazırlığı.....	152
3.3.1.3. Fiziki Hazırlık.....	156
3.3.1.4. Askeri Hazırlık.....	157
3.3.2. Operasyona Giden Süreç.....	160

3.3.3. Operasyon.....	169
3.3.3.1. Bayrampaşa Cezaevi Bayanlar Koğuşu.....	170
3.3.3.2. Bayrampaşa Cezaevi Erkekler Koğuşu.....	172
3.3.3.3. Ümraniye Cezaevi.....	174
3.3.3.4. Çanakkale Cezaevi.....	176
3.3.3.5. Bursa Cezaevi.....	178
3.3.3.6. Ceyhan Cezaevi.....	179
3.3.3.7. Çankırı Cezaevi.....	180
3.3.3.8. Uşak Cezaevi.....	182
3.3.3.9. Buca Cezaevi.....	183
3.3.10. Niğde Cezaevi.....	184
3.3.3.11. Bartın Cezaevi.....	185
3.3.3.12. Malatya Cezaevi.....	185
3.3.3.13. Aydın Cezaevi.....	186
3.3.4. Hayata Dönüş Operasyonu ve Medya.....	187
3.3.5. Hayata Dönüş Operasyonu ve Yargılamalar.....	195
SONUÇ.....	203
KAYNAKÇA.....	207
EK-1 1980-2000 Arası Cezaevlerindeki Olaylar Kronolojisi.....	223
EK-2 Rakamlarla Hayata Dönüş Operasyonu.....	229
EK-3 Etik Kurul İzin Muafiyet Formu.....	230
EK-4 Tez Orijinallik Raporu.....	231

KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
ADYÖD	Ankara Demokratik Yüksek Öğretim Derneği
AEP	Arnavutluk Emek Partisi
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AP	Adalet Partisi
bkz.	Bakınız
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CMK	Cezaevi Merkez Koordinasyonu
CPT	Avrupa İşkenceyi ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezayı Önleme Komitesi
CY	Cephe Yolu
ÇHD	Çağdaş Hukukçular Derneği
ÇKP	Çin Komünist Partisi
ÇS	Çayan Sempatizanları
DABK	Doğu Anadolu Bölge Komitesi
DDKO	Devrimci Doğu Kültür Ocakları
DETUDAP	Devrimci Tutsaklarla Dayanışma Platformu
Dev-Genç	Devrimci Gençlik
Devrimci Halkın Birliği	DHB
DH	Direnış Hareketi
DHB	Devrimci Halkın Birliği
DHKP-C	Devrimci Halkın Kurtuluş Partisi-Cephesi

DHP	Demokratik Halklar Platformu
DHY	Devrimci Halkın Yolu
DİSK	Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu
DK	Devrimci Kurtuluş
DMP	Demokratik Mücadele Platformu
DP	Demokrat Parti
DS	Devrimci Sol
DY	Devrimci Yol
DYP	Doğru Yol Partisi
EB	Eylem Birliği
EMEP	Emeğin Partisi
FKBDC	Faşizme Karşı Birleşik Direniş Cephesi
FKF	Fikir Kulüpleri Federasyonu
FP	Fazilet Partisi
FTKME	Faşist Teröre Karşı Silahlı Mücadele Ekipleri
GMK	Geçiçi Merkez Komite
HADEP	Halkın Demokrasi Partisi
HGK	Halk Kurtuluş Güçleri
HK	Halkın Kurtuluşu
HÖP	Hak ve Özgürlükler Platformu
HY	Halkın Yolu
IMF	Uluslararası Para Fonu
İBDA-C	İslami Büyük Doğu Akıncılar Cephesi
İGD	İlerici Gençlik Derneği

İHD	İnsan Hakları Derneği
İKD	İlerici Kadınlar Derneği
İÖ	İnşaa Örgütü
İS	Türkiye Komünist Partisi – İşçinin Sesi
K	Kurtuluş
KESK	Kamu Emekçileri Sendikaları Konfederasyonu
KSD	Kurtuluş Sosyalist Dergi
Mazlumder	İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği
MB	Mücadele Birlik
MDD	Milli Demokratik Devrim
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MHP	Milliyet Hareket Partisi
MİT	Milli İstihbarat Teşkilatı
MK	Merkez Komite
MLKP	Marksist Leninist Komünist Parti
MLSPB	Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birlikleri
MSP	Mill Selamet Partisi
ODTÜ	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
ÖDP	Özgürlük ve Dayanışma Partisi
P	Partizan
PASS	Politikleşmiş Askeri Savaş Stratejisi
PK	Proleteryanın Kurtuluşu
PKK	Kürdistan İşçi Partisi
PKK-DÇS	PKK/Devrimci Çizgi Savaşçıları

PY	Partizan Yolu
RP	Refah Partisi
s.	sayfa
SBKP	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SDP	Sosyalist Demokrasi Partisi
SİP	Sosyalist İktidar Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhruriyetler Birliği
TAYAD	Tutuklu Aileleriyle Yardımlaşma Derneği
TCK	Türk Ceza Kanunu
TDKİH	Türkiye Devrimci Komünist İşçi Hareketi
TDKP	Türkiye Devrimci Komünist Partisi
TDP	Türkiye Devrim Partisi
TDY	Türkiye Devriminin Yolu
THKO	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu
THKO-GMK	Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu – Geçici Merkez Komite
THKP-C	Türkiye Halk Kurtuluş Partisi-Cephesi
THKP-C/HDÖ	Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi-Cephesi/Halkın Devrimci Öncüleri
THKP-C/X	Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi X Örgütü
TİHV	Türkiye İnsan Hakları Vakfı
TİİKP	Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi
TİKB	Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği
TİKB-B	Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği – Bolşevik
TİKKO	Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu

TİP	Türkiye İşçi Partisi
TİSK	Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu
TKEH	Türkiye Komünist Emek Hareketi
TKEP	Türkiye Komünist Emek Partisi
TKEP/L	Türkiye Komünist Emek Partisi/ Leninist
TKİH	Türkiye Komünist İşçi Hareketi
TKİP	Türkiye Komünist İşçi Partisi
TKP	Türkiye Komünist Partisi
TKP(ML)	Türkiye Komünist Partisi (Marksist-Leninist)
TKP/ML (YİÖ)	Türkiye Komünist Partisi/Marksist Leninist (Yeniden İnşa Örgütü)
TKP/ML	Türkiye Komünist Partisi /Marksist Leninist
TMK	Terörle Mücadele Kanunu
TMMOB	Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TSİP	Türkiye Sosyalist İşçi Partisi
TTB	Türk Tabipleri Birliği
TUYAB	Tutuklu Yakınları Birliği
Tüm Yargı-Sen	Tüm Yargı ve İnfaz Kurumları Çalışanları Sendikası
TRT	Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
ÜY	Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi-Cephesi / Üçüncü Yol
vb.	ve benzeri

GİRİŞ

Siyasal şiddet, siyasi katılımın şiddet metoduyla sağlandığı rasyonel bir eylemdir. Başka bir deyişle, siyasi sonuçlar doğuran her türlü şiddet, siyasi şiddet tanımına girebilmektedir. Siyasal ideolojiler şiddeti olumluylaabilmekte, tetikleyebilmekte ya da tam aksine yadsıyabilmektedir. Herhangi bir ideolojinin şiddeti olumluylaabıp olumluamaması siyasi bir tahlil gerektirirken, toplumsal şiddetin hangi şartlar altında gerçekleşeceği sosyolojik tahlillerle ortaya koyulabilmektedir. Şiddet üzerine çalışan Neil Smelser gibi sosyologlar, şiddetin hangi şartlar altında gerçekleşeceği üzerine öngörülerde bulunmuştur. Bu öngörülere göre, kolektif şiddetin gerçekleşebilmesi için önce bir Yapısal Olanaklılık bulunmalı, daha sonra Yapısal Gerginlik, bireyler tarafından hissedilmelidir. Benzer şekilde, Ted Gurr da bir memnuniyetsizliğin kolektif hareketlerle karşılık bulması için o memnuniyetsizliği siyasallaşması gerektiğine dikkat çekmiştir (1970: 12-13).

Marksist öğretinin tarihsel ilerlemeciliğin devrimle gerçekleşeceği fikrine benimsemektedir. Dolayısıyla bir kolektif eylem olarak devrim kavramı, Marksist ideolojinin vazgeçilmez bir veçhesidir. Marksist öğretinin temel ereği olan komünist düzen için proleter sınıfın yapacağı devrim, Türkiye'deki sosyalistleri de etkilemiş, Türkiye'li sosyalistlerin devrime, dolayısıyla şiddete bakış açılarını şekillendirmiştir. Denilebilir ki, Marksist kuram Türkiye solundaki şiddet algısını meşru zemine oturtan bir doktrindir.

Türkiyeli sosyalistleri şiddet bağlamında etkileyen bir başka kavram ise fedadır. Feda, sol görüşteki bireyin kendini devrim, ait olduğu örgüt veya değerler uğruna hayatını gözden çıkardığı durumlara karşılık gelmektedir. Feda, kökeni tarih öncesi zamanlarda bulunabilen kadim bir kavram olmakla birlikte, dine içkin olan orijinal anlamını aşmasıyla birlikte seküler sahaya da sirayet etmiştir. Bu sirayet, sosyalist düşüncede de karşılık bulmuş ve kendini devrim uğrunda feda eden bireyler *devrim şehidi* olarak kabul edilmişlerdir. Devrim şehidi mefhumu, hem ideolojinin yeniden üretimine katkı sağlamakta hem de

ideolojinin öngördüğü ya da gerektirdiği şiddetin meşru zeminini sağlamaktadır. Başka bir deyişle; ideolojiler siyasal şiddeti meşru kılan doktrinler üretirken, feda kavramıyla birlikte, şiddet ideolojiyi haklı çıkarmaya başlar.

Devrim şehidi mefhumu Türkiye solunda oldukça geniş bir alanı kapsamaktadır. Özellikle 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbeleri'ni takiben toplumsal muhalefetin kitlesel şekilde cezaevlerine kapatılması sonucunda, cezaevleri muhalefetin yeni adresi haline gelmiştir, feda eylemleri ise cezaevlerinde sıkça gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, *siyasi suçlu* kabul edilen sol görüşlü mahkûmlara karşı farklı kapatma pratikleri uygulanmış; bu farklılaşma 2000 yılında F Tipi cezaevlerine geçişle bugünkü nihai halini almıştır. Cezaevlerine devletin mi yoksa mahkûmların mı hakim olduğu tartışmaları, hegemonyayı ele geçirmeye çalışan cezaevi idaresinin farklı uygulamaları ile bu uygulamalara mahkûmlar tarafından gösterilen direnişler etrafında şekillenmiştir. Cezaevi idareleri, cezaevlerindeki hegemonyanın tesisi için şedit eylemlere sık sık başvurmuştur. Koğuşlarda örgütlülüğünü muhafaza etmiş mahkûmlar, bu duruma karşılık olarak direniş göstermişlerdir.

Bu hegemonyanın siyasi mahkûmlar ve cezaevi idaresi arasında salınımı esnasında defalarca açlık grevi, ölüm orucu, kendini yakma/asma gibi feda eylemleri görülmüştür

Siyasi mahkûmların adli mahkûmlardan farklı kapatılmalarının temel nedeni, mahkûmların cezaevlerini yeni direniş mekanları olarak benimsemelerinden ileri gelmektedir. Kitlesel kapatılmanın bir sonucu olarak, siyasal mücadelelerini cezaevlerinden sürdüren siyasi mahkûmların örgütlülüğünü yıkmak ve repolitize etmenin gerekliliği, mahkûmlar arasında *tabutluk* tabir edilen hücre tipi cezaevlerine geçişle sonuçlanmıştır. Fakat bu geçiş oldukça meşakkatli olmuştur. Hayata Dönüş Operasyonu, bu geçiş sürecinde bir son ya da bir başlangıçtan ziyade büyük feda eylemlerinin gerçekleştiği önemli bir dönüm noktasıdır.

Tezin birinci bölümünün amacı, devrimci şiddet ve feda kavramları arasındaki bağlantıyı kurmaktır. Bu bağlamda, siyasal şiddet ve toplumsal şiddetin tanımları verilmeye çalışılacak ve toplumsal şiddetin hangi şartlar altında

gerçekleşebileceği farklı sosyologların perspektiflerinden ele alınacaktır. Toplumsal şiddeti anlamak, tez için iki noktada önem arz etmektedir. İlk olarak, sosyalist düşüncedeki devrim kavramı, kolektif bir şiddet biçimi olarak, Türkiye’de sol eğilimli bireyleri de etkilemiş ve sosyalist mücadelede devrimci şiddet mefhumunun doğmasına neden olmuştur. Şiddetin *devrimci* olmasını sağlayan, farklı bir deyişle, şiddeti meşrulaştıran noktanın sosyalist düşünceye içkin olduğu fikri, proleterya devrimi üzerinden açıklanmaya çalışılacak; bu bağlamda, Marksist düşüncenin temellerine değinilecektir. Böylece devrimci şiddet mefhumunun düşünsel temeli açıklanacak ve devrimci şiddet ile toplumsal şiddet arasındaki bağ kurulacaktır.

İkinci olarak ise, toplumsal şiddet açıklanırken, toplumsallığın bireyleri siyasallaştırmadaki rolü üzerinde durulacaktır. Toplumsal olanın, bireyi siyasallaştırdığı kabulü, tez için önemlidir. Zira koğuş tipi cezaevlerinde örgütlülük korunduğu ve dolayısıyla politizasyon sağlandığı için cezaevleri, siyasi mahkûmların direniş alanı haline gelmiştir. Örgütlülük, iktidarın o dönemde siyasi suçlu addettiği politik grupların kendilerini yeniden üretmesi bağlamında önemli rol sahibidir. Örgütlülüğüne zarar gelmeyen politik gruplar cezaevleri direnişleri ile ölüm orucu, açlık grevi, kendini yakma/asma gibi eylemlerin aktörleri olmuşlardır.

Birinci bölümde ele alınacak son kavram ise fedadır. Tezde eski çağlardan beri feda kavramının geçirdiği evrim, sırasıyla teolojik, seküler ve sol düşüncedeki açıklamalarıyla irdenecek ve son olarak *devrim şehidi* kavramının feda ile bağlantısı kurularak cezaevlerindeki feda eylemlerine değinilecektir. Zira Türkiye’de kapatılan siyasi mahkûmlar için, ölüm orucu, açlık grevi ve kendini yakma/asma eylemleri cezaevlerinde siyasi katılımın bir şeklidir. Başta Hayata Dönüş Operasyonu’nda olmak üzere, onun öncesinde ve sonrasında bu eylemlere sıkça rastlanılmıştır

İkinci bölümde ise hapishanenin evrimi Michel Foucault’nun *Hapishanenin Doğuşu* isimli kitabı üzerinden açıklanmaya çalışılarak modern kapatma tekniklerine giriş yapılacaktır. Siyasi suç kavramı ve siyasi mahkûmların kapatılmasının kısa bir tarihçesinin ardından Türkiye’de siyasi mahkûma

muamele şekilleri irdelenecek, farklı siyasi konjonktürdeki farklı kapatma pratikleri ve tedmanlar açıklanacaktır.

Son bölüm, Türkiye’de 60’lı yıllardan sonra sol örgütlerin tarihi ile başlayacaktır. Zira Türkiye solunun 60’lı yılların başında benimsediği siyasi katılım ile özellikle 1974 yılından sonra benimsediği siyasi katılım arasındaki en önemli fark silahlı mücadelenin benimsenmesi olmuş, 1980 Askeri Darbesi’nin ardından gelen kapatılma ve tedmanlar da bu doğrultuda değişiklik göstermiştir.

Türkiye’de sol örgütlerin tarihçesini anlamak, cezaevi direnişleri, açlık grevi ve ölüm oruçları bağlamında da önemlidir. Koğuş tipi cezaevlerinde kapatılan siyasi mahkûmlar örgütsel kimliklerini kaybetmemiş, dolayısıyla mücadele arzularını yitirmemişlerdir. Bu durum, onları cezaevi direnişi ve feda eylemleri gibi mücadele şekillerine sevk etmiştir. Cezaevi direnişlerinin ekseriyetnin örgütlü siyasi mahkûmlar tarafından çıkarılmasının, adli mahkûm sayısı ile siyasi mahkûm sayısı oranlandığında, anlamlı olduğu görülmektedir. İktidarın, cezaevi direnişlerini kırmanın yolunun örgütlülüğü yıkmaktan geçtiğini fark etmesi üzerine hücre tipi cezaevleri gündeme gelmiştir.

Daha önce de belirtildiği üzere, Türkiye’de cezaevleri tartışmaları, cezaevlerine kimin hakim olduğu üzerinden yürümektedir. Bu hakimiyet, mahkûmlar tarafından gösterilen direniş ve iktidar tarafından yapılan cezaevi operasyonları üzerinden el değiştirmiştir. Hayata Dönüş Operasyonu, Türkiye’deki cezaevi operasyonlarının en kitlesel ve en kanlısı olmakla birlikte, diğer operasyonların bir parçası niteliğindedir. Bu bakımdan Türkiye’deki cezaevi operasyonlarını ele almak gerekmektedir. Üçüncü bölümde, siyasi mahkûmlara yönelik cezaevi operasyonları anlatılacak, Hayata Dönüş Operasyonu ile bağlantılar kurulacaktır. Çünkü hem iktidar hem de mahkûmlar önceki operasyonlardan ders çıkarmışlar, önceki hataları tekrar etmemeye özen göstermişlerdir.

Hayata Dönüş Operasyonu’nun hukuki, fiziki ve askeri hazırlıklarından operasyonun cezaevlerinde nasıl gerçekleştirildiği anlatılacaktır. Operasyonun medyaya yansımaları ile doğurduğu hukuki sonuçlar verilerek tez bitirilecektir.

1. KOLEKTİF POLİTİK ŞİDDET VE FEDA

1.1. KOLEKTİF ŞİDDETİN SOSYOLOJİSİ

Devrimci şiddet ve Türkiye solunda feda kavramları ele alınmadan önce literatürde kabul görmüş siyasal ve kolektif şiddet tanımlarını irdelemek ve toplumsal şiddetin sosyolojik açıklamalarına kısa bir giriş yapmak gerekmektedir.

Şiddet yoluyla siyasi katılım olarak tanımlayabileceğimiz siyasal şiddet, Hannah Arendt'e göre (1970: 35), gücün en aleni gösterimidir.¹

Şiddeti, siyaset yapmanın bir yolu olarak ele alan bakış açısının yanı sıra bir de Michel Foucault gibi, siyaseti, şiddet uygulamanın bir şekli olarak yorumlayanlar vardır. “*Carl von Clausewitz’in², savaşın, politikanın başka araçlarla sürdürülmesi olduğu şeklindeki ünlü formülasyonu, Foucault tarafından tersinden anlaşılmağa ısrar edilir: politika, savaşın başka araçlarla devam ettirilmesidir.*” (Neocleous, 2014: 19).

Ted Robert Gurr, politik şiddeti, “*Politik bir topluluğun içinde, politik rejime, aktörlerine – bunlar rakip politik gruplar olabileceği gibi, mevcut iktidarın temsilcileri de olabilir – ya da politikacılarına yönelik her kolektif saldırı*” olarak tanımlarken (1970: 3-4), bu tanıma Isabelle Sommier’in, şiddetin, radikal bir toplumsal değişim ideolojisi uyarınca devlet iktidarına saldırmaya çalıştığında *devrimci* olduğuna yönelik katkısı (2012: 22), tezde kabul edilecek devrimci şiddet tanımıdır.

Charles Tilly ve diğerleri, kolektif politik şiddeti, kolektif bir güç mücadelesi ve hak talebinden doğan eylem (1975: 238) olarak tanımlarken, Donald Black’e göre (1894), kolektif şiddet, bir toplumsal kontrol olarak, insanların sapkın bir

¹Arendt, Şiddet Üzerine isimli kitabında, şiddetin, araçsal yönüne dikkat çeker. İktidar (power), kuvvet (strength), güç (force) ve otorite (authority), ayrımını yapan Arendt’e göre, şiddet, araçsal yönüyle karakterize olduğundan (1970: 51) ötürü fenomenolojik olarak kuvvete yakındır, zira şiddet, diğer bütün araçlar gibi, gelişiminin son mertebesinde, yerine bir muadil bulunana kadar doğal kuvveti arttırmak amacıyla tasarlanır ve kullanılır (1970: 46).

² Carl von Clausewitz’in savaş ile siyaset arasında kurduğu ilişki için ayrıca bkz. (Clausewitz, 2007) ve Clausewitz’in güç tanımı için ayrıca bkz. (Arendt, 1970: 35)

davranışı tanımladığı ya da sapkın bir davranışa karşılık verdiği süreçtir.³ Bireysel düzeyde gerçekleştirilen bir şiddet eylemi, çoğu zaman bir suç unsuru olarak görülürken, şiddetin kolektif gerçekleştirilmesi, eyleme ayrıca politik bir boyut kazandırabilmektedir. Ulrike Meinhof'un da dediği gibi, *“Eğer bir taş atılırsa, bu ceza gerektiren bir suçtur, ama binlerce taş atılırsa, bu politik bir eylemdir.”* (Aust, 2008: 36).

Toplumsal şiddetin zamansallığında belirleyici olan temel faktör ise çekişmeli bir siyasetin oraya çıkışıdır. İlerleyen bölümlerde, Tilly'nin aktardığı toplumsal şiddet tipolojisinin temelinde, Sommier'in tartıştığı üzere şiddeti meşru gösteren bir düşüncesinin yayılması ya da çekişmeli siyaseti, Schmittyen bir *biz-onlar* ayırımına⁴ indirgeyerek şiddetin araçsallaştırılmasından önce, çekişmeli siyasetin izini sürmekte yarar vardır. Zira herhangi bir toplumsal şiddet tipinin ortaya çıkışında ve bu şiddetin otorite tarafından karşılık bulmasının temelinde, evvela çatışmalı siyaset yatar. Özellikle, devletler taraf olduğunda, kolektif şiddet, çekişmeli siyasetin özel meselesi haline gelir. Sıra büyük ölçekli şiddetin karakterindeki ve yoğunluğundaki çeşitliliği açıklamaya geldiğinde, bu bakış açısı önem arz edecektir (Tilly, 2009: 25).⁵

İlerleyen bölümlerde, sosyal bilimlere yaklaşımda, kolektif politik şiddet analizi odağında tercih edilen teori ve yöntemler ele alınarak tezde benimsenecek yöntemler belirtilecektir.

³ Donald Black'ın, şiddetin kolektifleştirme veçhesi ve partizanlık ilişkisi üzerine bir makale için bkz. (Roche, 2001)

⁴ Carl Schmitt'in siyasal dost-düşman ayrımı için bkz. (Schmitt, 2007).

⁵ Keza, kolektif şiddet ve devlet bağlamında, Gurr'un yaptığı kolektif ve politik şiddet ayrımı dikkat çekicidir. Gurr, kolektif şiddeti, politik şiddetten şu şekilde ayırır: *“Kolektif şiddetin potansiyeli, toplumun üyeleri arasındaki memnuniyetsizliğin yoğunluğu ve boyutunun bir işlevidir. Siyasal şiddetin potansiyeli ise, bu memnuniyetsizliklerden, siyasal sistemin ve ajanlarının ne ölçüye kadar sorumlu tutulduğunun işlevidir.”* (1970: 8).

1. 1. 1. Siyasal Şiddete Empirik ve Normatif Yaklaşımlar

Sosyal bilimlerde, birçok açıklama yöntemi kullanılır. Şedit çatışmaların analizinde, sosyal bilimcilerin genellikle tercih ettikleri yöntemler, normatif teoriler ve empirik teorilerdir. Normatif teoriler, preskriptif yaklaşımlara odaklanır. Olan ilişki ve düzenden ziyade olması gereken ilişki ve düzeni konu edinen, kural ve kaide koyucu özelliğe sahiplerdir. *Doğru, yanlış nedir? ya da Kabul edilir, kabul edilemez nedir?* gibi etik sorularla ilgilenirler. Örneğin, *Savaş etik midir?, Savaş esnasında hangi taktik kabul edilemezdir?, Hangi şartlar altında savaş yapmak ahlakidir?* gibi sübjektif soruları ve yanıtlarını tartışırlar.

Kolektif politik şiddetin analizinde kullanılan diğer bir yöntem, empirik teoridir. Empirik teoride, odak, ilişki ve düzenin nasıl olması gerektiği şeklindeki preskriptif yaklaşımdan, neden hâlihazırda o şekilde olduğunun analizine kayar. Daha *objektif* olarak tanımlayabileceğimiz bu teori, doğru-yanlış, kabul edilir-kabul edilemez, ahlâkî-ahlâk dışı gibi bağlamlarla ilgilenmez, ele aldığı vakayı ya da olguyu açıklamaya çalışır.

Tezde, normatiften ziyade, empirik teori yöntemi benimsenecek ve tezin konusu olan vaka, bu yöntemle açıklanmaya çalışılacaktır.

1. 1. 2. Kolektif Şiddete Grupsal Yaklaşım

Kolektif davranış bağlamında, kolektif politik şiddete yaklaşımda, diğer bir ayırım, kolektif eylemin öznesinin belirlenmesidir. Bu bağlamda, literatürde, çoğunlukla kabul edilen siyasal şiddet özneler, devletler, örgütlü ve örgütsüz insan grupları ve bireylerdir. Dolayısıyla şiddete, öznesi bağlamında yaklaşım, uluslararası, grupsal (toplumsal) veya bireysel olarak üç grupta incelenebilir.⁶

⁶ Bu ayırım, deterministik bir yaklaşımın sonucu değildir. Özneler arasındaki sınır çok net olmamakla birlikte, belli bir öznenin siyasal şiddeti, başka bir öznenin şiddetine dönüşebilmektedir. Örneğin iç savaş, toplumsal şiddet kategorisine girdiğinden, özne, grupsal yaklaşım ile ele alınır, fakat iç savaşların uluslararası savaşlara evrildiği görülmüştür. Bu

Uluslararası yaklaşım, ekseriyetle, kolektif politik şiddeti, ülkeler arası savaş bağlamında ele alır. Dolayısıyla, tezin odak noktasında olan yaklaşım türleri bireysel ve grupsal yaklaşımlardır.⁷

Kolektif davranışın tezahürü için bir *gerginliğin* ortaya çıkmasını önkoşul sayan Smelser'e göre (1962: 48-49), yapısal gerginlik, kolektif eylem üreten belirleyici dizisi oluşturur. Bu doğrultuda, Smelser, yapısal gerginlik ve kolektif eylem teorisi bağlamında, kolektif davranış üç maddede ele alır:

1. Kurumsallaşmamış ya da yapısallaşmamış bir duruma cevaben kolektif davranış,
2. Bir durumla başa çıkmak için geleneksel yöntemlerin yetersiz ya da etkisiz kalması durumunda kolektif davranış (yani toplumsal düzenin bir kısmını ya da tamamını sağlama),
3. Olumsuz ve tehditkâr güçlerin varlığı esnasında ortaya çıkan genel inanç⁸ tarafından yönlendirilen kolektif davranış.⁹

Smelser'e göre (1962:132-179), belli başlı kolektif davranışlar, panik, delilik, düşmanca patlama, norm odaklı hareket ve değer odaklı harekettir. Panik, histerik inançtan kaynaklı kolektif kaçıştır. İnsanların, genel bir tehdidin varlığına dair bir inanca sahip olduklarında, karşı karşıya kaldıklarını düşündükleri tehditte, canlarını, mallarını ya da güçlerini korumak için kaçmasıdır. Delilik, pozitif bir arzunun yerine getirilebilmesine dair inanca dayalı eylemin mobilizasyonudur. Düşmanca patlama, paniğin ardından ve felaketten sorumlu olduğunu düşünülen kişi ve kurumlara saldırıları takiben örgütlü davranışın yıkılmasıdır (1962: 281). Norm odaklı hareket, genel inanç odağında, normları

durumda, şiddetin öznesi, artık bir grup değil, devlettir. Kısacası özellikle küreselleşme ile birlikte, bu ayırım, keskinliğini yitirmiştir. Dolayısıyla bu yaklaşımlar, şiddetin öznelerine nihai bir tanım getirme amacıyla değil, şiddeti açıklamada yardımcı bir yöntem olarak benimsenecektir.

⁷Gurr'a göre, kolektif politik şiddete, pek az örgütlü, hatta örgütsüz, kendiliğinden ayaklanmalar (turmoil), bir azınlığın tek bir amaca yönelik eylemleri (conspiracy) ve komplo, suikast, politik cinayet gibi ve kitlesel çatışma, devrim gibi geniş kapsamlı duruşuyla, kitlesel/seçkin ittifakı ve mevcut iktidarı devirme amacıyla nitelenen iç savaş (internal war) olmak üzere üç şekilde yaklaşılabilir (1970: 11).

⁸ Smelser'a göre, inanç, bütün kolektif davranışlarda, katılımcıları eyleme geçiren öğedir. İnanç, söylenti, ideoloji ve uydurmaları da içeren çok katmanlı bir yapıdır. İnanç kavramı için bkz. (1962: 79-130).

⁹ Genel İnançın, kolektif davranıştaki etkisine bir katkı da, kalabalıkları anlamak için onları harekete geçiren duyguların anlaşılması gerektiğini savunan LeBon tarafından yapılmıştır (LeBon, 1952: 101-113).

korumak, onarmak, değiştirmek ya da yeni normlar yaratmaya yönelik harekettir (1962: 300). Son olarak, değer odaklı hareket, genel inanç odağında, değerleri korumak, onarmak, değiştirmek ya da yeni değerler yaratmaya yönelik harekettir (1962: 325).

Her bir kolektif davranış, genel belirleyiciler ve belirleyici kombinasyonu ile oluşur. Genel belirleyiciler, kolektif davranışın neden ortaya çıktığını açıklarken emsalsiz belirleyici kombinasyonu, kolektif davranışın biçimini belirler. Art arda ve kombinasyon içindeki belirleyiciler, kolektif davranışa sebep olur. Bu katma değerli süreç içerisinde, her evrede, belli bir Őekil ya da kombinasyon gerçekleşmelidir. Böylece bir sonraki evre, etkisini (değerini), sonuca (kolektif davranışa), aktarabilir. Yani her evre, bir sonraki evrenin düzgün ve etkin katkısı için gerekli bir durumdur.

Smelser'a göre, kolektif davranışın altı belirleyici unsur vardır (Smelser, 1962: 47-66):

1. Yapısal Olanaklılık
2. Yapısal Gerginlik
3. Genel İnancın Büyümesi/ Yayılması
4. Tetikleyici Faktörler
5. Mobilizasyon Katılımcıları
6. Sosyal Kontrollerin Operasyonu.

Bu belirleyiciler, ancak ve ancak belirli bir düzeni takip ettiğinde kolektif eylem gerçekleşir. En genel belirleyici ve diğer beş belirleyicinin gerçekleşmesi için elzem olan yapısal olanaklılık, kolektif davranışa iştirak edecek grupların katılım arzularını arttıran sosyal Őartlardır. Örneğin, etnik bir azınlığın isyanının, orta sınıf bir mahalleden ise *ghetto* olarak tanımlanan düşük gelir sınıfının ikamet ettiği mahallelerde gerçekleşmesi daha muhtemeldir. Farklı bir örnek vermek gerekirse, grup üyelerinin birbirlerini tanımaları, ortak inancın üretimini kolaylaştıracadından kolektif olanaklılığı arttıracaktır. Bunun gibi yapısal

faktörler, kolektif eylemin sadece gelişmesinde değil, ortaya çıkışında büyük rol oynamaktadır.¹⁰

Yapısal Gerginlik, çatışan toplumsal pratiklerin çelişkisi anlamına gelmektedir. Eşit ve adil fırsatların yaratılmaması veya toplum içinde bariz ayrımcılıklar yapılması buna örnek gösterilebilir.¹¹ Tanımlamak gerekirse, yapısal gerginlik, kolektif davranışın tipik evrelerine yönelen sosyoekonomik ve politik yoksunluklar, çatışmalar ve uyumsuzluklardır. Yapısal gerginlik, yapısal olanaklılık ile biraraya geldiğinde kolektif davranışın temeli atılır.

Genel İncanın Büyümesi/Yayılmaması, kolektif davranışın vuku bulması bağlamında, karşımıza çıkan üçüncü evredir. Smelser, incanın ortaya çıkışını dört aşamada ele almaktadır (1962: 79-130):

1. Gerginliğin kaynağının veya müsebbibinin belirlenmesi,
2. Bu kaynak ya da müsebbibe bazı özellikleri atfetme,
3. Gerginliğin üstesinden gelmek için bir eylem belirleme,
 - a. İşveren, sendikal haklarımızı tanımıyor ya da
 - b. Devlet, biz haklı olduğumuz halde işverenin tarafını tutuyor.
4. Bu duruma dikkat çekmek ve haklarımızı geri almak için grev yapmalıyız.

Bu inanç türleri, histeri, arzu giderme, düşmanlık, norm odaklı ve değer odaklı olmak üzere beş kola ayrılmaktadır.

Negatif genelleştirme olarak da tanımlanabilen isteri, belirsiz bir durumun, genel ve tesirli bir tehdit olarak algılanması halidir. Histerik inançlara, felaket tellallığı ve korkutucu söylentiler örnek verilebilir ve kolektif davranış biçimlerimden panik ile ortaya çıkar (Smelser, 1962: 84).

Histerinin tersi olarak kabul edilen arzu giderme, belirsizliğin, tesirli ve genel bir anlam yüklenerek ortadan kaldırılmasıdır. Arzu gidermeye ise boş hayal söylemleri örnek gösterilebilir ve kolektif davranış biçimlerinden çılgınlık ile ortaya çıkar (Smelser, 1962: 94).

¹⁰ Charles Tilly'de şiddeti tetikleyen çevresel, bilişsel ve ilişkisel mekanizmalar için bkz. (2009: 42).

¹¹ Eşitsizliğin toplumsal etkileri ve sapkınlık ilişkisi için bkz. (Hewitt, 1970: 155-168)

Düşmanlık, genel tehdit ya da engel addedilen obje ya da kişinin ortadan kaldırılmasını içerir ve kolektif davranış biçimlerinden düşmanca patlamak ile ortaya çıkar (Smelser, 1962: 101).

Norm odaklı inançlar, tehdit edilen normatif yapının korunmasını ya da onarımını öngörür. *“Örneğin, cinsel psikopatlarla karşı ağır yasalar koyulması ya da ırk ya da cinsiyete göre okulların ayrılması ajitasyonları gibi sosyal hareket ya da reform hareketleri olarak adlandırılan ajitasyonlar, norm odaklı inançlar doğrultusunda yapılmaktadır.”* (Smelser, 1962: 109) ve kolektif davranış türlerinden norm odaklı hareketle ilişkilendirilir.

Son olarak, değer odaklı inançlar, tehdit edilen bir değer sisteminin korunması ya da onarımını öngörür (Smelser, 1962: 120). Değer odaklı inançlara örnek olarak, klasik dini doktrinler, klasik devrimci doktrinler, milli doktrinler, nativistik doktrinler, laik doktrinler verilebilir. Değer odaklı inançlar, kolektif davranış türlerinden, değer odaklı hareketle ilişkilendirilir.

Tetikleyici Faktörler, özellikle diğer belirleyicilerin varlığında, hangi kolektif davranışın başlatılacağına dair bağlamı sağlar ve eylemde katalizör etkisi gösterir.

Katılımcıların Mobilizasyonu ile panik, düşmanlık, reform ajitasyonu ya da devrim gibi durumlar patlak verir ve böylece grubun eyleme geçmesi için son evre de tamamlanmış olur.

Son olarak, Sosyal Kontrolün Operasyonu ile karşı belirleyicilerin yükselen kolektif hareketi önlemesi ile birlikte, hareket son bulur.

1.1.3. Kolektif Şiddete Bireysel Yaklaşım

Kolektif eyleme bireysel yaklaşım, kolektif politik şiddetin öznesi olarak bireyi ele alan yaklaşımdır. Bu doğrultuda, hüsransaldırganlık teorisi ile göreceli yoksunluk teorileri ele alınacaktır.

Kolektif politik şiddeti açıklamada, psikokültürel yaklaşım, analiz birimi olarak bireylere ve bireysel faktörlere odaklanır. Bu teorinin en temel savı, çatışmanın birincil sebebi olarak, bireysel duygu ve algıları olarak kabul etmesidir. Bu bağlamda, görelî yoksunluk kavramını ele almak gerekmektedir. Görelî yoksunluk teorileri, hangi faktörü kolektif davranışın ana belirleyicisi olarak kabul ettiğine göre değişiklik gösterir.¹² En yaygın çeşidi, ana bireysel eylem olarak karşılaştırma standardıdır. Karşılaştırma standardı, toplumsal birim ya da grup algısından insanların, kendilerine rakip, benzer ya da başka bir kritere göre değerlendirmelerine kadar geniş bir yelpazeyi kapsar.

Araştırmacılar arasında, saldırganlığın tanımına dair süregelen bir anlaşmazlık vardır. Örneğin, Arnold Buss'ın (1961: 1) davranışçı tanımına göre, saldırganlık, başka bir organizmaya tehlikeli uyarıcı (noxious stimuli) gönderen tepkidir Robert Baron ve Deborah Richardson'a göre (1994: 7), ise saldırganlık, *"Böyle bir muameleden kaçınma halinde olan bir canlıya zarar vermek ya da canlıyı incitmek amacıyla bulunulan her türlü davranıştır."*¹³

Gurr saldırganlığın üç şekilde ele alındığını söylemektedir (1970: 30-33):

1. Tamamen içgüdüsel saldırganlık
2. Tamamen öğrenilmiş saldırganlık
3. Hüsrana karşılık doğuştan bir tepki olarak verilen saldırganlık.

İçgüdüsel saldırganlık teorilerinin temsilcisinden Sigmund Freud, saldırganlığın ölüm içgüdüünün yıkıcılığından kaynaklanan dürtü olduğunu söylerken (Freud, 1937), Konrad Lorenz ise (Lorenz, 1966: X), sağkalımı arttıran bir içgüdü olarak, bütün insanların saldırganlığa sahip olduğunu söyler. Gurr, Freud ve Lorenz'i de içeren saldırganlığın içgüdüsel olduğunu savunan kesimin bu savunuyu hem bireysel hem de kolektif saldırganlık için kabul ettiğini söylemektedir (Gurr, 1970: 31).

İçgüdüsel saldırganlığın tam tersi bakış açısı olarak öğrenilmiş saldırganlık teorisi ise, saldırgan davranışların öğrenilmiş olduğunu ve çocuk ve

¹² Göreceli yoksunluk teorileri üzerine bir eleştiri için bkz. (Rule, 1988).

¹³ Saldırganlık üzerine ayrıca bkz. (Krahé, 2013) ve (Kassin, Fein ve Markus, 2013).

adolesanlarda dikkat çekme, yetişkinlerde egemenlik mücadelesi, gruplarda kıt kaynakların kontrolü, askeri personelde milli politikalara hizmet etmek vb amaçlar odağında rasyonel ve stratejik olarak kullanıldığını savunur (Gurr, 1970: 32). Saldırganlığın öğrenilmiş ve stratejik olarak araçsallaştırılmış olduğuna dair sava paralel görüşlere sahip Sommier (2012: 16), şiddetin öğrenilmiş bir davranış olduğunu vurgularken, Chalmers Johnson da, toplumsal şiddetin, amaca yönelik ve planlı olduğunu söylemektedir (1966: 12). Şiddetin biyolojik bir terim olarak ele alınmamasını savunan Arendt'e göre (1970: 63), "*Şiddet, ne vahşice ne de irrasyoneldir.*"

Görelî yoksunluk ve kolektif şiddet arasındaki ilişkiyi hüsransaldırganlık üzerinden okuyan John Dollard ve diğerlerinin (1939:7) teorisinde, görelî yoksunluk bariz bir şekilde görülmez. "*Hüsransaldırganlık, davranış dizisinde, uygun bir zamanda teşvik edilen bir amaca cevap veren olaya müdahaledir.*"¹⁴

Neil E. Miller (1941: 339) ise, hüsranın birçok tepkiye dönüşebilecek tahrik ürettiğini, bunlardan birinin saldırganlık olduğunu söylemektedir. Miller'a göre, şayet saldırgan olmayan tepkiler hüsrana hafifletmezse saldırganlık olasılığı artacaktır.

Seymour Feshbach ve Adam Fraczek (1979) ise saldırganlığı iki kategoride ele alır:

1. Araçsal (defansif) saldırganlık
2. Düşmanca saldırganlık¹⁵

İlk kategoride, saldırganlık araçsallaşmıştır ve kendini koruma veya zarardan kaçınma amaçlıdır. Byrant Wedge, hayatî tehlike karşısında şedit tepkilerin kızgınlık değil, korku ifadesi olduğunu söylemektedir (Wedge, 1964). Diğer yandan ikinci kategoride, saldırganlık, hedefe zarar verme üzerine kuruludur. Bu ayrımı, saldırganlığın sebebi bağlamında, sırasıyla, dürtü nedenli (incentive

¹⁴ Hüsransaldırganlık hipotezinin vurgu yaptığı bir nokta da linç kurduğu ilişkidir. Linç psikolojisi ile ekonomik endeksler arasında anlamlı bir korelasyon olduğunu saptayan bir makale için bkz. (Hovland ve Sears, 1940).

¹⁵ Abdul Aziz Said ve Daniel A. Collier (1971: 63), benzer şekilde, içgüdüsel ve hesaplanmış şiddet yöntemi ayrımına dikkat çekerler. İçgüdüsel şiddet, devrimin birçok safhasında meydana gelebilirken, hesaplanmış şiddet, bir devrim esnasında gerçekleştirilmek istenilen değişiklik uğruna duygulara kapılmaksızın uygulanır.

motivated) ve kızgınlık nedenli (annoyance-motivated) olarak yorumlayanlar da vardır.¹⁶

Sonuç olarak, kolektif politik şiddeti, psikososyal yaklaşım odağında açıklamada, çoğunlukla kabul gören yöntem hüsransaldır ve bağlantısı olmakla birlikte, hüsransaldır ve bağlantısı kurmak gereklidir.

James C. Davies'e (1962: 19) göre, devrimin birincil belirleyicisi, uzun süreli ekonomik ve toplumsal gelişimin ardından gelen kısa süreli ekonomik bir kötüleşmeye verilen tepkidir. Ivo ve Rosalind Feierabend, kolektif şiddetin kaynağının, beklentiler ve gerçekler arasındaki ruhsal boşluk olduğunu savunurken (Feierabend, I. ve Feierabend, R., 1972), modernizasyon sürecinden ve toplumsal değişimin bazı özelliklerinden kaynaklanan *sistemik hüsrana* dikkat çekerler. Özetlemek gerekirse, sosyal psikoloji terminolojisinde, kolektif şiddet eylemleri, tükenmiş umutların, arzuların ve bireylerin kazandıklarını kaybetme korkusunun bir sonucudur. Bu bağlamda, görel yoksunluk teorisi ele alınacaktır.

Aberle'a (1962: 209) göre, görel yoksunluk, meşru beklentilerle gerçekler arasındaki olumsuz farktır. Gurr'a (1968: 12) göre, görel yoksunluk, birey kendini hak ettiğinden yoksun kalmış hissettiğinde ortaya çıkar. Görel yoksunluk, şiddete varan durumların hem psikolojik hem de toplumsal şartlarını hazırlar. Ayrıca politik şiddetin derecesi, hissedilen yoksunluk derecesiyle orantılıdır.¹⁷

Azalan, istekli ve ilerici olmak üzere üç çeşit görel yoksunluktan söz edilebilir (Gurr, 1970: 22-59):

Azalan yoksunlukta, bireyler, daha önce sahip olduklarının ya da sahip olabileceklerinin kaybından ötürü kızgınlık hissederler. Bu durum, istekler ve arzular gibi değer beklentileri yerinde sayarken yaşam şartları, edinilen mülkler gibi değer kapasitelerinin düşmesinden kaynaklanır. Azalan yoksunluğun

¹⁶Saldırıcılığı dürtüsel ve kızgınlık nedenli ayrımına dair alternatif bir yorum için ayrıca bkz. (Zillman, 1979).

¹⁷Görel yoksunluk için ayrıca bkz. (Rose, 1966), (Runciman, 1966) ve (Walker ve Smith, 2001).

sebeplerine örnek olarak, toplum içinde kötüye giden güvenlik ya da değer sistemleri, orantısız vergi yükü, iş imkanlarının azalması gösterilebilir. Azalan yoksunluk, geleneksel dengenin bozulduğu 'geleneksel' toplumlarda, en sık görülen yoksunluktur. Conteh-Morgan'a (2004:71) göre, Aristoteles, Marx ve Engels gibi birçok teorisyen için azalan yoksunluk, politik şiddetin ana kaynağıdır.

İstekli görelî yoksunlukta, azalan yoksunluğun tersi olarak, değer kapasiteleri sabit kalırken beklentiler yükselir. Başka bir deyişle, bireyler, yeni beklentiler üretecek kapasitenin azlığına karşı kızgınlık beslerler, yani azalan yoksunluğun aksine, sahip olunanın kaybı söz konusu değildir. Daha fazla mal mülk, daha iyi bir politik düzen, eşitlik, adalet gibi değerlerin iyileştirilmesi gibi talepler, istekli yoksunluğun nedenlerine örnek verilebilir.

İlerici görelî yoksunlukta ise değer kapasitelerindeki düşüş ve beklentilerdeki yükselme eş zamanlı olarak yaşanır. Gurr'un, devrimlerin, uzun ekonomik ve toplumsal gelişimin ardından gelen kısa ama keskin tersinimlerden sonra gerçekleşme olasılığının yüksek olduğuna dair gözlemi (Gurr, 1970: 52), Tocqueville etkisi ile ters düşmektedir.¹⁸ İlerici görelî yoksunluğa sebep olan olaylara örnek olarak ekonominin gelişimi esnasında yaşanan ani durgunluk gösterilebilir.

Ele alınması gereken bir konu da, politik şiddetin büyüklüğünü belirleyen üç aracı faktördür. Bu faktörlerden ilki, normatif mazeretlerdir. Normatif mazeretler, şiddetin, beklentiler ve kapasiteler arasındaki boşluğu kapatabilme etkisine dair, şiddeti olumlayan ya da olumsuzlayan duygulardır. Bu tür normatif duygular, ideolojik bağlılıkta kendini gösterir.

İkinci faktör, yararçı mazeretlerdir. Yararçı mazeretler, politik amaçlara ulaşmada, politik şiddetin yararlı olup olmadığına dair taktiksel maliyet-fayda hesabını içerir.

Üçüncü ve son faktör, *Güç Dengesidir*. Güç Dengesi, rejim ve muhalifler arasındaki şedit çatışmanın süresini belirler. Eğer güçler dengeli ise, çatışma

¹⁸Tocqueville etkisi, toplumsal hüsrânın şart ve fırsatların iyiye gitmeye başladığı dönemde artmaya başlamasıdır. Tocqueville etkisi için bkz. (Mackie, 1995: 36) ve (Akyol, 2005: 65).

çetin geçecektir. Fakat aşırı eşitsizlik durumunda, taraflardan biri tamamen mağlup edilecektir.

Fakat şunu belirtmek gerekir ki; her görelî yoksunluk, politik şiddetle sonuçlanacak diye bir kaide yoktur, zira bireyin algısı ve eğilimleri, yaşam şartlarından daha belirleyicidir. Gurr (1970: 12-13) da kolektif eylemin gerçekleşmesinde, memnuniyetsizliğin politizasyonunu şart koşar. Başka bir deyişle, hüsrânın kolektif saldırganlığa, görelî yoksunluğun kolektif şiddete dönüşmesi için bireylerin politizasyonu elzemdir.¹⁹ Örnek vermek gerekirse, her ideoloji sahibi birey, şiddete yönelmez. Fakat sahip olduğu ideoloji sebebiyle, sapkın olarak addedilip toplumdaki dışlanan ya da devlet aygıtı tarafından baskılanan bireyin ya da bireylerin şiddete yönelmesi muhtemeldir. Bu bağlamda, Joel Best ve David F. Luckenbill (1981: 129), ideolojiler ve paylaşılmış gerçeklikler arasında bir bağ kurarlar. Onlara göre, yasaklanan ideolojiler, toplumsal hareketlere zemin hazırlayabilir.

Tarihi deneyimler, çağdaş kimlikler, karşı tarafa dair güvensizlikler ve korkular gibi psikokültürel öğelere dayalı çatışmalar, uzatmalı ve zorlu bir hal alırlar. Çünkü bu çatışmalar, zamanla kültürel talepler, tehditler ve/ya haklar yaratır, yani çatışma süresi uzadıkça, gruplar arasındaki çatışmayı daha da derinleştiren yeni mevzular ortaya çıkmasını sağlar.

Özetlemek gerekirse, psikokültürel faktörler, birden ortaya çıkan ve aniden sönmölenen, kontrol edilmesi zor bir özelliğe sahiptir. Ayrıca grubun önceki deneyimleri ile rakip grupla çatışmaları arasında güçlü bir bağ vardır.

Kolektif şiddete bireysel düzeydeki diğer yaklaşım, rasyonel seçim yaklaşımıdır. Bu yaklaşım en yalın tanımıyla, faydacılığın²⁰ kolektif şiddeti açıklamadaki karşılığıdır. Jeremy Bentham'ın geliştirdiği yararçılık doktrinine göre, her toplumsal kurum, yararlılığı, yani *en çoğu, en iyi şekilde güvence altına alması*

¹⁹ Görelî yoksunluk teorisine göre, toplumsal memnuniyetsizlik ile yoksunluğun yoğunluğu doğru orantılıdır. Fakat bunun yanı sıra, anomi kavramı, görelî yoksunluğu tetikleme bağlamında önem arz etmektedir. Gurr'un anomi tanımı, Durkheimci anomi kavramından görelî yoksunluk teorisine vurgu yapması bağlamında farklılık göstermektedir. Görelî yoksunluk teorisi ve değer normları bağlamında, Gurr'un anomi kavramı için bkz. (Gurr, 1970: 43) ve Durkheimci anomi kavramı için bkz. (Durkheim, 1984).

²⁰ Faydacılık için bkz. (Bentham, 2000), (Mill, 1992), (Troyer, 2003) ve (Braybrooke, 2004).

bakımından değerlendirilmelidir (Parekh, 1973). İlk rasyonel seçim teorisyenlerinin iktisatçı olduğunu söyleyen Robert Brym, rasyonel seçim teorisyenleri üzerine şu yorumu yapmaktadır (2012: 234):

Rasyonel seçim teorisyenleri, yarar maksimizasyonunu, her türlü insan davranışını en iyi açıklayan yöntem olarak kabul ettiler. Zenginlik, güç ve prestij gibi genel tercihlerin, her insan popülasyonunda olduğunu varsayarak medeni, dini, siyasi ve diğer mevzularda yararı azami, zararı asgari tutmayı, sosyal bilimcilerin işi olarak gördüler.

Rasyonel seçim kuramcıları, bireylerin kendi çıkarları doğrultusunda aldıkları kararlar ile kolektif eylemlerin ortaya çıkışı arasındaki bağlantıyı kurmaya çalışmışlardır. Sendikalar, lobiler, siyasi örgütleri ve toplumsal hareketleri, katılımcıların bireysel çıkarlarının tatmini bağlamında incelemişlerdir.

Mancur Olson, toplum içerisinde, dernek ve örgütlerin yaygın olarak bulunmasını, ortak çıkarlara sahip bireylerin, bu çıkarları gözetmelerine bağlar (1971: 5-9). Fakat bu gruplar, her zaman ortak çıkarlarını gözetmeyebilirler. Bu durumda, ele alınması gereken nokta, Free Rider sorunudur. Free Rider sorunu, insanlar, herhangi bir ücret ödemeksizin ortak bir kaynak ya da kolektif bir maldan yararlandığında ortaya çıkan pazar sorunudur. Bir ülke vatandaşlarının, eşit vergilendirmeye tabii tutulmaksızın kamu mallarını kullanması, bu soruna örnek verilebilir. Dolayısıyla kamu mallarına dair Free Rider sorununu doğuran özellikler, katılımcı olmayanların (ücret ödemeyenlerin), kamu malını kullanmaktan men edilemeyeceği ve kamu malının ücretinin, bütün gruptan orantılı olarak toplanmasının zor ya da imkansız olacağıdır. Başka bir deyişle, bir kamu malının bireylerin ortak çıkarı olması, bireylerin muhakkak o kamu malı ya da kamu çıkarı için kolektif bir eyleme katılacağı anlamına gelmez. Olson'a (1971: 60-65) göre, kolektif bir eylem, yalnızca mükafat gibi olumlu ya da tehdit, baskı veya ceza gibi olumsuz saiklerin etkisi altında gerçekleşir.

Bu mantık çerçevesinde, örneğin, devrimci hareketlerde ya da devlet karşıtı ayaklanmalarda, katılımın en belirleyici etkeni, katılımcıların bireysel çıkarlarıdır, zira bireysel çıkarlar düşük olduğunda, katılım da az olacaktır. Tam bu durumda, Free Rider problemi kendini gösterecektir. Zira devrimci harekete iştirak etmeyenler de tıpkı edenler gibi, devrimin avantajlarından

yararlanacaklardır. Bunun yanı sıra, şayet devrimci harekete katılımın çoğunluğu, Free Rider olma kararını alırsa, eylemin düşük katılımdan mütevellit başarısız olma riski bulunmaktadır.

Morris Silver (1971: 89-99), kolektif politik şiddette kişisel çıkar teorisi bağlamındaki katılım saiklerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Free Rider ya da tarafsız olmaktan ziyade, katılımı tercih edecek bireye gelen net kazanç ya da kayıp,
2. Devrimin başarılı olması durumunda, bireye katılımı karşılığında vaadedilmiş gelir, güç ya da statü,
3. Birey Free Rider ya da tarafsız olsa bile devrimin başarılı olma ihtimalinin yüksek olması,
4. Devrimin başarısız olması durumunda, bireye eyleme katılımı yüzünden verilecek ceza,
5. Devrime katılım esnasında yaralanma gibi kişisel riskler,
6. Devrim esnasındaki yaralanmaya maruz kalma,
7. Vatani görev şeklini alan psikolojik ya da duygusal minnet (sınıf, ırk, minnet gibi),
8. Katılımcının zaman ve diğer kaynaklarına bağlı değişen karar.

Rasyonalite, kazanım azamileştirme ve kayıp asgarileştirme bağlamında tanımlanmıştır. Yukarıdaki tasniften ve rasyonel seçim teorisinden yola çıkarak, bir devrim ya da kolektif politik şiddete katılımın, kazanımları azamileştirme ya da kayıpları asgarileştirme eğiliminde olacağı söylenebilir. Devrime katılmanın ise kendiliğinden pahalıya mal olan etkileri söz konusu olduğundan, şiddete katılım konusunda rasyonel bir yol izleyecek olan bireyin ancak ve ancak potansiyel bir kazanım ya da katılımın getirilerinin, katılımın göstermemenin götürülerini aştığı durumlarda devrime katılım göstermesi beklenir.

Katılım konusunda başka bir tartışma da, bireyin katılımının, ayaklanmanın ya da devrimin sonucunda belirleyici bir rolü olup olmadığıdır. Katılımlarının hayati

öneme sahip olduğuna inandıkları durumlarda, hem liderler hem de katılımcılar, kişisel bir mükafat ya da basitçe gruplarına duydukları minnet ve sevgiden ötürü katılım gösterirler. Buna mukabil, katılımın yoğunluğu arttıkça bireylerin katılımlarının belirleyiciliği azalacaktır. Bu durumda, rasyonel bireyin kararı, katılım göstermemek yönünde olabilir. Fakat, şayet bireye, katılımından doğacak şahsi yarar, yani psikolojik tatmin, katılımın götürüsünden büyükse, bu durumda, rasyonel birey kararını katılımdan yana gösterebilecektir.

Son olarak, tarafsız ya da Free Rider olmayı tercih eden bireyler, katılımlarının eylemin ya da devrimin lehine bir etki yaratabileceğini düşünüp, sonradan pişman olmaktan korktuklarından katılım gösterebilirler. Bu durumda, saik, ödül ya da ceza değil, pişmanlıktan doğacak psikolojik azap yaşama ihtimalidir.

Olson'un teorisi, Marksist beklentilerle de ters düşmektedir. Olson'un, Marx'ın sınıf dayanışmasından doğacak olan kolektif eylem beklentisine dair eleştirisi şöyle olmuştur (1971: 110): *"Marx'ın aklında bile gayet irrasyonel, duygusal bir davranış vardı. Marx'ın teorisi, insanlık tarihi boyunca bütün toplumsal değişimlerin itici gücünün irrasyonel davranış olduğuna inanmak güç olduğundan ötürü, hala zayıf kalıyor."*²¹

1.1.4. Kolektif Şiddete Marksist Yaklaşım

Marksist yaklaşımı açıklamak için öncelikle Karl Marx'ın tarihsel materyalizm anlayışını açıklamak gerekmektedir. Marx'a göre, tarihte, ilkel-komünal, köleci, feodal, asya tipi, kapitalist ve komünist olmak üzere 6 temel üretim ilişkisi bilinmektedir (Marx K. , 1993: 158). Kolektif siyasal şiddete Marksist yaklaşımın ayrıca da tam olarak devrime bakış açısıdır. Toplumun yapısından ötürü devrimi kaçınılmaz gören Marx'a göre, toplumun kurumları ile bu kurumların siyasal

²¹ Bu veri ışığında anlaşılacağı gibi, Olson'un, bu eleştiride eksik kaldığı nokta, bireylerin kolektif mevzulara karşı duygusal taahhütleridir. Zira Olson, bireysel çıkar olarak görmediği her türlü katılımı irrasyonel addetmiştir. Olson'un deyimiyle *irrasyonel* katılımların başarılı toplumsal hareket ve devrimlere evrildiğine dair sayısız örnek vardır. Bunun yanı sıra, bireylerin, kolektif olaylara karşı duygusal taahhütleri, hatta bazen kolektif bilinçlerindeki bir mit ya da tarihteki karizmatik bir lider, bireyleri, katılım yönünde karar vermeye yönlendirebilir.

sistem ve ekonomileri, gücü olanın gücü olmayı sömürmesine izin verecek şekilde tasarlanmıştır. Bu doğrultuda, toplumun geri kalanı, güç sahibi olanlara, iktisadi sistemin tekelleşmesi bağlamında materyal olarak ve sınıflı düzendeki tabakalaşmadan ötürü toplumsal olarak yabancılaşır.²² Dolayısıyla toplumsal düzene içkin bulunan çatışmaları bertaraf etmek için devrim yapmak beklenilir olduğu kadar kaçınılmazdır. Marksist bakış açısına göre, birey, toplumla ancak ve ancak özel mülkiyetin ve sınıflı düzenin ortadan kalkması ile bütünleşebilir. Bu bağlamda, Marksist devrim anlayışının temeli, bireyler arasında eşitlik sağlayarak çatışmalı toplumsal düzenin ortadan kaldırılmasıdır. Friedrich Engels'e (1959: 253) göre, bir ülkenin yapısı, kendi ekonomik gelişimiyle çeliştiğinde, şiddet, ekonomik gelişimin hızlandırıcısıdır.

Şiddetin Marksist yorumu, tez için önem arz etmektedir. Zira cezaevlerindeki sosyalist siyasi mahkûmlar içerisinde, devrim yolunda silahlı mücadeleyi benimsemiş olanlar da vardır ve cezaevindeki bir siyasi suçlu için mücadeleye ara verilmemiştir, mücadele cezaevlerinde devam etmektedir. Şiddetin Marksist yorumu, Marksist devrim bölümünde daha geniş yer bulacaktır.²³

²² Marx'ta yabancılaşma kavramı için bkz: (Hardach, 1978), (Çelik N. B., 2011) ve (Finifter, 1972: 103-180)

²³ Kolektif şiddete Marksist olmayan yaklaşımlara ise İşlevselcilik ve Kitle Toplumu Teorisi örnek gösterilebilir. İşlevselci yaklaşım, aynı Marksist yaklaşım gibi, çatışmaların topluma endemik olduğunu kabul etmekle birlikte, devrim yerine siyasal istikrarı savunan yaklaşımdır. Bu akımın öncülerinden Talcott Parsons'a göre, toplum, denge üreten ve sürekli kendi kendini düzelteren bir yapıya sahiptir (Parsons, 1964). Toplumsal yapı, bir değerler bütünü tarafından düzenlenir ve muhafaza edilir. Bu değerler bütünü, toplumun bakılığını garantiler. Her toplumsal sistemin, dört özelliği bulunur (Appelrouth ve Edles, 2008): siyasal olarak uyumludur, iktisadi olarak amaç odaklıdır, hukuki olarak bütünleştiricidir ve dini olarak muhafazacıdır.

Kolektif politik şiddete Marksist olmayan yaklaşımlar kategorisinde ele alınacak ikinci teori, kitle toplumu teorisi. Bu görüş, şedit toplumsal hareketleri, toplumdan dışlanmış ve manipülasyona açık bireylerin meydana getirdiğini öne sürer.

William Kornhauser, *Politics of Mass Society* (1959) eserinde, toplumsal kurumlarla aracı bağlarını yitiren insanların, kurumsal siyaset dışı öznelerin radikal ve aşırı amaçlar peşinde olan hareketlerinin mobilizasyonuna açık olduklarını iddia eder²³. Başka bir deyişle, kitle toplumu tarafından gerçekleştirilen kolektif şiddet, kurumsallaşmış politik ve sosyoekonomik hayatla bağları zayıflamış bireylerin politik amaçlarını direkt olarak gerçekleştirilmeyi hedeflemesi sonucu ortaya çıkar²³. Bütün siyasal aktivitelerin siyasal kurumlar aracılığı ile yürütülmesini olumlayan Kornhauser'a göre (1959: 47), "...sözde ve eylemde şiddet, kurumsal araçlara bağlı olmayan kitle hareketinin niteliğidir. Böyle durumlarda, kitle davranışı, uzak sembollere direkt ve aktivist karşılıklar verir."

Kitle toplumu teorisi, devrimci kitle hareketini açıklarken 3 noktaya dikkat çekilmektedir (Kornhauser, 1959: 33): İlk olarak yükselişe geçen atomizasyon ile toplum çökmeye başlar. Sonrasında toplum kitlesel olarak yeni ideolojilere kucak açmaya hazır hala gelir. Son olarak da, bu yeni sahte toplum totaliteryan bir rejimin hakimiyetine girer.

1.2. KOLEKTİF ŞİDDET BAĞLAMINDA DEVRİM

2.1.1. Devrim Kavramı

Çok tartışmalı bir kavram olan devrimin, bilindiği üzere, literatürde mutabakata varılan bir tanımı yoktur. Nedenlerine, şartlarına ve ereklerine göre devrim tanımları farklılık göstermektedir. Tezde, devrim tanımının genel geçer bir reçetesi verilmeyecektir. Devrimin kaçınılmazlığı, daha önceki bölümde, Marksist ve Marksist olmayan politik şiddet ayrımında ele alınmıştı. Bu bölümde, farklı ekollerden devrim tanımları ile kolektif politik şiddet bağlamında devrimin durduğu yer tartışılacaktır.

Louis Auguste Blanqui'ye göre, devrim kitlelerin kaderinin iyileştirilmesidir (Spitzer, 2013: 94). Franz Fanon'a (1965: 181) göre, "*Gerçek bir devrim, son aşamasına ulaştığında insanı değiştirir ve toplumu yeniler.*" Michael D. Richards'ın devrim tanımı ise şöyledir (2011: 3) : "*Devrim en azından yıpranmış bir siyasal sistemi düzeltmek veya yerine bir yenisini getirmek için zor kullanmayı ya da kullanma tehdidini içerir. Birçok örnekte, devrim aynı zamanda farklı toplumsal veya ekonomik düzenlemelerin yaratılmasını da içerir. Bazı örneklerde, tepeden tırnağa kültürel değişimi bile getirebilir.*"

Devrimi bu şekilde toplumsal değişiklik olarak yorumlayanlara karşın, devrimi 'toplumsal olanın ötesinde' yorumlayanlar da vardır. Hilal Onur-İnce'ye (2016-2017: 32) göre, devrimci hareketlerin oluşumu, varoluşsal yoksunluklardan veya siyasal baskılardan daha fazla ve *ileri* bir nedene gerek duyar²⁴. Benzer şekilde Abdul A. Said ve Daniel Collier (1971: 1), devrimin basit bir politik ya da askeri eylemden ziyade bir ruh hali olduğunu söylemektedir.

²⁴ Onur-İnce'ye göre, olumsuz koşullarda yaşayan insanların orantılı olarak ilerici olacakları düşüncesi, sol içinde yer bulmaz. Bu kitleler bilinçlenerek seyirci konumdan çıkmalıdır (2016-2017: 32).

Theda Skocpol'a göre ise devrimin ortaya çıkışında bir devlet krizi²⁵ vardır. Armağan Öztürk (2017: 16), devlet krizi ile Skocpol'un devrim için gereken zemin algısını şu şekilde özetlemektedir:

... Tam bu noktada rejimin halk üzerinden baskı kapasitesine ve rejimle sınıflar arasındaki siyasal sosyolojik ilişkinin mahiyetine dair bir hatırlatma yapılabilir. Skocpol, kitlelerin sistem karşısındaki rahatsızlıklarının devrimci bir birikmeye yol açtığına dair daha çok toplumcu bir çizgide dile getirilen tezi zayıf bulur. Devletin topluma baskı yapması ve devlet ile toplum arasındaki ilişkisine dönmesi devrimci dönüşüm için yeterli değildir. Geçmişte ve bugünde pek çok baskıcı rejim herhangi bir isyanla karşılaşmadan varlığını koruyabilmektedir çünkü.

Abdul A. Said de atomizasyon, otomazasyon ve yabancılaşma kavramlarının devrimcilikle çok küçük bir ilişki kuran bir felsefenin parolaları olduğunu söylemektedir. Devrimin, yirminci yüzyılın basit ayaklanmalarından doğan bir sonuç olmadığını öne süren Said ve Collier'e göre, devrimin kökenlerini hristiyanlıktaki yeniden doğuş arayışında aramak mümkündür (Said ve Collier, 1971: 2).²⁶

George Rudé (2015: 19), "Devrim Neden Fransa'da Oldu?" başlıklı yazısında, devrim için gereken zeminin yaratılmasında, toplumsal hoşnutsuzluğun yetersizliğini şöyle ortaya koymaktadır:

Ancak elbette, devrimin yapılması için sadece ekonomik zorluklar, toplumsal hoşnutsuzluklar, özlemlerin karşılanmaması yeterli değildi, bunlardan fazlası gerekliydi ... devrim için gerekli zemin başka yollarla yaratılmıyordu. İlk olarak aydınlanmanın önemli yazarlarından Burke ve Tocqueville'in 'ancienrégime'in ideolojik tabanını zayıflatmasından söz edebiliriz. Montesquieu, Voltaire ve Rousseau'nun düşünceleri hızla yayıldı, aristokratlar ve halk kitleleri tarafından özümseildi. Din adamları arasında bile kuşkucu olmak ve "dine uzak durmak" yaygın bir davranış biçimi oldu.

Bu bilgiler ışığında anlaşılıyor ki; Smelser'in deyimiyle, yapısal olanaklılık (devrime iştirak edecek grupların katılım arzularını arttıran toplumsal şartlar) ve yapısal gerginlik (çatışan toplumsal pratiklerin çelişkisi) varlığında, hala devrimin zemini tam olarak atılmamıştır. Smelser'in teorisine göre, bir sonraki evre, genel inancın büyümesi / yayılmasıdır. Genel inanç yayılmalıdır ki, ardılı evreler vuku bulsun ve kolektif eylem tamamlansın. Fakat Smelser'in inanç teorilerinden anlaşılacağı üzere, bu inançlar, ya kolektif eylem esnasında ya da kolektif eyleme doğru giden yapısal gerginlik sürecinde üretilir, yayılır ve yapısal

²⁵ Devrimlere devlet merkezli yaklaşımları ele alan bir makale için ayrıca bkz. (Goodwin, 2005: 9-34).

²⁶ Devrimin Hristiyanlık inancındaki köklerine dair ayrıca bkz. (Arendt, 1965: 18-21).

gerginliğin çözümüyle ilgilidir. Fakat devrimler söz konusu olduğunda, genel inancın yanı sıra bir de yapısal gerginlikten bağımsız olarak devrimin kendisine olan inanç vardır ve devrim, kolektif bilinçte bir mit olarak tezahür eder. Said ve Collier (1971: 4-5), devrimci durum ile mit arasında ilişki kurarken İsa, Luther, Lenin ve Mao'yu örnek gösterir. Georges Sorel ise (2004: 70), ayaklanmaların ancak kitle tarafından kabul görmüş bir mitin varlığında devrimci harekete dönüşebileceğini söylemiştir.

Said ve Collier (1971: 5), Fransız devriminin seküler *özgürlük, eşitlik, kardeşlik* üçlüsünün bir red değil, tam aksine ilerlemenin ve Batı'lı *Weltanschauung*'un olumlanması olduğunu söylerken, üstü kapalı bir biçimde, devrim miti ile aydınlanma arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedirler. Fakat modernite öncesi devrimlerde ilerleme aramak mümkün değildir. Çetinkaya'ya göre, modernite öncesi köylü isyanları, ayaklanmalar, zanaatkârların kent direnişleri, saman alevi gibi başlayıp hemen sönmüş, tek bir olaya tepkisel olarak doğan, kendiliğindenci, örgütlülüğe sahip olmayan, dolayısıyla zaman ve mekânla sınırlı olaylardır.²⁷ Yani direniş seviyesinde kalmış, farklı, yeni bir toplum tasavvuruna girişmemiş, sistemi sorunsallaştırmamış ve dolayısıyla siyasallaşmamıştır.²⁸ Yani devrim mitinin zaman ve duruma göre farklılık gösterebileceği fikri gibi, gerici, karşı devrimlerin de esasında modernitenin ürünü olduğu, Farzin Vahdat'ın (2015: 84) deyişiyle, sadece modern öznenin oluşumunun doğrusal olmadığı fikrini de akılda tutarak, modernite sonrası devrim mitinin *ilerleme* olduğu ileri sürülebilir. Örneğin, Blanqui'ye göre bireyciliğin zayıflaması ve halk aydınlanması bağlamında, ilerleme ile devrim arasında sıkı bir bağ vardır (Spitzer, 2013: 55).²⁹ Buna ek olarak geliştirilebilecek ikinci bir argüman, modernite öncesi devrimlerde de *devrim mitinin* varlığıdır. Bu argüman, aydınlanma öncesi devrim miti ile devrim istencinin Hristiyanlıkla bağlantısını kurabilirken, ilk argüman, müstakil bir devrim mitinden ziyade, ilerlemenin yapısal olanaklılık ve gerginliğin varlığında

²⁷ Doğan Çetinkaya – “Devrim Kavramının İrdelenmesi”
<https://www.youtube.com/watch?v=DtOKtbWJSCU>

²⁸ Bunun belki de tek istisnası, Alman köylü isyanıdır. Alman köylü isyanları için bkz. (Ramos, 2008) ve (Bak, 2013).

²⁹ Keza Blanqui, Alman Köylü isyanının başarısızlığını, aydınlanma olmadan başarılı bir devrim ya da özgürlük konusunda ilerleme olmayacağına bağlar (Spitzer, 2013: 51).

her tür ideolojik saikle kolektif şiddete ve devrime evrilebileceğini açıklamaktadır.

Bu hususta, ele alınması gereken bir mevzu da devrimin bulaşıcı etkisidir. Toplumların devrim yapmayı birbirlerinden öğrendiği fikri, şiddetin ve saldırganlığın da öğrenilen bir davranış olması fikriyle paralellik gösterir. Bu özelliğe örnek olarak 1846-1849 arasında, Avrupa'da kötü hasat sonrası gıda fiyatlarının artışı ile 1840'lı yılların başındaki endüstriyel yayılma sonrası ekonomik durgunluğa tepki olarak baş gösteren devrimler gösterilebilir. Anlaşılmaktadır ki; ekonominin iyi seyrini takiben bir ekonomik durgunluk sonucu gelen pahalılık, yani başka bir deyişle, ilerici görelî yoksunluk, yapısal gerginlik olarak tezahür etmiştir. Bulaşıcı etki ise yeni devrimci edimler ve figürler üreterek devrim mitinin yeniden üretimine katkıda bulunmuştur.

1.2.2. Devrimin Belirleyicileri ve Türleri

Devrim, genellikle, ekonomik durgunluk gibi devletin ekonomik başarısızlığından kaynaklanan adaletsizlik, gücün kötüye kullanımı, nüfus artışı³⁰ ve yoğun sefalet sonucu ortaya çıkan politik-ekonomik ayaklanmalardır. Bu bağlamda, Conteh-Morgan, Avrupa'da, 1840'lı yılların başındaki endüstriyel büyüme sonucu ekonomik durgunluğa ve yetersiz hasat sonucu artan gıda fiyatlarına karşılık olarak doğan devrimlere³¹ işaret eder (Conteh-Morgan, 2004: 160). Çetinkaya ise devrimin nedenleri olarak, üretim ilişkilerinin değişmesi,³² ekonomik ve mali kriz ile açlık ve kıtlığa işaret etmektedir.³³

Vilfredo Pareto (2009:59-72), elitin devrilmesinin sebebinin toplumdaki yetkili insanların eşgüdümündeki yetersizlikten kaynaklanabileceğini söyler.

³⁰ Nüfus artışı ve devrim ilişkisi üzerine bir makale için bkz. (Goldstone, 2005).

³¹ 1846-1849 devrimleri için bkz. (Ginsborg, 1979), (Deák, 1979), (Duveau, 1967) ve (Hahs, 2001).

³² Üretim ilişkilerinin değişmesi, Marksist devrimin sonucu iken tarım ve sanayi devrimi gibi uzun süreye yayılan devrimler, üretim ilişkilerindeki değişimin sonucudur. Bu bağlamda, Çetinkaya, siyasi devrimler ile tarım, sanayi ve teknolojik devrimleri birbirinden ayırır (Çetinkaya, 2014).

³³“Doğan Çetinkaya – Devrim Kavramının İrdelenmesi”

<https://www.youtube.com/watch?v=DtOKtbWJSCU>

Dolayısıyla, ekonomik ya da finansal kriz kaynaklı devrimlerin yanı sıra elitlerin kendi içindeki farklı kesimleri arasındaki çatışmalar da devrimin kaynağı olabilir. Ayrıca kitle toplumu teorisinin savunucularından Kornhauser'in, toplumsal kurumlarla aracı bağlarını yitiren yabancılaşmış bireylerin kolektif şiddete yatkınlığı ile devrimi, toplumsal düzene içkin bulunan çatışmaları bertaraf etmek için kaçınılmaz olarak Marksist devrim anlayışları da hatırlanmalıdır. Bu düşüncelerin yanı sıra, devrimi, tarımcı sınıflar ile köylülerin modernleşmeye tepkisi olarak değerlendiren Moore'a göre (1966: 14-20), devrimlerin doğasını belirleyen faktörler, tarımın ticarileşmesi süreci ile devletin genişlemesinin, köylüler ve toprak sahipleri gibi tarım sınıflarına olan etkisidir. Örneğin, faşizm, bürokratlar ile toprak sahiplerinin politik koalisyona katılmasından doğar. Benzer şekilde, Wolf, Meksika, Rusya, Çin, Vietnam, Cezayir ve Küba devrimlerini incelemiş, gerginliğin sebebi olarak, nüfus artışı, ticarileşme, büyüyen pazar ve siyasi elitlerin değişimlerinden kaynaklanan istikrarsızlığı belirlemiştir (Wolf, 1969).

Anlaşılabileceği üzere, devrimin nedenleri ve ortaya çıkış şartlarına dair genel geçer bir kanı bulunmamaktadır. Zira devrimlerin ortaya çıkışı, yapısal gerginlik, yapısal olanaklılık, dönemin şartları, coğrafyası, kültürü, devrimin yukarıdan aşağı ya da aşağıdan yukarı bir seyir izlemesi bağlamında öncülerin rolü, genel inancın yayılması, tetikleyici etkenler, politizasyon ile mobilizasyonda köylü-kentli farklılığı gibi sayısız sebeplere bağlı olarak değişiklik göstermektedir.

Bu doğrultuda, devrimlerin sınıflandırılması devrimciliği açıklamayı kolaylaştıran bir yöntem olmaktadır. Chalmers Johnson, *Revolution and Social System* (1964) isimli eserinde, altı devrim türü belirlerken dört kriterden (hedef, fail, amaç ve öncülük) yararlanmıştır. Tipoloji örneklendirmeleri tartışmalı olan devrim tipleri şunlardır:

1. **Jacquerie:** İsmi, 1358'deki Fransız Köylü Ayaklanması'ndan³⁴ almıştır. Kısıtlı amaçlar peşindeki kitlesel köylü ayaklanmaları, bu tasnif altındadır. Jacquerie Ayaklanmaları'na başka bir örnek, 1773-1775 Rus Köylü Ayaklanması'dır.³⁵

³⁴ 1358 Fransız Ayaklanması ve dönemin diğer köylü ayaklanmaları için bkz. (Cohn, 2008).

³⁵ 1773-1775 Rus Ayaklanmaları için bkz. (Alexander, 1966)

2. **Binyılcı Ayaklanmalar:** İdeal toplumu yaratma hedefi doğrultusunda, ekseriyetle bir peygamber ya da bir dini lider öncülüğündeki ayaklanmalardır. Örnekleri: Çin'deki Taiping Ayaklanması (1851-1864)³⁶, Meksika'da Zapata (1910-1919)³⁷ ve Çin'deki Boxer Ayaklanması (1899-1900)³⁸
3. **Anarşizan ayaklanmalar:** Bu tür ayaklanmalar, anti-milliyetçi ve ütöpik olarak tasvir edilir. Örnekleri: Fransız devrimi esnasındaki Vendée Karşı Sevrimi (1793-1796)³⁹, Tibet Ayaklanması (1959)⁴⁰ ve Amerikan İç Savaşı (1861-1865)⁴¹
4. **Jakoben komünist devrim:** Temel toplumsal değişimleri içerdği için klasik devrimler sınıfına girer. Örnekleri: Fransız Devrimi (1789-1799), Türk Devrimi (1908-1922), Meksika Devrimi (1910-1934).
5. **Komplocu darbe:** Elitist amaçlarla, başı elitler tarafından çekilen devrimlerdir. Örnekleri: Rus Devrimi (Ekim devrimi, 1917)⁴², İrlanda Ayaklanması (1916)⁴³, Küba Devrimi (1959)⁴⁴
6. **Askeri ihtilal:** Milliyetçi amaçlarla elitler tarafından öncülüğü yapılan kitle hareketleridir. Örnekleri: Çin Devrimi (1937-1949)⁴⁵, Cezayir Devrimi (1954-1962)⁴⁶, İrlanda (1916-1923) ve Filipinler (1946-1954)⁴⁷

Devrimlerin sınıflandırılmasında başka bir kıstas da devrimin geleneksel monarşiler, modern öncesi devletler ile imparatorluklara karşı mı yoksa modern diktatörlüklere karşı mı olduğudur. İlk türe örnek olarak Fransız Devrimi (1789), Rus Devrimi (1917) ve Çin (1911-1949) verilebilir. Zira bu devrimlerin vuku bulunduğu toplumlar geleneksel elitler tarafından yönetilirken, devrimlerde hatrı

³⁶Taiping Ayaklanması için bkz. (Chin, 2001) ve (Newbern, 1953).

³⁷ Meksika Devrimi için bkz. (Richards, 2011: 31-50), (Fernández, 2008), (Garciaadiego, 2005) ve (Garfias, 2006).

³⁸ Boxer Ayaklanması için bkz. (Bodin, 1979) ve (Harrington, 2001).

³⁹ Vendée Karşı Devrimi için bkz. (Moore B. , 1966: 92-100) ve (Secher, 2003).

⁴⁰ Tibet Ayaklanması için bkz. (Li, 2016).

⁴¹ Amerikan İç Savaşı için bkz. (Waugh ve Gallagher, 2009), (Ford, 2005), (Wise, 1977), (Hillstrom ve Hillstrom, 2000) ve (Catton, 1986).

⁴² Ekim Devrimi için bkz. (Marot, 2012), (Gorkiy, Molotov, Vorosilov ve diğerleri, 2004), (Wade, 2017), (Fitzpatrick, 2008), (Trotsky, 2008) ve (Kowalski, 1997).

⁴³ Paskalya Ayaklanması için bkz. (Caulfield, 2010), (Foy ve Barton, 2011) ve (McGarry, 2016).

⁴⁴ Küba Devrimi için bkz. (Chomsky, 2015), (Guerra ve Maldonado, 2009) ve (Gay-Sylvestre, Estefanía Aulet, Viamontes ve diğerleri, 2007).

⁴⁵ Çin Devrimi için bkz. (Lew, 1975).

⁴⁶ Cezayir Devrimi için bkz. (Horne, 2012).

⁴⁷ Filipinlerin bağımsızlık ilanı üzerine bkz. (Karnow, 1989).

sayılır köylü katılımı⁴⁸ görülebilir. İkinci tür devrimlere örnek olarak ise Meksika (1911), Küba (1959), Nikaragua ve İran (1979) ve Filipinler (1986) devrimleri verilebilir. Bu devrimler, genellikle yarı modern devlet ve kurumların olduğu toplumlar ile ilişkilendirilir. Ayrıca ilk türden farklı olarak, kırsal kesimden ziyade kentli kesim, devrimin mobilizasyonunda öncü rolü üstlenir. Conteh-Morgan'a göre, bu tür kısmen modernleşmiş toplumlar, tek bir kişinin otoriter yönetimi altında merkezî bir partiye dayalı, modern bürokratik hükümetin neopatrimonyal yönetimi ile ilişkilendirilir (Conteh-Morgan, 2004: 164).

Başka bir ayırım ise aşağıdan yukarı ve yukarıdan aşağı devrimlerdir. Tepeden inme devrim de denilen yukarıdan aşağı devrimler, elit tarafından dayatılan esaslı toplumsal ve siyasal değişimlerdir. Bundan daha farklı bir tanım, tepeden inme devrimi, devlet eliyle yapılan devrim olarak okuyanlar tarafından yapılır ve *yukarıdan aşağıya devrim* ile *devlet eliyle yapılan devrim* tanımlamaları birbirleri yerine kullanılır. Bu tanıma göre, tepeden inme devrimler, hükümet inisiyatifıyla ve kurumlar aracılığıyla gerçekleştirilen siyasal ve toplumsal değişikliklerdir. Bu doğrultuda, kabile sistemine son vermek isteyen Monark 13. Alfonso, tepeden inme devrimi şu sözlerle meşru göstermeye çalışmıştır:

[N]e kanun ne de yöntem belirlemeye zaman vardır. Hasislik ile bu iş gerçekleştirilemez. Devrim devletten gelmelidir. Devrim aşağıdan gerçekleştirilirse, sonucu perişanlık, başarısızlık, hüsrân ve muhtemelen İspanyol milletinin dağılması olacaktır. (Suárez Cortina, 2006: 171).

Bunun yanı sıra, egemen elitin yerini başka bir elitin aldığı devrimler de tepeden inme devrimler sınıfına ait olabilir. Yukarıdaki bilgiler ışığında anlaşılmaktadır ki, eğer Cohan'ın, devrimin etki ettiği coğrafyada değiştirdiği dört unsur üzerinden açıklamak gerekirse, iki tepeden inme devrim tanımındaki temel fark, dördüncü fark, yani lider elitin değişimidir.

İkinci tepeden inme devrim tanımına, Türk devrimi (1923) ve Japonya'da Meiji Restorasyonu (1868) örnek verilebilir.

Sonuç olarak, devrimin insanın varlığına endemik olduğunu kabul edenler olduğu gibi ve devrimin izini modernite sonrası sürenler de vardır. İlk grup, devrimciliği genellikle Hristiyanlığa temellendirirken ya da devrimin izini

⁴⁸ Devrimde köylülerin rolü üzerine karşılaştırmalı bir kaynak için bkz. (Alavi, 1965)

modernite öncesi isyanlarında ararken ikinci grubun argümanı ilerlemenin devrim mitine etkisi ve modern öznedir. Savaşta alınan bir yenilginin yapısal gerginlik olarak tezahür edip devrime sebebiyet verdiği de görülmüştür. Örneğin, Napoleon Bonaparte'ın yenilgisi (1815-1830), Fransa, Belçika, Polonya, İspanya, İtalya ve Portekiz'de devrimler çağını başlamıştır (Conteh-Morgan, 2004: 170). Yine Fransa-Prusya savaşından (1870-1871) yenilgiyle çıkan Fransa'da ayaklanmalar olmuştur. Devrimin kökenini, zamansallığını, türünü, sebeplerini ve sonuçlarını irdelemenin, devrimi anlama konusunda katkısı kısıtlıdır, zira devrim, gayet öznel ve değişken bir ruh halidir. Bu bağlamda, devrim sosyolojik olduğu kadar psikolojik bir fenomendir.

1.3. MARKSİST DEVRİM VE FEDA KAVRAMI

Feda hem geleneksel hem de doktrinsel temelleri olan bir kavramdır. Fedanın bu kökenleri çift yönlü olarak birbirini beslemekte ve fedanın yeniden üretimini sağlamaktadır. Tezde, feda kavramının doktrinsel temeli Marksist öğretisi üzerinden açıklanmaya çalışılacak, şiddetin Marksist devrime içkin olması bağlamında feda ile ilişkisi kurulacaktır.

1.3.1. Marksizmin Felsefî Temelleri

George S. Pettee'ye göre (1938: 33), toplumun büyük çoğunluğu dayanılmaz şekilde sınırlandırılmış hissettiğinde devrimler olur. Bu devrim tanımı, yapısal gerginlik (politik kurumlardan yabancılaşma, yoksunluk, hüsransaldırganlık, görece yoksunluk, anomiy vb) temelli bir tanım olarak görülebilir. Bir önceki bölümde görüldüğü üzere gerginlik ve memnuniyetsizlik, devrim bir yana herhangi bir kolektif eylem için dahi yeterli değildir. Bu bölümde, devrimin Marksist bir açıklaması verilmeye çalışılırken inancın yayılması ve mobilizasyon teorilerinin Marksist öğretisi ile ilişkileri ele alınacaktır.

Sommier'e göre (2012: 18), toplumsal şiddetten politik şiddete geçişte iki kışkırtıcı unsur vardır:

1. Baskıya direnme hakkı ile 16. ve 17. yüzyılda zorbaları öldürme teorisi gibi şiddete başvurmayı meşrulaştıran ideoloji ya da etiğin yayılması,
2. Şiddeti araç olarak haklı bulan bir ortamın oluşması.

Bu iki unsurun, Marksizm ile kesişimini saptayabilmek için ilk önce Karl Marx ve Friedrich Engels'in metodolojisi ve sosyolojisini ele almak gereklidir. Bu doğrultuda, ele alınması gereken ilk kavram, Marksist felsefenin temel öncülü diyalektik materyalizmdir.

Bertell Ollman'a göre (2003: 2-3), diyalektik, öyle ya da böyle, insan, bu gezegende ilk ortaya çıktığından beri çeşitli biçimleriyle var olagelmıştır; çünkü yaşamlarımız, her zaman değişim ve etkileşimin önemli öğelerine sahip olmuştur, zira çevre, bir bütün olarak, içerisinde olup biten üzerinde belirleyici ve kısıtlayıcı etkilere daima elinde bulundurur.

Diyalektik düşüncenin kökenleri oldukça eskiye uzanmaktadır. Ernest Mandel'e göre (1986: 13), felsefi sorgulamanın doğuşundan itibaren izleri sürebilen diyalektik,⁴⁹ özellikle Yunan filozof Herakleitos'un (M.Ö. 535-M.Ö. 475) eserlerinde görülebilir. Georg Wilhelm Friedrich Hegel'e göre (Lee, 2014: 485), diyalektiğin kurucusu olan Herakleitos, hiçbir şeyin baki olmadığını, her şeyin oluşum ve dönüşüm halinde olduğunu "*Aynı ırmaklara girenlerin üzerinden farklı sular akar, ruhlar nemli olandan buharlaşırlar.*" (2003: 58) sözüyle açıklamıştır. Antik Yunan düşüncesine göre doğa yasaları sürekli bir değişim ve etkileşim içerisindedir; doğa yasalarına tabi olan insan da bu değişim ve etkileşime maruz kalmaktadır. Herakleitos, "*Savaş, her şeyin babası ve kralıdır, kimini tanrı, kimini insan olarak ortaya çıkarır, kimini köle, kimini özgür kılar.*" (2003: 37) diyerek her şeyin karşıtların çatışmasından oluştuğunu ve değiştiğini öne sürmüştür. Theodor Oizerman'a göre (1998: 27), Herakleitos için en önemli ve kaçınılmaz şey, evrensel değişimdir, yani ortaya çıkan her şeyin yitirilmesi, karşıtlarına dönüşmesi ve ateş içindeki birliğidir.

⁴⁹ Nectarios G. Limnatis de diyalektiğin esas doğum yerinin Antik Yunan felsefesi olduğunu söylemektedir (Limnatis, 2010: 1).

Limnatis, Antik Yunan'da diyalektiğin önemini şöyle özetlemektedir (2010: 1-2):

Herakleitos, çatışan şeyleri birbirine dönüştüren sonsuz akışın diyalektiğini kurdu. Empedocles [495 M.Ö. – 435 M.Ö.] dünyayı çatışan güçlerin dairesel hareketi olarak tasvir etti: sevgi ve ihtilaf... Antik kuşkucular, çelişen savlardan bilgiye ulaşmak için diyalektiği kullandılar. Sofistler... varlığa dair göreceli görüşlerini desteklemek için diyalektik muhakemeyi kullandılar. Platon [428 M.Ö. – 348 M.Ö.], diyaloglarında, diyalektiğin sistematik kullanımını benimsedi ve diyalektiği, oluş dünyasına içkin bir özellik addetti⁵⁰... Aristoteles [384 M.Ö. – 322 M.Ö.] diyalektiği savların mantıksal denetimi için kullanılan bir soru sorma sanatı olarak tanımlayıp sofistlik ve eristik yaklaşımdan ayırdı. Zeno'nun [490 M.Ö. – 430 M.Ö.] diyalektiğin kurucusu olduğunu söyleyip, Herakleitos'un ontolojik savlarını eleştirdi.

Diyalektiği, metodolojik olarak benimseyen Jean Jacques Rousseau ise,

Yeryüzünde her şey sürekli bir akış halindedir. Hiçbir şey aynı biçimde kalmaz ve dışımızdaki şeylere bağlanan duyularımız ister istemez onlar gibi değişikliğe uğrar. Her zaman ardımızda veya önümüzdedirler ya artık olmayan bir geçmişi anımsarlar ya da belki hiç olmayacak bir geleceğe yönelirler. (Rousseau, 1998: 81).

Madde bana devinim halinde gözüktür: bu devinim benim gibi canlı varlıklarda anlaktır, o yalnızca katı maddelerde aktarılır. Evren canlı bir beden düzenine hiç benzemez, devinimin kaynağı kendisinde değil, özgür düşüncededir. (Rousseau, 2000: 154).

sözleri ile yeryüzünde her şeyin akış ve devinim halinde olduğunu söylemiştir. Rousseau, *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı'nda* (1990), diyalektik metotla toplum tarihinin genel bir taslağını çizmeye çalışmıştır ve Rousseau'nun yapıtlarında diyalektiğin temel kaynaklarından biri olan sürekli değişim ilkesinin izlerinin görülebilir.

Diyalektik, Hegel'in de temsilcisi olduğu Alman İdealizmi tarafından en yüksek noktasına çıkarılmış ve etkin bir biçimde kullanılmıştır. Aakash Singh ve Rimina Mohapatra'nın *Hegel'i Okumak* isimli eserlerinde belirttikleri gibi, Hegelyen diyalektik mutlak, statik değil, dinamik bir süreç içindedir.⁵¹ Friedrich Engels'e göre, Hegel'de diyalektik, kendi kendine gelişen bir Fikirdir. *Mutlak Fikir*, yalnızca bütün sonsuzluk boyunca – bilinmez bir yerde - var olmakla kalmaz, ama aynı zamanda var olan bütün dünyanın yaşayan gerçek ruhudur (Engels, 1992: 41-42).

⁵⁰ Benzer şekilde, Alexandre Kojève de diyalektiğin aslında felsefe kadar eski olduğunu kabul etmekle birlikte, diyalektik yöntemin bilinçli ve sistemli bir şekilde Sokrates ve Platon tarafından kullanıldığını söylemektedir (Kojève, 2001: 181).

⁵¹ Diyalektik metot, Immanuel Kant'ta zıtlıklar formunda olmasına rağmen Hegel'in diyalektiği zıtlıklar üzerine değil, kuşkuculuğu aşmak üzerine kuruludur, zıtlıkların bazı soruların formülasyonunu çıkmaza sokar ve bu yüzden kesin bilgiyi imkansız hale getirir, fakat Hegel diyalektiğinde, tam aksine, kesin bilgi mümkündür (Singh ve Mohapatra, 2008: 6).

Hegel'in diyalektiği, tez (varlık) ve antiteze (var olmayan/hıçlık) dayanır. Fakat bu çelişkiden üçüncü yol, yani sentez (oluş) çıkar. Yvon Quiniou bunu şöyle açıklar (2009: 19):

Hegel'e göre her tür dönüşüm üç aşamadan geçer: İlk önce bir gerçeklik neyse odur; ardından başka bir şey olarak kendisini yadsır, bu da antitezdir; en sonunda, üçüncü bir uğrağa geçer, senteze, bu aşamada özdeşliğinin önceki uğraklarını hem korur hem de aşar veya siler. Örneğin çiçek, içinden çıktığı tomurcuğu işte böyle yadsır, meyve de hem çiçek hem de tomurcuktan bir şeyler saklayarak çiçeği yadsır. Yadsımanın özlü bir rol oynadığı bu üçlü, Hegel'e göre doğadan tutun kültüre ve zihnin sürdürdüğü yaşama dek bütün alanlarda işler.

Lenin'e göre Hegel felsefesinin devrimci yanı, Marx tarafından benimsenip geliştirilmiştir. Marx ve Engels'in Hegel felsefesine dayanarak formüle etmiş oldukları düşünce, geleneksel diyalektiği aşmıştır (Lenin, 2013: 18-19).

Marx, *Kapital I*'ın sonsözünde, Hegel için düşünce sürecinin – Hegel bunu *tin* adı altında bağımsız bir özneye dönüştürdü – gerçek dünyanın yaratıcısı ve mimarı, gerçek dünyanın da tinin dışsal ve görüngüsel biçimi olduğunu, fakat kendisinin tam tersi, tinin maddi dünyanın insan aklına yansması olarak kabul ettiğini söylemiştir (Marx K., 1993: 28).

Engels ise Hegel idealizmini şu sözleriyle eleştirmiştir (2015: 20-21):

Hegel idealistti, yani kafasındaki fikirleri, kafasındaki fikirleri gerçek şey ve süreçlerin soyut yansımaları olarak görmesi gerekirken tersine, nesnelere ile nesnelere gelişimini, dünya var olmadan önce bilinmeyen bir yerde var olan tinin gerçekleştirmiş kopyaları olarak görüyordu ... Hegelyen sistem, kendi içinde muazzam bir başarısızlıktır.

Hegel ile Marx'ın düşünceleri arasındaki geçişkenliğin temeli materyalist filozof Ludwig Feuerbach'tır. David Riazanov'a göre de, "*Hegel'in felsefesindeki bütün gelişmenin kaynağı karşıtlıklar arasındaki savaşımdır.*" biçimindeki devrimci potansiyeli Marx'tan önce ilk fark eden filozof, Feuerbach'tır (Riazanov, 1997: 53). Feuerbach'ın materyalist felsefesi, Hegel'in idealist diyalektiğine karşın eleştirel bir tavır takınmıştır.

Feuerbach'a göre, varlık düşünceden değil, düşünce varlıktan çıkar (1991:111).⁵²

⁵² Engels, idealizm ve materyalizm arasındaki ilişkiyi şu şekilde kurmuştur (Engels, 1992:20-22): "*Her felsefenin, özellikle modern felsefenin büyük temel sorusu, düşünce ile varlığın ...tin ile doğanın ilişkisi, ... tinin mi, doğanın mı esas öge olduğu sorusudur. ... Bu soruyu yanıtlayışlarına göre filozoflar iki büyük kampa ayrılıyorlardı. Tinin doğaya göre önce gelme*

Varlık kendinden ve kendisi nedeniyle vardır – varlık sadece varlık nedeniyle verilidir ... Varlık nedenini kendinde taşır, çünkü sadece varlık duyudur, akıldır, zorunluluktur, hakikattir, kısacası her şeydir. Varlık olandır, çünkü varlık olmayan var olmayandır, yani hiçliktir, anlamsızlıktır. (Feuerbach, 1991: 111)

Feuerbach, “*Düşünceden yola çıkarak nesnelere değil, nesnelere yola çıkarak düşünceleri üretiyorum.*”⁵³ diyerek Hegel’e meydan okumuştur. Ona göre, Hegel felsefesi teolojiktir (1991: 20,64). Feuerbach için Tanrı, Ben’in bir parçasıdır. Fakat insanlar, tanrıyı kendilerine dışsal bir özne gibi düşünürler. Gerçekte tanrı, sadece anlakta vardır (Kulak, 2010: 43).⁵⁴ Hegel ise Tanrı’nın yerine başka bir ilk varlık olarak Mutlak İdea’yı koymuştur (Hegel, 1976: 227). Bu bağlamda, Vladimir İlyich Lenin Feuerbach’ın önemine dair şöyle demektedir (Lenin, 2013: 14):

Marx’a göre, Feuerbach’ın tarihsel ve “çıgır açan” özelliği, Hegel’in idealizminden kesenkes kopması ve 18. yüzyılda, özellikle Fransız Materyalizmi, yalnızca mevcut siyasal kurumlara ve... din ve tanrıbilime karşı değil ...aynı zamanda metafiziğin her türüne de karşı bir materyalizmi benimsemiş olmasında yatar.

1.3.2. Tarihsel Materyalizm ve Sınıf Savaşı

Tarihsel materyalizm, diyalektik materyalizm penceresinden toplum ve tarih alanına bakmaktır. Marx ve Engels’e göre (2004: 48), tarihi eylem, yemek, içmek, barınmak, giyinmek vb ihtiyaçları karşılamak için üretim yapmak yani materyal hayatın kendisini üretmektir. İnsanın üretimi, onu diğer hayvanlardan ayırır. Marx ve Engels, insan ile hayvan toplumu arasındaki temel farkın, hayvanın toplarken insanın üretim yapması olduğunu söylemiştir (2010: 284).⁵⁵ Marx’a göre, toplumun gelişiminin temeli maddi üretimdir ve birey ne ve nasıl ürettiğiyle ayırt edilir (Marx K., 2010: 3). Bu maddi üretim, tarih boyunca değişen ve gelişen toplumsal ilişkiler ağının Hegelyen anlamda *Tin’ini* oluşturur.

İnsanlar, hayatlarının toplumsal üretiminde, zarurî ve kendi iradelerinden bağımsız olarak, materyal üretim güçlerinin gelişimi için üretim ilişkileri içine girerler. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun ekonomik yapısını oluşturur ki bu da bütün

özelliğini ileri sürenler ... [i]dealizm kampını oluşturuyorlardı. Ötekiler, doğayı esas öge sayanlar ise materyalizmin değişik okullarında yer alıyorlardı.”

⁵³ Bkz. (Feuerbach, 2004: 8)

⁵⁴ Feuerbach için tanrı, bir talebin, dileğin nesnesidir, o, talep edildiği, içten arzu edildiği, istendiği için, tasarlanmış, düşünülmüş, inanılmış bir varlıktır. (2012: 50)

⁵⁵ Benzer şekilde, Benjamin Franklin, insanın âlet yapan hayvan olduğunu söylemiştir (Marx K., 1976: 128).

siyasal ve hukukî üst yapının üzerine kurulu olduğu altyapıya tekabül eder. Bu da toplumsal bilinci oluşturur. (Marx K. , 1970: 20)⁵⁶

Tom Bottomore'a göre (2001: 235), İnsanlık tarihinin yükselişini ya da düşüşünü belirleyen üretimin farklı sosyoekonomik teşekkülleri, toplumun üretim kapasitesinin niteliksel genişlemesini ya da daralmasını sağlar. Dolayısıyla, üretici güçlerin⁵⁷ gelişimi, insanlık tarihinin genel akışını belirler. Yani tarihin temelinde birbirini takip eden maddi üretim şekilleri vardır (Boguslavski, Karpuşin, ve Rakitov, 1990: 263).

Marx, *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i* adlı kitabında, toplumsal ilişkilerdeki altyapı-üstyapı ilişkisini şöyle dile getirmiştir:

Mülkiyetin değişik biçimleri üzerinde toplumsal varlık koşulları üzerinde, özel olarak biçimlenmiş izlenimlerden, duygulardan, hayallerden, düşünüş tarzlarından ve felsefe anlayışlarından oluşmuş bütün bir üstyapı yükselir. Sınıfın tümü bunları yaratır ve bu maddi koşullar ve bunlara tekabül eden toplumsal ilişkiler temeli üzerinde, bu üstyapı öğelerini biçimlendirir. (Marx K. , 1990: 48)^{58,59}.

Lenin'e göre, Marx, insanın bütün tarihsel etkinliklerinin temelini oluşturan maddi yaşamın üretiminin nesnel koşullarının ne olduğuna dikkat çekmiştir, böylece Marx öncesi gelişigüzel, genellikle ideoloji odaklı tarih yazarlığının yerini bilimsel tarih yorumu almıştır (Lenin, 2013: 21-22).

Toplumdaki üretici güçler⁶⁰ geliştikçe, var olan üretim ilişkileriyle çelişirler ve çelişki, üretici güçlerin lehine olan yeni bir üretim ilişkisinin ortaya çıkmasını

⁵⁶ Üretim ilişkileri, insanların bilinçlerinden bağımsız olarak biçimlenir ve maddi üretimde bulunan insanların ekonomik ilişkilerinden oluşur (Boguslavski, Karpuşin, ve Rakitov, 1990: 268).

⁵⁷ Üretici güçler canlı insan emeğinden ya da emeğin nesnelere ve araçlarında daha önce gerçekleştirilmiş bulunan ve somutlaşan emekten oluşur (Boguslavski, Karpuşin, ve Rakitov, 1990: 264).

⁵⁸ V.A. Malinin'e göre (1979:53) üstyapı, fikir, ideoloji ve duygu, devlet, din ve kurumlar ve son olarak üstyapısal (ideolojik ilişkiler) olmak üzere üç olgudan oluşur.

⁵⁹ Fakat Marx'ın altyapı-üstyapı ilişkisini kaba bir ekonomik indirgemecilik olarak ele almamak gerekmektedir. Bottomore'un da bu bağlamda söylediği gibi, Marx, bu yanlış anlaşılmayı bertaraf etmek için, altyapı-üstyapı ilişkisinin tarihsel, dengesiz ve üstyapının etkinliğine göre değişen özelliğine dikkat çekmiştir (2001:46). Ayrıca Kızılcelik'in aktardığı üzere (2013: 156), Engels'in, 1890 yılında Joseph Bloch'a yazdığı bir mektuptaki "*Materyalist tarih anlayışına göre, tarihte belirleyici etken, son kertede, gerçek yaşamın üretimi ve yeniden üretimidir. Marx da ben de bundan daha çoğunu hiçbir zaman ileri sürmedik. Bundan ötürü, herhangi bir kimse ekonomik etken belirleyicidir dedirtmek üzere bu önermenin anlamını zorlarsa, onu, boş, soyut, anlamsız bir söz haline getirmiş olur.*" sözleri, bu ilişkinin indirgemeci yorumuna cevabî niteliktedir.

⁶⁰ Üretici güçler, yalnızca üretim araçlarını değil, aynı zamanda emek, bilgi ve yetenekleri de kapsar (Bottomore, 2001: 235). Üretici güçler için ayrıca bkz. (Cohen G. , 1978: 28-62)

sağlar. Bu çelişki, diyalektik bir biçimde, Marx'ın siyasetinin temelini oluşturur. Zira tarihsel materyalizme göre, toplumsal örgütlenme, en aşağı şekilden en yüksek şekline doğru kaçınılmaz bir ilerleme içerisindedir. Kapitalist üretim biçimi, tarihte birbirini izleyen üretim biçimlerinin sonuncusudur. Marx, diyalektik materyalizm metodunu Endüstri Devrimi sonrası gelişen kapitalist üretim biçimine uygulamıştır.⁶¹ Zira Marx'a göre toplumların tarihi, uzlaşmaz karşıtlıklar üzerine kuruludur. Bu uzlaşmaz karşıtlıklar, *doğrusal bir çizelgede* toplumun gelişimini sağlar. Marx'ın kendi sözleriyle, “*Uzlaşmaz karşıtlık yoksa ilerleme de olmaz. Bu, uygarlığın günümüze dek izlediği yasadır.*” (Marx K., 1992: 56). Bu uzlaşmaz karşıtlık, ilkel toplumlar hariç toplumsal gelişmenin itici gücü olan sınıf çatışmasıdır. Bu noktada *Sınıf* kavramı, Marksist sosyolojinin temelidir. *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi* adlı kitabında, Marx, *Sınıf* kavramını şöyle açıklamaktadır (119):

Bireyin yaşama, davranma vb. biçimi, onu toplumun bir üyesi, bir işlevi durumuna getirecek yerde, toplumun bir ayrıksılığı durumuna getiriyor ve onun ayrıcalığı oluşturuyor. Toplumdan farklılaşmış ve ayrı olan şeyin yalnızca bir birey değil ama bir topluluk (bir sınıf, bir korporasyon, vb.) da olduğu gerçeği, onun özel doğasını hiçbir şekilde ortadan kaldırmıyor, daha çok bu doğanın dışavurumunu oluşturuyor.

Lenin ise, sınıfların, tarihsel olarak belirlenmiş bir toplumsal üretim sisteminde işgal ettikleri yerle, üretim araçlarıyla olan ilişkileriyle emeğin toplumsal örgütlenmesi içindeki rolleri ve dolayısıyla, kullandıkları toplumsal zenginlik payının boyutları ve bunu elde etme biçimleriyle birbirinden ayrıldıklarını söylemiştir.

“*Günümüze kadarki bütün toplumların tarihi, sınıf savaşmaları tarihidir.*” (Marx ve Engels, 2009: 6). Engels, bunu şöyle açıklamaktadır (1992: 182):

Uygarlığın temeli, bir sınıfın başka bir sınıf tarafından sömürülmesi olduğundan, bütün gelişme sürekli bir çelişme içinde oluşur. Üretimdeki her ilerleme, aynı zamanda, ezilen sınıfın, yani büyük çoğunluğun durumunda bir gerileme belirtisidir. Kimileri için bir iyilik olan şey, başkaları için kesinkes bir kötülüktür; sınıflardan birindeki her yeni kurtuluş, öbür sınıf için yeni bir baskıdır.

Stanley Moore'a göre de (1989: 21), Marksist kuramda, sınıf kavramı, sömürü kavramından ayrılamaz. Buna mukabil, Stalin'e (2009: 20) göre, tarihsel olarak

⁶¹ Aydın Çubukçu'ya (1998: 11) göre, “*Sınıf mücadelesinin bütün biçimlerinde, işçi sınıfının eyleminin bilimsel temeller üzerinde yürütülmesini, geçerli ve doğru araçların seçilip uygulamasını sağlayan ana dayanak, diyalektik materyalizmdir.*”

bir üretim şeklinden diğerine geçişin yöntemi olarak sömürülen sınıfların yaptığı devrim, normal ve kaçınılmazdır. Dolayısıyla sivil şiddet, bir üretim biçiminden diğerine geçişte kaçınılmazdır (Conteh-Morgan, 2004: 189). Marx ve Engels (2009: 40), *Komünist Manifesto*'da, burjuvazi ile karşı karşıya kalan bütün sınıflar içinde, yalnızca proleteryanın gerçekten devrimci bir sınıf olduğunu, öteki sınıfların (alt orta sınıf, küçük imalatçı, dükkâncı, zanaatçı, köylü vb.) modern sanayi karşısında çürüyüp yok olduğunu söylemişlerdir. Benzer şekilde, Lenin de, sınıf savaşımının günümüzde ücretli emekçilerin (proleterlerin) mülk sahiplerine (burjuvaziye) karşı savaşımı olduğunu söylemiştir (Lenin, 2013: 81).

Dolayısıyla Marksist öğretiyeye göre, devrim yapması beklenen sınıf (işçi sınıfı), sadece yapısal gerginliği en yoğun deneyimleyen sınıf değildir⁶² ki zaten yapısal gerginlik, toplumsal hareket için tek başına yeterli gelmemektedir. Aynı zamanda, devrimci sınıfa tarihsel bir görev de atfedilir ve bu atfedilen görev sömüren sınıfa yönelik bir eylem içermelidir. Ancak Tilly'nin (1978:14) de ifade ettiği gibi, toplumsal sınıflar, Marksist kolektif eylem teorisinin öngördüğü gibi kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmeyebilirler. Bu noktada devrimci toplumsal sınıfın yapısal gerginliğinin politizasyonu söz konusudur. Yapısal gerginliğin politizasyonu bağlamında *feda* ele alınması gereken bir kavramdır. Zira feda, bir yapısal gerginliğin varlığında, kolektif eylemin vuku bulması için gerekli ardıl unsurları teşkil edebilmektedir. Bir sonraki bölümde feda kavramının gelişimi, farklı alanlara yayılması ile kolektif şiddeti tetikleme ve politize etmesi anlatılacaktır.

1.3.3. Devrimci Şiddet Bağlamında Feda Kavramı

Gurr'a (1970: 12-13) göre, politik şiddetin gerçekleşmesinde memnuniyetsizliğin politizasyonu gereklidir⁶³ ve huzursuzluk arttığında, bireyler, politik şiddetin kullanımını haklı ve yararlı gören yeni ideolojilere ve inançlara

⁶² Gurr, aynı memnuniyetsizliğin farklı toplum, grup ve bölgelerde farklı yoğunluklarda hissedilebileceğini söylemektedir. Bunlar, yoksunluğun, toplumsal ve altkültürel ifadesi olarak da yorumlanabilir (Gurr, 1970: 168-169).

⁶³ Gurr'a göre, politik şiddet, memnuniyetsizliğin gelişimi, memnuniyetsizliğin politizasyonu ve memnuniyetsizliğin hayata geçirilmesi olarak üç evrede gerçekleşir, dolayısıyla memnuniyetsizliğin politize olması, bir şiddet eyleminin vuku bulması için gerekli bir aşamadır.

açık hale gelirler (1970: 193). Bu bölümde devrimci ruh hali için önem arz eden feda kavramının kökenleri irdelenerek şiddeti meşrulaştırması bağlamında kavramın açıklaması yapılmaya çalışılacaktır.

Dennis King Keenan'a göre (2005: 1), "*Feda, aşkın gerçeğin en yüksek anına giderken acı ya da ölüm (kendi ya da başka birinin) yoluyla aşılması gereken bir yoldur.*" Moshe Halbertal'a (2012: 7) göre ise, feda, ritüelin en basit ve ilkel şeklidir. Ona göre, feda etmek, çoğu zaman bir hediyenin sahibine iade edilmesi anlamına gelirken (2012: 11) *kendini feda etmek*, sahibe bir şey vermek değil, sahip için bir şeyden *vazgeçmektir* (2012: 62).

Feda, günümüzde, dine içkin olan anlamından çıkarılıp seküler jargonda da kendine yer edinmişse de, kökenleri semavi dinlerde bulunabilir.⁶⁴ Keza kendini feda etme bağlamında, şehitlik kavramının kökenleri de Hıristiyanlıkta bulunabilir. Saime Tuğrul'a göre, şehitlik kavramı, öncelikle Hıristiyanlık geleneğine bağlı bir terminolojidir ve şahitlik anlamına gelen *martus* kelimesi, ilk olarak Yeni Ahit'te geçmekle birlikte, Roma İmparatorluğu'nda azınlık Hıristiyan direnişçileri için bu anlamını koruyarak, inançları uğruna ölen, İsa'nın varlığına ve onun Krallığına tanıklık edenleri tanımlar (Tuğrul, 2016: 56). Farhad Khosrokhavar ise İslamiyet'teki şehitlik kavramının gelişimini şöyle açıklamaktadır (2005: 11):

Tanıklık kavramı (şahitlik), yedinci yüzyılda, Müslümanların Filistin'i fethetmesinin ardından açıkça 'kutsal ölüm' ve Yunancadaki gibi hem şahitlik etme hem de şehit olma anlamlarına gelmeye başladı. Harp meydanında kafirle savaşan ve ahirette büyük ödüller vad edilen Müslüman kayıplar için şehit ifadesi kullanıldı. Sözcüğün temelindeki şahitlik etme anlamı, şehidi hem kutsal ölümünün kahramanı hem de kendi kaderinin şahidi oluşunu karşıladı.⁶⁵

Halbertal, kendi feda etmek ve şiddet arasında ikili bir bağ kurmaktadır. Bir şey, iyilik göstergesi olduğu için fedayı hak eder ya da kötü bir şey, feda sonucu iyi bir şeye dönüşür (Halbertal, 2012: 69), yani feda arındırıcı bir rol üstlenir (Halbertal, 2012: 19). Ayrıca İslam inancına göre, ölümlerin en faziletlisi hak

⁶⁴Halbertal (2012: 7), Hz. İsa'nın yani tanrının oğlunun feda edilmesinin en büyük ve nihai feda olduğunu söylemektedir. Bunun yanı sıra, kutsal kitaplarda geçen diğer feda içerikli anlatılara, Hz. İbrahim ve İsmail (Kessler, 2005: 37-57) ile Kabil ve Habil (Halbertal, 2012: 8-11) örnek verilebilir.

⁶⁵ Bu bağlamda, Tuğrul, Hıristiyan inancında şiddetin otoriteyi elinde bulunduran tarafından gelirken Müslümanlıkta Tanrı yolunda mücadele ederken öldürülme durumunun da şehitlik olarak kabul edildiğini söylemektedir (Tuğrul, 2016: 61).

yolunda şehit olmaktır (Kotku, 2014: 88). Kuran'da "O hâlde, dünya hayatını ahiret hayatı karşılığında satanlar, Allah yolunda savaşsınlar. Kim Allah yolunda savaşır da öldürülür veya galip gelirse, biz ona büyük bir mükâfat vereceğiz" (Nisa, 74) denilmektedir. Cennetin kapıları, tanrı yolunda ölenlere açıktır (Khosrokhavar, 2005: 131). Ayrıca şehit, tanrıya sevgisini, koşulsuz ve araçsal olmayan sadakatini göstererek ifade eder (Halbertal, 2012: 57).

Feda ve şehitlik kavramları, dinsel bağlamdan zamanla koparak seküler sahaya da sirayet etmiştir. Bu sirayet kaçınılmaz olduğu kadar taktikseldir. Tuğrul, şehitlik ve fedanın sekürleşmesi hakkında şöyle demiştir (2016: 67):

Teolojik, felsefi ve hukuksal düşüncenin ürünleri olan şehit kavramı sekülerleşme sürecinde klasik kahraman ve vatan sevgisiyle örtüşür. Seküler devlet modeli de, elinde silah, düşmana karşı savaşta ölmeyi bir şekilde yüceltir. Kahramanlık eylemleriyle birlikte, milli kimliğin vazgeçilmez aşkınlık modelleri olarak devam eder.

Halbertal (2012: 105) ise modern devletin doyumsuz bir şehitlik açlığı içinde olduğunu söylemiştir. Zira toplumsal bellek, şehitliğin kutsallığından yararlanarak *vatan borcu*, *vatan savunması* gibi söylemlerle kendini yeniden üretir. Şehitlik, hangi koşullar altında olursa olsun, güzellenmeye yatkındır. Fakat bunun sebebi sadece fedanın dini anlatılarda olumlanması ve bunun seküler alanda da karşılık bulması değildir. Şehitliğin ve fedanın olumlanması, aynı zamanda toplumun, şehit olan bireylerin bir hiç uğruna öldüğünü narsisistik bir şekilde reddetmesiyle de ilişkilendirilebilir. Zira şehit, kendini vatan borcu için feda ederken vatan da ona borçlanmıştır ve bu borçlanma, bir hiç uğruna olmamalıdır.

Borçlanma fikri, ileriki nesillerin siyasallaştırılmasında rol oynar. Aşkınısallık ve erdemlilik üzerinden teoride ve şehitler üzerinden pratikte şehitlik miti üretilir. Halbertal'ın (2012: 90) da belirttiği gibi, geçmişteki feda eylemleri, gelecek nesilleri bir sorumluluğun altına sokar. Militarizm, şehitlere duyulan minnet ve borçlanma hissi ile ulus devletin yeniden üretimine katkıda bulunur.⁶⁶ Bu yüzden, sosyal çevrede ve okulda, miliyetçi ve militarist hegemonya içinde

⁶⁶ Şafak Aykaç militarizm ve ulus devlet arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır: "Yurttaş kitleleri ile militarizmin buluştuğu noktanın anahtar kavramı da vatanseverliktir. Modern ulus devletin yurttaşlarından beklediği bağlılık ve sadakat kendini bu kavramda bulur. Bütün yurttaşlar savaşta ve barışta tabi oldukları devleti destekleme yükümlenmiştir." (2011: 16-17)

yetişen bireyler için şehit miti kolektif eylemi tetiklemek bağlamında çok önemlidir. Örneğin, şehitlere saygı yürüyüşleri, anmalar ve toplu şekilde söylenen marşlar, şehitlik mitinin kalabalığı kolektif eyleme sevk etmesine örnek gösterilebilir. Şehitlere borçlanma hissi, genç insanların tereddüt etmeden vatani görevlerini yerine getirmelerini de sağlamaktadır.⁶⁷

Sol kanatta ise, feda kültürünün değer odaklı inanç olarak tezahür ettiği söylenebilir. Sol feda kavramının tek kaynağı, dini ve militarist bağlamdaki fedanın yansması değildir; yalnızca kültürel değil, aynı zamanda ideolojik ve tarihsel zemini de bulunmaktadır. Önceki bölümlerde anlatıldığı gibi, Marksist devrim anlayışı, devrimi, ilerlemenin bir parçası olarak görmektedir. Engels için ise şiddet ekonomik gelişimin hızlandırıcısıdır.⁶⁸ Tarihteki bütün sosyalist/anarşist devrimlerde ve devrim girişimlerinde şiddet var olagelmıştır. Sommer'e (2012: 24) göre, 60'lı yılların sonunda, devrimci hareketlerin şiddeti teorik olarak meşrulaştırmaları iki temele dayanmaktadır. Birincisi, şiddet tarih yasalarına dahildir, dolayısıyla kaçınılmazdır. Düşman tarafından dayatıldığı için mecburdurlar. İkincisi, daha çok anarşide görülen ve şiddetin bireysel ve kolektif kullanımını kurtuluşun bir aracı olarak gören idealist yaklaşımdır. Dolayısıyla doktrinsel kabuller, sol cenahtaki feda kültürünün mevzuatını oluştururken tarihsel devrim pratiklerindeki şiddet ise içtihat olarak alınmıştır. Başka bir deyişle, devrimci şiddet, teorik ve pratik temelleri olan bir *praxistir*. Şiddet, kökensel olarak, ideolojik gerekçelerle uygulanırken, şiddetin, devrimci şiddet haline dönüşmesiyle, ideoloji, şiddet üzerinden üretilmeye veya şekillenmeye başlar, yani ideoloji, şiddeti meşrulaştırırken, bir noktadan sonra şiddet ideolojiyi meşrulaştırır. Sol jargondaki feda kavramı ve devrim şehitliği de, aynı ulus-

⁶⁷Türkiye'de ise Osmanlı ordusunda Prusya ekolünün etkisinin gözlemlenmeye başlamasının ardından zemini atılan ordu-millet miti, 1908 darbesiyle hızlanmış, Kurtuluş Savaşı ile perçinlenmiştir. "Ordunun kazandığı bu zafer [Kurtuluş Savaşı] milliyetçilik ile eklemlendi ve Türk milliyetçiliğinin temelinde bulunan ordu-millet miti aracılığıyla, Türklerin orduyla özdeşleştiği ve elbette çok iyi birer asker oldukları fikri üzerine inşa edildi ... Cumhuriyet ile birlikte -İttihat ve Terakki'nin başlattığı bir işlevsellikle- militarizme eklemlenen milliyetçilik dini duygular ile harmanlanarak şehitlik, vatan sevgisi ve vatan uğruna ölüm vurguları artmaya başlamış; Atatürk'ün ölümünden sonra ise bu vurgular Atatürk'e olan vefa borcu ve bağlılık üzerinden işlenmeye devam etmiştir. Günümüze kadar devam eden bu söylem 1980 yılında değişime uğramış, hem milliyetçilik doğrudan Atatürk milliyetçiliği olarak tanımlanmış hem de militarizmin İslâm ile kurulan bağlantısı sıkılaştırılmıştır." (Durusoy, 2016: 53-55).

⁶⁸ Benzer şekilde, Fanon'un şiddeti arındırıcı güç kabul eden nosyonu (Fanon, 2004: 51), Türkiyede, "Düzen kirletir, devrim temizler." sloganıyla paralellik göstermektedir.

devlet jargonundaki şehitlik mefhumu gibi, sonraki nesillerin siyasi hedefleri doğrultusunda, gözlerini kırpmadan ölüme gitmeleri için gerekli politizasyonu sağlar. Başka bir deyişle, Conteh-Morgan'ın işaret ettiği gibi, toplumsal deneyimler ve ortak bilinç kolektif hareketler üzerinde ne kadar etkiliyse, devrim şehitliği kavramı da bir ortak bilinç olarak aynı siyasi hareketi benimsemiş insanlar üzerinde o kadar etkilidir. Bu yüzden Smelser'cı bir ifadeyle, yapısal gerginlik ve olanaklılığın varlığında, inancın yayılmasına sebep ya da ani bir feda eyleminde tetikleyici faktör olabilir.

Halbertal'ın da (2012: 68) belirttiği gibi, psikolojik temelinde kişisel çıkar aramak mümkün olmadığından feda, şiddetin rasyonel seçimi teorisi üzerinden açıklanamaz. Devrim şehidinin motivasyonlarından biri, kendinden sonraki devrimcileri eğitmektir. Devrim şehidi miti, bu bağlamda, diğer devrimcileri siyasallaştırmakla kalmaz, aynı zamanda eylemiyle örnek de teşkil eder.⁶⁹ Devrimcinin hayatı son bulurken, ardında bıraktıkları için yepyeni bir hayat başlar. Bu duruma örnek teşkil edebilecek bir ifade, 1980'den bu yana çıkarılan *Devrimci Sol* dergisinde bulunabilir (Devrimci-Sol, 1998: 32):

Sıradan bir insan için 'benden sonrası tufan'dır. Böyle düşünen bir insan ölüme hiçbir anlam yüklemeyiz. Onun için ölüm fiziksel ve maddi yok oluştur. Ürkütücü, acı verici bir son'dur. Devrimci için ise o aynı zamanda bir başlangıçtır. Yeni isyanların, binlerin, on binlerin devrimleşmesinin başlangıcıdır. Devrimci için savaşta kazanılmış bir mevzidir şehitlik.

Bunun yanı sıra, feda eylemlerinde, dönemin şartlarına, zorbalara, adaletsizliğe ve kıyım gözü yummak ya da teslim olmaksızın onurlu ölüm fikri olumlanır. Fanon'un "*Onurlu açlık, kölelikte yenilen ekmekten yeğdir.*" (Arendt, 1970: 20) ifadesi buna örnek gösterilebilir. Keza kendini feda etmeye yapılan vurgu ve kefarete boyutu, şiddet yoluyla onuruna sahip çıkmasının dirilticiliği (Sommer, 2012: 91), bir başka motivasyondur. Türkiye'de benzer bir ifade, 1986 – 1990 yılları arasında çıkarılan *Yeni Çözüm* dergisinde şu şekilde yer bulmuştur:

Teslimiyet ve ihaneti kabullenmeyen, onursuz ve siyasi kimliksiz yaşamayı, direnmeye ve onurlu bir ölüme tercih eden Marksist-Leninist'ler, yurtseverler, Kürt yurtseverleri ölüm oruçlarında, kendilerini yakarak, asarak feda ettiler. Faşizme karşı direnişlerde, faşizmin azgınca saldırılarında onlarca siyasi tutsak duvarlar arasında can verdi ... Türkiye halklarının en değerli evlatlarının canlarıyla ödedikleri

⁶⁹ 'Eylemli propaganda', anarşist ve sosyalist solda, yazılı veya sözlü aktarımdan ziyade eylemle örnek olma yöntemine verilen isimdir. Eylemli propaganda için ayrıca bkz. (Bolt, 2011).

bedel sayesinde, zindanlarda insanlık onuru ve siyasi kimlik korundu, yüceltildi (Yeni Çözüm, 1989: 9).

Fedaya kavramı ile birlikte ele alınması gereken bir diğer kavram, intikam kavramıdır. Devrim şehitleri, kendilerini değerleri, yoldaşları ve örgütleri için feda ederlerken, diğer devrimciler de şehitlere borçlanmışlardır. Yoldaşlarının kaybetmekten kaynaklı öfke, devrimcileri, hayatta kaldıkları için kendilerini suçlu bile hissetmelerine sevk edebilir. Hüsranın şiddete dönüşmesi bağlamında, devrim şehidinin intikamının alınması, hem devrimcilere psikolojik bir rahatlama sağlar hem de hedeflerine dair motivasyonlarını canlı tutar. Fedanın, yeni bir şedit eyleme yol açmasıyla birlikte, devrimci şiddet kendini yeniden üretir:

Eylemin olumsuz bitişinin akşamı, İstanbul'un gecekondu semtlerinde şehit düşen iki Devrimci Sol militanın öfkesi egemendir. Semtlerde o gece meşaleli gösterilerle şehit yoldaşlar anılır, hesaplarının sorulacağına dair ant içilir. Hesabın sorulmasında gecikilmez de. (Eylem Öğretiyor, 1996: 21).

Özetlemek gerekirse devrimci şiddet bağlamında feda kültürü, işlevsel olduğu kadar duygusaldır. Bir tanım yapmak gerekirse, devrimci şiddet, Sommier'ın bahsettiği *sadece şiddet bedel ödetir* düşüncesi ile şiddetin taktiksel kullanımının marksist devrim kavramıyla kesişimidir. Feda ise bu kesişim için yerine getirebilecek en son görevdir. Türkiye solunda da defa eylemleri ile sık sık karşılaşılmaktadır. Kimi zaman siyasal erk tarafından öldürülen, kimi zaman karşıt görüş ya da benzer görüş içinde farklı fraksiyon tarafından öldürülen, kimi zaman ise açlık grevi veya ölüm orucunda ölen ya da bir intihar eyleminde ya da canlı ele geçmemek için kendini öldüren, kısacası, faili kim olursa olsun sol ideoloji uğruna ya da sol ideolojiye karşı uygulanan bir şiddet eylemi sonucu hayatını kaybeden kişiler devrim şehidi kabul edilmiştir.

Türkiye solunda devrim şehidi kavramı, silahlı devrim mücadelesinde hayatlarını kaybedenler, siyasal erk ya da karşıt görüşler ile aynı görüşün farklı fraksiyonlarına mensup kişiler tarafından öldürülen bireyleri içermekle birlikte, açlık grevi, ölüm orucu ve kendini asma/yakma eylemlerinde ölen bireyleri de kapsamaktadır.

Cezaevlerinde tutuklu bulunan siyasi mahkûmlar içinde ölüm orucu, açlık grevi ve kendini yakma/asma hadiseleri kendine şiddet uygulayarak siyaset yapma şekli olarak yorumlanabilir. Cezaevine kapatılmış mahkûmların siyaset yapmak

ya da taleplerinin yerine getirilmesi için bedeninden başka bir şeyi kalmamıştır. Bu raddede, mahkûm bedeni vasıtasıyla savaşıır. Dolayısıyla bu hadiseleri intihar eylemi olarak değerlendirmek hatalı olacaktır. İntihar bir vazgeçişe anlamına gelirken, feda eylemi şiddet yoluyla yapılan bir siyasi katılıma işaret eder.

Bu tür kendini feda eylemleri, farkındalık yaratma, insanlık onuruna sahip çıkma, bir direnişin tetikleyici faktörü olma ve kendisini olamasa da hiç değılse kendisinden sonrakileri refaha erdirme gibi amaçlarla yapılabilmektedir. Açlık grevi ve ölüm orucu, bu noktada kendini yakma ve asma eylemlerinden farklılık göstermektedir. Kendini yakma ve asma eylemleri, ölümün ani gelmesi sebebiyle, tamamen kendinden sonrakilerin uğruna yapılmış bir siyasi katılımdır. Açlık grevi ve ölüm orucunda ise feda eyleminin gerçekleşmesi daha uzun bir sürece yayılır. Bir talep amacıyla yapılan ölüm orucu ve açlık grevleri talepler karşılandığı takdirde bitirilir, bu taleplerden yararlanacak olanlar ise yine eylemcilerin kendileri olacağı için, bu durum feda eylemi olarak değerlendirilemez. Açlık grevi ve ölüm orucu iki şekilde feda eylemi sayılabilir. Talepler henüz karşılanmamışken eylemcilerden biri, birkaçı ya da tamamı öldüğü takdirde, ölen kişiler bu kazanımdan yararlanamayacakları için bu bir feda eylemi olarak kabul edilecektir. İkinci olarak eylemciler taleplerinin karşılanmayacağını bile bile eylemlerini sürdürüyorlarsa bu noktadan sonra hayatını kaybeden veya kalıcı sağlık problemleri yaşayan bireyler feda eylemi gerçekleştirmiş sayılabilirler.

Türkiye'de kapatılan siyasi mahkûmlar için, ölüm orucu, açlık grevi ve kendini yakma/asma eylemleri cezaevlerinde siyasi katılımın bir şeklidir. Başta Hayata Dönüş Operasyonu'nda olmak üzere, onun öncesinde ve sonrasında bu eylemlere sıkça rastlanılmıştır ve ilerleyen bölümlerde değinilecektir.

2. TÜRKİYE'DE SİYASİ MAHKÛMUN KAPATILMASI

Siyasi suçluluk kavramı zaman, mekan ve konjonktüre göre değişmektedir. Ülkemizde de siyasi suç tanımı sık sık değişikliğe uğradığı gibi siyasi mahkûmların kapatılma pratikleri de buna mukabil değişmiştir. Hayata Dönüş Operasyonu, ülkemizdeki siyasi mahkûmların kapatılma pratiklerindeki köklü değişimin en önemli ve en şiddetli noktasıdır. Bu bölümde, ceza, kapatma ve izolasyonun temelleri irdenecek, sonrasında Türkiye'de siyasi mahkûmun kapatılma pratikleri ele alınacaktır.

2.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE CEZAEVİNİN EVRİMİ

Bu bölümün amacı, ceza mefhumu bağlamında, modern bir kurum olan hapishanelerin doğuşu ve gelişimi ile hapishane direnişlerinin arka planını incelemiştir.

Terance D. Miethe ve Hong Lu'ya (2005: 1) göre, ceza, suça ve sapkınlığa karşı, bütün toplumlarda verilen evrensel reaksiyondur. Tom Brooks'a (2012: 3) göre ise, ceza, bir toplumsal adalet meselesidir. Daha farklı bir ifadeyle, ceza, tek bir durumdan ziyade, ceza hukukunu ihlal edenlerin, ilgili kurumlar aracılığıyla yargılanıp yaptırım uygulandığı bir süreçtir.

David Garland'e (1993: 1) göre, ceza, günümüzde, beklentileri boşa çıkarmıştır; zira derin toplumsal sorunların çözümü, uzman kurumların eline (yargı ve ceza kurumlarına) teknik bir görev olarak terk edilmiştir.

Soykütüksel olarak bakıldığında, egemenlik toplumundaki, can alıcı güçle, yani dekapitasyonla, disiplin toplumundaki güç, deformasyonla ve başarı toplumundaki güç, depresyonla ilişkilendirilmiştir (Han, 2016: 11).⁷⁰

⁷⁰ Örneğin; modernite öncesinde, ölüm cezaları, şaşaalı bir biçimde sergilenerek hükümdarın gücü ortaya konulurken, günümüzde infazlar, genellikle kamuoyundan uzak mekânlarda yapılmaktadır. Cezanın soykütüğü için ayrıca bkz. (Foucault, 1995)

Yaptırım türleri bakımından incelediğimizde ise, öc alma, caydırma, ıslah etme, tazmin etme ve kısıtlama gibi cezalar⁷¹ zamansal ve mekânsal olarak farklılık gösterse de, cezalandırma, kendisini haklı çıkaran ve gerekli gösteren bir düşünce sistemine her daim ihtiyaç duymuştur. Tekrarlanan ceza pratikleri ve otoriteye duyulan saygı, kendi *Gerçek Rejimini* inşa etmekte, böylece cezalandırma için bir felsefe ve gerekçe üretilirken, cezayı ve cezanın kurumsal yapısını sorgulamak olanaksız hale gelmektedir.

Cezanın geçmiş (modern) ideolojik temelini ve gerekçesinin günümüzü karşılamadığı ve yeni gerekçeler üretilmediği fikrini savunan ve bu duruma *penolojik modernizmin krizi* adını veren Garland, hapishanelere dair kurulan sorunsalı şu şekilde değerlendirmektedir (1993:7):

Erken 19. yüzyılda hapishanelerin gelişiminden, özellikle de, aynı yüzyılın sonuna doğru ceza biliminin bir meslek dalı olarak ortaya çıkışından bu yana, toplumsal bir beklentiye evrilmiş üstü kapalı bir talep söz konusudur: sapkınları kontrol etmek ve cezalandırmak, teknik bir aygıtın tekelinde olmalıdır ... Şu anda bu kurumsallık sorgulanmaktadır.

Émile Durkheim'a göre, ceza toplumun kalbiyle bağlantılı bir kurumdur. Durkheim, cezayı iki noktada önemsemektedir. Birincisi, cezanın ahlaki boyutudur. Ona göre, ahlaki düzen, toplumda kritik bir rol oynamaktadır. Zira toplum içerisinde çatışma kaçınılmazdır, fakat ahlaki düzen çerçevesinde çatışmalar çözülebilir. Kendi sözleriyle: "... fikirlerin çatışması şaşırtıcı değildir, ahlaki hayat, tıpkı beden ve akıl gibi, çelişki içerisinde farklı ihtiyaçlara cevap verebilir." (1984: 5). Ahlakın muhafaza edilmesi bağlamında, cezai yaptırımın, ortak bilincin korunmasında ve toplumsal değerlerin canlı tutulmasında önemli bir payı vardır. İkinci nokta ise cezanın işlevsel rolüdür. "Ceza, farklı seviyelerde olsa da, ceza her zaman ve her yerde var olagelmiştir." (1984: 31). "Farklı şekillerde işlense de, suç her yerdedir ve her yerde aynı sonucu gerektirir, yani cezayı." (1984: 42). Dolayısıyla ceza, suçu kontrol etmek için elzemdir.

Cezanın Marksist yorumuna ise en önemli katkı, Georg Rusche ve Otto Kirchheimer'dan gelmiştir. Cezayı sınıflar üzerinden okuyan Rusche ve Kirchheimer'a göre, kapitalist üretim şeklinin tarihsel gelişimi boyunca, hukuk, sermayenin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilmiştir. Önsözünü Max

⁷¹ Hukuki yaptırım türleri üzerine ayrıca bkz. (Miethe ve Lu, 2005: 15-24) ve (Grupp, 1971).

Horkheimer'ın yazdığı *Punishment and Social Structure* isimli eserleri, cezanın ortaçağ ile merkantilist ve kapitalist dönemlerdeki evrimi ve hapisanelerin gelişimi hakkında rol gösterici bir kaynaktır. Onlara göre, ceza, tarihsel bir fenomendir ve üretim şekillerine göre değişiklik gösterir (Rusche ve Kirchheimer, 1984: 6):

Belirli ceza şekillerinin ekonomik gelişime göre değiştiği düşüncesi uygun şartlar altında gözlemlenebilmektedir. Örneğin; köleci olmayan bir ekonomide, köleliğin bir yaptırım olarak uygulanması imkânsızdır, keza sanayi ve fabrikalar olmadan hapis cezası, parasal sistem olmadan para cezası uygulamak mümkün değildir.

Foucault'nun *Hapishanenin Doğuşu* (1995) kitabı ceza sosyolojisinde öyle bir çığır açmıştır ki, Foucault'ya atıf yapmadan ceza hakkında konuşmak imkânsız hale gelmiştir. Stanley Cohen'ın (2007: 10) da belirttiği gibi, günümüzde, Foucault'ya atıf yapmadan sınıflandırma ve cezalandırma konuşmak, Freud'dan bahsetmeden bilinçaltı konuşmaya benzemektedir.

Foucault'yu diğer ceza sosyologlarından farklı kılan şey, cezanın toplumsal ve ahlakî yorumundan ziyade, ceza aygıtının kendi iç mekanizmasına, yani cezai iktidar teknolojisine ve çalışma prensibine odaklanmasıdır. *“Foucault'da farklı olan şey, onun cezaya ve topluma yaklaşımı, analiz seviyesi ve kurumsal ayrıntıları daha geniş bir toplumsal örüntüye taşınmasıdır.”* (Garland, 1993: 131).

Başka bir deyişle, Durkheim'a göre, toplumun temeli olan ahlak, Foucault'nun yaklaşımında kendine yer bulmamıştır. Marksist yaklaşım ise, cezanın, sınıflar ve iktisadi sistem bağlamında, dıştan bir yorumunu ortaya koyarken, Foucault, cezanın disiplin ve güçle ilişkisini incelemiştir. Hubert L. Dreyfus ve Paul Rabinow'un dediği gibi, *Hapishanenin Doğuşu*, uysal ve dilsiz bir beden olarak bireylerin soykütüğünü, disiplin teknolojisi ve normatif sosyal bilimin etkileşimini açıklayarak ortaya koymaktır (Dreyfus ve Rabinow, 1983: 143).

Bir kurum olarak hapishanenin doğuşu ve ceza ve disiplin ile ilişkisini açıklamadan önce Foucault'nun kullandığı temel kavramları ele almakta yarar vardır. Foucault, cezayı, iktidar ve rasyonalitenin formları bağlamında açıklamıştır. Bu bağlamda, ceza yorumu da birbiriyle ilintili üç ana kavram üzerine kuruludur. Bu kavramlar, iktidar, bilgi ve bedendir.

Foucault, iktidara sabit, tekil ve tutarlı bir varlık gibi yaklaşmamıştır, daha ziyade, karmaşık, tarihsel bir *iktidar ilişkileri* olarak ele almıştır. İktidar, aynı zamanda, ona sahip olan belirli sınıf veya bireylerin tekelinde de değildir. Foucault'ya göre iktidar, egemenlik, itaat ve toplumsal ilişkilerin olduğu her yerde ve her zamanda işleyen iktidarlar dengesinin çeşitli şekilleridir. Ayrıca iktidar, eşitlikçi olmayan, hareketli, çok yönlü, asimetrik ve üretici bir özelliğe sahiptir (Dreyfus ve Rabinow, 1983: 184) .⁷²

İkinci ana kavram ise iktidar ile bedenler arasındaki ilişki, yani bilgidir. İktidarın işleyişi, hedefe ya da iktidarın uygulandığı alana dair bilgiye dayanır. Zira “...nesneyi (*insan olsun olmasın*) başarılı bir şekilde kontrol etmek için onun kuvveti, tepkileri, dayanıklı ve zayıf yönleri ile değişime yatkınlığı hakkında bilgi sahibi olmak gereklidir.” (Garland, 1993: 138-139).

Beden ise Hapishanenin Doğuşu'nda, işkencecilerin ve cellatların, egemenin gücünü pratik ettikleri yerdir.⁷³ Foucault'ya göre, bedene uygulanan güç, uygulayıcı kuruma göre değişiklik gösterir (Garland, 1993: 137):

Üretim, egemenlik ve toplumsallaşma sistemleri, temelde, bedenlerin kontrol altına alınmasıdır. Daha net olmak gerekirse, uysal, itaatkâr ve yararlı olmaları için bedenlerin hem denetim altına alınması hem de eğitilmesi gerekir. Bazı kurumlar – mesela zorunlu çalıştırma – bedeni, fiziksel bir güç ve baskıymışçasına denetim altına alarak bireyin buyrukları yerine getirmesini sağlar. Fakat diğer kurumlar, bunu, bireyin emri içselleştirip dışsal bir etkiye gerek kalmadan, kendiliğinden yapmasını sağlar hale getirirler.

Foucault'ya göre, bedenin bu hale gelmesinin sebebi ruhtur. Kendi sözleriyle (1995: 30):

Fakat bu konuda yanılmamak gerekir: teologların yanılması olan ruhun yerine bilginin, felsefi düşüncenin ya da teknik müdahalenin nesnesi olan gerçek bir insan koyulmamıştır. Burada sözü edilen ve özgürleştirmemiz beklenen insan, kendinden çok daha derin bir tabi kılmanın sonucudur. Bir 'ruh' onu etkisi altına almıştır ve iktidarın beden üzerine uyguladığı egemenlik içinde bir parça olan varoluşa taşır. Siyasal bir anatominin sonucu ve aleti olan ruh; bedenin hapishanesidir.

Foucault, cezanın tarihini, bu üç kavramın (iktidar, bilgi, beden) birbiriyle ilişkileri çerçevesinde değerlendirmiştir.

⁷² Foucault'da güç tanımı için ayrıca bkz. (Lawlor ve Nale, 2014: 377-385) ve (Rabinow, 1984: 54-76).

⁷³ Foucault'nun beden tanımı, *Hapishane'nin Doğuşu* ve *Cinselliğin Tarihi* isimli eserlerinde farklılık göstermektedir. Ayrım için bkz. (Lawlor ve Nale, 2014: 52).

İktidar tarafından uygulanan başlıca ceza işkencedir, zira işkence hükümlünün bedeni üzerine iz bırakırken aynı zamanda kamuya açık bir şekilde sergilenir. Bu anlamda, işkence, iktidarın kudretinin sergilendiği, kamuya açık törensel bir ritüeldir.

İşkence, iki amaca hizmet etmektedir. İlk olarak, gözdağı vermek suretiyle, savcıların hâlihazırda *ürettikleri* suç, şüphelinin itiraf etmesini sağlar (Foucault, 1995: 31). İkinci olarak, geleneksel toplumun siyasal ilahiyatı çerçevesinde, herhangi bir suç işlemek, egemene karşı suç işlemekle bir tutulduğundan, bir ceza şekli olarak işkence, bir nevi intikamdır. Fakat Foucault'ya göre, işkence acımasız ve sert olsa da vahşi değildir, zira detaylı bir şekilde tanımlanmış usullere uygun bir uygulama söz konusudur (1995: 40).

Ucuz iş gücü, Hristiyanlığın vücudu yadsıması ve ahlaka verilen değer can alıcı cezanın görünürlüğüne ve ritüelleştirilmesine ön ayak olmuştur (Garland, 1993: 140). Peki, modern toplumda cezanın evrimi neden ve nasıl olmuştur?

Philip Barker'a göre (1998: 53), halka açık idam, egemenin iktidarını gösterdiği siyasal bir ritüeldir. Suç, egemenin düzeni sağlama becerisine bir saldırı olarak nitelendirildiğinden işkence ve idam, egemenin yaşam ve ölüm üzerinde bile iktidar sahibi olduğunun ifadesidir. Foucault'ya göre, halka açık idamlar, zamanla halk içinde taşkınlıklara sebep olmuştur. İdama veya işkenceye tanık olan halk, otoriteyle alay etmiş, hükümlüleri sevilen kahramanlara dönüştürmüştür. Bu olaylar 17. yüzyılın sonuna doğru daha da belirgin olmaya başlamış ve halk adaletsiz bulduğu idamlara karşı ayaklanmıştır. Foucault, dönemin ceza yargılamalarının eleştirisini, Fransız Devrimi'nin hemen öncesinde çıkan kitapçık, makale ve dilekçeleri inceleyerek öğrenmiştir. Metinlerde, *insan hakları*, *insanca* gibi terimler geçse de, Garland'e göre, Foucault bu eleştirinin altında, şahsi çıkar prensibi olduğunu iddia etmektedir. Garland, bu eleştirilerin hukuki taleplerini şöyle açıklamaktadır (1993: 142):

Eleştiriler, daha kapsamlı ve detaylı yürürlük, tek tip ve sistematik ceza usulü ve suça uygun ve dikkatle yürütülen cezaları içeren daha rasyonel ve kesin bir adalet sistemi talep ediyordu. Ne daha çok ceza ne de suça karşı müsamaha bekleniyordu, sadece toplumsal yapının her kesimine uygulanabilecek kesin ve kapsamlı uygulama talep ediliyordu. Bu çerçeve, alt sınıfın işleyebileceği suçları etkin bir şekilde önlemeyi hedeflerken aynı zamanda, egemenin keyfi iktidarını da kısıtlıyordu ... Ceza, gelişen modernitenin yapısına uygun hale getiriliyordu.

Reformistler, *ancien regime*'in aşırılıklarına ve cezanın keyfiliğine karşı çıkmışlardır, zira ceza, suçun bir yansıması şeklinde olmalıdır, örneğin; avareliğe karşı çalışma, kibire karşı utanç, şiddete karşı acı vs. (Foucault, 1995: 114).

Böylece Foucault'nun *Nazik Ceza* olarak tanımladığı ceza şekli ortaya çıkmıştır. Bu ceza şekli, öncekinin aksine, intikam alıcı, baskılayıcı ve yıkıcı değil, düzeltici, düzenleyici ve yapıcıdır. Açık fiziksel kuvvet, şiddet aygıtı ve güç gösterilerinin yerini ayrıntılı bilgi, rutin müdahale ve nazik düzeltmeye dayalı iktidar şekli almıştır. Foucault'nun kendi deyişiyle, "*Cezada artık egemen değil, hukukun kendisi görünür olacaktır.*" (1995: 110). Bu da hapishanenin doğuşunu işaret etmektedir.

Cezadaki bu değişiklik, önceki paragrafta değinildiği üzere, sadece adalet anlayışını değil, iktidarın işleyişini de dönüşüme uğratmıştır. Bu bağlamda, Foucault, cezanın disiplin edici özelliğine dikkat çekmektedir. Disiplin, insan bedeni sanatıdır ve bedeni, kumanda ederek itaatkâr ve işe yarar hale getirir (Foucault, 1995: 137). Barker'a göre ise disiplin, farklı teknikler, aygıtlar ve uygulama dereceleri ile hedefleri bir araya getiren bir tür iktidardır (1998: 60).

Disiplin, bedene bütünsel yaklaşımdan ziyade bireysel hareket ve eğilimleri temel alarak en küçük ölçekte kontrol sağlamaktadır. Sürekli ve kesintisiz bir gözlem olarak, disiplin, en küçük sapkınlığa karşı bile tetiktedir. Bu minvalde bir kontrol sağlayabilmek için bazı örgütsel ve kurumsal prensipler benimsenmelidir. Ordu, rütbeleri ve insan yığınlarına çeki düzen vermeyi öngören belgeleri ile bireyleri yerlerine yerleştirme sanatını icra etmektedir. Benzer prensip farklı kurumlarda da benimsenmiştir. Edgardo Castro'nun (2004: 130) da dediği gibi, "*...disiplin tekniklerinin uygulandığı tek yer hapishaneler değildir. Hastaneler, tımarhaneler, okullar ve fabrikalar da buna dahil edilmiştir.*" Böylece disipline edilen bedenler, eğitildikleri alanda görevlerini yerine getiren uysal, verimli ve işe yarar makineler haline gelmişlerdir. Foucault'nun kendi ifadesi ile;

[Disiplin] yararlılığı artırmaktan çok, dünyadan el etek çekmeyi sağlama işlevine sahip olan ve başkasına itaat etmeyi gerektirmeseler bile, esas amaçları herkesin kendi bedeni üzerindeki egemenliği artırmak olan çilekeşlik ve manastır tipi

“disiplinler”den de farklıdır. Disiplinlerin tarihsel anı, yalnızca becerilerinin gelişmesini veya bağımlılığının ağırlaştırılmasını değil de, aynı zamanda onu aynı mekanizma içinde daha yararlı hale getirdiği ölçüde daha da itaatkâr kılan (ve tersine) bir ilişkiyi oluşturmayı hedefleyen bir insan bedeni sanatının doğduğu andır. Bu andan sonra artık, beden üzerinde bir çalışma, onun unsurlarının, hareketlerinin, davranışlarının hesaplı kitaplı bir manipülasyonu olan bir baskılar siyaseti oluşturmaktadır⁷⁴. İnsan bedeni, onun derinlerine inen, eklemelerini bozan ve onu yeniden oluşturan bir iktidar mekanizmasının içine girmektedir. Aynı zamanda bir “iktidar mekaniği” de olan bir “siyasal anatomi” doğmaktadır ... Disiplin böylece bağımlı ve idmanlı bedenler, “itaatkar” bedenler imal etmektedir ... Tek kelimeyle: bedenin iktidarını çözmektedir; onu bir yandan artırmak istediği bir “yatkınlık”, bir “kapasite” haline getirmektedir; öte yandan da bunların sonucu olarak ortaya çıkabilecek enerjiyi, gücü tersine döndürmekte ve onu katı bir bağımlılık ilişkisinin içine sokmaktadır.

Disiplinin şedit olmayan yaptırımlarından biri olarak, normalleştirme, ceza vericiden ziyade, düzeltici olduğu gibi, intikam ya da kefareten ziyade uyum üretmektedir.

Disiplin, baskı altına alma ya da kefaret peşinde değildir. Bireyleri ayırarak, yeteneklerini ölçerek ve bir "ölçüt" üreterek normal ve anormal arasında bir sınır çizer. Yani norm, hukuki anlamda (yazılı kanunlara referans ile neyin serbest neyin yasak olduğunu ifade eden) yasadan farklıdır. Hukuk, bireyleri ayırıp bölerken, normlar, tam aksine, homojen bir hale getirir. Normlar, mükafat ve yaptırım ikiliğinde işler ve yaptırımları düzelticidir.

Bireyleri istenilen standarda getirmenin yolu, onları izlemek ve davranışlarını değerlendirmektene geçmektedir. İktidar, bireyleri normalleştirebilmek için evvela bireyler hakkında bilgi sahibi olmalıdır. *“Bu bilgiyi, gözetleme ve denetleme mekanizmaları sağlamaktadır ... Foucault’ya göre, bu bilgiyi edinme amaçlı yapılan gözlem, denetleme⁷⁵ ve değerlendirme süreçleri de tecrit edilmiş bireyler üzerinde bir kontrol ve iktidardır.”* (Garland, 1993: 145-146).

Denetleme tekniği, kontrolcü hiyerarşik bakış ile normalleştirici yaptırımın birleşimidir. Her birey bir vaka olarak ele alınır. İktidarın diğer tekniklerinin aksine, düşüşe geçen bir bireyselleşme görülür. Denetleme, disiplinin ritüel halidir. Modern Batı toplumlarında disipline etme süreçleri, veba salgınına karşı karantina alanlarından Bentham’ın panoptikonuna kadar uzanır. Karantina yönetimi, bir dışarlanım alanını disipline eder. Ölüm tehdidi bir yana, bir nevi olağanüstü hal gibi çalışır. Fakat panoptikon, hayatın genellenebilir bir modelidir ve belirli amaçlarla kullanılan siyasi teknolojilerden ayırt edilmesi gerekir. Panoptikon izleme ve izlenilmeyi birbirinden ayıran bir makinedir. Bu şekilde, iktidar uygulayıcılarının sayısını azaltırken iktidara maruz kalanların sayısını artırır. İktidar otomatikleşirken aynı zamanda kimliksizleşir (Castro, 2004: 129).

⁷⁴ Castro, bu siyasallaşmayı, şu sözlerle açıklamaktadır: *“Beşeri bilimler, “psi” bilimleri... Adli soruşturmalar, ortaçağda olduğu gibi, empirik bilimlerin hukuki-siyasi matrisiyse, disiplin de beşeri bilimlerin siyasi matrisidir. Birincisi, iktidar şekilleriyle bağlantılı kalarak, siyasal bağlamdan bağımsızlaşırken, ikincisi, siyasal bağlamdan kopmamıştır.”*(Castro, 2004: 131).

⁷⁵Foucault’da denetlemeye eleştirel bir bakış için ayrıca bkz. (Smart, 2002: 81,82).

Panoptikon, çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule, bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır, çevredeki halka şeklindeki bina ise hücrelere bölünmüştür, bunlardan biri binanın kalınlığı kadardır. Bu hücrelerde iki pencere bulunur, birisi binanın içine, yani kuleye bakar. Diğeri ise dışarıya bakar ve binanın ışık almasını sağlar. Merkezdeki kuleye bir gözetmen ve diğer hücrelere ise bir deli, hasta, mahkûm, işçi ya da öğrenci kapatmak yeterlidir. Hücrelerin dışarıya bakan pencerelerden gelen ışık sayesinde hücredekileri gözlemlemek mümkündür. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli gözlemlemeyi ve anında tanımayı sağlar. Yani hücre ilkesi tersine döndürülüp üç ilkesi (kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak) ters yüz edilmektedir. Bunlardan birisi korunurken diğerlerine uyulmamaktadır. Işık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha yakalayıcıdır. Görünürlük bir tuzaktır. (Foucault, 1992: 170-171).

Richard E. Wener (2012: 14-15), düzeltici cezanın gelişimini dört adımda açıklamaktadır:

1. Tarih öncesi hapsedme (18. yüzyıla kadar) – Genellikle mahkûmun cezasına karar verilene kadar tutulduğu, net bir ceza felsefesi ya da amacı olmayan hapsedme.
2. Erken reformist-moralist kurumlar (18. yüzyıl sonlarından 20. Yüzyılın ortalarına kadar) –Genellikle mahkûmun davranışlarını değiştirmek amacıyla cezanın doğasını değiştirmek için tasarlanan kurumlar.
3. Modern geleneksel kurumlar – Mahkûmların vaziyetinde ya da tesislerin amaçlarında büyük bir değişim amaçlamaksızın gelişim ve çağdaşlaşma odaklı 20. yüzyılın modern kurumları.
4. Düzeltici cezalandırma tasarımı ve yönetiminde modern reformlar (20. yüzyılın sonları) – Mahkûmların ve alıkoymanın şekli ve amaçları üzerinde gözle görülür değişiklikler.

19. yüzyıla kadar, hapishaneler yaygın kullanılan sistematik bir devlet yaptırımı olarak işlememiştir (Peters, 1999: 44). Cezaevlerinin erken kullanımı, suçlu kabul edilen bireylerin cezalarına karar verilene dek onları kapatmak için

kullanılmıştır ve bireylerde davranış değişikliği hedefleyen bir ceza şekli değildir, amaç kaçmalarını engellemektir.

Wener'ın (2012: 22), cezaevlerinin bir reform aracı olarak ortaya çıkışının temelini, cezaların (idam, işkence, sürgün vs.) toplum tarafından barbarca ve aşırı bulunmasına bağlaması, Foucault'nun kelle alıcı cezadan disiplin edici ve düzeltici cezaya geçiş açıklamasıyla paralellik göstermektedir. Cesare Beccaria ise, 1764'te kaleme aldığı *On Crimes and Punishment* (2008) isimli eserinde, Montesquieu, Voltaire ve Rousseau'nun fikirlerini, ceza bağlamında yorumlayarak cezanın, intikam amaçlı kullanılmaması gerektiğini, ancak ve ancak toplum yararına hizmet etmesi gerektiğini belirtmiştir. Böylece modernite ile birlikte düzeltici ceza felsefesinin benimsenmesiyle cezaevleri de büyük bir dönüşüm geçirmiştir ve suçluları toplumdan uzak tutma ve cezalandırma arzusu, yıllar boyunca etkisini düzeltici mimaride göstermiştir (George, 2006: 336).

2.2. TÜRKİYE'DE SİYASİ SUÇ KAVRAMI VE KAPATILMA

Siyasal suç zamana ve koşullara göre değişen sınırları ve yaptırımları net çizilmemiş ve dolayısıyla tanımı zor bir mefhumdur, fakat şu bir gerçektir ki, siyasi suç daima iktidarı hedef alır. Tersten bir okuma ile iktidarın toplum üzerindeki siyasi, idari ve adlî menfaatlerini tehdit eden her türlü eylem siyasi suç addedilmektedir. Köksal Bayraktar'a göre, siyasi suç siyasal iktidarın kullanılmasını, bunun elde edilmesini, bu iktidara etkili olunmasını ve devletin siyasal menfaatlerine ve temel varlığına ilişkin hukuka aykırı fiillerin tümünü içine almaktadır (Bayraktar, 1982: 66) ve devletin kendisi kadar eski bir tarihe sahiptir.

Yukarıdaki veriler ışığında anlaşılmaktadır ki; siyasi suç, iktidar muhaliflerinin siyasi katılımlarının devletin o dönemde çizdiği yasal çerçevenin dışında gerçekleştirilmesidir.⁷⁶

Klasik çağlarda işlenen herhangi bir suç, egemenin düzeni sağlama becerisine bir saldırı olarak nitelendirildiğinden, iktidara karşı işlenmiş bir suç gibi görülürdü. Günümüzde ise siyasi suç, klasik çağdaki suç gibi dolaylı yoldan değil, direkt iktidarın kendisini hedef almaktadır. Siyasi suç, aslında bir iktidar mücadelesidir.⁷⁷

Siyasi suç kabul edilen eylemler, devlet mekanizmasının siyasi teamüllerine ters hareket ettiklerinden mütevellit siyasi suçlar en çok siyasi kriz dönemlerinde devletin gözüne batmaktadır ya da siyasi muhaliflerin dünya görüşü ve ideolojileri, iktidar tarafından devletin bekasını tehdit edecek etkiye ya da toplumsal zemine sahip olduğunda ortaya çıkan siyasi bunalım dönemlerinde siyasi suç da, buna paralel olarak öne çıkmaktadır.

Siyasi suç doğrudan iktidarı hedef aldığından iktidar da kendini korumaya almak için hukuku ve insan haklarını bir kenara bırakabilmektedir. Bu nedenle, siyasal bunalım dönemleri, savunma hakkının engellendiği, siyasi tutukluların en temel hak ve özgürlüklerinin bile askıya alınabildiği dönemlerdir.

Bu bağlamda, devletin siyasi suçluyu cezalandırma politikası, adli suçlulardan farklı tezahür etmektedir. Öncelikle, siyasi suç tanımı, siyasi konjonktürle belirlenmektedir, bu da, siyasi suç tanımının, asla üzerinde mutabakata varılamayan, farklı ülkelerin siyasi yapısına ve zamana göre farklılık gösteren,⁷⁸ değişken ve muğlak bir kavram olmasına neden olmaktadır.

⁷⁶ Jeffrey Ian Ross'a göre, siyasi suç yalnızca muhalifler tarafından değil, devletler tarafından da işlenebilmektedir. Fakat ana akım medya devlet suçlarını "kaçınılmaz hukuksuzluk" olarak lanse ettiğinden bireyler veya örgütlerce işlenen siyasal suçlarla bir tutulmamaktadır (Ross, 2012: 6).

⁷⁷ Siyasi suç kavramı için ayrıca bkz. (Neiner, 1998: 350-380)

⁷⁸ Daha önce de belirtildiği gibi, siyasi suç kavramı devletler kadar eskidir. Siyasal erkin siyasal suç çerçevesi ve siyasal suçluyu cezalandırma politikası zamana ve mekâna göre değişiklik göstermiştir. Siyasi suçun bastırılması, kamu otoritesinin vücut bulmuş hali olan kabile reisinin şahsının korunması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla antik ilkel toplumlarda ve teosantrik ortaçağ toplumlarında siyasi suç idam, işkence ve sürgünle cezalandırılmıştır.

Antik Mısır'da topluma ihanet eden ve devlet sırrını açık edenler, putlara gerilerek cezalandırılırken Antik İran'da ise topluma karşı suçların cezası işkenceydi. Antik Yunan'da bir kimse demokratik yönetimi devirmeye yeltenirse Atinalıların düşmanı kabul edilir, öldürülür ve

Modern toplumların geçirdiği siyasal ve toplumsal dönüşümler, yani hükümdarların kilisenin tahakkümünden çıkması, feodal biatçılığın yerini devletin bekası fikrinin alması, hukukun ussallaştırılması⁷⁹ ve kurumsallaşması, siyasi suç ve siyasi suçluya verilen cezayı da etkilemiştir.

Bu dönemde mutlakiyetçilik düşüşe geçse de devrim korkusu devam etmektedir, dolayısıyla başkaldırının ve siyasi suçun yaptırımları var olmaya devam etmektedir. Bu dönemin ayırt edici özelliği krala karşı işlenen suçun yerini devlete ve (Fransız Devrimi sonrası) millete karşı işlenen suçun almasıdır. Vatandaşlık kavramının gelişmesiyle de siyasi suçluya düşman gözüyle bakılması ve ona göre cezalandırılması durumu son bulmuştur.

Bu bağlamda, Fransız Devrimi'nin (1789) dönüştürücü etkisinden söz etmek mümkündür. Zira hukuk, eşitlik ve özgürlük üzerine kurulu devrimde, devrim karşıtları siyasal suçlu kabul edilip ölümlerle cezalandırılmıştır. Fakat Fransız Devrimi sonucunda, egemenlik, kraldan millete geçmiştir. Liberal devlet kavramının ortaya çıkması ile birlikte, siyasi suç ilgili mevzuata uygun olarak cezalandırılmaya devam etmiştir. Fransız Devrimi, prensin yerini soyut devletin alması bağlamında siyasal suçun dönüşümü üzerinde etkili olmuştur.

Bu dönemin başka bir ayırt edici özelliği ise siyasal suçlar için özel mahkemelerin kurulmasıdır. Fransa'da anayasacılarla cumhuriyetçiler arasında bir anlaşma olarak kabul edilen 1830 bildirgesine göre, siyasal suçlular için jüriler oluşturulmuştur. 1848 Anayasası ile de siyasi suçlulara ölüm cezası kaldırılmıştır (Bayraktar, 1982: 22).

mallarına el koyulurdu (Szabo, 2011: 10). Roma'da ise *crimen immunitae* suçlusu yabancı düşman olarak görüşür ve ona mukabil cezalandırılırdı. İdam, sürgün ve mallara el koyma, bu cezalar içinde sayılabilirdi. İhanet, anayasanın ihlali, devleti temsil eden otoriteye ya da imparatorun kendisine saldırı, Roma'da siyasi suç olarak kabul edilirdi. Ayrıca milli dine sadakatsizliğin cezası da ölümdü (Szabo, 2011: 11). Çin'de ise Conficius, siyasal yetkinin temeli olarak *patria potestas* kavramını geliştirmiştir. Bu kavrama göre, aile reisine benzetilen hükümdarın mutlak yetkileri vardır ve hükümdara karşı işlenen suç devlete işlenmiş olarak kabul edilmiştir. İmparatora karşı ayaklanmanın cezası ise ölümdür (Bayraktar, 1982: 3).

Ortaçağda, İngiltere'de 1351'de çıkarılan Vatana İhanet Kanunu'na göre (Treason Act), krala ve lordlara biat etmemenin cezası ölümdür. Ortaçağ Almanya'sında ise, otoriteye karşı gelmenin cezası ölüm ve mallara el koyulmasıydı. Fransa'da prence itaat etmemenin cezası yurtluğunu kaybetmek ve malları el koyulması iken İslam hukukunda, siyasal suç "bağy, siyasal suçluya ise isyan eden, başkaldıran anlamında "bağ'i" denilmektedir ve bağ'ilerle yapılan mücadeleye cihatla bir tutulmaktadır (Bayraktar, 1982: 18).

⁷⁹ Hukukun ussallaştırılması üzerine ayrıca bkz. (Deflem, 2008).

Fakat bu tablo çok uzun sürmemiştir. Zira 1853'te devlet başkanına saldırılar ile rejimi değiştirmeye yönelik fiiller için ölüm cezası yeniden uygulanmaya başlanmıştır. Örneğin, 1871 Paris Komünü'nde ayaklananlar vatan haini kabul edilip idam cezasına çarptırılmışlardır.⁸⁰

M. Denis Szabo'ya (2011: 16) göre, teolojik bağları aşınan ve kralın devletinden milletin devletine evrilen liberal demokrasilerde, siyasi suçlar adli suçlar kadar ciddiye alınmasa da 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında anarşist fikirlerin yayılması sonucu toplumsal reaksiyonlar için bir dönüm noktası olmuştur. Böylece devlet karşıtı devrimci akımlar için kanun ve yaptırımlar yeniden gündeme gelmiştir. Köksal Bayraktar (1982: 27) bu durumu şu şekilde özetlemektedir:

20. yüzyıl, liberal ekonomiye dayalı devlet düzeninin ağır eleştirilere uğramasıyla başlamıştı. Devletin, bir yandan ihtilalci mücadeleyi benimsemiş Marksizm – Leninizm ve diğer yandan da bireysel hak ve özgürlükleri devlet uğruna reddeden faşizm ve nazizmle sarsılması üzerine liberal devlet de gerekli önemleri almıştır ...liberal devletlerin kanunlarında çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Siyasal nitelik gösteren birçok suç ağırlaştırılmış tehlike halini cezalandırma, basit hazırlık hareketlerini suç haline koyan kanunlar yapılmış, cebir ve şiddet yolu ile olmasa bile kurulu düzeni hukuka uygun olmayan bir şekilde değiştirmeye yönelik fiiller, netice meydana getirmeseler de cezalandırılır hale sokulmuştur.

Bu durumun en güzel örnekleri Soğuk Savaş döneminde Sovyetler Birliği ile Amerika Birleşik Devletleri'nde görülmüştür. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri 1954 yılında Komünist Kontrol Yasası'nı⁸¹ kabul ederek rejim düşmanı ilan ettiği Komünist Parti'ye üyeliği ve komünist faaliyetleri yasaklamıştır.

Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği'nde siyasi suçlular, işçi ve köylü iktidarını temelinden sarsmaya çalışan sınıf düşmanları olarak kabul edilmekle birlikte, cezaları adli suçlulardan çok daha ağır olmaktadır.

Bu dönem aynı zamanda, Amerika'nın ve Almanya'nın siyasi tutukluların davranışlarının denetlenmesi ve kişiliklerinin yok edilmesi için laboratuvarlarda *bilimsel* olarak psikolojik çalışmaların yürütüldüğü zamanlardır (Can, 2010: 10,14).

⁸⁰ 1830 Bildirgesi ve Paris Komünü üzerine bkz. (Pilbeam, 2014).

⁸¹ Komünist Kontrol Yasası üzerine ayrıca bkz. (Haerle, 1955).

Foucault'nun belirttiği gibi, can alıcı cezayı bırakıp kapatma cezasını benimseyen iktidarın siyasi suçluyu kapatma şekli de farklı olmuştur. Daha önceki bölümlerde belirtildiği gibi, Gurr ve Conteh-Morgan'a göre, herhangi bir memnuniyetsizliğin toplumda ya da belirli bir grup içinde karşılık bulabilmesi için, Smelser'cı bir dilde ifade etmek gerekirse, bireylerin mobilize olabilmesi için Yapısal Gerginliğin siyasallaşması gereklidir. Memnuniyetsizliğin siyasallaşmaması durumunda, kolektif eylem gerçekleşemeyecektir. Zira Smelser'in da işaret ettiği gibi, genel inanç yayılmadan bireyler kolektif eyleme yanaşmayacaklardır.

Siyasi suçlular, ekseriyetle birbirlerini tanınmaları ya da aynı ya da benzer dünya görüşüne sahip olmaları bağlamında, kolektif eyleme geçişte yapısal olanaklılık bakımından avantajlıdırlar. Ayrıca sahip oldukları dünya görüşü, yapısal gerginliğin kolayca siyasallaşmasını sağlamaktadır. Böylelikle, ortak bilinç ve ideoloji sayesinde değer odaklı inanç hızla yayılırken cezaevi şartlarından ve cezaevlerinde yaşanan haksızlıklardan ötürü hissedilen azalan yoksunluk hüsrana dönüşür. Önceki bölümde anlatıldığı gibi, siyasal hareketlerin siyasal mekânlarda ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzden ki, siyasi suçlular, sadece *siyasi suç* işlerken değil, sonrasında cezaevleri direnişlerinde de başı çekmişlerdir.⁸² Bu yapısal olanaklılığı yıkmanın yolu, siyasi suçluları birbirinden soyutlamaktan, yalnızlaştırmaktan ve depolitizasyondan geçmektedir. Kalabalık koğuş sistemi, buna fırsat tanımadığı için tecrit uygulaması benimsenmiştir. Lisa Gunther, bu durumu şöyle özetlemektedir (Gunther, 2013: 65-66):

... ikinci dalga tecrit, suçun tıbbileştirilmesini ve ilacın siyasallaştırılmasını sağladı. Birleşik Devletlerin her köşesinde, 60'lar ve 70'ler boyunca, hapishanelerde, mahkûmlar hem toplumsal tecride maruz kaldı, hem de 'tredman' adı verilen duyu yoksunluğu, aşırı duyu yüklemesi, yoğun grup tecridi, saldırı terapisi, kaçınma terapisi ve antipsikotik, sakinleştirici ve kas gevşetici gibi ilaç uygulamalarına maruz kaldılar.

Suçlular, sürekli gözetlenmiş ve haklarında bilgi toplanmıştır. Bu tür beyin yıkama programına uymayan mahkûmlar, cinsel taciz ve dayak gibi işkencelere

⁸² Hatta 19. yüzyılda bütün siyasi devrimlerde (1830 Temmuz Devrimi, 1848 devrimleri ve 1870 devrimi) hapishanelerde isyan oldu ve mahkûmlar dışarıda sürmekte olan devrimci hareketle dayanışma içine girdiler ya da devrimciler zorla kapıları açmak ve mahkûmları serbest bırakmak için hapishanelere yürüdüler (Foucault, 2011: 12).

de maruz bırakılabilmektedirler. Can'a (2010: 12) göre, bu uygulamaların amacı, siyasi tutukluyu kendine güvensizlik, çaresizlik ve cezalandırma tehdidiyle, politik inançlarından ve politik ilişkilerinden vazgeçirmektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, saltanata ve padişahın şahsına kast ve padişahın gerçeğin gizlenmesinin cezası siyaseten kat'lıdır. "Bir kimsenin Devlet için zararlı bir şahıs telakki edilmesi ve devlete karşı isyana girişmesi de siyaseten kat'lı ile cezalandırılıyordu." (Mumcu, 2007: 91).⁸³

Erken cumhuriyette, siyasi suç mefhumu, genellikle sol partiler etrafında oluşmuştur. ⁸⁴ Fakat siyasi suçlar için özel bir kapatma pratiği bulunmamaktadır. Siyasi suçlar, adli suçlarla aynı cezaevlerinde, aynı şartlar altında kapatılırlardı. Siyasi suçlara *tredman* uygulanmadığından ötürü suçluyu ideolojisinden, fikrinden döndürme ya da siyasal ilişkilerinden koparma gibi bir amaç da bulunmamaktadır. Bu dönemde cezaevlerinde yoğun bir baskı olmadığından siyasi mahkûmlar, duvarlarını ideolojileri doğrultusunda süsleyebilmekte, okuyup yazabilmekte, diğer tutuklularla tartışabilmekte, sanat icra edebilmekte (Göksu, Timms, 1999: 170) ve sınırlı da olsa kendi benliklerini muhafaza edebilmektedirler.⁸⁵

1950'li yıllarda, siyasi suçlu addedilen kişilere karşı söylem ve tutumlar değiştirilmiştir. Soğuk Savaşın etkileri, Kore Savaşı'na asker gönderilmesi ve Amerika ile kurulan dostane ilişkilerin etkisiyle, sol muhalifler *dış mihrak, Moskof*

⁸³ Osmanlı İmparatorluğu'nda kapatılma ve cezaevleri üzerine ayrıca bkz. (Schull, 2014).

⁸⁴ Milli mücadele döneminde, Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası kapatılmış ve Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası ile Yeşil Ordu'nun önde gelenleri tutuklanmıştır. Ayrıca 1 Mayıs 1923'te Türkiye Komünist Partisi mensupları vatan haini ilan edilerek tutuklanmıştır. 4 Mart 1925'te Şeyh Sait ayaklanması için çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile Terakkîperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmış ve Ali Fuat Paşa ve Kazım Karabekir gibi ileri gelenler idamdan son anda dönmüşlerdir. Bu kanun Türkiye Komünist Partileri [TKP] de vurmuştur. 38 sanıklı TKP davası görülmüştür. Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası kapatılmış ve Şefik Hüsnü, gıyabında bir yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. 1927'de Nazım Hikmet Ran ve sonradan TKP dış büronun başına geçecek olan İsmail Bilen'in sanık olduğu dava görülürken 1929'da, sonradan Vatan Partisi'ni kuracak olan, Türk solunun önemli isimlerinden Hikmet Kıvılcımlı ve İsmail Bilen tutuklanmıştır. 1930'dan 50'ye kadar TKP tutuklamaları devam etmiştir. 1946'da, Esat Adil Müstecaplıoğlu öncülüğünde kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ve Şefik Hüsnü Değmer öncülüğünde kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi kapatılmıştır. TSP'den iki kişiye hapis cezası verilirken Hüsnü Deymer, dört yıl ile cezalandırılmıştır. (Tunçay, 1978), (Öztürk, 2004), (İleri, 2005).

⁸⁵ Erken cumhuriyette, hapisanedeki mahkûmların yeme – içme, giyim, ilaç, kağıt, kalem ve posta pulu gibi ihtiyaçları mahkûmların kendileri tarafından karşılanmaktaydı. (Göksu ve Timms, 1999: 176).

ajanı gibi sözlerle nitelendirilmişlerdir. Konjonktürün etkisiyle söylemi değiştiren devlet, 1951 tevkifatında tutuklanan TKP'lilere, ABD'den öğrenilen yeni işkence tekniklerini uygulamıştır. Can'a göre, bu işkenceler sonucunda 6 kişi bileklerini kesmiş ve 2 kişi de çıldırma noktasına gelmiştir. Ayrıca Askeri Cezaevi'ndeki mahkûmlar, işkence için tekrar şubeye götürülen arkadaşları için açlık grevi yapmışlardır (Can, 2010: 37-38).

70'li yıllar, siyasi suçluya işkencenin devam ettiği yıllardır. Bu bağlamda, 12 Mart 1971 Askeri Darbesi önemli dönüm noktalarından biridir. 12 Mart sürecinde ve sonrasında tutuklananlar Sansaryan Han'da tutulmuş, yatağa zincirlenip falakaya yatırılmış dövülmüş ve baskı altında ifade vermeye zorlanmışlardır (Selçuk, 2008: 46, 48, 57).

Fakat siyasi suç bağlamında, 12 Mart'ın en önemlisi Deniz Gezmiş, Hüseyin İnan ve Yusuf Aslan'ın idamı, Mahir Çayan'ın askerle girdiği çatışmada ve İbrahim Kaypakkaya'nın Diyarbakır Cezaevi'nde işkenceyle öldürülmesidir. Böylece 68 gençliğinin üç büyük sol örgütü (Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu, Türkiye Halkın Kurtuluş Partisi/Cephesi ve Türkiye Komünist Partisi – Marksist Leninist) lidersiz kalmıştır. Ayrıca yasadışı olmadığı halde Türkiye İşçi Partisi bu darbe sonrasında kapatılmış ve liderleri tutuklanmıştır.⁸⁶

Anlaşıldığı üzere 12 Mart Askeri Darbesi Türkiye solunu ezmişse de 1970'li yıllar boyunca siyasi suçluların kapatılmasında, suçluyu pasifize etme, sindirme ve beyin yıkamaya dair hala spesifik bir yöntem yoktur. Bu minvalden bir dönüşüm 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra görülecektir.

12 Eylül iki anlamda çok önemlidir. Birincisi 70'ler boyunca siyasallaşan cezaevlerinin siyasi suçluyu *islah etme* konusunda ne kadar yetersiz kaldığı görülmüştür. İkincisi ise, siyasi suçluya uygulanan fiziksel ve psikolojik şiddet daha önce görülmemiş bir safhaya erişmiştir. Filistin askısı, tazyikli su, kasap askısı, kaplumbağa hücresi, tuzlu peynir, cop-şişe sokma, lağım çukuru, ameliyat masası, toplu işkence, çarmıh ve falaka gibi işkence türleri

⁸⁶ 12 Mart Darbesi ve sol üzerine ayrıca bkz. (Aydinoğlu, Türkiye Solu (1960-1980), 2011), (Aydinoğlu, 1992), (Behram, 2013), (Ersan, 2012) ve (Cem, 1980).

kullanılmıştır.⁸⁷ Özellikle Diyarbakır, Metris, Sultanahmet ve Davutpaşa cezaevlerindeki siyasi tutuklulara yönelik uygulamalar öyle vahşet boyutundadır ki Diyarbakır Cezaevi'nde çektiği işkencenin son bulması için kendini yakanlar olmuştur (Sevimli, 2010: 7).

İşkencelerin amacı, daha önceki işkencelerden farklı olarak, mahkûmları kimliksizleştirmek, ezmek ve direnişlerini kırmak yoluyla ideolojilerinden vazgeçirmektedir. Bu uygulanan *tredman* ile siyasi suçluların *marjinal* ideolojilerinden vazgeçirilerek “Atatürk İlke ve İnkılaplarına bağlı, Türk milletinin milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini benimseyen, koruyan ve geliştiren ... insan haklarına ve onuruna saygılı”⁸⁸ insanlar olmaları sağlanmaya çalışılmıştır. Bilim insanları bu siyasi suçlular üzerinde *bilimsel* araştırmalar yaparak bu insanların ruhsal sağlıklarının bozuk bireyler olduğunu *saptamışlardır*. Dolayısıyla onları sağlığına kavuşturmanın tek yolu, onları repolitize etmekten geçmektedir. Bu doğrultuda, sadece okullarda, işyerlerinde, ailede, askerde değil, hapishanelerde de hizaya sokma ve *adam etme* çalışmaları devam etmiştir. Mahkûmlara Atatürk'ün Nutuk'unun okutulması, din dersi verilmesi ve İstiklal Marşı söylenmesi, bu çalışmalara örnek verilebilir.

12 Eylül'den sonra cezaevleri her türden toplumsal muhalefete ev sahipliği yapmıştır. Dolayısıyla hem siyasi suçlular için hem de devlet için, cezaevi yeni bir anlam kazanmıştır. Cezaevleri artık sadece mahkûmu kapatmaktan değil, ıslah etmek ve topluma kazandırmaktan ya da yok etmekten sorumludur. Siyasi suçlular için ise cezaevleri, mücadelenin devam edeceği siyasal mekânlardır. Bu anlayışın gelişmesindedir ki; cezaevlerinde direnişlerin başlaması çok gecikmemiştir.

Darbeden sonra koğuş sistemiyle devam edilmiş, bazı cezaevlerinde, karşıt görüşlü mahkûmlar aynı koğuşlarda kapatılmıştır. Karıştır-barıştır adı verilen bu uygulama, siyasi mahkûmların kapatılmasındaki ilk değişikliklere işaret etmektedir. Açlık grevi ya da ölüm orucu yapan mahkûmlar ile siyasi örgüt liderleri ve itirafçıların diğer mahkûmlardan ayrı kapatıldığı da bilinmektedir.

⁸⁷ İşkence tanımları için bkz. (Can, 2010: 43)

⁸⁸ Bkz. Ceza İnfaz Kurumları ile Tevkifevlerinin Yönetimine Dair Tüzük'ün 1983 yılında değiştirilen 110. maddesi.

İlerleyen dönemlerde, karıştır-barıştır uygulaması terk edilerek aynı gelenekten gelen mahkûmlar aynı koşullarda kapatılmıştır. Bu yüzden mahkûmlar örgütlülüklerini yitirmemişler ve siyaseten manipüle edilmeye açık hale gelmemişlerdir.

Türkiye'deki hapisanelerin kalabalık koğuş sistemi, bu türden bir manipülasyona olanak tanımamaktadır. *“İzolasyon cezaevi modeli, cezaevi politikasını mükemmele en yakın tarzda uygulamaya geçirebileceği temel araçtır.”* (Sevimli, 2010: 11). Bu da tecrit içinde tecrit uygulamasını, yani hücre tipi cezaevlerini gerektirmektedir.

F Tipi cezaevleri koğuştan hücre tipi sisteme geçişin Türkiye'deki tezahürüdür. F Tipi cezaevleri, 59 adet tek kişilik, 103 adet 3 kişilik odadan oluşmaktadır. Toplam mahkûm kapasitesi 368 iken toplam personel sayısı 200'dür. Tek kişilik hücrelerin 3'ü havalandırmaya açılmaktadır. 3 kişilik odaların ise müstakil havalandırmaları vardır. Bunun yanı sıra, idareye ait bölümler dışında, 2 özel müşahede odası, 100 m² kütüphane, toplamda 868 m² olan 8 adet işlik, 240 m² çok amaçlı salon, futbol sahası, 500 m² sığınak, avukat ve aile görüş yerleri, kantin, berber, mescit, çamaşırhane bulunmaktadır. Mimari, mahkûmları birbirinden tecrit etmek için özel tasarlanmıştır. Behiç Aşçı, bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir (2005: 72):

... Bu, F Tipi Hapishanelerin mimari açıdan nasıl tecrit amaçlı yapıldığının çok veciz ve çok açık bir ifadesi. 60 bin metrekare alan tutan böylesi devasa hapishanelerde tutuklu ve hükümlüleri tecrit etmek için hiçbir şeyden kaçınılmamış. Tek kişilik, üç kişilik hücreler, hapishane koridorlarla parçalanmış. Ve asla kimsenin bir araya gelmemesi noktasında özel bir fiziki zemin yaratılmış.

Levent Odabaşı'na göre, Türkiye'de yüksek güvenli F Tipi cezaevlerine geçişin hukuki temeli, hükümlü emeğinden yararlanmak için yeni düzenlemeleri de kapsayan 1997 Cezaevi Reformu ile atılmıştır (Odabaşı, 2016: 164). Can'a göre ise, F Tipi cezaevlerinin yolu, 1991 yılında çıkartılan ve cezaevlerine yönelik düzenlemeler içeren maddeleriyle Terörle Mücadele Kanunu ile açılmıştır (2010:55).⁸⁹

⁸⁹ İlgili kanun, 12.04.1991'de yürürlüğe giren 3173 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, madde 16: *“Bu Kanun kapsamına giren suçlardan mahkûm olanların cezaları, tek kişilik veya 3 kişilik oda sistemine göre inşa edilen özel infaz kurumlarında infaz edilir.”*

Hakan Karadağ, F Tipine geçişteki siyasal süreci şöyle özetlemektedir (2005: 65):

Bu zaman aralığını [1985-1995] karakterize eden üç temel süreç vardı. Birinci olarak, 12 Eylül askeri darbesiyle geçici olarak gerileyen muhalefetin 80'lerin ikinci yarısı ile 90'ların birinci yarısında siyasal şiddet eylemleri bakımından bir yükseliş ve gelişme seyrine girdiği bir dönemdir. İkinci olarak da aynı zamanda Kürt ulusal hareketinin siyaseti ve bu siyasete bağlı olarak düşük yoğunluklu savaş pratiğinde önemli ve sarsıcı bir gelişme de karşımıza çıkar. Bu dönemi karakterize eden üç temel sürecin üçüncüsü ise ... hapisanelerde eylem ve direnişlerin ve bu eylem ve direnişlere saldırıların yoğun olarak gerçekleştiği süreçtir.

Diğer yandan, 90'lı yılların ikinci yarısında, en küçük gerginliklere müdahalelerde bulunularak cezaevlerinde şartların kötüye gittiği ve bir yeniden yapılandırmanın elzem olduğu algısı yaratılmıştır. İktidar, cezaevlerinin suç ve terör yuvalarına dönüştüğünü, örgüt militanlarının cezaevlerinde eğitildiklerini söyleyerek koğuş sisteminin yetersizliğine işaret etmiştir

Bu gibi negatif propagandaların yanı sıra, F Tipi cezaevlerinin, mahkûmların lehine uygulamalar olduğunu ima eden pozitif propagandalar da yapılmıştır. Dönemin bürokrasisi, koğuş sisteminde mahkûmların özel hayatlarının gizli kalmadığını, üzerlerinde örgüt baskısı olan militanlar olduğunu belirtmişlerdir. Dönemin Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdürü Ali Suat Ertosun, *“Koğuş sisteminde tutuklu sevgilisinin resmini başucuna asamıyor. Astığı zaman ‘küçük burjuva’lık oluyor, F Tipi’nde bu olmayacak.”* sözleriyle F Tipi cezaevlerinin mahkûmların refahı için ne kadar elzem olduğunu ortaya koymuştur (TAYAD, 2001: 167).

Sonuç olarak, Foucault'nun da işaret ettiği üzere, pre-modern toplumlarda herhangi bir suç, dolaylı yoldan hükümdarın şahsına karşı işlenmiş bir suç olarak kabul edilirken, modern toplumlarda, siyasal suç hala (ve bu sefer direkt olarak) iktidarı hedef almaktadır. Bu yüzden, modern devletin siyasal suça yaptırım şekli, adli suçlardan farklılık göstermek zorunda kalmıştır, zira sıradan kapatma politikası işlevsel olamamıştır.

12 Mart 1971 Askeri Darbesi'nden sonra, toplumsal hareketi bastırma şekli olarak büyük sol örgüt liderinin öldürülmesi, idamın da siyasal suça verilen ceza olarak ne kadar işlevsiz olduğunu göstermiştir. Zira sosyalizm için kendini *feda eden* devrim şehitleri, geride bıraktıkları solcular ve gelecek nesil için ilham

kaynağı olmuş, 1971'de kapatılan siyasi suçlular, 1974 affından sonra mücadeleye daha sıkı sarılmışlar. Üstelik 1971 öncesi, sol akımlar nispeten daha şiddetsiz yöntemler benimserken 1974'ten sonra şiddet daha yoğun ve taktiksel bir biçimde benimsenmiştir. Darbeden sonra barışçıl ve hatta parlamenter yöntemler benimseyen sol partilerin kapatılması ve lider kadrolarının hapsedilmesi, Sommier'ci bir dille ifade etmek gerekirse şiddet kullanımını haklı gösteren bir ortamın oluşmasını sağlamıştır.

Devrim şehitleri, sol mücadeleyi benimseyen birey ve örgütlerin yeniden üretimine katkıda bulunurken⁹⁰, önceki bölümde ele alınan şiddetin ideolojiyi haklı çıkarması bağlamında, medyanın ve siyasal erkin bütün anti-propagandasına rağmen, sol eğilimli olmayan kitlelerin dahi sempatisini kazanmışlardır.

Siyasi suçlunun idam edilmesi, işkencede öldürülmesi veya kaybedilmesi, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nde yeniden, bu sefer daha elim ve kitlesel bir biçimde prova edilmiştir. Bu denli kitlesel öldürme ve işkence, sol/sosyalist muhalefette derin yaralar açmıştır. Türkiye'de son idam cezası 25 Ekim 1984'te uygulanmış, 9 Ağustos 2002 tarihinde hukuken kaldırılmıştır.

12 Eylül sonrası, siyasi suçlunun kapatılması pratiğine geri dönmüştür. 80'ler sürecinin başarılı ve başarısız noktalarından ders alınmıştır. Öncelikle, *siyasi suçlular bir arada tutulmamalı* fikri benimsenmiştir. 80'lerde, cezaevleri mücadelenin devam ettiği alanlar olmuştur. Dolayısıyla, siyasal iktidarın sonrasında *koğuşlarda örgüt baskısı* söylemiyle anti-propagandasını yapacağı örgütsel bağlar zayıflamamıştır. Örgütlülük, hem cezaevinde, hem de dışarıda sağladığı yapısal olanaklılık ile hızlıca kolektif eyleme dönüşebilmesi, hem de sakıncalı ideolojilerin yeniden üretimi bağlamında, yalnızca eylemde değil, fikri alanda da tehlikeli kabul edilmiştir. Dolayısıyla siyasi suçlular yalnızca toplumdan değil, birbirlerinden de tecrit edilmelidir. Böylece hem mobilize olmalarına fırsat verilmemeli, hem de siyasi suçlunun tecritten kaynaklı

⁹⁰ Örneğin, 1996 ölüm oruçları manifestosunda, 1984 ölüm oruçlarında hayatlarını kaybeden mahkumlara atıflar bulunması ve eylemcilerin hayatlarını kaybeden mahkumlardan ilham aldıklarını söylemeleri devrim şehitlerinin sonraki nesilleri siyasallaştırmalarını açıklar niteliktedir.

psikolojik problemlerle meşgul olmasını sağlanarak fikri anlamda, ideolojisinden koparılmalıdır.

Louis Althusser'ci anlamda, hapisane, devletin yalnızca baskı aygıtı olarak değil, ideolojik aygıtı olarak da iş görmelidir.⁹¹ Bu anlamda, hapisaneler, siyasi suçlunun iktidarı hedef alan ideolojisinin aşındırılıp resmi ideoloji doğrultusunda yeniden şekillendirildiği mekânlar olmaya devam etmiştir. Fakat bu sefer bu terbiye, resmi ideolojiyi yücelten yayın ve derslerle değil, mimari tecrit ve idari yasaklarla olacaktır. Mimari ve idari tecridin mahkûmlar üzerindeki etkileri sonraki bölümde ele alınacaktır.

2.2.1. Tecrit

Cezaevlerinde tecrit, en genel çerçevede, mahkûmun iki kere kapatılmasıdır. Tecrit, mahkûmun sosyal varlığına bir saldırıdır, zira bireyin benlik bütünlüğüne zarar vermektedir. Tecridin amacı mahkûmun ruh sağlığı pahasına, direnişi kırmak, yalnızlaştırmak, sindirmek ve bu yolla siyasi olarak manipüle etmektir. Başka bir deyişle, tecridin etkileri ile kişileri yıkılan bireye, baskın ideoloji ve sisteme başkaldırmayan yeni bir kişilik inşa etmektir.

İnsan Hakları Örgütleri ve sağlık kuruluşları, bir arada bulunan mahkûm sayısının 15'ten az olmasını, tecrit ve izolasyon işkencesi olarak tanımlamaktadır.⁹² Türk Tabipler Birliği, F Tipi Cezaevlerine ilişkin raporunda şu şekilde bir değerlendirme yapmıştır:⁹³

Bakanlık tarafından savunulan oda sisteminin temel iddiası, bireye yalnız kalabilme olanağı sağlamaktır. 'Oda' ve 'Hücre' kavramları arasındaki farkların üslup farkı olmaktan öte olduğunun anlaşılması soyutlama ve tecrit açısından değerlendirilmesi ile mümkündür. Oda sistemi cezaevlerinde odaların ortak yaşam alanlarına açıldıkları, F Tipi Cezaevlerinde ise fiziki ve hukuksal açıdan 'soyutlama-tecrit' esasına dayalı hücrelerden ibaret bir yaşam planlandığı Ankara ve İstanbul Baroları tarafından da açıklanmıştır. Yapılan incelemede oda olarak ifade edilen

⁹¹ Louis Althusser'in devletin ideolojik ve baskıcı aygıt ayrımı için bkz. (Althusser, 2008).

⁹² Bkz. İnsan Hakları İzleme Komite'sinin Mayıs 2000 tarihli "Small Group Isolation in Turkish Prisons: An Avoidable Disaster" isimli raporu

⁹³ F Tipi Cezaevlerine İlişkin Türk Tabipler Birliği Raporu

yerlerin gerek ortak kullanım altına açılmaması, gerekse iç ve dış mimari tasarımın izolasyona göre planlanması hücre tanımlamasına denk düşmektedir.

Tecridin hedef kitlesi, sisteme muhalif, resmi ideoloji ile çelişen görüşlere sahip bireylerdir. Dolayısıyla bu sakıncalı düşüncelerin tedavi edilebilmesinin yolu öncelikle bireyin yalnızlaştırılmasından, özellikle de siyasi ortamından koparılmasından geçmektedir. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi'nden sonra anlaşılmıştır ki; cezaevlerindeki kalabalık koğuş sistemi, mahkûmlar için yapısal bir olanaklılık sağlamaktadır, böylece siyasi tutuklular birlikte hareket etmekte ve davalarından uzaklaşmamaktadır. 12 Eylül Askeri Darbesi'nden çıkarılan bu ders sonucunda, özellikle cezaevlerinin siyasallaşmaması ve cezaevlerinin direnişin ve mücadelenin yeni meskenleri olmaması adına siyasi suçluyu kapatma pratiklerinde değişikliğe gidilmiştir. Çünkü siyasi tutukluya uygulanan fiziksel ve psikolojik şiddet çok yavan kalmakta ve işlevsel olmamaktadır. Bu bağlamda, psikolojik şiddet boyutunun kurumsallaşması ve yasal zemine oturtularak sistemli ve sürekli hale getirilmesi elzemdir.

Serpil Doğan'a (2005: 99) göre, tecridin amacı, kişiyi yalıtma, toplumdaki uzaklaştırmak ve bir otoriteye tabi kılmaktır. Bu da kişinin kendi otoritesinin mümkün olduğunca azalmasına sebep olacaktır. Böylelikle kişi, kendini başkasının otoritesine tabi kılmaya, onun istediklerini yapmaya ve ona boyun eğip onun istediği yöne gitmeye elverişli hale gelecektir.

Mahkûmlar, bir yargı kararı ile bir kurum içinde tutulmak suretiyle toplumdaki tecrit edilseler dahi, içinde buldukları cezaevi kurumundaki diğer insanlardan tecrit edilmezler. Dolayısıyla, *cezaevinde tecrit*, mahkûmun cezaevi kurumundaki toplumdaki da kopartıldığı ve tamamen yalnız bırakıldığı, tecrit içinde tecrittir. Bruce Arrigo ve Leslie Jennifer Bullock'a göre (2007), cezaevinde tecrit, tutuklu üzerindeki kontrolü en yüksek seviyeye çıkarmak için kullanılan yöntemdir. Çalışmalar⁹⁴ göstermektedir ki, azami kısıtlama ve sürelerdeki tecritlerin mahkûm üzerindeki etkisi büyüktür. Norval Morris'e (2000:98) göre ise, tecrit, psikolojik işkence seviyesinde bir cezadır ve tecrit edilen bireyler, eski dönemlerdeki zindanlarda kalan tutsaklardan daha yoğun bir uyaran yoksunluğa

⁹⁴ Bkz. (Arrigo ve Bullock, 2007) ve (Shalev, 2008).

maruz kalmaktadır. (2000: 107) Duygu Şenbel (2009: 13), uyaran yoksunluğunu şu şekilde açıklamaktadır:

... izolasyon, saldırgan davranışlar ve sosyal davranış bozuklukları yaratmada daha etkili olmuştur. Psikiyatrideki genel tanımlama doğrultusunda yineleyerek söylemek gerekirse, kişi, kendini öteki üzerinden ortaya koymaktadır. Öteki olarak nitelenenin yitirilişi ise, kişinin doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenmesine yol açmaktadır. Çünkü uyaran eksikliğinde ya da yoksunluğunda duyular normalde olduğundan daha fazla hassaslaşmakta, özellikle öfke, mutluluk, korku gibi reaksiyonlar aşırı derecede gösterilmektedir. Dolayısıyla söz konusu açıklama ve örneklerden hareketle sosyal veya duyuşsal uyarıcılardan yoksun kalmanın kişide psikolojik ve psikişik birçok bozukluğa neden olduğunu söylemek mümkündür.

Doğan'a (2005: 100) göre ise, uyaran yoksunluğu, bir ilişki yokluğudur, yani kişinin tek başlınlığının yanı sıra bir ötekilerin varlığının, seslerinin, bakışlarının, dokunuşlarının olmadığı bir yalıtım söz konusudur. Ruhsal sağlık ve ego olarak adlandırılan benlik bütünlüğü, ötekiler üzerinden gelişmektedir ve dolayısıyla öteki yok edildiğinde, yani insan, insansız bırakıldığında, benlik bütünlüğü, kişilik ve kimlik parçalanmaktadır. Tecridin amacı tam da budur.

Jo Nurse, Paul Woodcock ve Jim Ormsby'e göre (2003), tecrit, zihinsel hastalıkları ve şiddet içerikli davranışları tetikleyen etkin bir faktördür Thomas B. Benjamin ve Kenneth Lux'a göre (1977), tecrit edilen mahkûmlarda, aşırı kızgınlık, düşmanlık, kuruntu ve halüsinasyon görülürken Terry A. Kupers'a göre (2008), tecrit edilen bireylerin, gerçeklikle bağlarının koptuğu gözlemlenmiştir.

Ayrıca Sheilagh Hodgins ve Gilles Cote (1991), tecrit edilen her 3 mahkûmdan 1'nin intihara kalkıştığını belirtmişlerdir. Doğan ise (2005: 101), Teksas ve Türkiye'de yürütülmüş çalışmalarda, cezaevlerinde intihar edenlerin büyük kısmının hücrelerde kaldığını ifade etmiştir. Benzer şekilde, Avrupa İşkenceyi ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezayı Önleme Komitesi'nin [CPT] 10 Kasım 2011 tarihli 21. Genel Raporu'nda, tecridin intihara eğilimliği artırdığı belirtilmiştir.

F Tipi hapishanelerin 3 kişilik hücrelerinde tutulan mahkûmların da bu tür etkilerden muaf olduğunu söylemek mümkün değildir. Fred Cohen'a göre, iki kişilik hücrelerde kalan mahkûmlar, toplumsal yoksunluk konusunda, yalnız kalanlara nazaran daha iyi durumda olsalar da, bir hücre arkadaşının varlığı, mahkûmlarda paranoya, düşmanlık ve şiddet eğilimini tetikleyebilmektedir (Cohen F. , 1998).

Kısacası, hapsedilme, bireyleri toplumdan soyutlayan başlı başına bir tecrittir. Fakat F Tipi cezaevleri tecrit içi tecrittir. Birçok ülkede, tecrit, şiddet eğilimli ya da etrafındakilere zarar vermeye meyilli mahkûmlar için geçici bir ceza yöntemidir.⁹⁵ Fakat F Tipi cezaevleri, mahkûmun bütün hapis süresini hücre içinde geçirmesini öngören kurumlardır. Yukarıda değinilen araştırmalar ışığında anlaşılmaktadır ki, tecridin hiçbir düzelticiliği olmadığı gibi, bu yöntem, mahkûmların zihinsel ve fiziksel sağlıklarını da kötü yönde etkilemektedir. Can (2010: 154-155), tecrit kaynaklı kas ve iskelet ağrıları ile görme bozukluğu gibi fiziksel zararlara dikkat çekmektedir. Ayrıca tecridin kalıcı zihinsel bozukluklardan intihara kadar giden birçok olumsuz etkisi mevcuttur. Türkiye İnsan Hakları Vakfı [TİHV] tarafından 2007 yılı Türkiye İnsan Hakları Raporu'na göre, 2007 yılında intihar ederek yaşamını kaybeden ve intihar teşebbüsüne bulunan 8 mahkûmdan 4'ü Edirne ve Sincan 1 Numaralı F Tipi Cezaevleri'nde intihar etmişlerdir.⁹⁶ TİHV'in 2013 raporuna göre ise, 2013 yılında intihar eden 18 mahkûmdan 6'sı Kandıra (Kocaeli), Sincan (Ankara), Bartın, Gaziantep, Kürkçüler F Tipi Cezaevleri'nde intihar etmiştir.⁹⁷ Ülkemizdeki koğuş sistemindeki cezaevlerinin mahkûm kapasiteleri ve yaygınlığı düşünülürse bu istatistiğin anlamlı olduğu görülecektir.

2.2.2. İdari Tecrit

Aşçı (2005: 72), F Tipi cezaevlerinde mahkûmlara uygulanan tecridi iki boyutta ele almıştır. Birincisi, cezaevinin mimarisi ve teknik aksamı yardımı ile mahkûmu diğer mahkûmdan soyutlayan ve yalnız bırakan mimarî tecrit, ikincisi bir dizi keyfî uygulama ve yaptırımları kapsayan idari tecrittir. Aşçı'nın aktarımıyla, F Tipi cezaevlerindeki bu keyfî uygulama ve yaptırımları şu şekilde özetlemek mümkündür (2005: 70-74) :

⁹⁵ Fakat Amerika Birleşik Devletleri'nde "supermax" adı verilen ve kısa süreli değil, hapis cezasının tamamının hücrede geçirildiği, Türkiye'deki F Tipi cezaevlerine benzer kurumlar bulunmaktadır. Supermax tipi cezaevleri üzerine bir çalışma için bkz. (Pizarro ve Stenius, 2004).

⁹⁶ Bkz TİHV, 2007 Türkiye İnsan Hakları Raporu: 146

⁹⁷ Bkz TİHV, 2013 Türkiye İnsan Hakları Raporu: 105

1. F Tipi cezaevlerine getirilirken mahkûmların saç, sakal ve bıyıklarının zorla kesilmesi.
2. Makat araması dahil çıplak arama yapılması.
3. Tek ya da 3 kişi kalınan hücrelerde mahkûmların sıraya geçip sayım yapmalarının istenmesi.
4. Bu tür uygulamalara direnen mahkûmlara karşı başka bir yaptırım olarak aile ile görüşme ve mektup yasağı.
5. Hücresinde tek başına ya da iki kişiyle kalan mahkûmlar hücre dışına çıkarılırken koridorlarda başka bi mahkûmla karşılaşmamasına özen gösterilmesi.
6. Ayakkabı giymeme eylemine karşı cezaevi idaresinin yerlere ve kapı önlerine su dökmesi ve mahkûmların ıslak zeminde yürümeye zorlanması.
7. Sevk araçlarında, mahkûmun, çok sıcak - çok soğuk hava şartlarına ya da havasızlığa maruz bırakılması, su ve tuvalet gibi en temel ihtiyaçların sağlanamaması.
8. Sevk araçlarındaki mahkûmların ellerinin kelepçelenip araç içindeki demir halkalara sabitlenmesi ve araçtan ininceye dek mahkûmun uygunsuz ve rahatsız bir pozisyonda bekletilmesi.
9. Ailelerden gelen yemeklerin kabul edilmemesi, bunun yerine mahkûmun kantinden alışveriş yapmaya sevk edilmesi.
10. Mahkûmlara sınırlı sayıda giysi verilmesi.
11. Mahkûmların yanlarında en fazla 3 kitap bulundurmalarına izin verilmesi.
12. Mahkûmlara aileleri tarafından gönderilen paraların mahkûmlara verilmemesi ve mahkûmlar adına açılan bir hesapta tutulması.

Anlaşılmaktadır ki; tecrit yalnızca mekânsal düzeyde olmamaktadır. Bunun yanı Çıplak arama, başlı başına onur kırıcı bir yıldırma ve sindirme tekniğidir. Üstelik gardiyanların sadece cezaevine giriş – çıkışlarda ya da rutin aramalarda değil, istedikleri zaman, aile görüşünde, iş atölyesinde, yatakta, sporda,

havalandırmada ya da yemek sırasında, istediği tutukluyu arayabilmesi (TAYAD'lı Aileler, 2000: 155) idari tecridin ne denli keyfi hale geldiğinin göstergesidir. Ayrıca çıplak aramanın sadece mahkûma değil, mahkûmu ziyarete gelen aile üyelerine de yapılabilmesi idari tecridin, aslında sadece uygulandığı ceza infaz kurumuyla sınırlı kalmadığını, aileler ve yakınlar üzerinde de etkili olduğunun ifadesidir. Örneğin, Çağdaş Hukukçular Derneği'nin [ÇHD] 3 Mart 2014 tarihli Tekirdağ F Tipi Cezaevi'ndeki açlık grevlerine ilişkin raporunda, açlık grevi eylemcisi mahkûmların talepleri arasında, cezaevine kabul edilen ziyaretçilerin kadın çocuk ayrımı yapılmaksızın çıplak aramaya tabi tutulmasının son verilmesi de bulunmaktadır.⁹⁸ 3 kişi kalınan hücrelerde, mahkûmdan sayım yapılmasının istenmesi,⁹⁹ mahkûma ismi yerine hücre numarasıyla seslenilmesi (Hafçı, 2008: 40) keza bir yoksayma ve kimliksizleştirme politikasıdır. Bu şekilde, yarı askeri teamüllerle, mahkûma, mahkûmluğu her daim hissettirilmeye çalışılır.

İdari tecridin bir boyutu da beslenme sorunudur. F Tipi cezaevlerine dışarıdan gıda alımı yasaktır. Ancak cezaevi bünyesinde sağlanan gıda, bir insanın sağlıklı bir hayat idame ettirmesini sağlayacak düzeyde değildir. Yemeklerde besin değeri ve kalori uygulaması vardır, fakat gıdanın değerleri, sağlıklı içerikle değil, zararlı ve ucuz yağlarla yükseltilmiştir. Kantinde, peynir, zeytin ve konserve dışında bir şey mevcut değildir. Fakat mahkûmlar, yine de kantinden alışveriş yapmaya yönlendirilmektedir. Ayrıca kantindeki gıda fiyatlarının dışarıya nazaran daha pahalı olması, tekelleşme sonucu, mahkûmlar bu kantinlere muhtaç durumdadır (Yılmaz, 2008: 46).

Ailelerden yemek kabul edilmemesi ise tamamen keyfi bir uygulamadır. Bu uygulama şüphesiz ki, tecridin etkilerinin daha derinden hissedilmesini sağlama amaçlıdır. Zira aileden gelecek yiyecek, mahkûma ailesini ve dış dünyayı hatırlatacak, “dışarıda beni düşünen insanlar var” fikrini güçlendirecek ve geçmişle olan bağlarını koparmasını zorlaştıracaktır. Tek tip kıyafet, hücre numarası ile seslenme ve içtimaya tabi tutma gibi, tek tip beslenme de önce kimliksizleştirip sonra birbirine benzetme politikasının sonucudur.

⁹⁸ <http://chd.org.tr/tekirdag-f-tipi-hapishanesinde-baskilar-suruyor-tutuklular-aclik-grevinde.html>

⁹⁹ <https://www.hrw.org/reports/2000/turkey/>

Hücre tipi cezaevlerinde ortak alan kullanımı, kamuoyunun da gündemini meşgul etmiş bir durumdur. Avukat Behiç Aşçı, F Tipi cezaevlerinde, genelge uyarınca, hükümlülerin sosyal alanda diğer mahkûmlarla geçirebileceği sürenin artırılması için 5 Nisan 2006 Dünya Avukatlar Günü'nde ölüm orucuna başlamıştır. Ortak alan süresinin, haftada 5 saatten 10 saate çıkarılması üzerine Aşçı, 293. gününde ölüm orucuna son vermiştir.¹⁰⁰

Fakat ortak alanların kullanımı sözüne sadık kalınmamıştır. Yalçın Hafçı, bu durumu şu şekilde özetlemektedir (Hafçı, 2008: 37-38):

İktidar, geçen yıl F Tiplerinin imajını düzeltme amacıyla ortak kullanım alanlarının saatini fazlalaştırırsa da bunun hiçbir hapisanede uygulanmadığı aşikârdır. Sekiz yıldır tecrit aynı biçimde sürmektedir. Açıkçası, iktidar hapisanelerdeki hâkimiyetini bir daha kaybetmemek için paranoya halinde tecridin sıkı düğümlerini biraz olsun gevşetmemiştir.

Avrupa İşkenceyi ve İnsanlık Dışı veya Aşağılayıcı Muamele ve Cezayı Önleme Komitesi'nin 15 Ocak 2015 tarihli Türkiye'ye yönelik raporunda, İzmir 2 Numaralı T Tipi ve Tekirdağ 2 Numaralı F Tipi Ceza İnfaz Kurumları'nda ağırlaştırılmış müebbet cezası alan mahkûmların çok kötü şartlar altında yaşadıkları ve bazılarının aylarca hatta neredeyse bir yıl boyunca tecrit edildiği belirtilmiş, mahkûmların ortak aktivite programlarının acilen geliştirilmesi çağrısında bulunulmuştur.¹⁰¹ F Tipi ceza infaz kurumlarında, ortak aktivitelerinin geliştirilmesi çağrısı, CPT'nin Türkiye'ye yönelik 2002, 2005, 2011 ve 2017 tarihli raporlarında da yapılmıştır.¹⁰²

İdari tecrit, mahkûmun sağlığı üzerinde de etkisini sürdürmektedir. Öncelikle, hastaneye sevk edilebilmek için, önce mahkûmun idareyi hasta olduğuna ikna etmesi gerekmektedir. Doktoru görüp görmemek, idarenin keyfine kalmış bir durumdur. Bunun yanı sıra, Türkiye çapındaki cezaevlerinde, 1 Aralık 2016 itibariyle 197.297 tutuklu varken sadece 455 tane sağlık memuru, 3 diyetisyen ve 3 diş hekimi bulunmaktadır.

¹⁰⁰ <https://www.birgun.net/haber-detay/behic-asci-olum-orucu-eylemine-simdilik-ara-verdi-293-gun-beklemek-mi-lazimdi-31185.html>

¹⁰¹ CPT'nin 9-21 Haziran 2013 tarihli Türkiye Raporu

¹⁰² CPT'nin 2-4 Eylül 2001, 16-29 Mart 2004, 4-7 Haziran 2009 ve 16-23 Haziran 2015 tarihli Türkiye Raporları

F Tipi Cezaevlerindeki hastaların sağlık durumu, CPT'nin 2006 raporuna da yansımıştır. 6 Eylül 2006 tarihli raporda, Tekirdağ 1 ve 2 numaralı F Tipi Cezaevleri'nde, psikiyatrik sebeplerden ötürü tek kişilik hücrelerde tutulan mahkûmların, durumlarının gerektirdiği sağlık hizmetini alamadıkları, cezaevinde görev yapan doktorların psikiyatri konusunda yetkin ya da deneyimli olmadıkları ve ziyaretçi psikiyatristlerin de konsültasyon yapmadıkları belirtilmiştir.¹⁰³ CPT'nin 8 Aralık 2005 tarihli raporunda, İzmir F Tipi Cezaevi'nde, 4 tutuklunun psikiyatrik sebeplerden ötürü aylardır tecrit edildiği, cezaevi psikoloğunun yetersiz kaldığı ve ruh sağlığı hastanelerinden gerekli yardım alınamadığı için tedavilerinin geciktiği saptanmıştır. Aynı rapora göre, İzmir F Tipi Cezaevi'nde, mahkûmlar doktor ziyaretini gardiyanlar nezaretinde gerçekleştirebilmekte ve gardiyan bütün konsültasyon süreci boyunca hasta mahkûm ile birlikte bulunmaktadır. Bu durum hasta – doktor gizliliğinin ihlali anlamına gelmektedir. CPT'nin 31 Mart 2011 tarihli raporuna göre ise Van F Tipi Cezaevi'nde neredeyse hiç sağlık taraması yapılmamaktadır.

F Tipi cezaevlerinde hasta mahkûmlara da farklı muamele edilmektedir. Örneğin, TİHV'nin 16-20 Temmuz 2015 tarihli Günlük İnsan Hakları Raporu'na göre, 30 yıldır Kürkçüler F Tipi Cezaevi'nde tutuklu bulunan ve ileri seviyede hafıza kaybı yaşayan Wernicke-Korsakoff hastası serbest bırakılmamıştır.¹⁰⁴ TİHV'in 25 Temmuz 2013 tarihli Günlük İnsan Hakları Raporu'na göre ise, Hacılar (Kırıkkale) F Tipi Cezaevi'nde tutuklu bulunan ve bağırsaklarında sağlık sorunu bulunan bir mahkûmun şikâyetini defalarca mektupla belirtmesine karşın mektuplarının ilgili mercilere iletilmediği ortaya çıkmıştır.¹⁰⁵ Yine TİHV'nin 30-31 Ağustos 2013 tarihli Günlük İnsan Hakları Raporu'na göre, Tekirdağ F Tipi Cezaevi'nde tutuklu bulunan bir mahkûmun göz muayenesinin, mahkûmun kelepçeli muayene olmayı reddetmesi üzerine yapılamadığı ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶ TİHV'in Nisan 2015 tarihli Yıllık İnsan Hakları Raporu'nda, tiroid kanseri teşhisi konan ve astım hastası olan Yılmaz Suncak'ın tiroid bezi ameliyatı için Kırıkkale

¹⁰³ CPT'nin 7-14 Aralık 2005 tarihli Türkiye Raporu

¹⁰⁴ Bkz. 16-20 Temmuz 2015 TİHV Dokümantasyon Merkezi Günlük İnsan Hakları Raporu

¹⁰⁵ Bkz. 25 Temmuz 2013 Türkiye İnsan Hakları Vakfı Dokümantasyon Merkezi Günlük İnsan Hakları Raporu

¹⁰⁶ Bkz. 30-31 Ağustos 2013 Türkiye İnsan Hakları Vakfı Dokümantasyon Merkezi Günlük İnsan Hakları Raporu

(İzmir) 1 Nolu F Tipi Cezaevi'nden getirildiği, Atatürk Eğitim ve Araştırma Hastanesi'nin havasız ve penceresiz bodrum katında bulunan mahkûm koğuşunda 10 gündür ameliyat edilmeyi beklediği belirtilmiştir.¹⁰⁷ TİHV 2013 yıllık raporu¹⁰⁸ ise sağlık hakkı ihlali haberleri ile doludur. Kandıra (Kocaeli) F Tipi 2 Nolu Cezaevi'nde kalan İdris Başaran'ın 1994 yılında gözaltı esnasında gördüğü işkencelerden ötürü kronik bronşit, astım, kalp ritim bozukluğu gibi hastalıklara yakalandığı, tek başına günlük işlerini idame ettirecek durumda olmadığından koğuş arkadaşlarından yardım aldığı ve epilepsi teşhisi üzerine ailesinin tahliye talebinde bulunduğu öğrenilmiştir. Mahkûmun tahliye talebi reddedilmiştir. Kandıra 1 Nolu Cezaevi'nde tutuklu bulunan ve testis kanserine yakalanan Mete Diş adındaki mahkûmun tedavisinin düzenli yapılması için istenen tahliyesi, önce ilgili mahkeme tarafından reddedilip mahkûmun avukatlarının çeşitli hastanelerden aldığı sağlık raporları dikkate alınarak sonradan ilgili mahkemece kabul edilmiştir. Tekirdağ 2 Nolu Cezaevi'nde 13 Aralık 2012 yılından beri tutuklu bulunan ve mide kanseri hastalığına yakalanan Kemal Avcı isimli mahkûmun tahliye talebi "*Saniğin tutuklu kalmasında mahkememizce engel bir durum bu aşamada görülmedi.*" denilerek reddedilmiştir. Avcı'nın avukatlarının tahliye talebini yinelemesi sonuç vermiş ve mahkûm 29 Ağustos 2013'te tahliye edilmiştir. Gaziantep'te H Tipi¹⁰⁹ Cezaevi'nde, yasadışı örgüt üyesi olduğu iddiasıyla 21 yıldır müebbet cezasını çeken Ramazan Özalp, beyin tümörü sebebiyle felç geçirmiş fakat tahliye talebi *tahliye edilmesi halinde propaganda aracı olarak kullanılabilir* gerekçesiyle reddedilmiştir. Erzurum H Tipi Cezaevi'nde tutulan Mustafa Ömer Polatlı'nın, kalbinde 2 delik bulunmasına rağmen kendisine, *hastanede tedavi edilmesine gerek yok* raporu verildiği öğrenilmiştir. Tekirdağ 1 Nolu F Tipi Cezaevi'nde kalan ve tedavisi mümkün olmayan ALS hastalığına yakalanan Lokman Akbaba isimli mahkûmun tahliye talepleri reddedilmiştir.

¹⁰⁷ TİHV 2014 Raporu

¹⁰⁸ TİHV 2013 Raporu

¹⁰⁹ H Tipi Cezaevleri Bursa, Erzurum, Eskişehir, Kartal (İstanbul) ve Gaziantep olmak üzere beş şehirde bulunan hücre sistemine göre inşa edilmiş olup 200 adet tek kişilik 100 adet 3 kişilik hücresi bulunmaktadır.

Türk Tabipler Birliği'nin F Tipi Cezaevleri'ne İlişkin Raporu'nda, mahkûmların sağlık şartlarıyla ilgili çarpıcı noktalara değinilmiştir. Tuvaletin aynı zamanda duş olarak kullanılması ve çöplerle aynı ortamda bulunması hem kişisel hem de hücre hijyeni bakımından sakıncalıdır. Yüksek beton duvarlarla güneş ışığının girişi engellenmiştir ve bu nedenle aydınlatma yetersiz olmaktadır. Bu durum, aynı zamanda baca-koridor etkisi yaratacağından temiz hava sıkıntısı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca psikolog ve sosyal hizmet uzmanı, sağlık biriminde değil, cezaevinin idari personeliyle aynı birimde yer almaktadır.¹¹⁰

Hücrede bulunması gereken eşya çeşidi ve sayısı yönetmelikte belirtilmiştir. Onun dışında belirtilmeyen en basit ve zararsız nesnelere (toplu iğne, ataş, daksil, bant, yapıştırıcı, karbon kağıdı vb) bile izin verilmemektedir. Örneğin, su belirli saatlerde verilmesine rağmen, mahkûmlar, odalarında şişe bulunmadığı için su depolayamamaktadır (Hafçı, 2008: 42). Ayrıca CPT'nin 2015 tarihli raporuna yansıdığı üzere, F Tipi cezaevlerinde ısınma sorunu da bulunmaktadır. ÇHD'nin Tekirdağ Cezaevi'ndeki açlık grevlerine dair yazdığı raporda ise mahkûmların taleplerinden biri günde en az 1 saat sıcak su verilmesidir.¹¹¹

Aşçı'nın da belirttiği gibi, mahkûmların yanlarında bulundurabildiği kitap sayısı 3'tür. Buna ek olarak, sakıncalı kitap olarak tayin edilen kitapların da bulundurulması yasaktır. Örneğin, TİHV 2012 Yıllık İnsan Hakları Raporu'na göre, Kandıra (Kocaeli) 2 Nolu F Tipi Cezaevi'nde kalan Nazmi Tepe'ye, Hasan Özek'e, Hüseyin Tepe'ye ve Bülent Gedik'e 2011 yılının kasım ayında gönderilen Bildiğin Gibi Değil, Diyarbakır Gecesi/Türkiye'de Kürt Olmak, 7 ciltlik Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, Bütün Yazılar ve Mücadele Birliği adlı kitaplara *sakıncalı oldukları ve haklarında toplatma kararı olduğu* gerekçeleriyle el konulduğu 9 Mart 2012'de öğrenilmiştir.¹¹²

¹¹⁰ F Tipi Cezaevlerine İlişkin Türk Tabipler Birliği Raporu

¹¹¹ <http://chd.org.tr/tekirdag-f-tipi-hapishanesinde-baskilar-suruyor-tutuklular-aclik-grevinde.html>

¹¹² TİHV 2012 Raporu

İdari tecridin etkin olduğu bir konu da savunma hakkıdır. ÇHD Cezaevi İzleme Komisyonunun Şubat 2014 tarihinde hazırladığı raporda mahkûmların avukatları ile görüşme gizliliğinin nasıl ihlal edildiği şu şekilde ifade edilmiştir:¹¹³

Yüksek güvenli F Tipi Cezaevlerindeki tecridin ve hak ihlallerinin ulaştığı son nokta ise 2013 yılının Ekim ayında hiçbir haklı ve yasal dayanak bulunmaksızın tutukluların ve hükümlülerin savunma hakkını kısıtlayıcı nitelikte, avukat ile müvekkili arasındaki görüşmelerin gizliliğini ihlal edecek biçimde avukat görüş odalarının duvarlarının yıkılması ve dört tarafının ses geçiren, dinlemeye elverişli camlarla kaplı 'fanus'lara dönüştürülmesi olmuştur.

Kandıra 1 No'lu F Tipi Hapishanesinde avukat görüş yerlerinin üç tarafındaki duvarlara 1,50 x 1,50 metrelik camlar takılırken Edirne ve Tekirdağ F Tipi Hapishanelerinde ise, ekte sunduğumuz temsili resimde olduğu gibi, avukat görüş odalarının duvarları yıkılarak tabandan tavana kadar camlarla çevrilmiş ve iki avukat görüş odası birleştirilerek üç görüş kabini inşa edilmiştir.¹¹⁴

F Tipi cezaevlerinde yaşanan üzücü olaylardan biri de işkencedir. Türkiye'de F Tipi başta olmak üzere tüm cezaevlerindeki işkence haberleri ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütlerinin raporlarına yansımıştır. Örneğin; 16 Eylül 2013 tarihinde, avukat görüş yerlerinin camlı ve ses geçiren bir oda haline getirilmesine itiraz eden Erkin Kocaman isimli mahkûm kaldığı Kırıkkale F Tipi Cezaevi'nde, avukatının gözlerinin önünde saldırıya uğramış, gözü morarmış ve vücudunun çeşitli yerlerinde yaralanmalar olmuştur.¹¹⁵ İzmir Kırıklar 2 Nolu Cezaevi'nde ise, 18 Nisan ve 8 Mayıs 2013 tarihlerinde işkenceler olduğu rapor edilmiştir. ÇHD'nin olaylara ilişkin raporunda, Yusuf Dut, Gökhan Çoban, Ahmet Alpözel, Emir Öztürk ve Fikret Kara isimli mahkûmların gardiyanlar tarafından dövüldüğü, slogan atmamaları için boğazlarının sıkıldığı, yerlerde sürüklendikleri, Gökhan Çoban kamerasız bir koridorda bekletilirken diğer mahkûmların 3 saat süngerli odada bekletildiği bildirilmiştir.¹¹⁶ Sincan 1 Nolu F Tipi Cezaevi'nde, bütün ısrarlara rağmen siyasi mahkûmların kaldığı havalandırmalara kamera takılması üzerine mahkûmlar kameraları kırmışlardır. Bunun üzerine, cezaevi görevlileri mahkûmlara saldırmış ve direnen mahkûmlara işkence uygulamışlardır. Olaylar üzerine, hasta mahkûm Serdar Polat ihtiyaçlarını tek başına karşılayacak durumda olmamasına rağmen tek

¹¹³ ÇHD'nin F Tipi Cezaevlerindeki Cemekeanlı Avukat Görüş Yerleri Raporu.

¹¹⁴ Ses geçiren görüş odaları için ayrıca bkz.

<http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/cezaevi-ziyaretleri/24/mazlumderden-sincan-1-ve-2-nolu-f-tipi-cezaev/12696>

¹¹⁵ <http://chd.org.tr/f-tipi-hapishanelerde-iskence-suruyor.html>

¹¹⁶ <http://chd.org.tr/kiriklar-2-no-lu-f-tipi-cezaevinde-yasananlar.html>

kişilik hücrede tutulmuştur.¹¹⁷ Edirne F Tipi Cezaevi'nde ise, 15 Temmuz 2016 tarihindeki darbe girişimini protesto eden Şeyhmus Çelik ve Cihan Yeşil isimli mahkûmlar, bu protesto sonrası kendilerine işkence edildiğini, falakaya yatırıldıklarını, haksız olarak yaklaşık 6 ay hücrede tutulduklarını, yazmış olduğu mektuplara cezaevi idaresi tarafından haksız olarak el koyulduğunu, bu süreçte kendilerine kıyafet dahi verilmediğini, yapılan işkence ve dayaklara ilişkin koridordaki kameralardan tüm yaşananların görülebileceğini ifade etmişlerdir.¹¹⁸

Görüldüğü üzere, F Tipi Cezaevlerindeki idari tecrit çok kapsamlı olup mahkumların aile ve avukat görüşlerinin kısıtlanmasından sağlık problemlerine kadar uzanmaktadır. Mimari tecritle örgütlülüğün yitirilmesini takiben idari tecritle mahkumların psikolojik olarak da dış dünyadan koparılmaktadır.

¹¹⁷ <http://chd.org.tr/sincan-1-no-lu-f-tipi-cezaevinde-iskence.html>

¹¹⁸ <http://istanbul.mazlumder.org/tr/main/faaliyetler/cezaevi-ziyaretleri/24/mazlumderden-kocaali-1-ve-2-nolu-f-tipi-cezae/12903>

3. HAYATA DÖNÜŞ OPERASYONU

3.1. 1980 VE 2000 ARASI TÜRKİYE SOLU

3.1.1. 12 Eylül'e Giden Süreçte Türkiye Solunun Örgütsel Yapısı

Bir önceki bölümde anlatıldığı üzere, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, Türkiye'de siyasi suçluya muamelede bir dönüm noktasıdır. 12 Eylül Darbesi'nin ardından cezaevlerindeki tutuklu ve hükümlülere uygulanan psikolojik ve fiziksel şiddet, daha önce olduğu gibi vakalarla sınırlı kalmayarak sistematik bir hale gelmiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi'nin bu dönüştürücü özelliği, geçmişteki diğer darbe ve kapatma deneyimlerinden alınan derslerden gelmektedir.

Demokrat Parti [DP] iktidarına karşı gerçekleştirilen 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi sonrasında, ülkede nispeten daha demokratik bir ortam oluşmuştur.¹¹⁹ Tek partili hayat ve Demokrat Parti iktidarı boyunca yasadışı alana itilmiş sol, bu nispeten daha liberal ortamda kendini siyasal hayatta görünür kılabilecek yasal alana geçme olanağını bulmuştur. Sendika kurma hakkının tanınmasının ardından 12 sendikacı tarafından 13 Şubat 1961 yılında kurulan Türkiye İşçi Partisi [TİP], parlamenter mücadeleyi benimserken Doğan Avcıoğlu önderliğinde çıkarılan Yön (1961) ve Devrim (1968) dergileri çevresinde Yön – Devrim hareketi ve Mihri Belli önderliğindeki Milli Demokratik Devrim [MDD] çevresi *zinde kuvvetler* olarak adlandırdıkları asker – bürokrat – aydın elit ile sosyalist düzeni gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir.¹²⁰

¹¹⁹ 1961 yılında yürürlüğe giren anayasa ile vatandaş hak ve özgürlüklerinin alanını genişletmiş, kuvvetler ayrılığı ilkesi rejimin temel ilkesi getirilmiştir. Ayrıca bu anayasada herkesin siyasi parti kurma hakkı anayasal güvence altına alınmış, özel hayatın gizliliği, düşünce ve basın özgürlüğü ile çalışan ve işverenlere sendika kurma hakkı verilmiştir.

¹²⁰ Bu ayrımın temel noktası, Türkiye'de demokratik devrimin gerçekleşip gerçekleşmediğidir. MDD'cilere göre, Marksist devrimin zorunlu aşaması olan demokratik devrim tam anlamıyla gerçekleşmemişken, TİP'liler 1923 devriminin tam manasıyla bir demokratik devrim olduğunu savunmuşlardır. MDD tezine göre, Türkiye yarı sömürge, yarı feodal bir ülkedir. Dolayısıyla, devrim asker ve aydınlar öncülüğünde, bir demokratik devrim ve proleter devrim olmak üzere 2 aşamada ve kesintisiz olarak gerçekleştirilmelidir. TİP tarihi için bkz. (Aybar, 2014), (Aren, 2006) ve (Ekinci, 2010). Yön ve Devrim hareketi için bkz. (Atılğan, 2008). Bu 3 sol akımın karşılaştırmalı analizi için bkz. (Aydınoğlu, 1992) ve (Şener, 2015).

Fikir Kulupleri, Aralık 1965 yılında, TİP sempatizanları tarafından Fikir Kulupleri Federasyonu [FKF] adı altında birleştirilmiş, 8-10 Ekim 1969 tarihindeki olağanüstü kurultaya kadar TİP'in gençlik kolları olarak hareket etmiştir.¹²¹ Fakat bu tarihten sonra, federasyon MDD yanlılarının eline geçmiş, TİP sempatizanları tasfiye edilerek ismi Türkiye Devrimci Gençlik Federasyonu olarak değiştirilmiştir.

Bu dönemde, Lenin'in ulusların kendi kaderini tayin hakkı ilkesi doğrultusunda, Kürtlerin de bir ulus olduğu ve dolayısıyla kendi kaderlerini tayin etmeleri gerektiğini savunduğu için FKF'nin 2. Kurultayı'ndan kovulan İbrahim Kaypakkaya'nın da içinde bulunduğu Aydınlık çevresi, Doğu Perinçek önderliğinde, 21 Mayıs 1969'da Türkiye İhtilalci İşçi Köylü Partisi'ni [TİİKP] kurmuştur. 1971'de TİİKP'e parti içi eleştirilerde bulunmaya başlayan İbrahim Kaypakkaya, 1972'de Doğu Anadolu Bölge Komitesi kararları adıyla bilinen bir bildiri yayınlamış ve partiden ayrılarak Türkiye Komünist Partisi - Marksist Leninist [TKP/ML] isimli partiyi ve partinin Türkiye İşçi Köylü Kurtuluş Ordusu [TİKKO] isimli askeri kanadını kurmuştur.

Kadroları FKF ve MDD hareketleri içinde yetişmiş aktif kişilerden oluşan ve Mahir Çayan önderliğindeki Türkiye Halk Kurtuluş Partisi – Cephesi [THKP-C] silahlı mücadele yolunu benimseyen ilk sol örgüttür. Şehir gerillası oluşumunu hedefleyen örgütün en büyük eylemi, İsrail Başkonsolosu Efraim Elrom'un kaçırılması ve görüşmelerin olumsuz neticelenmesi üzerine öldürülmesi ile yakalanan Türkiye Halkın Kurtuluş Ordusu [THKO] militanlarının idam cezalarını engellemek için 26 Mart 1972'de Ordu'nun Ünye ilçesinde 2 İngiliz ve 1 Kanadalı radar teknisyenini kaçırmalarıdır.

Kır gerillası oluşumunu benimseyen THKO ise 4 Mart 1971'de Deniz Gezmiş önderliğinde kurulmuştur. Teorik tartışmalardan ziyade, eylemselliğe öncelik veren örgütün önemli eylemleri arasında, 15 Şubat 1971'de Ankara'daki Balgat Amerikan Üssü'nü 4 gün boyunca işgal etmeleri ve 4 Mart 1971'de aynı üstten 4 Amerikalının kaçırılması örnek gösterilebilir (Aydın ve Taşkın, 2016: 187).

¹²¹ FKF tarihi için ayrıca bkz. (Yıldırım, 2008) ve (Odabaşı, 2017).

60'lı yılların başında sükûnet hâkimken, toplumsal olayların rotayı şedit eylemlere kırmaması, devletin gittikçe ceberrutlaşarak sol kesim ile işçiler üzerindeki baskıları artırması ve eylemlere orantısız müdahalelerde bulunarak can almaya başlaması üzerine sol gençlik örgütlerinin bir kısmı, silahlı mücadelenin gerekliliği konusunda hemfikir hale gelmişlerdir. Fakat bu sefer de mücadelenin kır veya kentlerden başlaması ikilemi, Maoist ve Kominternci geleneğin benimsenmesi anlamında bir ayrıma neden olmuştur. Diğer yandan, TİP politik iktidarı anayasal yollardan ele geçirmeyi hedefleyen barışçıl yolları savunmaya devam etmektedir.

MDD'cilerin başarısız 9 Mart darbe girişiminin ardından gelen, tarihte 12 Mart 1971 Darbesi, Türkiye solunun sesini 3 yıl solun sessizliğe gömülmesine neden olmuştur. İlk olarak dönemin 3 büyük sosyalist örgütünün liderleri Mahir Çayan, Deniz Gezmiş ve İbrahim Kaypakkaya öldürülmüşlerdir. Ayrıca darbenin yapıldığı dönemde iktidarda olan Adalet Partisi [AP] bile kapatılmazken TİP kapatılmıştır. Sol kadrolar, 1974'e kadar hapsedilmiş, sol muhalefet, yasal olsun olmasın, zapturapt altına alınmıştır.

12 Mart 1971, Türkiye solundaki teorik tartışmaların dönüm noktasıdır. Çünkü 3 büyük sol örgütün liderlerinden Deniz Gezmiş ve örgütün ileri gelenleri Yusuf Aslan ve Hüseyin İnan ile birlikte idam edilmiş, diğer bir sosyalist lider Mahir Çayan ise Deniz Gezmiş ve arkadaşlarının idamına engel olmak için yaptığı eylemde 9 arkadaşı ile birlikte çatışmada öldürülmüştür. Ayrıca işkence altında dahi sorgularda bilgi vermediği için *ser verip sır vermeyen yiğit* olarak anılan İbrahim Kaypakkaya, cezaevinde işkenceler ile öldürülmüştür. Bu feda eylemlerinin solda yarattığı travma ile TİP'in kapatılması sonucu barışçıl yollarla iktidara gelme tasavvurunun çöküşü sonucunda, 1974'te salıverilen sol kadrolar, liderlerinin bıraktıkları yerden silahlı mücadeleyi sürdürme kararı almışlardır.

1971-1974 yıllarını cezaevinde geçiren sol kadrolar için hala özel bir kapatma pratiği bulunmamaktadır. Cezaevi döneminde birbirlerinden koparılmayan ve tredmana tabi tutulmayan eylemci ve yasal sol kadrolar, 1974 yılında CHP – MSP koalisyonunun çıkardığı af ile salıverilmelerinin ardından kısa süre içinde

yeniden toparlanma eğilimi içine girmişlerdir. 1974 affı sonrası ilk örgütlenme Türkiye Gençlik Dernekleri Federasyonu'dur (Aydın ve Taşkın, 2016: 276).

Bu dönemde de teorik tartışmalar devam etmektedir, fakat tartışmaların eksenini değiştirmiştir. 70'ler solu, daha evvel olduğu gibi parlamento mu sokak mı ya da halk devrimi mi MDD mi minvalinden ayrımlar üzerinden değil, Sovyet – Çin kutuplaşması¹²² üzerinden ayrılmıştır.

Türkiye Sosyalist İşçi Partisi [TSİP] 1974 affı sonrası kurulan ilk legal, sol partidir. Parti, Oya Baydar, Yalçın Yusufoglu, Ahmet Kaçmaz, Çağatay Anadol gibi isimler etrafında kurulan, Hikmet Kıvılcımlı'nın kurduğu Sosyalist gazetesi ve TİP kökenli kişiler tarafından 16 Haziran 1974'te kurulmuştur. Kuruluşu takiben birkaç ay içerisinde Oya Baydar'ın *İlke* isimli dergisinde, Hikmet Kıvılcımlı'nın görüşleri eleştirilerek yeni bir parti programına gidileceğinin sinyalleri verilmiş, sonraki dönemde yeni program kabul edilmiştir. Fakat partinin 1976'daki 1. Kongresi'nde, Ahmet Kaçmaz'ın yeniden genel başkan seçilmesi üzerine, Oya Baydar başta olmak üzere parti kurucularının bir kısmı partiden ayrılmışlardır. Parti, iç karışıklıklar sebebiyle, parti 1977 genel seçimlerine katılamamış ve CHP'yi destekleme kararı almıştır (Aykol H. , 2010: 65). TSİP 12 Eylül komutanları tarafından 16 Ekim 1981'de kapatılmıştır.

Hikmet Kıvılcımlı geleneğinden gelen, TSİP'in yasadışı kanadı gibi düşünülebilen TKP-Reorganizasyon grubu ise 1975'te kurulmuştur, amacı Türkiye solunda birliği sağlamaktır. Bu nedenle, örgütün ismi yanıltıcı olduğundan, isim Türkiye Komünist Partisi (Birlik) olarak değiştirilmiş, parti ilk kongresini 1980'de yapmış, 1986'daki 2. kongresinde silahlı mücadele kararı almıştır. İbrahim Seven ve çevresinin örgütten ayrılıp Devrimci Komünist Partisi'ni kurduğu 1989'daki 3. kongreden sonra, 1992 yılındaki 2. konferansta, parti ve tüzük değiştirilmiş ve grup Türkiye Devrim Partisi [TDP] adını almıştır (Aykol, 2010: 68).

¹²² M. Görkem Doğan ve Kerem Ünüvar'a göre, 1950'lerden itibaren Çin Komünist Partisi'nin etkili bir güç olarak belirmesi, dengeleri hem sosyalist/komünist partiler arasında hem de soğuk savaş dönemindeki iki kutuplu dünyanın siyaset sahnesinde bozmuştur. Kırların şehirleri kuşatması, halk savaşı gibi radikal düşüncelerle Türk sosyalistlerinin dikkatini çekse de, Maoizm, ana akım sosyalist hareketlerde etkin olamamış, tek bir hareketin benimsediği bir akım olmuştur (Doğan ve Ünüvar, 2008: 705).

TKP, DP iktidarı esnasındaki 1951 tevkifatlarından sonra Türkiye’de tutunamamıştır. Partinin lideri Şefik Hüsnü Değmer başta olmak üzere, kadroları hapsedilmiş, kalanların bir kısmı yurtdışına çıkmış, Türkiye’de kalan Mihri Belli, Hikmet Kıvılcımlı gibi isimler başka arayışlara girmişlerdir. 1959’da tahliye olan parti 1. Sekreteri Zeki Baştımar 1961’de yurtdışına çıkmış, Nisan 1962’de yurtdışındaki üyeler, Leipzig’de bir araya gelerek TKP Dış Büro’yu kurmuşlardır,¹²³ 1974 sonrası Türkiye’ye dönüncye dek yurtdışında kalmışlardır. Vehbi Ersan’a göre, TKP’nin Türkiye’de 1974-1980 arası örgütlenmesinin temel dinamikleri, İlerici Gençlik Derneği (1975) ve İlerici Kadınlar Derneği (1975) olmuştur (Ersan, 2012: 119). Komintern üyesi olan ve Komintern geleneğinin 1920’den beri Türkiye’deki hakiki ve resmi temsilcisi olan TKP, Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu [DİSK]¹²⁴ ile sıkı ilişkiler kurmuş ve kısa sürede kitleleşmiştir.

12 Mart’tan sonra kapatılan TİP, 1975’te Behice Boran, Nihat Sargın, Tarık Ziya Ekinci gibi isimlerle yeniden kurulduğunda, ÇKP – SBKP ayrışmasında, kendisini SBKP’den yana tanımlamış, *Yürüyüş* isimli yayın organını çıkarmaya başlamıştır. Yasal zeminde mücadele veren, bu yüzden çoğunluğu silahlı mücadeleyi benimsemiş sol cenah içinde legalizm ve reformizmle suçlanan TİP, bu ikinci örgütlenmesinde de DİSK ile yakın ilişkilerini muhafaza etmiştir (Ersan, 2012: 94). Fakat Ergun Aydınoglu’na göre(2011: 358), TKP’nin dönemin işçi hareketinin merkezi örgütü olan DİSK’te inanılmaz bir hızla kazandığı mevziler, ikinci TİP’in bu alandaki imtiyazına da hızla son vermiştir.

TKP/ML lideri Kaypakkaya’nın 18 Mayıs 1973 tarihinde işkenceyle öldürülmesinin ardından 1974 yılında Koordinasyon Komitesi adı altında anılan bir grup örgüt içerisinde yönetimi ele almıştır. Fakat bazı görüş ayrılıkları nedeniyle koordinasyon komitesi örgütten ayrılmak zorunda kalarak TKP/ML Hareket ismini almıştır. Mao Zedung’un *Üç Dünya Teorisi* etrafında, kitle çalışmasına ağırlık vermeyi hedefleyen grup 1977’de partileşme sürecinden geçerek *Devrimci Halkın Birliği* isimli bir dergi çıkarmışlardır (Aykol H. , 2010:

¹²³ TKP Dış Büro’nun kuruluşu üzerine bkz. (Akbulut, 2002).

¹²⁴ DİSK üzerine bkz. (Algül, 2015). Türkiye’de sendika tarihi için ayrıca bkz. (Makal, Çelik ve Koçak, 2016) ve (Çelik A. , 2010).

64). TKP/ML ise 1978'de Kaypakkaya'nın bütün görüşlerini program olarak benimsemiş ve *Partizan* isimli legal bir yayın çıkarmıştır.

1974 sonrası Mahir Çayan'ın THKP/C geleneğın benimseyen iki büyük akım bulunmaktadır¹²⁵. Bunlardan ilki Kurtuluş Sosyalist Dergi [KSD] etrafında 1976'dan itibaren toplanan Kurtuluş hareketidir. Kurtuluş hareketi, Çin Komünist Partisi [ÇKP] ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi [SBKP] geleneklerine mensup sol akımların dışında *orta yolcu* bir gruptur. Bu örgütün bir de Kürdistan seksiyonu bulunmaktadır (Aykol H. , 2010: 72). Bu dönemde, *Kürtler Türklerden ayrı mı yoksa birlikte mi örgütlenmeli* tartışmaları, grup içinde kopuşlara neden olacak derecede etkin bir seviyeye erişmiştir. Bunun üzerine Seyfi Cengiz 1978'de ayrılarak *Tekoşin* isimli bir yayın çıkarmıştır.

THKP/C geleneğinden geldiği iddiasında olan diğer oluşum ise Devrimci Yol [DY]'dur. Melih Pekdemir'e göre, Devrimci Yol'un tezleri SBKP ve ÇKP tartışmaları karşısında bir tavır alış ve hareketin kendi pratiğinden kaynaklanan sorunlara aranan otantik çözümlerdir (Pekdemir, 2008: 746). 1 Mayıs 1977'de çıkarılmaya başlanan *Devrimci Yol* isimli dergi ile kuruluşunu açıklayan DY dönemin en kitlesel sol örgütü olma özelliğini taşımaktadır. Tanıl Bora, DY'un durduğu yeri şu şekilde özetlemiştir (Bora, 2017: 669-671)

Öğrenim özgürlüğü ve can güvenliği meselesinde, kitlesel meşruiyeti gözetmekle 'aktif' (militan) savunma arasındaki dengeyi gözetmeye verdikleri önem, -genel olarak makul bir radikalizm diyebiliriz-, öğrenci hareketinde Devrimci Yol'u oluşturan kadroları öne çıkarmıştı. Geniş bir meşruiyet ve savunma-tepki zeminini oluşturan anti-faşizmi bir devrim stratejisine bağlayarak bu stratejiyi geliştirdiler ... Devrimci Yol'un böylelikle anti-faşizme attığı kurucu moment, klasik gerilla modelinden farklı bir yönelimle, silahlı mücadele ile kitle hareketini yan yana getiren bir modele dayanak sağlıyordu. Faşist hareketin iç savaş stratejisi doğrultusunda tımandırdığı ve giderek irrasyonel bir zalimlik boyutlarının kazanan şiddetini –politik-kuramsal açıdan 'tali' saymaya devam etmekle birlikte –acil, temel sorun olarak politize etmesi, bu modele geniş bir meşruiyet ve etkinlik alanı açmıştır. 'Faşizm' ile 'halk' arasında kurulan kutuplaşma, 'verimli' bir esneklik ve genişlik sağlıyordu.

ODTÜ başta olmak üzere okullardan gecekondulara yayılan bir kitlesellikte Ankara'da örgütlenen DY'un örgütsel merkezi de Ankara olmuştur. Ankaralı DY yöneticilerinin bu merkezci tavrı İstanbul Dev-Genç yöneticilerinden tepki

¹²⁵ THKP/C geleneğini benimseyen diğer örgütler şunlardır: Acilciler, Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birlikleri [MLSPB], Devrimci Kurtuluş, Halkın Yolu, Devrimci Halkın Yolu, Devrimci Savai, Halkın Devrimci Öncüleri, Direniş Hareketi, Kasabalılar, THKP/C Savaşçıları, THKP/C X.

almışsa da merkezileşme çalışmaları devam etmiştir. Hem merkezileşme çabalarının hem de örgütlülüğün Ankara'da güçlü olması sebebiyle, eylemler de kendini daha çok Ankara'da göstermiştir. Bu eylemlerden biri, "Faşist zulme ve pahalılığa karşı direniş kampanyası", 1977 Ekim'inde başlamış, 2 ay kadar sürmüştür. Bu kampanya, bildiri ve afiş çalışmaları, kahvehane konuşmaları ve korsan mitingleri içermiştir. Kampanyanın en etkili olduğu il Ankara olmuştur.

14 Ekim'de ise Suluova, Amasya'da pancar üreticilerinin taban fiyatları ve faşizmi protesto mitingine Çorum, Samsun, Merzifon, Çarşamba ve Ünye'den katılım olmuştur (Ersan, 2012: 296).

Ersan, DY'un silahlı direniş komitelerini şu sözlerle anlatmıştır (2012: 297):

Hedeflenen son şeklin ne olduğu bilinmese de 1977-1980 arasında yerel düzeyde kurulan direniş komiteleri temel örgütlerdi, 'silahlı direniş birlikleri' adını verdikleri silahlı bir birimi barındırmaları da öngörülmüştü. Çoğunlukla bunlar iç içeydi. Silahlı birim, yerel düzeyde ülkücü komandalara karşı savunma tedbirleri almak ve karşı saldırılar düzenlemekle görevliydi. 1979'da örgüt, merkezi düzeyde silahlı birim kurdu. 'Devrimci savaş birlikleri' adı verilen bu birimin başına üst komiteden bir kişi askeri sorumlu olarak getirildi ... 22 Aralık 1979'da MHP'nin memurlar kesiminde sorumlu olduğu gerekçesiyle Ercüment Yanıcı'nın, 22 Ağustos 1980'de, Eski DİSK Genel Başkanı Kemal Türkler'in öldürülmesine misilleme olarak, MHP eğilimli Köy-YSE İş Sendikası Sadık Özkan'ın öldürülmesi en önemlileriydi. Fatsa'da Nokta Operasyonu'na misilleme olarak 1980 Eylül'ünde Ankara ve İstanbul'da polisler'e yönelik operasyonlar yapıldı. Ankara'da iki polis öldürüldü, İstanbul'da Tarabya Karakolu kurşunlandı.

1970'li yılların sonlarına doğru ortaya çıkmış kitlesel oluşumlardan biri de Devrimci Sol'dur [DS]. Dönemin en kitlesel yapılanmalarından olan DY'un İstanbul örgütlenmesinin ileri gelenleri Devrimci Yol'a birtakım eleştiriler getirmişler ve Ankara ile olan ilişkileri askıya aldıklarını belirtmişlerdir. Bu eleştiriler, Mahir Çayan'ın silahlı propaganda, suni denge, öncü savaşı gibi temel kavramlardan uzaklaştığı ekseninde olup 1977 yılının sonlarına doğru örgüt içindeki tartışmaları artırmıştır. Ayrıca DY'un mücadele ve örgütlenmesi Politik Asker Savaş Stratejisi'ne [PASS] uygun olmayan, kendiliğindenci ve tek yanlı bir süreç izlemektedir (Ersan, 2012: 361). 1978'te Dursun Karataş, Bülent Uluer ve Paşa Güven'den oluşan 3 kişilik merkez komite kurulmuş ve Mart 1980'de *Devrimci Sol* isimli dergi çıkarılmaya başlanmıştır. Kendisini Marksizm, Leninizm kılavuzluğunda komünizmi hedefleyen anti-emperyalist, anti oligarşik bir halk hareketi olarak tanımlayan DS, THKP/C mirasını da üstlenmektedir. 12 Eylül öncesi süreçte, "Emperyalizme, Faşist Teröre, İşsizliğe ve Pahalılığa Karşı

Mücadele Kampanyası” (Temmuz, Ağustos 1979), “24 Ocak Kararları’nı ve Zamları Protesto Kampanyası, Kepenk Kapatma Eylemi” (Şubat, 1980), “Karakollardaki İşkence ve Tariş Direnişi’ndeki Polis Baskısına Karşı Kampanya” (Ocak, Şubat 1980), “İşkenceye Karşı Kampanya” (Nisan 1980) ve “Kürdistan’da Milli Baskıya Karşı Mücadele Haftası” (Haziran 1980) gibi eylemler düzenlemiştir. Devrimci Sol’un alamet-i farikası faşizme karşı devrimci şiddeti benimsemesidir. Bu bağlamda, mücadele içindeki kadroların PASS niteliğine sahip olmaları gereklidir. Bu sebeple, Devrimci Sol’un illegal örgütlemesi Faşist Teröre Karşı Silahlı Mücadele Ekipleri [FTKME] kurulmuştur.

Milliyetçi Hareket Partisi [MHP] ileri gelenlerinden Gün Sazak, 27 Mayıs 1980’de 12 Mart’ın başbakanı Nihat Erim, 19 Temmuz 1980’de DS’cular tarafından öldürülmüş, Mahir Çayan’ın ve Balyoz Harekâtı’nın¹²⁶ intikamı alınmıştır. Gün Sazak’ın öldürülmesi, Devrimci Sol dergisinin Temmuz 1980 tarihli 3. sayısında “Toprak Ağası, Sermayedar, Kaçakçı, Faşist Şef Gün Sazak Cezalandırıldı” başlığı ile duyurulmuştur (Devrimci-Sol, 1980: 43). Nihat Erim’in öldürülmesi ise, Devrimci Sol dergisinin Eylül 1980 tarihli 4. sayısında “12 Mart Döneminin İşkenceci, Balyozcu Başbakanı Nihat Erim Cezalandırıldı” manşetiyle duyurulmuştur (Devrimci-Sol, 1980:1).

THKP/C geleneğinden gelen ve silahlı mücadeleyi benimseyen örgütlerden bir diğeri ise Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birlikleri [MLSPB] olmuştur. PASS savunucusu bu örgüt, genellikle 3-5 kişilik gruplar halinde gizlilik içinde örgütlenmişler ve sansasyonel silahlı eylemler gerçekleştirmişlerdir. DY ve DS gibi gruplarla temel görüş ayrılığı, partisiz de propagandanın verileceğini savunmalarından kaynaklanmıştır. 1975-1981 arasında İstanbul’da 188, diğer illerde toplam 34 silahlı saldırıyı üstlenmişlerdir:

İlk yıllarda eylemler bombalama türündendi; hedefler çoğunlukla banka şubeleri olmak üzere, MHP ve Ülkü Ocakları binaları, ABD, İsrail, İran, Mısır gibi ülkelerin konsoloslukları, polis karakolları ve araçları, iş adamlarının evleri ya da holding genel merkezleriydi. Albay Süleyman Takkeci’nin evi, 1976 Şubat’ında 12 Mart yargılamalarının hâkimlerinden biri olduğu; Sancak Tül Fabrikası’nın sahibi Murat Bayrak’ın köşkü MHP yanlısı olduğu, Yugoslavya’da Nazilerle işbirliği yaptığı, Türkiye’de de işçilere terör uyguladığı gerekçesiyle 1977 Şubat’ında bombalandı.

¹²⁶ 22 Nisan 1971’de Dönemin Başbakanı Nihat Erim’in, Türkiye Radyo Televizyon Kurumu’nda [TRT], yaptığı konuşma ile duyurduğu sol örgüt ve partilere karşı yapılan tutuklama, yargılama ve kapatmalardır.

Eski cumhurbaşkanlarından Celal Bayar'ın (1977 Şubat) ve TİSK [Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu] Genel Başkanı Halit Narin'in evi de (1977 Mart) bombalanmalar arasındaydı. Moda Deniz Kulübü'nün (1978 Şubat) bombalanma gerekçesi ise 'burjuvaların eğlencei kumar, yozluk ve ahlaksızlık merkezlerinden' biri olmasıydı (Ersan, 2012: 260-261).

Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği [TİKB], 12 Eylül'e yakın kurulan örgütlerden biridir. 19 Şubat 1979'da gerçekleştirilen kongre ile Yaşar Ayaşlı, Osman Yaşar Yoldaşcan, Mehmet Fatih Öktülmüş ve İsmail Cüneyt gibi isimlerle kurulan TİKB'in kökeni, Aykol'a göre 1968'e değin uzanmaktadır (2010: 92). THKO'lu, Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın Yayın Yüksek Okulu öğrencisi Aktan İnce ve çevresi, Dev-Genç içinde faaliyet göstermiş, 1969 tartışmalarında Proleter Devrimci Aydınlik ayrışmasında yer almışlardır. Fakat daha sonra bu saftan da koparak ayrı ve isimsiz bir örgütlenme olarak kalmışlardır. 1974 affından sonra THKO'yu yeniden canlandırmak için kurulan THKO-GMK ile birleşmişler, fakat 1977'de, THKO-GMK'nin Mücadelede Birlik ve Yoldaş (Halkın Kurtuluşu) hiziplerine ayrılması üzerine Halkın Kurtuluşu ile birlikte hareket etmişlerdir. Daha sonra Aktan İnce ve Yaşar Ayaşlı çevresi Halkın Kurtuluşu'ndan ayrılmışlardır. 19 Şubat 1979'da eski yarı yasal yarı yasadışı örgütlenmeyi terk ederek tamamen yasadışı Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği [TİKB] kurarak *Orak-Çekiç ve İhtilalci Komünist* isimli yayınları çıkarmaya başlamışlardır. Halkın Kurtuluşu ise önce 2 Şubat 1980'de Türkiye Devrimci Komünist Partisi'ne [TDKP] evrilmiştir. Mücadelede Birlik ise Nisan 1980'de gerçekleştirdiği bir kongre ile Türkiye Komünist Emek Partisi [TKEP] adı altında partileşmiştir (Aykol H. , 2010: 89). 1988 yılında TDKP-Leninist Kanat olarak bilinen bir grup olan Ekim çevresi, partileşerek Türkiye Komünist İşçi Partisi [TKİP] adını almıştır.

Bu dönem, aynı zamanda Kürtlerin de soldan bağımsız örgütlenmeye başladığı dönemdir. Daha önce Koçgiri (1921) ve Şeyh Sait (1925) ayaklanmaları,¹²⁷ erken cumhuriyette çok sert bastırılmış, bu dönemden sonra ise kayda değer bir Kürt isyanı görülmemiştir. Daha önce anlatıldığı gibi, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nden sonra, ülkede nıpeten daha liberal ve solun kendini ifade etmesine fırsat tanıyan bir atmosfer oluşmuştur. 60'lı yılların başında kurulan TİP, sadece

¹²⁷ Erken cumhuriyette Kürt isyanları ile devletin Kürt politikası için bkz. (Yeğen, 2016) ve (Bozarlan, 2014)

işçiler, sendikacılar ve öğrencileri değil, Kürtleri de ajandasına almıştır. Hatta bu bağlamda, *Kürt sorununa* değinen ilk siyasi lider Mehmet Ali Aybar olmakla birlikte Kürt sorununu programına taşıyan ilk parti de TİP olmuştur. Tarık Ziya Ekinci'ye göre, Aybar, yalnızca *Kürt* sözcüğünü kullanan ilk siyasi lider değildir, aynı zamanda, çok partili hayatın başından beri, devletin Kürtlere karşı bölücü, ayrılıkçı ve baskıcı tavrına da değinmiştir. Aybar'ın TİP'in 1. kongresinde konuşması, Doğulular tarafından hoş karşılanmıştır (Ekinci, 2010: 18).¹²⁸

TİP, Kürt meselesine genel olarak kalkınmacı iktisadi politikalar çerçevesinden, Doğu'nun gelişmemişliği sorunu olarak bakmışsa da özellikle 1966 Malatya Kongresi'nden sonra partide ağırlığını hissettiren Aybar yanlısı, Doğulular olarak bilinen Kürt grupların da etkisiyle bu bakış açısını kademeli olarak değiştirmiştir (Alış, 2012: 74).

TİP'in 9-12 Kasım 1968'deki 3. Olağan Büyük Kongresi'nde, etnik azınlıkların ezildiklerine ve ikinci sınıf vatandaş muamelesi gördüklerine değinilmiştir. 1967 yılında, TİP ve Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi [TKDP] tarafından organize edilen ve Kürt mobilizasyonunun ilk sinyallerini veren Doğu Mitingleri vuku bulmuş, mitingler, Silvan, Diyarbakır, Siverek, Batman, Tunceli, Ağrı, Lice, Varto, Hilvan ve Suruç'ta gerçekleştirilmiştir.¹²⁹ 1965 sonrasında, TİP içindeki tartışmalar ve öğrenci hareketlerinin radikalleşmesi, Kürtleri, kendilerini ifade edebilecekleri yeni alanlar aramaya sevk etmiş, bu arayış, nihayetinde, İstanbul, Ankara, Diyarbakır, Ergani, Silvan, Batman, Kozluk illerinde, Devrimci Doğu Kültür Ocakları'nın [DDKO] kuruluşu ile sonuçlanmış ve DDKO Aylık Haber Bülteni isimli yayın organı Kürt talepleri üzerine yoğunlaşmıştır. Fakat Türkiye solunu vuran 12 Mart ve Balyoz Harekâtı, DDKO'ya da zarar vermiş, 100 kadar DDKO'lu kapatılmıştır (Alış, 2012: 83).¹³⁰

7 Nisan 1972 tarihinde, Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kızıldere'de öldürülmesini protesto ederken bildiri dağıttığı gerekçesi ile tutuklanan ve 7 ay kadar Mamak Askeri Cezaevi'nde kalan Abdullah Öcalan, Mart 1973'te gerçekleşen ve Duran Kalkan ve Cemil Bayık'ın da olduğu bir toplantıda, Kürdistan'ın bir sömürge olduğu ve bir parti kurulması gerektiği saptalamalarını

¹²⁸ Aybar'ın TİP'in 1. kongresindeki konuşmasının tam metni için bkz. (Ekinci, 2010: 18)

¹²⁹ İsmail Beşikçi'ye (1992: 24-25) göre, bu mitinglerin hedefi, doğu bölgesinin gelişmemişliği, Kürt bölgelerindeki feodalizm, toprak dağılımındaki eşitsizlik ve doğululara karşı uygulanan devlet baskısıdır.

¹³⁰ DDKO üzerine ayrıca bkz. (Çal, 2014).

yapmıştır. 1974'te Ankara Demokratik Yüksek Öğrenim Derneği'ni [ADYÖD] kuran Öcalan ve çevresi, 1978 yılının sonunda Partiya Karkeren Kürdistane'yi [PKK] [Kürdistan İşçi Partisi] kurmuşlardır. Eray Güçlüer, bu süreci şu şekilde anlatmaktadır (2011: 219-220):

1978 yılına kadar yürütülen faaliyetler sonucunda örgüt oluşturduğu tabanla bölgede ismini duyurmayı başarmış ve 'Apocular' olarak da tanınmaya başlamıştır ... 1978 yılı Kasım ayına gelindiğinde yeni kurulacak parti için Diyarbakır ili Lice ilçesi Ziyaret (Fis) köyünde bir toplantı yapılması kararlaştırılmıştır ... PKK'nın birinci kongresi olarak da kabul edilen bu toplantıda, öncelikle tüzük konusu ele alınmış, Öcalan tarafından hazırlanan parti Tüzüğü ve Programı herhangi bir değişiklik yapılmadan kabul edilmiştir. Genel Sekreterliğe A. Öcalan'ın getirildiği bu kongrede PKK'nın ilk teşkilat yapısı da ortaya çıkmıştır.

12 Eylül süreci, PKK'yı da vurmuş, Öcalan yurtdışına giderken kalan PKK militanları tutuklanmışlardır. Tutuklanan grup, cezaevi direnişlerinin çekirdek kadrolarını oluşturmuşlardır.

70'li yıllar sadece sol cenahta değil, bütün yurtda kolektif şiddet ve linç eylemlerinin hız kazandığı bir dönemdir. Özellikle 12 Eylül 1980'e doğru, toplumsal şiddet ve siyasi cinayetler artış göstermiştir. 16 Mart 1978'de İstanbul Üniversiteli 7 gencin okul yerleşkesine atılan bomba ile can vermeleri, 24 Mart 1978'de özellikle sağ örgütlerin üzerine giden Ankara Cumhuriyet Savcısı Doğan Öz'ün suikaste kurban gitmesi, Malatya'nın bağımsız muhafazakâr Belediye Başkanı Hamit Fendoğlu Cinayeti, 4 Eylül 1978'deki Bahçelievler katliamında 7 TİP'li öğrencinin öldürülmesi, Aralık 1978'de yüz 11 kişinin öldüğü Maraş Katliamı, Abdi İpekçi, Nihat Erim ve Kemal Türkler cinayetleri 1978-1980 yılları arasındaki önemli siyasal şiddet örnekleridir. 1979 yılı sonunda şiddet olayları sonucu hayatını kaybedenlerin sayısı 1500'ü bulmuştur (Aydın ve Taşkın, 2016: 307). Bu dönemde, sadece silahlı devrimci/sosyalist mücadele değil, sağ-sol, alevi-sünni çatışmalarının da ivme kazandığı dönemdir. Bu dönemde, ülkenin tamamına uygulanan sıkıyönetim uygulamaları katiiyen sonuç vermemekte ve ölümlerin de sokak şiddetinin önüne geçememektedir.

Bunun yanı sıra, ülke ekonomisi de darboğazdadır. 1973'ten beri bozulma içerisinde olan ekonomi iflas etme noktasına gelmiştir. Dış borçlanma, döviz ve petrol sıkıntısı baş göstermiş, bunun üzerine Devlet Planlama Teşkilatı

müsteşar vekilliğine Turgut Özal getirilmiş ve 24 Ocak 1980'de *24 Ocak Kararları* olarak bilinen bir dizi ekonomik tedbir açıklanmıştır.

Fakat darbe zeminini hazırlayan temel husus 6 ay boyunca cumhurbaşkanının seçilememesidir. Anlaşıldığı üzere, toplumsal şiddet, kötüye giden ekonomi ve otorite boşluğu, siyasilere olan güveni yıkmış, askerlere ise bir müdahale için gerekli meşru (!) zemini hazırlamıştır. Darbeyi tetikleyen son olay ise Milli Selamet Partisi'nin [MSP] 6 Eylül 1980 tarihindeki Konya Mitingi'nde yaşananlardır. Kemal H. Karpat, mitingde yaşananları şu sözlerle aktarmıştır (2014: 210-211):

Müdahaleyi tetikleyen asıl olay ise daha önce belirttiğimiz gibi Bayrak Hareketi olarak isimlendirilen Necmettin Erbakan'ın başkanı olduğu Milli Selamet Partisi'nin Konya'da tertip ettiği ve aşırı dinci sloganların yer aldığı gösterilerdir. Daha darbe günü Erbakan gözaltına alınmış ve parti faaliyetleri durdurulmuştur ... 10 Ekim 1981 tarihli 2533 sayılı kanunla kapatılmıştır.

Kudüs'ün İsrail'in başkenti olarak ilan edilmesini protesto için yapılan mitingde, İstiklal Marşı'nın yuhalanması ve atılan gerici sloganlar, darbecilerin eline istedikleri kozu vermiştir. 12 Eylül 1980'de sabaha karşı müdahale başlamıştır. Siyasilerin evleri kontrol altına alınmış, parlamento ve hükümet feshedilmiştir.

Toplumsal şiddetin ve istikrarsızlığın milletin birlik ve beraberliğini tehdit ettiği dönemde, hukukun hamiliğini ve siyasilere bırakılmayacak kadar hayati problemlerin çözümünü kendine görev edinmiş ordu, toplumu *anarşist ve teröristlerden* koruyabilmişse de, maalesef kendinden koruyamamış, darbe ve darbe girişimleriyle dolu Türkiye tarihi, bu sefer en kanlı askeri darbesini tecrübe etmiştir.¹³¹

12 Eylül 1980 darbesi, 12 Mart'tan farklı olarak, sadece sol hareketi değil, orantısız da olsa sağ/milliyetçi akımları da hedef almıştır. Fakat bu noktadan yola çıkarak 12 Eylül'ü ülkedeki kaosu bitirmek ve toplumsal barışı tesis etmek için gerçekleştirilen, siyasetler üstü bir eylem olarak değerlendirmek de naif bir yorumlama olacaktır. Ayrıca darbenin sınıfsal temeli, başka bir çalışmanın

¹³¹ 12 Eylül 1980 asker darbesinde, 650.000 kişi gözaltına alınmış, 1.683.000 kişi fişlenmiş, 210.00 dava açılmış, 21. 764 'örgüt üyesi' hüküm giymiş, 14.000 kişi vatandaşlıktan çıkarılmış, 14 kişi açlık grevinde, 16 kişi kaçarken vurularak, 74 kişi çatışmada, 171 kişi işkenceyle öldürülmüştür. 50 kişi idam cezası ile öldürülmüştür.

<https://www.birgun.net/haber-detay/12-eylul-darbesinin-korkunc-bilancosu-78576.html>

konusu olabilecek kadar geniş olmakla birlikte, mevzubahiste de önem arz etmektedir. Aydınoğlu, darbenin duruşunu şu sözlerle ifade etmektedir (2011: 470):

12 Eylül'ün amacı açıktır. Darbecilerin hedefi, 'içsavaşı önlemek' ya da 'cumhuriyeti kollamak' değil, solu ve sosyal hareketi yok etmek, onların yokluğunu kalıcılaştıran yeni bir siyasal üstyapıyı oluşturmak ve çalışanları nesne olarak gören bir sözde 'toplumsal uzlaşma' modelini zorla dayatmaktır. Bu ise, binleri ya da on binleri değil, yüz binleri hatta milyonları etkileyecek bir baskı ve terörün uygulanmasını gerektirir.

Darbe öncesi ekonomik darboğazdan en çok etkilenen kesim olan işçi sınıfı, direniş göstermeye başlamıştır. Bu durumda sendikalar ile sol hareketlerin sesini kesmek, darbeciler için zorunlu bir durum haline almıştır. Barolar, Tabip Odaları vb. meslek odalarının faaliyetleri askıya alınmış, grevler yasadışı ilan edilerek grevdeki işçilere işlerine dönmeleri emredilmiştir (Ahmad, 2014: 160). Ayrıca dönemin konjonktürü sebebiyle de dış kuvvetler, hatrı sayılır desteklerini darbecilerden esirgememişlerdir. Böylece 12 Eylül, sol hareketler başta olmak üzere bütün Türkiye toplumu üzerinde etkin olmuş, yarattığı travmalar günümüze kadar sirayet etmiştir.

3.1.2. Bir Direniş Mekanı Olarak Cezaevleri

12 Eylül'ün yarattığı travmalardan belki de en derin ve geri dönülmez olanı hukuk üzerindeki etkileridir. Bu etki sonucunda, hukukun kanunlara indirgenmesi ya da tamamen askıya alınması, siyasi suçluların savunmasız hale gelmelerine neden olmuştur. Ertuğrul Mavioğlu'na (2005: 19) göre 12 Eylül adalet, hukuk sistemi üzerinde hala belirleyici bir etkiye sahiptir:

12 Eylül 1980 darbesinin arından geliştirilen adalet anlayışı, İstiklal Mahkemeleri ile yarışır. Çünkü en yoğun kitlesel gözaltı ve tutuklamalar, en derin haksızlıklar bu dönemde yaşanmış ve daha önce yığınların sindirilmesinde adalet mekanizmasının üzerine bu kadar yoğun görev yüklenmemiştir. Ve bugünün adalet anlayışı da, tüm tarihsel gelişimin ürünü olmakla birlikte, özelde 12 Eylül 1980 darbesinin eliyle yoğrulup şekillenmiştir.

12 Eylül öncesinde zaten 22 ilde sıkıyönetim bulunmaktadır. 12 Eylül ile birlikte Milli Güvenlik Konseyi¹³² [MGK] sıkıyönetimin bütün illere yaygınlaştırılması kararını almıştır. Akabinde, eşi benzeri görülmemiş bir cadı avı yaşanmış, kitlesel gözaltı ve tutuklamalar, delilsiz alıkoymalar, itirafçılık ve jurnalcilik baş göstermiştir.

Yasama, yürütme ve yargıyı tek elde toplayan darbeciler, gözaltı süresini 90 güne çıkarmışlar ve bu yeni uzatmaya rağmen bazı gözaltılar *de facto* 180 güne kadar çıkabilmiştir. Ayrıca 3 yıla kadar verilen mahkûmiyet cezalarına temyiz yolunu kapatmışlardır. Silahlı eylem olsun olmasın, tutukluluk devam etmiş, 1980-1985 yılları arasında yüz binlerce insan gözaltına alınmış ve sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanmıştır. On binlerce insan *sakıncalı* denilerek işten atılmıştır.

Darbeciler, örgüt örgüt, dernek dernek ve parti parti ayırdıkları muhalefetle torba davalarda hesaplaşmıştır. Bu kitlesel davalara, DY, DS, Barış Derneği, TİP, TKP, DİSK, PKK davaları örnek gösterilebilir. Toplu siyasi davalarda, ciddiyetsizlik ve hukuksuzluk kol gezmektedir. Örneğin, “... *hem İstanbul’daki DS Ana Davası’nda, hem de Ankara’daki Devrimci Yol Ana Davası’nda 146. maddeden*¹³³ *146’şar idam talebinde bulunulması, pes dedirten bir tesadüf değilse, gayri ciddiliğin ‘top on’ listesinde birinci sıraya yerleşmeye adaydır.*” (Mavioğlu, 2005: 23).

Yine başka bir tuhafılık ve keyfilik TİP davalarında görülmüştür. TİP Parti Meclisi Üyesi Avukat Alp Selek 12 Eylül mahkemelerinin aynı partiye mensup kişiler hakkında aldığı çelişkili kararları şu şekilde özetlemektedir (Selek, 2005: 103):

Mahkemeye şunu söyledik: ‘Bizi yargılayamazsınız. Biz anayasal bir kuruluşuz. Anayasa Mahkemesi bizi mahkûm etmedikçe parti faaliyetlerinden ötürü yargılamamız hukuki değil.’ Fakat onlar yargılamayı sürdürdü. Üyelere beş yıl, parti

¹³²12 Eylül Askeri Darbesi sonrası seçimler yapıp Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanlık divanı oluşturulana kadar 12 Eylül 1980 - 7 Aralık 1983 tarihleri arasında yasama, yürütme ve yargı yetkilerini kullanan, Türk Silahlı Kuvvetleri’nin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer ve Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun’dan oluşan konsey.

¹³³ Türk Ceza Kanunu’nun 146. maddesi: “*Türkiye Cumhuriyeti teşkilâtı esasîye kanununun tamamını veya bir kısmını tağyir ve tebdil veya ilga ya ve bu kanun ile teşekkül etmiş olan büyük millet meclisini iskata veya vazifesini yapmaktan men’e cehren teşebbüs edenler, idam cezasına mahkûm olur.*”

meclisinde olanlara sekiz yıl, başkanlık kurulunda olanlara da on ikişer yıl hapis cezası verildi. Bizden sonra yakalanan üyeler PM ve MYK üyelerinin hepsi beraat etti. Bu beraat kararları, hem sıkıyönetim hem de sivil mahkemelerde alındı. Beraat gerekçesi ise bizim davada öne sürdüğümüz basit bir hukuki kuraldı. Yani, 'bizi yargılayamazsınız' diye öne sürdüğümüz gerekçe, şimdi mahkemelerin sanıklar hakkında verdiği beraat kararının gerekçesi olmuştu.

Benzer şekilde, sanık sayısı 1400'ü geçen DİSK Ana Davası'nda, *sömürüye karşı olmak* düşünce suçu sayılmıştır (Işıklar, 2005: 78).

12 Eylül mahkemelerinde savunma da baskı altındadır. *Savunuyorsan sen de onların safındasın* mantığı ile hareket eden askeri mahkemeler, savunmayı sindirmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Örneğin, Avukat Erdinç Uzunoğlu (2005: 145), 1983'te TKP ve İGD davalarında, savunmasında, cezaevlerinde sanıklara baskı ve işkence yapıldığını, bu işkencenin sanıkları getiren görevliler tarafından gerçekleştirildiğini ve mahkeme salonunda da devam ettiğini belirttiği için hakkında mahkemeye hakaretten dava açılmıştır. Savunmaya işkenceye dair bir vakayı da Uzunoğlu kendi sözcükleriyle şu şekilde anlatmaktadır (2005: 144):

Mahmut isminde bir avukat arkadaşımız yine o dönem PKK'ye yardım ve yataklıktan 3 yıl hapis cezasına çarptırılmıştı. Cezaevinde insanlık dışı işkencelere tabi tutulduğunu anlatıyordu. O arkadaş bir gün kendi davası ile ilgili duruşmaya katıldı. Gizli celse talebinde bulundu. Sanık avukat olduğu için talebi kabul edildi. Biz daha sonra bu gizli oturumun tutanaklarını da gördük. Mahmut, gizli oturumda cezaevinde kendilerine o dönemki cezaevi komutanı olan Esat Oktay Yıldırım tarafından mahkemelerde bizim aleyhimize ifade vermesi için özellikle benim aleyhime ifade vermesi için baskı gördüğünü açıklamıştı ... Avukata bunu yapan diğer tutuklulara ne yapmaz ki?

Sanıklar ve savunmaları baskı altındayken iddia ve yargılamanın da çok huzurlu olduğu söylenememektedir. Askeri adaletin ruh hali öyle boyutlara varmıştır ki, tarafsızlık ve bilmezlik perdesi yargıçların vatanperverliğini sorgulatan bir durum haline gelmiştir. Bu dönemde, nispeten tarafsız ve sağduyulu çok az savcı ve hâkim bulunduysa da bu kişilerin de varlıkları kalıcı olmamış, kendileri ya sürülmüş ya da başka yollarla bastırılmıştır. Ümit Kardaş'ın (2005: 167) hatıratlarında geçen, Türk Silahlı Kuvvetleri Genel Kurmay Başkanı ve MGK başkanı Orgeneral Kenan Evren'in, yargıçlara hitaben, Diyarbakır Orduevi'nde söylediği "*Siz olaylara hukukçu gözüyle bakmayacaksınız. Başka bir durum var. Ülke tehlikede.*" sözü, askeri vesayetın yargı mekanizmalarından beklediği davranışı açıklar niteliktedir. Sadece karar verirken değil, mahkeme esnasında

da gözlerinin önünde olup bitene sessiz kalmaları beklenen savcı ve yargıçlar, duruşma salonlarında müvekkillerine işkence yapılan avukatlarla aynı kaderi paylaşmışlardır. Üst makamlara neyi yansıttığı kadar neyi yansıtmadığı da önem arz eden savcılar içinde yalnızca küçük bir azınlık tarafsız kalabilmiştir. 12 Eylül'de Diyarbakır'da görev yapan Kardaş (2005: 168) bu durumu şu şekilde izah etmiştir:

Benim önüme gelen kişilerden gördüğüm kadarıyla, sanıkların tümü işkence görüyordu. Bu durum hallerinden belli olduğu gibi, işkence gördüklerini söylüyorlardı. 'Savcı bey' diyorlardı, 'biz 90 gün işkence gördük.' Açıp işkence izlerini gösteriyorlardı. Ben de savcı olarak gördüklerimi tutanağa geçiriyor, komutanlığa bildiriyordum. Benim yaptığım bu uygulamayı hiçbir savcı yapmıyordu. Çünkü işkence kurumsallaşmıştı ve yönetimin öngördüğü bir uygulamaydı.¹³⁴

Benzer şekilde, Pekdemir, DY iddianamesini hazırlayan Sıkıyönetim Başsavcısı Nurettin Soyer'in emekliye ayrıldıktan sonra ifadelerine dikkat çekmiştir:¹³⁵

Soyer ifşaatında, bu davadan yargılanan pek çok sanıkta, gördükleri işkenceler sonucunda ortaya çıkan sakatlık ve hastalıkların hala sürmesine, bu konuda bazı sanıklar için verilmiş doktor raporları ya da revir işlemleri bulunmasına rağmen, cezaevi yöneticileri ve sıkıyönetim komutanı Recep Ergün tarafından işkenceci polisler hakkında soruşturma açılmasının engellendiğini söylemişti; bu engellemelere rağmen açılan davalarda ise, işkenceci polislerin ceza almasını önlemek için mahkemelere baskı yapıldığını da itiraf etmişti.

Daha önceki teorik tartışmalar esnasında, siyasi suçluya yaptırım bağlamında, bir ülkedeki kapatma ve tredman pratiklerinin toplumsal muhalefetle doğrudan ilişkili olduğu belirtilmişti. 12 Eylül dönemindeki kitlesel kapatmalar, örgüt kadrolarının tecridi ve fiziksel ve psikolojik işkence sadece kapatılan mahkûmlara uygulanan bir yaptırım değil olmamakta, dışarıda kalan toplumsal muhalefete de bir gözdağı niteliğini barındırmaktadır. Fakat şunu unutmamak gerekir ki; cezaevi hala ülke sınırları içerisindedir. Dolayısıyla cezaevlerinde olup biten hiçbir şey kamuoyu vicdanının sınırları dışına çıkmamalıdır. Bu sebeple darbeciler, cezaevlerinin kötü namı yoluyla muhalefeti sindirmek ile cezaevi şartlarının aslında o kadar kötü olmadığına ve cezaevlerindeki açlık

¹³⁴ Dönemin Devrimci Sol Ana Davası Savcısı Recep Sözen'e ait "İşkence suçlamasıyla yürüttüğüm herhangi bir soruşturma olmadı. Nedeni de gene belirttiğim gibi, ben sadece Dev-Sol örgütü soruşturmayı yapıyor idim ama Dev-Sol sanıklarından "Ben işkence gördüm, suç duyurusunda bulunuyorum, bunun gereğini yapın." şeklindeki sanıkların herhangi bir savunmasıyla da karşılaşmadım." sözleri, 4 Ekim 2012 tarihli Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, 12 Eylül Alt Komisyonu'nun tutağına geçmiştir.

¹³⁵ "Dev-Yol Davası Baştan Sonra Siyasi Bir Dava" <https://bianet.org/biamag/siyaset/11723-dev-yol-davasi-bastan-sona-siyasi-bir-dava>

grevleri ve ölüm oruçlarının sahte olduğuna dair söylemlerle toplum vicdanını rahatlatmak arasında bir orta yol tutmuşlardır. Örneğin; cezaevlerinde işkenceye karşı kitlesel ölüm oruçlarının devam ettiği dönemde, cezaevlerinde işkence iddialarının asılsız olduğuna dair haber, 3 Nisan 1984 tarihli Milliyet gazetesinde kendisine yer bulurken, hükümlü olsun olmasın, bütün tutukluların *terörist* kabul edildiği bu dönemde, cunta kendi aydın kesimini yaratmış, psikiyatrist Turan İtil ve ekibinin yürüttükleri *bilimsel* çalışmalarda, Türk teröristlerin düşük zekâlı olduğunun saptandığına dair haber, 13 Ekim 1983 tarihli Milliyet gazetesi'nin birinci sayfasında verilmiştir.

Daha önceki kapatma pratiklerinden alınan dersler sonucunda, siyasi suçlulara karşı farklı metot benimsenmesi gerektiği fikri gelişirken siyasi suçlular için ise cezaevleri mücadelenin ve direnişin yeni adresleri olmuştur. Sevimli (2010: 5-7), cezaevlerinin bu dönüşümünü şu sözlerle fade etmektedir:

12 Eylül 1980 pek çok şeyin miladıyken, cezaevleri açısından da bir milattır. Cezaevleri, bu tarihten sonra gerek siyasiler için gerekse de devlet için yeni anlamlar kazanmıştır. Cezaevleri artık siyasiler açısından mücadelenin devam edeceği yerlerken, devlet açısından da bu mücadelenin ortadan kaldırılması gereken yerlerdir ... Bir yandan baskı politikaları sürerken; buna yönelik siyasi tutukluların karşı koyuşları gündemdedir ... Diyarbakır ve Metris Cezaevi, işkence ve baskıların en ağır uygulandığı cezaevleri olmasının yanı sıra, siyasi tutukluların ilk direnişlerini sergiledikleri yerlerdir.

12 Eylül'ün en kötü şöhretli cezaevi olan Diyarbakır 5 No'lu Cezaevi, işkenceleriyle ve direnişleriyle kendinden söz ettirmiş, hakkında belgeseller çekilmiş, kitaplar yazılmıştır. Diyarbakır Cezaevi, siyasi suçluya karşı tavrın açık bir şekilde değiştiği ilk cezaevlerinden birisidir. Burada, daha sonra F Tiplerine evrilecek tecridin ilk merhalesi görülebilir. Koşuş sisteminin olduğu Diyarbakır Cezaevi'nde, kendi kitlelerini yönlendirebilecek kişiler, koşuşlardan alınıp hücrelere yerleştirilmiştir.

Diyarbakır Cezaevi, değişik *tredmanlara* sahne olmuştur. Askeri yönetim altındaki askeri mahkemelerde yargılanan siyasi mahkûmlara, askeri teamüllerle muamele edilmiş ve mahkûmlardan da aynı askeri disiplin beklenmiştir. Bu dönemde, cezaevlerinde askeri yönetim hâkim olduğundan cezaevleri militarize edilmiş, mahkûmlar da bir nevi asker kabul edilmiştir. Askeri *tredman*, mahkûmların gardiyanlara ve askeri idareye *komutanım*

şeklinde seslenmek zorunda bırakılmaları, “Türk, öğün, çalış, güven.” ve “Her Türk asker doğar.” nizamında asker koşusu yaptırılması ve havalandırmada yapılan diğer askeri eğitimleri içermiştir. Aldıkları askeri eğitim sonucu, mahkûmlardan içtimaya çıkmaları ve sayım yapmaları beklenmiştir.

Ayrıca mahkûmlara, Atatürkçülük, Türk mitolojisi ve din bilgisi dersleri de verilmiştir. Öğrenci andının Türkçe bilmeyen mahkûmlara bile ezberletilmesi, tam tekmile geçirip İstiklal Marşı okutulması ve verilen derslerin muhteviyatına dair soruların yanıtlanamaması durumunda işkence yapılması söz konusudur. Diyarbakır Cezaevi’nde, cezaevinden ziyade bir askeri okul disiplini hâkimdir.

Diyarbakır Cezaevi’nin başka bir sorunu da itirafçı sorunudur. O dönemde, siyasi örgütler içinde itirafçılık furyası başlamıştır. İtirafçılara işkence yapılmayacağı ve cezaevlerinde nispeten daha iyi şartlar sağlanacağı reklamı sonuç vermiştir. Bunun sonucu olarak itirafçılar, diğer mahkûmlardan korunmak için cezaevinin 38. koğuşuna toplanmışlardır. Bu bağlamda, cezaevi yetkililerinin, en zayıf halkayı bulmak için mahkûmları gözlemlenmeleri ve mahkûmlar hakkında bilgi toplamaları, mahkûma muamelede bir dönüşüme işaret etmektedir.

Mahkûmların savunma haklarına müdahale cezaevlerinde de devam etmiştir. Avukatlar, mahkûmlarla yalnız kalamamış, müvekkillerini 2 asker nezaretinde görebilmişlerdir. Mahkemeye çıkacak mahkûmlara cezaevi yöneticisi subay Esat Oktay Yıldırım tarafından baskı uygulanmış, sahte sağlık raporları düzenlenerek mahkûmun mahkemeye çıkmasına engel olunmuştur (Mavioğlu, 2006: 130). Ayrıca görüş kabinlerinde Kürtçe konuşmak yasaktır. Bu yasak görüşmeye gelen ziyaretçiler içinde geçerli olmuş, Kürtçe konuşan mahkûm ya da ziyaretçisi kabinlerden çıkarılmıştır.

Tek tip kıyafet uygulaması, zorla saç, sakal, bıyık kesimi, banyo yapma yasağı gibi yaptırımlara, kadın mahkûmlara karşı cinsel işkenceler, ıslak cop ile dayak, cop ile tecevüz, lağırma kafa gömme, fare yedirme, erkek mahkûmların cinsel organlarından birbirlerine bağlanarak gezdirilmesi gibi sayısız işkence tekniği ile yapılan işkenceler eklenince direniş kısa sürede başlamıştır.

İlk direniş, 1981 Mart ayında başlayan ve 45 gün süren ölüm orucudur. Bu ölüm orucunda ölen olmadığı gibi kazanım da olmamış, direniş zamanla kırılmıştır. Bu direniş sırasındaki tek hadise PKK tutuklusunu Ali Erekin ölümüdür. Ali Erekin isimli mahkûm, ölüm orucunun 29. gününde sağlık sorunları nedeniyle orucu bırakmıştır. Bunun üzerinde cezaevi idaresi, orucu bırakması nedeniyle Erekin'ten, oruca devam eden mahkûmların uymadığı yaptırımlara uymasını istemiş, talimata uymayan Erekin, dayakla işkence sonrası hüccesine kapatılmış, hüccesinde saatlerce inledikten sonra 1981 Nisanında hayatını kaybetmiştir.

İkinci ölüm orucu direnişi 1982 yazında başlamış, ölüm orucunda, Mehmet Hayri Durmuş, 12 Eylül 1982'de, Kemal Pir, 7 Eylül 1982'de, Akif Yılmaz, 15 Eylül 1982'de ve Ali Çiçek, 17 Eylül 1982'de hayatlarını kaybetmişlerdir.

Son olarak 1 Eylül 1983 tarihinde *1 Eylül Direnişi* olarak bilinen direniş, *Kahrolsun İşkence, Yaşasın Onurlu Mücadelemiz* sloganıyla başlamış, direnişin 27. gününde, yönetim tarafından işkencenin son bulacağına dair söz ve direnişin bırakılmasına dair telkinin gelmesi üzerine direniş son bulmuştur. İlerleyen ölüm oruçlarında Cemal Arat 2 Mart 1984 tarihinde, Orhan Keskin ise 5 Mart 1984 tarihinde hayatlarını kaybetmişlerdir.

Diyarbakır Cezaevi'nde, ölüm orucu esnasında ölenlerin yanı sıra işkenceyle öldürülen mahkûm sayısı da bir hayli fazladır. Örneğin; Ali Sarıbal isimli mahkûm, 13 Kasım 1981'de 160 kişilik koğuşun ortasında meydan dayağıyla öldürülmüştür. Necmettin Büyükkaya isimli mahkûm tek tip kıyafet uygulamasına karşı çıktığı için kalasla dövülmüş ve beyin kanaması geçirerek 24 Ocak 1984'te hayatını kaybetmiştir.

Diyarbakır Cezaevi'nde, feda ve kendini yakma eylemleri de görülmüştür. Fakat şunu belirtmek gerekir ki, feda ve kendini yakma eylemi asla bir intihar olarak değerlendirilmemelidir. İntihar, bir özne olarak, direnişten vazgeçişe işaret ederken, feda eylemi direnişin ateşlenmesi ve gerekli politizasyonun sağlanması bağlamında, bir vazgeçiş değil, tam aksine bir siyasi katılımıdır. Örneğin, Mazlum Doğan isimli mahkûmun, kaldığı hüccrede, 21 Mart 1982 tarihinde kendini asması, cezaevindeki siyasal değişimi tetiklemiş, adeta bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Bu hadiseyi takiben Ferhat Kurtay, Mahmut

Zengin, Necmi Öner ve Eşref Anyık isimli mahkûmlar da 17 Mayıs 1982 tarihinde kendilerini yakarak Doğan'ın ölümünü protesto etmişlerdir. 4 can ile ödenen protesto sonucu, mahkûmlar arasında itirafçılıkta düşüş olmuştur.

Direnişleriyle ünlü Metris Cezaevi, 17 Nisan 1981 yılında Milli Savunma Bakanlığı tarafından açılmış, 1 Ağustos 1988 tarihine dek askeri cezaevi olarak kullanılmış, sonrasında Adalet Bakanlığı'na devredilmiştir.¹³⁶ Metris Cezaevi henüz açılmadan önce bu cezaevinin yeni bir işkence evi olacağına dair söylentiler, Davutpaşa ve Sultanahmet Cezaevleri'nde yayılmıştır. Gerçekten de Metris, ileride kurulacak olan F Tipi cezaevlerinin atası olmuştur. Sinan Kukul (1998: 41), *Bir Direniş Odağı Metris* isimli kitabında, Metris Cezaevi'nin kuruluşunu şöyle özetlemektedir:

İşte 12 Eylül generalleri dünyadaki deneylerden çıkardıkları derslerle kendi deneylerini birleştirerek, kısa ve uzun vadeli hedefler öngördüler ... 80 yazından itibaren Ankara Mamak ve İstanbul Davutpaşa'da ilk önemli adımlar atılmıştı. Her ne kadar bu saldırılar geniş çaplı teslim alma programının tamamı değildiyse de daha sonra oluşturulacak ince taktik ve deneylerin ön adımını oluşturuyordu ... Metris toplama kampı, İstanbul'da yeni programların uygulanacağı laboratuvar olacaktır. Evet, stratejik bir hapisane olarak Metris düşünülmüş, hızla tamamlanmış, 12 Eylül generallerinin işbaşına gelişinden 7 ay sonra açılmıştır.

Civardaki cezaevlerinden işkencelerle Metris'e götürülen siyasi mahkûmlara ilk yaptırımlar, cezaevinin askeri disipline sokulmaya çalışılması şeklinde olmuştur. Gün aşırı sakal, 15 günde bir saç traş (3 numara) zorunluluğu, sabah saat 6'da kalkıp akşam 22'de yatılması, tutukluların komün kurmalarının yasaklanması, mahkûmların taleplerini verilen numune dilekçeyi esas alarak asker gibi *Komutanlık Önüne* başlığını taşıyan dilekçelerle iletmeleri, sayıma uygun bir giysiyle çıkılması, er dahil her askere *komutanım* diye hitap edilmesi gibi hususlar ilk idari yaptırımlar olmuştur.

Bu denli detaylı zorlamalar söz konusu olduğunda, zorlamalara itaatsizlikler de doğmuştur. Bu itaatsizliklere verilen cezalar ise taktiksel olmuştur. *"Tutsakların saçları uzun olduğu gerekçesiyle bazı koğuşlara görüş yasaklanmaya başlandı. İdare toplu yasak koymayarak tutukluları bölmek istiyordu. Ve bu taktiği, ilerleyen hapisane yılları boyunca, değişik biçimlerde sık sık kullanacaklardı."* (Kukul, 1998: 54).

¹³⁶ <http://www.metristcik.adalet.gov.tr/kurum.html>

Metris Cezaevi'ndeki diğer işkenceler arasında, kadın tutsakları erlere aratmak ve erlere seyrettirmek, dayak, falaka, askı, mazgal ve kapı altlarından koğuşlara pornografik resimler atmak, mahkûmu hashaneye göndermemek, mahkeme gidiş gelişlerinde, dayak ve saatlerce soğukta çıplak bekletme, koğuşlara basınçlı soğuk su sıkma, karavanlara işeme, tükürme vb, susuz bırakma, ışıkları bilinçli olarak açıp söndürme suretiyle psikolojik şiddet uygulama, çalışmalarından alıkoyma, mahkeme belgeleri ve savunma notlatını yok etme, dilekçeleri mahkemeye göndermeme, mektup, telgraf haklarını kısıtlama, işlemez hale getirme, koğuş baskınları ve talan sayılabilir

1981 sonbaharında, saldırı ve hak gaspları artmış, diğer yandan siyasi mahkûmlar, 15 günde bir saç 3 numara kestirme uygulamasına uymamışlardır. Bunun üzerine baskılar artmıştır. Eylül ayının ilk günlerinde TKP/ML 1 Davası'nın tutukluları mahkemeye gidiş ve gelişlerde dövülmüş, zorla saçları kesilmiştir (Kukul, 1998: 67). Mahkûmlar direniş kararı üzerine bocalamalar yaşarken cezaevi yönetimi operasyon başlatmış, mahkûmların koğuşlarda kurdukları barikatları aşarak copla dayak ve işkenceye başlamışlardır. Devrimci Sol, Kurtuluş, Halkın Yolu ve Partizan Yolu davalarından tutuklu mahkûmların tümü 22 Eylül 1981 tarihinde cezaevinin 2. kitlesel açlık grevine başlamışlardır. 9 Ekim'de sıkıyönetim komutanının işkencenin son bulacağı, yasaklı olmayan kitapların verileceği, avukat görüşlerinin yapılacağı ve dava dosyalarının verileceği taahhütünün anons edilmesiyle grev bitirilmiştir.

İşkence ve idari yaptırımlara karşı ilk direniş, 10 Nisan 1982'de idamı istenen Ahmet Erhan'ın arkadaşı tarafından açlık grevi olarak başlamış ve eylemin 10. gününde, eylemi desteklemek amacıyla tüm siyasi tutuklular 3 günlük açlık grevi kararı almışlardır. İdam kararının kamuoyuna yansımaları ve tartışmalara neden olması üzerine idam kararı geri çekilmiş ve grev sonlandırılmıştır (Kukul, 1998: 117-118).

İsteklerini kabul ettiren ve hareket alanını genişleten mahkûmlar üzerinde hegemonyanın yeniden tesisi için harekete geçen cezaevi idaresi, koğuşlarda kitap, kalem, gazete ve defterlere el koymuş ve diğer idari yasakların dozunu artırmıştır. Buna karşılık olarak, 18 Mayıs 1982'de, yani İbrahim Kaypakkaya'nın

ölüm yıl dönümünde, 3. büyük açlık grevi başlatılmıştır. Bu grevle birlikte, cezaevi idaresi örgütlülüğün, direnişte ne kadar önemli olduğunu anlamış ve mahkûmların bölünmesi gerektiğine kanaat getirmesi üzerine mahkûmların yarısı Sağmalcılar 2 Cezaevi'ne sevk edilmişlerdir.¹³⁷

Daha önce belirtildiği gibi, 12 Eylül, siyasi mahkûmların kadro liderlerinin tecrit edilmeye başlandığı dönemdir. 1983 yazında bu durum, direnişleri yönlendiren mahkûmların Sağmalcılar Cezaevi'ne nakil edilmesiyle kendini göstermiştir. Bu olay karşısında Konsey 8 Ağustos 1983 'te açlık grevi kararı almıştır.

1983 Temmuz-Ağustos açlık grevi öncesi, Konsey'de oy hakkı olan siyasi dava tutukluları şunlardı: DS, DK, HK, P, DY, GKK, TİKB, K, PY,¹³⁸ DHB,¹³⁹ Acilciler,¹⁴⁰ THKP-C/HDÖ,¹⁴¹ Kawa,¹⁴² Emeğin Birliği,¹⁴³ Otonom,¹⁴⁴ İS,¹⁴⁵ CY,¹⁴⁶ ÇS,¹⁴⁷ THKP-

¹³⁷ Mavioğlu, Sağmalcılar Özel Tip Cezaevi'nin açılışını şu sözlerle özetlemiştir (2006: 31): *"Metris Askeri Cezaevi'ndeki direnişin bir türlü bastırılamamış olması, askeri yönetimi, Sağmalcılar Kapalı Cezaevi'nin yakınında Sağmalcılar Özel Tip Cezaevi'ni inşa etmeye zorladı. Özel tip cezaevinin, koşulları 16 kişilik olan Metris'ten asıl farkı üç kişilik hücreler biçiminde tasarlanmış olmasıydı. Bu cezaevi tipi, koşullardan hücrelere geçişin adımıydı. Tutukluların toplu direnişlerinin, 12-16'şar kişilik koşullara nazaran üçer kişilik hücrelerde daha kolay kırılacabileceği öngörülmüyordu."*

¹³⁸ Partizan Yolu. Eski Dev-Genç'li Sarp Kuray ve çevresinin 1977'de kurduğu örgüt. Kadrolar, 12 Eylül'den sonra yurtdışına çıkmışlardır. Bu örgüt 1988 yılında kapatılıp 16 Haziran adıyla devam etmiştir.

¹³⁹ Devrimci Halkın Birliği. TKP/ML lideri İbrahim Kaypakkaya'nın öldürülmesinin ardından örgütün yeniden toparlanması esnasında Koordinasyon Kurulu'ndan ayrılan hizip, Halkın Birliği dergisi etrafında biraraya gelmiş, burada yaşanan ikinci bir kopma sonucu Devrimci Halkın Birliği ismiyle dergi çıkarmaya başlamıştır.

¹⁴⁰ Tam adı THKP-C Acilciler. THKP/C lideri Mahir Çayan'ın Kızıldere'de öldürülmesinin ardından, Çayan'ın eşi Gülten Çayan etrafında Paris'te toplanan grup ve THKP/C ODTÜ örgütlenmesinin 1975 yılında Türkiye Devriminin Acil Sorunları adıyla illegal bir broşür yayınlaması (Ersan, 2012: 250) ile temelini atan grup, öncü savaşının örgütlenmesi bağlamında, asgari örgütün kuruluşunu desteklerken, öncü savaşın parti etrafında verilebileceğini savunan DY ile ayrı düşmüştür. Bir süre kendilerine "X Örgütü" diyen ve öncü savaşın derhal başlatılması mevzusundaki aceleci tavırları yüzünden çevrelerde "Acilciler", "Aceleciler" olarak tanınan grup Halkın Devrimci Öncüleri [HDÖ] ismiyle 1976 yılında Sivas'ta MHP binalarına bombalama eylemi düzenlemişler (Ersan, 2012: 250), daha sonra Devrimci Savaş olarak ayrılık yaşayıp kopacak grupla ilk örgütsel ayrılığını bu dönemde yaşamıştır. HDÖ hizbi halk savaşını savunurken Acilciler'in ise silahlı propagandanın ayaklanmaya yol açacağı görüşünü benimsemeleri sebebiyle 1979 yılında ikinci bir ayrılık yaşanmıştır (Aykol, 2010: 67)

¹⁴¹ THKP-C/Halkın Devrimci Öncüleri

¹⁴² 12 Mart'ta DDKO davasından yargılanan Ferit Uzun, DDKO içerisinde başlayan Rusya'nın sosyal-emperyalist bir devlet olduğu tartışmaları üzerine Mao Zedung'un üç dünya teorisini benimsemiş, diğer üç dünyacılarla birlikte Kawa'yı kurmuşlardır.

¹⁴³ Mücadelede Birlik grubunun çıkardığı yayın organı ve çevresi. Mücadelede Birlik, 12 Mart'tan sonra THKO yenilgisi üzerine özeleştirici getiren Teslim Töre ve çevresinin MDD tezlerine sadık kalması fakat savaşın kırlar yerine kentlerde sürdürülmesi fikrini benimsemelerinden ötürü Halkın Kurtuluşu çevresini oluşturacak grup ile ayrılık yaşamış örgüttür.

¹⁴⁴ THKP-C'nin DY ve DS ayrımının dışında kaldığı için Üçüncü Yol denilen grup. 1988'de Direniş Hareketi'ne evrilecektir.

C Savaşçıları¹⁴⁸ (Bu grup kendi içinde üç parçaydı ve her biri ayrı temsil ediliyordu), Rızgari,¹⁴⁹ Dev-Savaş,¹⁵⁰ HY, PK,¹⁵¹ EB¹⁵² ... 1983 açlık grevinden sonra Troçkistler, TDY¹⁵³, TKEH, PKK de Konsey'e eklendi (Kukul, 1998: 248).

Daha sonra bu greve Sultanahmet ve Kabakoz Cezaevleri'ndeki siyasi mahkûmlar da katılmıştır. Bu açlık grevi esnasında, mahkûmlara çok yoğun psikolojik baskılar uygulanmıştır. Gece yarısı hoparlörden okunan marşlar, açlık grevinin vücuttaki etkilerinin okunması gibi mahkûmları grevden caydırmaya yönelik baskılar sonucunda, önce TİP, sonra TKP ve TSİP'li mahkûmlar grevi bırakmışlar ve grev yavaş yavaş çözülmüştür (Kukul, 1998: 197-200).

Mahkûmların bu yenilgisinin bedeli çok ağır olmuştur. İşkencelerin devam etmesinin yanı sıra yeni yasaklar ve yaptırımlar söz konusudur. Havalandırma yasağı, havalandırma grevi ile karşılık bulmuş, mahkûmlar havalandırmaya çıkmamışlardır. Ayrıca hücre cezasına karşı, koğuşta direniş, çıplak arama yapıldığı takdirde, avukat ve aile görüşüne, hastaneye, revire çıkmama, sakal kesmeme gibi direniş şekilleri kabul edilmiştir. Bu dönemde, belki de en enteresan direniş çöp direnişidir. İdarenin mahkûmlara çöp kutusu satma girişimine karşın mahkûmlar çöp kutusu satın almamış, ama çöplerini de vermemişlerdir. Bu *çöp vermeme grevi* sonucunda, koğuşlarda biriken çöplerden kaynaklı sineklenme ve kötü koku yüzünden askerler sayım yapmak için bile içeri giremeyecek hale gelmişlerdir. Tek tip elbiseye karşı, mahkemeye iç çamaşırlarıyla gitme protestosu, mahkemeye giriş çıkışta sloganla direniş yine bu dönemde yaşanmıştır.

¹⁴⁵ İşçinin Sesi. TKP'nin Londra kanadının çıkardığı İşçinin Sesi isimli yayın organı, 1976'da "Atılım" ile birlikte TKP'nin iki merkez yayın organından biri olmuş, Rıza Yörükoğlu ve çevresinin çıkardığı dergi çevresi 1979 yılında TKP'den tasfiye edilmiştir.

¹⁴⁶ Cephe Yolu. THKP-C geleniğinden gelen MLSPB örgütünden 1979'da kopan bir grup.

¹⁴⁷ Çayan Sempatizanları. MLSPB'den 1979'da kopan başka bir grup.

¹⁴⁸ MLSPB'den 1970'lerin sonunda kopan bir grup.

¹⁴⁹ DDKO'dan 1976 yılında kopmuş Sovyet yanlısı bir grup.

¹⁵⁰ Devrimci Savaş. HDÖ'den politik çıkış yapabilmek için gerekli örgütlenmeye sahip olup olunmadığı konusunda fikir ayrılığı yaşayan gruba göre, önce parti kurulmalı sonra öncü savaşı başlatılmalıydı (Ersan, 2012: 253).

¹⁵¹ Proleteryanın Kurtuluşu.

¹⁵² THKP-C Eylem Birliği. THKP-C ardılı, 1976-1980 yıllarında aktif grup.

¹⁵³ THKO/Türkiye Devriminin Yolu. THKO/GMK içinde Arnavutluk Emek Partisi yanlıları TDKP ve SBKP eğilimliler TKEP'i kurarlarken örgüt çizgisine bağlı kalanlar Türkiye Devriminin Yolu oluşumunu kurmuşlardır.

DS, Kurtuluş, Partizan, Devrimci Halkın Yolu ve TİKB tarafından imzalanan 5'li deklarasyon ile birlikte direniş kararı alınmış ve 5. büyük direniş, 11 Nisan 1984 tarihinde başlamıştır. DS'dan 14, TİKB'den 3 kişi ölüm orucu kararı almışlardır. 14 Haziran 1984 tarihinde DS mahkûmu Abdullah Meral, orucun 63. gününde hayatını kaybetmiştir. Onun arkasından, 17 Haziran'da, DS mahkûmu Haydar Başbağ ve TİKB mahkûmu Fatih Öktülmüş birer saat arayla hayatlarını kaybetmişlerdir. Ölüm orucunun son kaybı 24 Haziran'da, orucun 73. gününde hayatını kaybeden Sağmalcılar 2 Cezaevi'nde tutuklu bulunan DS mahkûmu Hasan Telci olmuştur.

'84 ölüm orucu esnasında, oruçtan vazgeçirmek amaçlı mı yoksa işkence amaçlı mı yapıldığı anlaşılamayan uygulamalarda bulunulmuştur. Ölüm orucunda olan hücrelerin mazgallarının altına köfteci arabası getirip köfte kızarttırmak ve hastaneye kaldırılan ölüm orucu direnişçilerinin baş ucuna kokusu tüten sıcak ev yemekleri bıraktırmak bunlara örnek gösterilebilir (Polat, 2006: 69).

Bu dönemde, Ankara'daki Mamak Cezaevi de oldukça hareketli zamanlar geçirmiştir. Sol yayınlar bastığı için tutuklanan İlhan Erdost, 7 Kasım 1980'de Mamak Cezaevi'nde erler tarafından dövülerek öldürülmüştür. Kurtuluş mensubu Necdet Adalı, 7 Ekim 1980'de Mamak Cezaevi'nde tutulduğu sırada idam edilirken, 17 yaşında olan Erdal Eren, 13 Aralık 1980 tarihinde, Mamak Cezaevi'nde tutuklu bulunduğu sırada idam edilmiştir. Bekir Bağ isimli mahkûm, 1980 Kasım'da kendini astığında 18 yaşındadır.¹⁵⁴ 10 Şubat 1982 tarihinde ise Ahmet Erdoğan işkenceleri protesto etmek için intihar etmiştir (Mavioğlu, 2006: 306).

Mamak Askeri Cezaevi'nde Kurtuluş, Devrimci Yol, HDÖ, TDKP, TKP, PKK, Rızgari, Dev-Savaş, Ala Rızgari ve Partizan mahkûmları olduğu bilinmektedir. Kısmî tecrit burada da devam etmekte, örgüt yöneticileri A Blok'ta tutulmaktadır

¹⁵⁴ Bu şahsın ölümü kayıtlara intihar olarak geçmişse de işkenceyle öldürüldüğüne dair iddialar bulunmaktadır.

"171 Kişi İşkenceyle Öldürüldü." <https://www.sabah.com.tr/gundem/2012/05/16/iskenceyle-oldurduler-intihar-dediler> 16.05.2012

(Demir, 2006: 82). Fakat Derin Analiz Laboratuvarları'ndan¹⁵⁵ alınan bilgiye göre, direniş organize etme potansiyeline bakılmaksızın tecrit edilen mahkûmlar da bulunmaktadır (Forta, 2006: 108).

Diğer cezaevlerinde olduğu gibi, bu askeri cezaevinde de askeri nizam bulunmaktadır. Cezaevi idaresinde görev alan erler dahil her yetkiliye "komutanım" şeklinde seslenme, sayımlar esnasında Atatürk'ün Gençliğe Hitabesi ve İstiklal Marşı okuma, rahat-hazır ol nizamında teknil verme gibi disiplinler mevcuttur (Yıldız, 2012: 113-115). Ayrıca Metris Cezaevi'nde olduğu gibi saat 22'de ışıklar söndürülmekte ve sabah 6'da mahkûmlar uyandırılmaktadır (Yıldız, 2012: 117). Tuvalet ve banyonun birlikte kullanılması (Demir, 2006: 83), bitlenme (Demir, 2006: 85) gibi sağlık sorunlarının yanı sıra yoğunluk problemi de vardır. 30 kişilik koğuşlarda 150 kişi barınmaktadır (Forta, 2006: 109). Ayrıca fiziksel işkencenin en yoğun olduğu cezaevlerindendir: *"İki yıllık tecrit süremiz içinde görebildiklerimi değil, duyabildiklerimi anlatabiliyorum. Sürekli cop sesi, çığlık sesi, askerlerin uygun adım yürüyüş sesi."* (Forta, 2006: 109).

Mamak Cezaevi'nde bilinen direnişlerden biri tahta ranza direnişidir. Cezaevi idaresinin halihazırda kullanılan ranzaları tahta ranzalarla değiştirmek istemesi üzerine, zaten su kıtlığı ve bitlenme olan cezaevinde, tahta ranzanın tahta kurusuna sebebiyet vereceği gerekçesiyle karşı çıkılmıştır. Ek olarak, koğuştan koğuşa top atışını engellemek için havalandırmaların üzerine çelik kafes gerileceği söylentisi gerilimi tırmandırmıştır. Tahta ranzaların geleceği gün koğuşlarda direniş başlamış, idare ise gaz bombalarıyla karşılık vermiştir. Havalandırma kapılarının açılması ile herkes kendini havalandırmalara atmıştır. Önce Kurtuluş hareketinden Necdet Adalı, TDKP'den Erdal Eren ve son olarak HDÖ'den Osman Köker, hücreye konulmak istenmiş, mahkûmların arkadaşlarını vermemeleri üzerine itfaiye ekipleri havalandırmalara tazyikli su sıkılmıştır. Daha sonra mahkûmlar dövülmüş ve bazıları falakaya yatırılmıştır. Hücreye konulmak istenen Necdet Eren ve Erdal Eren, infaz edilene kadar

¹⁵⁵ 12 Eylül sonrası Ankara Emniyet Müdürlüğü bünyesinde kurulan işkencelerle ünlü siyasi şube.

hücrelerinde kalmış, Osman Köker ise bir süre sonra koğuşuna dönmüştür (Demir, 2006: 87-88).

Bu dönemde, 1980 yılı sonlarında, işkenceye karşı 10 gün kadar süren bir açlık grevi yapılmış, Sultanahmet Hapishanesi'nden de destek açlık grevine başlayanlar olmuştur (Kukul, 1998: 238). THKP-C Acilciler'in başını çektiği bir grup 7 Temmuz 1981'de açlık grevi yapmıştır. Ayrıca Mamak Cezaevi'nde 42 günlük başka bir açlık grevi de olmuştur.¹⁵⁶ İşkencenin çok yoğun olduğu bu cezaevinde, örgütlülük sağlanamadığı için direniş de çok cılız kalmıştır. Bu örgütlülüğün sağlanamamasının belki de en büyük nedeni, Mamak Cezaevi'nde diğer direniş mekânına dönüşmüş cezaevlerinden farklı olarak sağ ve sol görüşlü mahkûmların aynı koğuşlarda kalmasıdır. Karıştır-barıştır metodunun benimsendiği cezaevinde, ülkücü liderler de bulunmaktadır, bu yüzden cezaevi bünyesinde başta DY, K ve HK'nun kadroları başta olmak üzere solcu siyasi mahkûmlar bulunsa da örgütlülük sağlanamamıştır. Öyle ki, Metris Cezaevi, Türkiye solu için bir direniş odağıyken, Kukul, Mamak Cezaevi'ndeki direniş zafiyetine dikkat çekmiş ve direnişten ödün verildiği takdirde, Metris'in de *Mamaklaşacağını* söylemiştir (Kukul, 1998: 258). Kukul'un şu sözleri, cezaevi direnişlerinin sol örgütler açısından önemini açıklar niteliktedir (1998: 26): *"Metris direniş ruhu ve geleneği '84 Ölüm Orucu'ndan '96 Ölüm Orucu'na bağlanan bir köprü olmuştur. Bu aynı zamanda direniş ve zaferin her dönem bu çizgiyle yeniden yaratılacağını da ifadesidir."*

Anadolu cezaevlerinde de durum farksızdır. Örneğin önceden bir hastane olan ve sonradan cezaevine çevrilen Elazığ 3 No'lu Cezaevi'nin tek kişilik hücreleri yerin tam 3 metre altındadır ve mahkûm, 20 dakikalık havalandırma dışında, bütün cezasını burada çekmektedir. Yeraltında hapis cezasını çekmek üzerine Celalettin Can şu sözleri söylemiştir (2006: 172):

Kitap, kalem, defter yoktu. Gazeteleri genellikle vermiyor, verdiklerinde haberleri kesiyorlardı. Karavana çok kotüydü. Genellikle aç kalırdık. Sular çok az akardı. Ziyaretçilerimize kirli eşyalarımızı vermemiz yasaktı. Banyoya haftada bir defa götürür ve on beş dakikada yıkanıp çıkmamızı isterlerdi ... Tek tip elbiseyi dayattıkları 1984'ten itibaren hücrelerde uzun bir dönem atlet ve külotla yaşadık ... Hücre duvarlarında pencere vardı, ama bu pencereler dışarı değil, yaklaşık soba borusu kalınlığındaki hava boşluklarına bakıyordu. Dışarıdan gün ışığı gelmiyor,

¹⁵⁶ "Hapishane Rejimi: Bir Seri Katil Zihniyeti"
<http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/2488/hapishane-rejimi-bir-seri-katil-zihniyeti#.Whbv0Upl-M8>.

içeride sürekli lamba yanıyordu ... Ne kadar fırçalarsak fırçalayalım dişlerimiz sapsarıydı ve hızla çürüyordu. Havasızlıktan derilerimiz kurudu ve karardı. Mahkemeye çıkarıldığımız günlerde temiz havayla karşılaşınca baygınlık geçirdik.

Erzurum Cezaevi'nde ise sistematik dayak, çırlıçiplak arama ve üstüne köpek salma gibi işkenceler görülmüştür. Karadeniz Bölgesi'nden getirilen DY mahkûmlarının çoğunlukta olduğu cezaevinde, yaklaşık 40m²'lik koğuşlarda 70-80 kişi kalmaktadır ve yatak eksikliği yüzünden nöbetleşe uyumaktadır (Aydın İ. , 2006: 226). Bu cezaevinde de tek tip elbiseye karşı direnişler başlatılmış, mahkûmlar iç çamaşırlarıyla kalmış ve iç çamaşırları içindeki mahkûmlar önce karda sürüklenmiş sonra da hücrelere kapatılmıştır (Aydın İ. , 2006: 227).

Aydın Çubukçu ve İsmail Beşikçi gibi kişilerin kaldığı Gaziantep Cezaevi'nde 1 ve 4 kişilik hücreler bulunmakta, F Tipinden farklı olmak üzere, havalandırmalar ortak kullanılmaktadır (Bekaroğlu, 2006: 219).

Cezaevi direnişleri, açlık grevleri, süresiz açlık grevleri ve ölüm oruçları asgari düzeyde bir örgütlenme ve siyasallaşmaya ihtiyaç duyarken iyi organize olması halinde, cezaevlerindeki örgütlülüğün yeniden üretimine katkıda bulunmuştur. Cezaevinde direniş, savaşmak için bedeninden başka bir şeyi kalmamış siyasi mahkûmun direnişini bedeninde sürdürmesidir. Cezaevi direnişlerinin etkileri, buldukları talepler bağlamında zaman ve mekanla sınırlı olsa da devrim şehitliği mefhumunun yeniden üretimi üzerinden halihazırdaki kadroların radikalleşmesi, gelecek kadroların siyasallaştırılması ve ideolojik ve örgütsel bağların korunması ve güçlenmesi bağlamında, zaman-uzamsal genişler. İleride anlatılacağı üzere, 1996 açlık grevleri, çok daha örgütlü, sistematik ve kitlesel bir şekilde yürütülmüş, 1984 ve öncesindeki deneyimlerdeki hatalar tekrarlanmamıştır.

Direniş gösteremeyen diğer cezaevlerinde mahkûmların daha kötü durumda olması, '84 ölüm oruçlarının ardından taleplerin yerine getirilmesi, yani ölüm oruçlarının zaferle sonuçlanması ve Metris Cezaevi örneği, gelecek dönemlerdeki cezaevi kadroları için hem bir emsal hem de bir ders niteliğinde olmuştur. Çünkü direniş, öğrenilen bir davranıştır.

Örneğin; 1996 ölüm orucu şehidi Altan Bertan Kerimgiller'in şu sözleri, bu savı destekler niteliktedir: *"Ölüm orucu eyleminin siyasal olarak değerlendirilmesine ilişkin şunları söyleyebilirim; Benim Devrimci Sol saflarına katılmamda; '84 Ölüm*

Orucu direnişinin çok önemli bir payı vardır. O direnişin anlatıldığı “Direniş, Ölüm, Yaşam” kitabını okumam, diyebilirim ki; devrimci olmamda çok büyük bir pay sahibidir.” (Okuyucu, 1998: 22). Benzer şekilde, 3 Temmuz 1996 tarihinde, Yemliha Kava'nın '96 ölüm oruçlarının tören konuşmasında sarf ettiği sözler, bir direnişin nasıl başka bir direnişin mayası olduğunu göstermektedir: “... Özgür tutsakları yok edemeyeceğini 1984 Ölüm Orucu geleneği yaratmıştır. Bugün ben de 1984 Ölüm Orucu şehitlerimizin yarattığı gelenekle ve şehitlerimizin verdiği güçle, destekle Ölüm Orucu direnişinde gönüllü olarak görev aldım.” (Okuyucu, 1998: 78).

3.1.3. 12 Eylül Sonra Solun Yeniden Yapılanma Süreci

12 Eylül sürecinde sol parti ve örgütler derin yaralar almış, yöneticiler başta olmak üzere, örgüt kadroları ya kapatılmış ya da çatışmalarda ve işkencelerde öldürülmüştür. Bu süreçte örgütlerden bazıları çöküş ve bölünme sürecine girerken bir kısmı da kadrolarını önlem amaçlı kırlara çekmiş ve yeniden toparlanma dönemine girmişlerdir. Çekilmelerin yanı sıra, bu dönemde az da olsa şiddet eylemleri vuku bulmuştur. Akibeti ne olursa olsun, şunu söylemek lazım gelmektedir: 12 Eylül Türkiye solu için 12 Mart'tan sonraki ikinci milattır. DS lideri Dursun Karataş 12 Eylül'den sadece 8 gün sonra 30 Eylül 1980'de tutuklanmışsa da 12 Eylül'ün akabinde DS'un eylemleri devam etmiştir. Örneğin, 27 Ekim'de İstanbul Mecidiyeköy Karakolu penceresinden içeriye patlayıcı atılmış sonra da silahla taranmıştır.¹⁵⁷ Yine İstanbul Bebek Karakolu'nun çatısına bir apartmandan iple saatli bomba sarkıtılmış, Ahmediye Karakolu'nun arka bahçesine bomba bırakılmıştır.

Bu dönemde, DS'un dışarıda kalan kadroların da tutuklanabileceği gerekçesiyle Niyazi Aydın yönetiminde ikinci bir merkez komite kurulmuştur ve şiddet eylemlerinin devam etmesi kararı alınmıştır. Bu eylemler esnasında, örgütü, kolluk *gücünün ve askeri rejimin odak noktasına koymamak adına*, DS eylemleri, Türkiye Halk Kurtuluş Savaşçıları adıyla üstlenilmiştir.

¹⁵⁷ “Mecidiye Karakolu Önce Bombalandı Sonra Silahla Tarandı” 28 Ekim 1980 tarihli Milliyet gazetesi.

6 Eylül 1981 İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Mahmut Dikler ve koruma polisi Turgut Ergülen Etiler’de trafikte yavaşladığı sırada çapraz ateşe tutularak öldürülmüştür.¹⁵⁸ 2 Şubat 1981’de ise İzmir Kemeraltı Polis Karakolu basılmış, bir polis öldürülürken iki militan ve bir polis yaralanmıştır.¹⁵⁹

Farklı isimle eylem sahiplenme hilesinin anlaşılması üzerine¹⁶⁰ örgütün üzerine gidilmeye başlanmış, 1981 Ekim’in de Niyazi Aydın da yakalanmıştır. Örgüt tam bir toparlanma sürecine girmiştir ki bu sefer de ’83 Ocak Şubat operasyonları başlatılmış ve 68 kişi yakalanmıştır.¹⁶¹

1983 Ocak ve Şubat aylarında henüz daha gerçek anlamda toparlanamamışken hareket büyük bir operasyonla baş başa kaldı. Devrimci Sol, tüm kayıplarına rağmen mücadelesini ’83 yılına kadar kesintisiz sürdürmüştü. Fakat ’83 başlarında bu operasyonla en zor dönemlerinden birini yaşıyordu. Devrimci Sol birçok yönetici, önder kadrosunu, savaçısını tutsak vermiş ... dışarıda örgütsel olarak yok olmanın eşiğine gelmişti. (Zafer Yolunda 1, 2000: 334).

’80’li yılların ikinci yarısından itibaren cunta atmosferi cezaevlerinden dağılmaya başlamış, bu dönemde cezaevlerindeki sol örgütlerin en büyük başarısı ’87 ölüm oruçlarıyla, aynı davadan yargılananların aynı koşuğa kalma hakkının kazanımı olmuştur.

25 Ekim 1989 yılına gelindiğinde, DS’un iki öncü ismi Dursun Karataş ve Bedri Yağan tutuklu buldukları Sağmalcılar Cezaevi’nden firar etmişlerdir.¹⁶² Karataş ve Yağan’ın yokluğu, firar gecesi yapılan sayımda anlaşılmıştır.

Başka örgütlerden de firarilerin olduğu¹⁶³ ’89 sonları ve ’90 başlarında, adeta bir firar furyası başlamış, İstanbul cezaevleri ile sınırlı kalmayan¹⁶⁴ firar hadiselerinde DS’cular başı çekmişlerdir.

¹⁵⁸ “Dikler’in Zanlısı Yaralı Olarak Kaçtı” 19 Şubat 1981 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁵⁹ “İzmir’de karakol Basan Sol Örgütün 16 Militanı Yakalandı” 4 Şubat 1981 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁶⁰ “29 Kişiyi Öldüren 168 Dev-Solcu Yakalandı” 4 Nisan 1981 tarihli Milliyet Gazetesi

¹⁶¹ “68 Militan 1000 Dinamitle Yakalandı” 10 Şubat 1981 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁶² “Bayrampaşa’da 2 Firar” 26 Ekim 1989 tarihli Milliyet gazetesi. Karataş ve Yağan’ın firarından 2 gün sonra DS Ana Davası Metris Baştabya 2 Numaralı Askeri Mahkemesi’ndeki duruşmada, Sinan Kukul isimli DS sanığı kaçan arkadaşlarının bıraktıkları mektubu okumuştur. İlgili mektupta, “9 yıllık tutsaklığımıza son veriyoruz.” yazan Karataş ve Yağan’ın mektubu, tutanıklara “Devrimcilerin firar etmesinin en doğal hakları olduğunu ve mücadeleye katılmak için firar ettiklerini söyleyen dilekçe” ismiyle geçmiştir. Mektup için bkz. “Firarilerden Mektup” 28 Ekim 1989 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁶³ “2 Bakanlık Delik Deşik” 30 Mayıs 1990 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁶⁴ ’89 sonu, ’90 başı firarları için bkz. “1 Yılda 31 Kişi Kaçtı” 15 Şubat 1990 tarihli Milliyet gazetesi

Sinan Kukul, Mürsel Göleli, Aslan Şener Yıldırım, Aslan Tayfun Özkök, İbrahim Erdoğan ve Ali Kırlangıç gibi isimlerin firarının yanına olağan tahliyeler eklenmiş, böylece örgütün merkez kadrosu oluşmuştur. 30 Mart 1994'te, yani THKP-C lideri Mahir Çayan ve arkadaşlarının Kızıldere'de öldürülüşünün 22. yıldönümünde, partileşme kararı alınmış ve Devrimci Halkın Kurtuluş Partisi-Cephesi'ne [DHKP-C] kurulmuştur (Zafer Yolunda, 2000: 911) .¹⁶⁵

Sayılsız silahlı ve silahsız eylem gerçekleştiren örgütün bazı eylemleri şunlardır: Körfez Savaşı esnasında, Irak halkına yönelik politikayı protesto etmek için İzmir Şirinyer ve Bayraklı'daki NATO üstleri bombalanmıştır (Zafer Yolunda, 200, 620). 9 Haziran 1995'te Şişli'deki DYP İstanbul İl Merkezi önündeki görevli polis memur Rüştü Erdem öldürülürken, 3 eylemciden biri olan Sibel Yalçın öldürülmüştür.¹⁶⁶ 29 Eylül 1995'te İstanbul Maslak'taki İl Jandarma Alay Komutanlığı'na saldırmış, nöbet tutan 2 jandarma eri, 2 DHKP-C üyesi tarafından öldürülmüştür.¹⁶⁷ 2000 yılı öncesi, örgütün en ses getiren eylemi, Sabancı Holding Yönetim kurulu üyesi Özdemir Sabancı, Toyota Genel Müdürü Haluk Görgün ve sekreter Nilgün Hasefe'nin 9 Ocak 1996 tarihinde Sabancı Center'da öldürülmesidir.

TKP/ML'nin 1. Konferansı, İstanbul'dan 6, Doğu illerinden 4, yurtdışından 3, Ankara'dan iki ve İzmir'den 1 olmak üzere 16 delege ile 1978 Şubat'ında toplanmış, tüzük hazırlanmış, *Komünist* isimli yayın organının çıkarılması kararı alınmış ve kitleleşmeden gerilla savaşına girmenin hata olduğu gibi özeleştiriler verilmiştir (Ersan, 2012: 226).

Bu kongrede de örgüt, silahlı mücadele yöntemini benimsemeye devam etmiş ve TİKKO'yu muhafaza etmişse de, örgütün ideolojisi gereği, kırlarda örgütlenmesi gereken TİKKO'nun şehirlerde güçlü olduğu tespit edilmiştir.

12 Eylül öncesi örgütün en önemli eylemi, İbrahim Kaypakkaya'nın sorgulanması ve öldürülmesinden sorumlu tutulan Hakim Binbaşı Yaşar Değerli'ye İstanbul Fenerbahçe Orduevi karşısında, arabasına bomba koymak suretiyle yapılan suikast girişimidir. Bu suikast girişiminde Yaşar Değerli

¹⁶⁵ Partileşme öncesi DS'un diğer eylemleri için bkz. (Zafer Yolunda 2 Devrimci Sol Açıklamalar/ Haber Bültenleri (1990-1994), 2009).

¹⁶⁶ "Şişli'de Kanlı Saldırı" 10 Haziran 1995 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁶⁷ "Maslak Saldırkanı Belirlendi" 1 Ekim 1995 tarihli Milliyet gazetesi

yaralanmıştır.¹⁶⁸ 14 Temmuz 1980 tarihinde, MİT mensubu olduğu gerekçesiyle havacı astsubay Mürsel Rüzgar silahlı saldırı ile öldürülmüştür.¹⁶⁹ Mahir Çayan ve arkadaşlarının öldürüldüğü Kızıldere operasyonunda yer aldığı gerekçesi ile 28 Mart 1980 tarihinde, Feriköy'de, Ahmet Öztürk isimli MİT görevlisi öldürülmüştür.¹⁷⁰ Levent Çeliktepe Sanayi Mahallesi'nde, Çeliktepe Jandarma Komutanı Mevlüt Çetiner, işçi grevini bastırdığı gerekçesiyle 21 Mayıs 1980'de silahla vurularak öldürülürken 2 sivil yaralanmıştır.¹⁷¹

12 Eylül'de partinin Geçici Koordinasyon Komitesi'nin itirafçı olması sebebiyle örgüt zor durumda kalmıştır. 12 Eylül öncesi hem ideolojik hem de tedbir amaçlı olarak Merkez Komitesi'ni kırsala çeken örgüt, henüz '80'in başında kayıplar vermeye başlamıştır. 30 Haziran'da İstanbul sorumlusu Efendi Diril, İstanbul Kanarya Çakar Sokak'ta üzerine 20 kurşun sıkılmış olarak bulunmuş¹⁷² Avrupa Yakası Merkez Komitesi üyesi Süleyman Cihan'ın sorumluluğundaki 3 kişiden oluşan askeri komiteden Recai Yılmaz, Elmadağ'da polisle girdiği çatışmada öldürülürken bir diğeri yakalanmıştır. İstanbul Avrupa Yakası sorumlularından İbrahim Kara ve Ali Geçgel, 2 Eylül 1980 tarihinde işkenceci olduğu gerekçesiyle Fikret Çetin isimli polis memurunu öldürmüş, ikili daha sonra Hatay'da öldürülmüştür (Ersan, 2012: 236).

TKP/ML 12 Eylül sürecini karmaşa içinde geçirmiş, birçok ilde ağır kayıplar vermiştir. Örgüt lideri Süleyman Cihan 12 Eylül rejimi tarafından, 30 Temmuz 1981'de, aynı İbrahim Kaypakkaya gibi işkencelerle öldürülmüştür. Ocak 1981'deki 2. Kongre'de, güçlerin Tunceli iline çekilmesi kararı alınmıştır. '82-83 döneminde örgütün varlığını muhafaza ettiği tek yer Tunceli'dir. Bu dönemde kopan Bolşevik Partizan isimindeki grup dışında, geriye bir tek Tunceli'deki Doğu Anadolu Bölge Komitesi [DABK] kalmıştır. Partinin 3. Konferansı öncesinde, DABK'ın belirleyici konumda olması ve yurtdışı ve şehirlerdeki kadroları revizyonizmle suçlaması üzerine bölünme gündeme gelmiş, DABK'ı

¹⁶⁸ "Otosuna Patlayıcı Madde Konan Askeri Hakim Yaralandı" 8 Haziran 1978 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁶⁹ "AP Sirvan İlçe Başkanı ile Kartal'da 1 Astsubay Öldürüldü" 15 Temmuz 1980 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁷⁰ "Feriköy'de Bir MİT Görevlisi Öldürüldü" 29 Mart 1980 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁷¹ "İstanbul, Ankara, Mersin ve Adana'da 11 Kişi Öldürüldü" 22 Mayıs 1980 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁷² "7 Kentte 10 Kişi Öldürüldü" 1 Temmuz 1980 tarihli Milliyet gazetesi

destekleyen diğer unsurlarla olağanüstü bir konferans yapılmıştır. Bu konferansta bir ayrılık olmasa da 90'lı yılların ilk yarısına dek ayrıl-barış devam eden örgüt 1995'te nihai olarak ayrılmıştır. İki örgütün adı da Türkiye Komünist Partisi Marksist Leninist olarak devam etmiştir. Fakat merkez kanadı TKP/ML (taksim ile) ismini kullanırken DABK kanadı TKP(ML) ismini almıştır.¹⁷³ TKP(ML) Genel Sekreteri Cüneyt Kahraman ve arkadaşlarının 1997'de öldürülmeleri ile örgüt etkisiz bir döneme girmiştir (Aykol, 2010: 123).

Bir önceki kısımda anlatıldığı gibi, Aktan İnce ve çevresi 12 Mart öncesi THKO'yu yeniden canlandırmak için kurulan THKO-GMK ile birleşmiş, fakat THKO-GMK'nin Mücadelede Birlik ve Halkın Kurtuluşu olarak ayrışması üzerine Halkın Kurtuluşu ile hareket etmiştir. 19 Şubat 1979'da toplanan İleri Militanlar Toplantısı'nda Yaşar Ayaşlı, Osman Yaşar Yoldaşcan, Mehmet Fatih Öktülmüş ve İsmail Cüneyt gibi isimler bu örgütten koparak Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği'ni [TİKB] kurmuşlar ve tamamen illegal bir yapılanmayı benimsemişlerdir. TİKB de, diğer sol örgütler gibi, 12 Eylül döneminde ağır darbeler almıştır. 12 Eylül'den kısa süre sonra, MK üyesi Osman Yaşar Yoldaşcan, 29 Eylül 1980'de silahlı saldırıda öldürülmüştür. Adana İl Komite üyesi Metin Aydın ise 11 Aralık 1980 tarihinde silahlı çatışmada öldürülmüştür. Ayrıca liderler başta olmak üzere kadroları tutuklanmıştır.

Bütün bu olaylara mukabil, *“Mücadelenin somut koşullarında meydana gelen ve artık açık ve kesin bir hal kazanan bu değişiklikleri dikkate alarak TİKB, 1981 Haziranı'nda, o güne dek savunduğu ve vargücüyle yaşama geçirmeye çalıştığı 'saldırı taktiği'nin yerine 'geri çekilme' kararı aldı.”*¹⁷⁴ Partinin önde gelen isimlerinden Mehmet Fatih Öktülmüş '84 Ölüm Oruçları'nda hayatını kaybetmiş, hapsedilen TİKB kadrolarının 12 Eylül sürecindeki işkence direnişleri, *Adressiz Sorgular* isimli kitaba konu olmuştur.

TİKB kadrolarının sağ kalanları ile yakalanmayanları, diğer sol akımların yaptığı gibi cunta döneminde yurtdışına kaçmamış, kaçanları eleştirmişlerdir.¹⁷⁵ 1985 yılına dek mücadele eden örgüt, Yaşar Ayaşlı'nın yakalanmasıyla zora girmiş, 1988'de kadrolar tahliye edilinceye dek uzun bir faaliyetsizlik dönemine girmiştir.

¹⁷³ Bu iki örgüt, gayri resmi olarak “taksimciler” ve “parantezciler” olarak da anılmıştır.

¹⁷⁴ “12 Eylül Faşizmi ve TİKB” <http://alinteri.org/12-eylul-fasizmi-ve-tikb.html>

¹⁷⁵ “12 Eylül Faşizmi ve TİKB” <http://alinteri.org/12-eylul-fasizmi-ve-tikb.html>

Sonra yeniden toparlanan örgüt, 1990'lı yıllarda, Yaşar Ayaşlı hala cezaevindeki iken dışarıdaki öncüler tarafından tasfiye edilmiş, fakat sonra yeniden toparlanmıştır. Aykol, bu dönüşümü şu sözlerle ifade etmektedir (Aykol, 2010: 92-93):

1991 yılında 2. konferansını yapan örgüt, 1989 bahar eylemlerini 'işçi sınıfının yeniden yükselişi' olarak kabul edip, bu sürecin getirdiği avantajları da kullanarak, legal ortamlarda tanınan bir noktaya geldi. 1995 yılında '3. Konferans' öncesi örgüt içinde başlayan 'demokratik merkezîyetçilik' tartışması çerçevesinde örgütün bürokratikleştiğini ve yozlaştığını ileri süren ve kendilerini 'bolşevikler' olarak adlandıran bir grup örgütten ayrılarak Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği (Bolşevik) örgütünü kurdular.

Türkiye Komünist Emek Partisi [TKEP], 12 Eylül öncesinde THKO kökenli olup SBKP çizgisinde devam eden bir partiydi. TKEP'in diğer örgütlerden farklı kadrolarının üniversiteli küçük burjuva değil, işçi ve köylü ağırlık olmasıdır, zira bu örgüt kırsaldaki işçi ve köylüler tarafından kurulup büyütülmüştür.

Örgütün lideri köylü kökenliydi; 1980'de partinin kuruluş kongresinde seçilen 12 kişilik merkez komitesinin çoğunluğunu köylüler ya da köy kökenli işçiler oluşturuyordu (üçü öğretmen, biri mimardı). Alt yönetici organları da üyelileri de işçiler ve köylülerdi çoğunlukla. Bu bileşim örgütün dağılmaya yüz tuttuğu 1990'lı yıllara kadar devam etti (Ersan, 2012: 155).

Partinin kökeni, THKO'nun 1971 tarihinde Nurhak Dağları'nda kır gerillası oluşturmak için kurduğu temaslara dayanmaktadır. Malatya çevresinde bu temaların başını Teslim Töre çekmektedir. 12 Mart'ta THKO'nun cezaevinde bulunmayan teması Teslim Töre, *Mücadelede Birlik* isiminde bir broşür yayınlamış, broşürde, MDD tezleri kabul edilirken mücadelenin kırlardan değil, kentlerden verilmesi (yani işçi sınıfının esas alınması), yeni bir fikir olarak ortaya atılmıştır. Bu bağlamda, ordu örgütlenmesi yerine partileşmeye önemiyet verilecektir.

Mücadele Birlik grubu, Nisan 1980'de gerçekleştirdiği bir kongreyle, Türkiye Komünist Emek Partisi adını almıştır. 12 Eylül'den hemen önce kurulan parti, 1980 Kasım'ında 2. kez toplanmıştır. Partinin bir kısmı Türkiye'de kalırken bir kısmı, genel sekreter de dahil yurtdışına çıkmıştır.

TKEP de 12 Eylül esnasında şiddet eylemlerine imza atan örgütlerden biri olmuştur. Adıyaman'ın Besni ilçesinde, 4 Nisan 1981 tarihinde bir polis aracına saldırı düzenlemiş, Bekir Matrak adındaki polis öldürülürken Nihat Kamber adlı

polis ile Hüseyin Yılmaz isimli bekçi yaralanmışlardır.¹⁷⁶ Bu hadise üzerine örgüt için operasyonlar başlatılmıştır. Gaziantep Yavuzeli, Kahramanmaraş Pazarcık, Afşin, Elbistan ve Adıyaman'ın Besni ilçesi ile köylerinde operasyonlar yürütmüş ve bu operasyonlar sonucu 54 kişinin yakalanması (Ersan, 2012: 164)¹⁷⁷ ile örgüt ağır bir darbe almıştır. 1980'lerin ilk yarısında, yurtdışında PKK, DY kadroları öncülüğünde kurulan Faşizme Karşı Birleşik Direniş Cephesi'nde yer almıştır. 1986 Temmuz'unda, 10 TKEP militanı yakalanmış,¹⁷⁸ bu hadiseden bir ay sonra yurtdışından dönen Teslim ve Töre oğlu Şükrü Töre Malatya'da yakalanmıştır.¹⁷⁹

1990 yılına gelindiğinde, parti bir bölünme sürecine girmiştir. Partinin yasallaşmasını isteyen genel sekreter, arzusunu MK'ya kabul ettiremeyince istifa etmiştir. Bunun üzerine, legalleşme isteğindeki kanat Özgürlük ve Dayanışma Partisi bünyesinde siyasete devam ederken, yasadışı mücadeleyi savunan taraf yasadışı Türkiye Komünist Emek Partisi/Leninist'i [TKEP/L] kurmuştur.

Marksist Leninist Silahlı Propaganda Birlikleri, 12 Eylül öncesi PASS'ı benimsemiş ve DY ve DS'u kendiliğindencilikle suçlamış, çok sayıda şiddet eylemine imza atmıştır. Fakat 12 Eylül Askeri Darbesi, MLSPB'yi de vurmuştur. Örgütün üst düzey yöneticilerinden Şemsi Özkan'ın itirafçı çıkması sonucu örgüt büyük ölçüde çökertilmiştir. 139 sanıklı MLSPB davasında, 97 kişiyi öldürdükleri gerekçesiyle 56 sanığın idamı istenmiştir.¹⁸⁰ MLSPB Ana Davası, 1984 yılında sonuçlanmış, 56 idam isteminden 22'si infaz edilmiş, 45 kişiye de müebbet hapis cezası verilmiştir.

MLSPB militanları Kadir Tandoğan ve Ahmet Soner idam edilirken, Nurettin Gürateş, Atilla Ermutlu, Tamer Arda, Doğan Özzümrüt, Ercan Yurtbilir, Cebrail

¹⁷⁶ "Besni'de Ekip Taşıtına Açılan Ateşte 1 Polis Şehit Oldu" 4 Nisan 1981 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁷⁷ Bu operasyonlarda 120 milimetrelık Sovyet yapısı Katyuşa marka lançerli ve 2 mermili iki roketatar ele geçirilmiştir. TKEP lideri Teslim Töre, Ersan ile yaptığı görüşmede, bu konuya dair "Bunları kullanmamak bir siyasi tercihtir. Eğer kullansaydık bölgede gerilla savaşı başlardı." ifadesinde bulunmuştur (Ersan, 2012: 164).

¹⁷⁸ "10 Militan Yakalandı" 15 Temmuz 1986 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁷⁹ "Töre Kardeşler Yakalandı" 2 Ağustos 1986 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁸⁰ "139 Sanıklı MLSPB Davasında 56 İdam İstendi." 24 Şubat 1981 tarihli Milliyet gazetesi

Dinç, İbrahim Özalp ise güvenlik güçleriyle çatışma esnasında öldürülmüşlerdir (Aykol, 2010: 71). Bu duruma rağmen 12 Eylül döneminde şiddet eylemleri devam etmiştir. Bunlardan ilki, 9 Ocak 1981'de, Eyüp'te 4 kuyumcuya yapılan silahlı soygundur. Milliyet gazetesinde¹⁸¹ "THKP-C militanı" şeklinde geçen örgüt, aslında MLSPB'dir. 3 Temmuz 1981'de, Yedikule'de 2 polis memuru yaralanmıştır.¹⁸² 4 Eylül 1981'de, MLSPB militanları Abdullah Şahin, Optik Ali, Talip Yılmaz, Tayfun Yılmaz ve Cevat Vural İstanbul Okmeydanı'ndaki Yapı Kredi Bankası'nı soyarken 2 jandarma eri Yaşar Güney ve Dursun Şaylan'ı öldürmüşlerdir.^{183,184}

Devrimci Yol, kitleliliği sebebiyle, 12 Eylül'de en çok militanı tutuklanan örgüt olmuş, yürütülen kitlesel operasyonlar sonucunda, Türkiye çapında 40 kadar DY davası açılmıştır. Ankara Merkez DY Davası'nda sanık sayısı 980 civarındayken,¹⁸⁵ Artvin'de ve Fatsa'da açılan davalarda, sırasıyla 898 ve 900 sanık bulunmaktadır. Toplam 36 davada, toplam 4403 sanık yargılanmıştır (Aykol, 2010: 77). DY ileri gelenleri Oğuzhan Müftüoğlu, Akın Dirik, Melih Pekdemir, Nasuh Mitap, Ali Alfatlı, Ali Başpınar, Mehmet Ali Yılmaz gibi ileri gelenler tutuklanıp Mamak Askeri Cezaevi'nde gönderilmişlerdir. Veysel Güney 11 Haziran 1981'de, Mustafa Özenç 20 Ağustos 1981'de, İlyas Has 7 Ekim 1984'te, Hıdır Aslan 25 Ekim 1984'te idam edilmişlerdir. Ayrıca 22 DY'cu işkenceyle hayatlarını kaybetmişlerdir (Ersan, 2012: 318).

Fakat buna rağmen direniş devam edişini, o dönemde cezaevinde olan Oğuzhan Müftüoğlu, o dönemi şu sözlerle tasvir etmiştir (Bostancıoğlu, 2011: 236):

... ertesi günden başlamak üzere büyük şehirlerde oldukça etkili protesto gösterileri gerçekleştirilmişti. Ülkenin değişik bölgelerinde, teslim olmak ne demek, binlerce Devrimci Yol militanı dağlara, kırsal bölgelere çekildi, birçok bölgede güvenlik güçleriyle uzun süre çatışmalar yaşandı ve onlarca arkadaşımız bu mücadele sırasında hayatını kaybetti...

¹⁸¹ "Eyüp'te Toplu Soygun Yapan Silahlı Sol Grubun 1 Militanı Yakalandı" 10 Ocak 1981 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁸² "2 Emniyet Mensubu Ateş Edilerek Yaralandı" 4 Temmuz 1981 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁸³ "Banka Soyan 5 Terörist 2 Erimizi Şehit Etti" 6 Eylül 1981 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁸⁴ Örgütün diğer eylemleri için ayrıca bkz. <http://www.barikatlar.de/kitap/safak%202/bolum7.htm>

¹⁸⁵ 17.10.1983 tarihli Milliyet gazetesinde Ankara DY Davası'nda 192'sinin idamı istenen 621 sanık olduğu söylenmektedir. "Dev-Yol Davası Bir Yılına Doldurdu"

DY, 1982 yılında cuntaya karşı PKK ile birlikte Faşizme Karşı Birleşik Devrimci Cephe'yi kurmuştur. Ersan, şu sözlerle FKBDC'nin işlevini anlatmıştır (Ersan, 2012: 313):

Yeniden oluşturulan merkezi örgütlenme ve FKBDC çalışmalarının bir parçası olarak radyo yayını öngörülmüştü. 12 Eylül cuntasına karşı iz bırakan eylemlerden biri olan 'Burası Özgür Türkiye'nin Sesi' diye başlayan korsan radyo yayınlarında 1982 ve 1983'te İstanbul ve Ankara'da televizyon yayınlarına girilip Devrimci Yol bildirileri okundu. 5-6 Kasım 1982 tarihlerinde İstanbul'da televizyonunun ana haber bültenlerine (Terör ve Terörle Mücadelede Durum Değerlendirmesi, Başbakanlık Yayınları Ankara, 1983), 8 Nisan 1983'te de Ankara'da Devlet Başkanı Kenan Evren'in anayasa ile ilgili yaptığı konuşmasının arasına 20 dakika süreyle girildi.

1985'ten sonra DY'yu yeniden canlandırma çalışmaları, küçük militan grupların çabaları üzerinde yükselmiş ve üniversitelerde, işçi ve kamu emekçisi kesimde sonuç vermiştir. Bu arada PKK ve DY arasındaki çatışmaların sol içi şiddet olaylarına evrilmesiyle FKBDC de sona ermiştir. 1987-1992 yılları arasında, "Devrimciler Süreci" olarak adlandırılan süreçte, yeniden toparlanma çabaları başlamış ve haftalık ve aylık neşriyatlar çıkarılmıştır. 1991'deki şartlı tahliyelerle DY'un lider kadroları serbest kalmış, SSCB'nin dağılmasının da bu döneme denk gelmesiyle, DY çevresi Tartışma Süreci'ne çağrılmıştır. Süreç, sonunda bölünmelere sebep olmuş, 21 Ocak 1996'da Özgürlük ve Demokrasi Partisi [ÖDP] kurulmuştur.¹⁸⁶

THKP-C'nin DY ve DS ayrımının dışında kaldığı için THKP/C-Üçüncü Yol denilen grup, 1979 yılında Sağmalcılar Cezaevi'nden firar eden Üçüncü Yol lideri Hamza Yalçın etrafında 1988 yılında kurulmuştur (Aykol, 2010: 86). Fakat gazetelerden anlaşılmaktadır ki, (THKP-C Üçüncü Yol olarak bilirse de) Direniş Hareketi'nin ismi ilk olarak 1990 yılında silahlı McDonalds eyleminden¹⁸⁷ sonra

¹⁸⁶ "ÖDP beş yüzden fazla kurucu üye tarafından 21 Ocak 1996'da kurulmuştur. Kurucu üyeler büyük oranda partiyi oluşturan gruplarında temsilcileridir. Devrimci Yol çevresinden Oğuzhan Müftüoğlu, Bülent Forta, Adnan Bostancıoğlu, Serpil Boğa, Burhan Sönmez; Sosyalist Birlik Partisi kökenlilerden Sadun Aren, Tektaş Ağaoğlu, Atilla Aytemur, Sıtkı Coşkun; Kurtuluş hareketinden Erdal Kara, Mustafa Yavuz, Seyfi Öngider, Veysi Sansözen; Yeni Yol çevresinden Masis Kürkcügil; Sınıf Bilinci'nden (Sosyalizm çevresinden) Sungur Savran, Şadi Ozansü; Sosyalist Politika'dan Metin Çulhaoğlu, İ. Kamil Turan bunlar arasında sayılabilir. Ayrıca, birçok bağımsız isim partinin kuruluşunda etkin biçimde yer almıştır. Ertuğrul Kürkcü, Ahmet Asena, Emre Senan, Erkan Kayıl, Merdan Yanardağ, Murat Belge, Gencay Gürsoy, Hayri Kozanoğlu, Ömer Laçiner, Bilge Contepe (yeşil hareket), Ayşe Düzkan, Fevziye Sayılan (kadın hareketi), Akın Birdal ve Yıldırım Kaya bunlar arasındadır." (Mutluay, 2011: 90). ÖDP üzerine ayrıca bkz. (Mısır ve Horuş, 1999).

¹⁸⁷ "McDonalds'a 2. Saldırı" 11 Temmuz 1990 tarihli Milliyet gazetesi

duyulmuştur. Bu gelenek, sonraları ÖDP ve Sosyalist Demokrasi Partisi'nde siyaset yapmıştır.

10 Eylül 1994 tarihinde, TDKP kökenli Türkiye Devrimci Komünist İşçi Hareketi [TDKİH] ve THKP-C kökenli Türkiye Komünist İşçi Hareketi [TKİH], TKP/ML Hareketi ve TKP/ML (YİÖ)¹⁸⁸ birleşerek Marksist Leninist Komünist Parti'yi [MLKP] kurmuşlardır.

Partinin yayınlanan belgelerine göre, MLKP, politik mücadelesinin ana çizgilerini kendi pratiği içinde geliştirdi. Tarihi boyunca onlarca kadro ve militanı öldürülen MLKP'de Merkez Komite üyesi iken cezaevlerinde süren 1996 Ölüm Orucu eyleminde Hüseyin Demircioğlu, 2000 Ölüm orucu eyleminde Tuncay Yıldırım şehit düştü. MLKP kurucu delegeşi Hasan Ocak ve sendikacı Süleyman Yeter gözaltına alındıkları İstanbul'da öldürüldü (Aykol, 2010: 121).

MLKP '96-'98 sürecinde ağır operasyonların hedefi olmuştur.¹⁸⁹ 1998 yılında, Eyüp, Fatih, Sultanbeyli, Kadıköy, Taksim Meydanı, Okmeydanı, Esenler, Bağcılar ve Gazi Mahallesi'ne yapılan operasyonda, 12 MLKP'li gözaltına alınmıştır.¹⁹⁰ 1999 yılında, 15 MLKP'li yakalanmış, silah depolarına el koyulmuştur.¹⁹¹ Örgütün en sansasyonel eylemlerinden birisi İskenderun E Tipi Cezaevi'nden PKK davası mahkûmlarla birlikte 50 metrelik tünel kazmak suretiyle 20 kişi firar etmeleri olmuştur.¹⁹²

3.2. TÜRKİYE'DE CEZAEVİ OPERASYONLARI

1970'li yıllardan beri cezaevlerindeki tutuklu bulunan siyasi mahkûmlara tarihsel bir görev atfedilmiştir. Cezaevlerinde hiçbir direniş sadece mekanla sınırlı kalmamış, içeri ve dışarı her zaman etkileşim içinde olmuştur.

'82 ve '84 ölüm oruçlarında hayatlarını kaybedenlerden bir feda kültürü miras kalmıştır. İşkenceler, açlık grevi ve ölüm oruçları ve kendini yakma ve asma eylemlerinde hayatlarını kaybedenlere karşı borcunu ödeme, onların hayatlarını

¹⁸⁸ Yeniden İnşa Örgütü

¹⁸⁹ Bkz. "354 Eylemciye Gözaltı" 3 Mayıs 1996 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁹⁰ "12 MLKP'li Gözaltına Alındı" 15 Eylül 1998 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁹¹ "MLKP Örgütüne Ağır Darbe" 28 Şubat 1999 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁹² "50 Metrelik Tünelden 20 Firar" 9 Mart 1997 tarihli Milliyet gazetesi

feda ederek elde ettikleri kazanımları kaybetmeme arzusu, feda kültürünün zaman içinde tekrar tekrar üretilmesine vesile olmuştur.

Şunu belirtmek gerekir ki, açlık grevi ve ölüm orucu gibi eylemler, her türlü uygulamaya karşı verilen bir tepki değildir. Öncelikle, genellikle toplu olarak yapıldığı için, yapısal gerginliğin de toplu olarak hissedilmesi gerekmektedir. Birinci bölümde anlatıldığı üzere, kolektif eylemlerin altında ekseriyetle zamanla birikmiş gerginlikler dizisi bulunmaktadır. Mahkûmlar tarafından hissedilmiş ve zamana yayılmış tek tip elbise uygulaması, aile ve avukat görüş yasağı, diğer keyfi uygulamalar ve işkenceler silsilesi sonucu kolektif eylem kararları alınmıştır.

Şüphesiz ki, mahkûmlar eninde sonunda F Tipi cezaevlerine geçiş sürecinin haşınlaşacağını öngörmektedirler. Bu yüzden, bir cezaevi direnişinin talebi ne olursa olsun, bunun altında yatan asıl sebebini F Tipi gerginliği olarak okumak hatalı olmaz. Aynı öngörü karşı taraf için de geçerlidir. Operasyonlar, aslında münferit sebeplere karşılık yapılırken altında yatan asıl sebep cezaevlerindeki hegemonyayı operasyonlarla ele geçirmek ve böylece F Tipine geçişi kolaylaştırmaktır.

1 Ağustos Genelgesi, tecridin Türkiye'deki ilk yasal statüsü olarak okunabilir. 1989 yılında çıkarılan genelgenin – aradaki kısa dönem deneyimler sayılmazsa – fiili olarak uygulanması için 2000 yılındaki Hayata Dönüş Operasyonu'na kadar 11 yıl beklenmesi gerekmiştir. Çok sancılı geçen bu dönemde, çok sayıda cezaevi direnişi ve operasyonu görülmüştür. 1989-2000 yılları arasındaki cezaevi operasyonlarını Hayata Dönüş Operasyonları'ndan farklı ele almak mümkün değildir, zira bu süreçteki her operasyon, F Tipi cezaevlerine geçişin birer parçasıdır. Hayata Dönüş Operasyonu ise bu zincirin son halkasıdır.

3.2.1. 1991 Eskişehir Özel Tip Cezaevi Operasyonu

Eskişehir Cezaevi Operasyonu, F Tipi cezaevlerine giden süreçte 12 Eylül gibi bir dönüm noktasıdır. 12 Eylül sürecinde, örgüt yöneticilerini, açlık grevi ve ölüm

orucu yapan mahkûmları koğuşlardan alıp hücrelere konma suretiyle tecrit edilmişlerdir.¹⁹³ Bu mertebede henüz F Tipinde olduğu gibi kurumsallaşmış bir tecritten söz edilemese de Foucault'nun da işaret ettiği, mahkûmlar hakkında bilgi toplanması ve ortamı politize edebilecek nitelikteki mahkûmların belirlenerek tecrit edilmesi, önceki kapatma pratiklerinden farklılık göstermiştir.

Tecridin ilk yasal statüsü 1 Ağustos Genelgesi ile gündeme gelmiştir.

1 Ağustos 1989'da Adalet Bakanı Mehmet Topaç tarafından yayımlanan genelgeyle F Tipi cezaevleri ilk kez tartışma gündemine girdi. Topaç'ın genelgesinde, tek tip elbiseye geri dönüşün yanı sıra tecridin dayatılacağına ciddi işaretleri mevcuttu. Zaten 1 Ağustos Genelgesi ile Eskişehir Özel Tip Cezaevi'nin açılışının birlikte anılma nedeni budur. Cezaevlerinde uzun direnişler sonucu elde edilmiş olan kazanımların topyekun geri alınması hedefleniyordu. Genelgenin yayımlandığı dönem, tüm Türkiye cezaevlerinde hakların yeni elde edildiği dönemdi, uygulanma şansı pek yoktu. Fakat bu genelgenin öngördüğü koşulların kısa ya da orta vadede karşımıza dikileceğini herkes çok iyi biliyordu (Baran, 2006: 269).

Tünel bulunduğu için 1989 yılında boşaltılan Eskişehir Cezaevi, 1991'de tadilata girmiş, bugünkü F Tipine benzer şekilde, koğuşlar ve havalandırmalar birer kişilik hücre ve kişisel havalandırmalara bölünmüş, mahkûmlar arası iletişim imkansız hale gelmiştir. F Tipinden farklı olarak ise havalandırma kapıları hep açık tutulmuştur.

Siyasi mahkûmlar, açılması uzun süredir gündemde olan Eskişehir Cezaevi'ne gitmeme kararı vermişlerdir. 1991 şartlı tahliye yasası ile azalan mahkûm sayısı ve seçim dönemi yüzünden yoğun olan gündem sayesinde bir operasyon için uygun zemin zaten bulunmaktadır (Baran, 2006: 270). Ayrıca dönemin Adalet Bakanı Suat Bilge, operasyon sonrası demeçlerde, Eskişehir Özel Tip Cezaevi'ne yapılan nakiller için *“Eğer bu mahkûmları Eskişehir'e nakletmeseydik, kaçışları önlemeyzdik. Gardiyanlar daima tehdit altında. Vazifelerini yapamıyorlardı.”* sözlerini sarf etmiş ve operasyon için meşru zemin yaratmaya çalışmıştır.¹⁹⁴

Takvimler 2 Kasım 1991'i gösterdiğinde, Malatya, Gaziantep, Ceyhan, Çanakkale, Bursa, Nazilli, Aydın, Ankara Merkez Kapalı, Bartın ve Amasya

¹⁹³ Örneğin, 1984 yılındaki ölüm oruçları esnasında Metris Cezaevi'nde, koğuşlarda direnişe başlayanlar diğerlerinden ayrılmış, Sibiryia adı verilen cezaevinin en sapa koğuşuna götürülerek tecrit edilmişlerdir (Polat, 2006: 70).

¹⁹⁴ “Adalet Bakanı'ndan Ambargo” 17 Kasım 1991 tarihli Milliyet gazetesi

Cezaevleri'ne operasyon başlatılmıştır. Operasyonların amacı cezaevlerindeki tecrit karşıtı direnişi kırmak ve mahkûmların Eskişehir Cezaevi'ne transferini sağlamaktır. Operasyonlar eş zamanlı değil, her şehrin Eskişehir'e uzaklığıyla ters orantılı olacak şekilde başlatılmış, böylece mahkûmların Eskişehir Cezaevi'ne aynı anda varmaları sağlanmıştır.

Gelir gelmez çıplak arama ve saç sakal kesimi yapılan mahkûmlara ilk uygulama, sınırlı sayıda (2 pantolon 2 gömlek gibi) izin verilmesi olmuş, buna karşılık hiç eşya almama direnişinde bulunan mahkûmlar, hücrelerinde iç çamaşırları ile kalmışlardır. Maşuk Sami isimindeki mahkûma işkence yapılmış, mahkûm daha sonra hastaneye kaldırılmıştır.¹⁹⁵ Uluslararası Af Örgütü'ne göre ise Mahmut Aktaş, Sabri Ok, Feridun Yılmaz, Coşkun Alıçlı, Halil Kaya, Birol Saman ve Fevzi Işık adlı mahkûmlar işkence görmüşlerdir.¹⁹⁶

Eskişehir Cezaevi'ndeki tecridi protesto etmek için diğer cezaevlerinde de açlık grevine başlanmışken üniversite öğrencilerinden de destek gelmiş, 50 civarı öğrenci açlık grevine başlamıştır. İlgili gazete haberi şu şekildedir:

Eskişehir Özel Tıp Cezaevi'ne sevkleri protesto etmek amacıyla çeşitli cezaevlerinde başlatılan açlık grevi eylemlerini destekleyen bir grup öğrenci, dün İstanbul Üniversitesi'nde açlık grevine başladı. Eskişehir Özel Tıp Cezaevi'ndeki hücreleri 'tabutluk' ya da 'ölüm hücreleri' olarak nitelendiren yaklaşık 50 kadar öğrenci İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi önünde toplanarak, cezaevlerindeki uygulamaları protesto eden basın bildirimleri okudular. Türkiye Öğrenci Dernekleri Federasyonu'nun örgütlü olduğu 40 ilde, bugün 1 günlük açlık grevi yapılacağını söyleyen öğrenciler, İstanbul Üniversitesi öğrencileri olarak eylemi bir gün önce başlattıklarını söylediler.¹⁹⁷

Protestolar ve mevzunun dünya kamuoyunda da yer bulması sonuç vermiş, 26 Kasım 1991'de, Eskişehir Özel Tıp Cezaevi'nden nakiller başlamıştır.¹⁹⁸ Ancak bu durum, tecritten vazgeçildiği değil, tecrit için uygun koşulların bekleneceğine delalettir.

¹⁹⁵ "Eskişehir Cezaevi Basına Açıldı" 23 Kasım 1991 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁹⁶ "Af Örgütü'nden İşkence İddiası" 9 Kasım 1991 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁹⁷ "Üniversitede Açlık Grevi" 20 Kasım 1991 tarihli Milliyet gazetesi

¹⁹⁸ "Eskişehir Cezaevi'nden Nakil" 26 Kasım 1991 tarihli Milliyet gazetesi

3.2.2. 1995 Buca Cezaevi Operasyonu

Buca Cezaevi, 12 Eylül'le birlikte siyasi mahkûmların sayısının arttığı bir cezaevi olmuştur. 12 Eylül'ün ardından TKEP mahkûmu Seyit Konuk, Ethem Coşkun ve Necati Vardar, 13 Mart 1982'de burada idam edilmişlerdir. 7 Ekim 1984 tarihinde ise DY davasından tutuklu İlyas Has Buca Cezaevi'nde idam edilmiştir (Sevimli, 2010: 18). Aynı gün arkadaşı DY mahkûmu Hıdır Aslan da idam edilmiştir (Cezaevi Direnişleri 1: Buca:12).

Buca Cezaevi'nde de açlık grevi ve ölüm orucu direnişleri de görülmüştür. Örneğin, 1988 yılında TKP ve TDKP tutukluları, TKP davasından tutuklu mahkûm Seviye Köprü'ye emniyette tecavüz edilmesini protesto etmek ve tek tip elbise uygulamasına karşı süresiz açlık grevi başlatmış, fakat grevin kırılması sonucunda, koşullar eskiyi aratır hale gelmiştir.

Aynı yıl içerisinde, 2'si DY ve 2'si DS tutuklusunu olmak üzere toplamda 4 mahkûm, tek tip elbise giymedikleri gerekçesiyle tecrit edildikleri hücrelerde, koşullara geri dönmek için açlık grevi yapmış ve eylem 23. günde idarenin geri adım atması üzerine sonuç vermiştir.

1990 yılında DY, DS, TDKP ve HDÖ mahkûmları daha iyi cezaevi koşulları için açlık grevine başlamış, eylem 20. gününde PKK ve TİKB de katılmıştır, fakat elle tutulur bir sonuç alamadan, ufak tefek iyileştirmelerle eylem 40. günde sonlandırılmıştır.

31 Mayıs 1993 tarihinde, DS, TDKP, TİKB ve TDP mahkûmlarından oluşan 63 kişilik grup süresiz açlık grevine başlamışlardır. Fakat 7 ve 13 Haziran tarihlerinde, gardiyanlar tarafından maruz kaldıkları saldırıda 3 mahkûm yaralanmıştır. Eylem 28 Haziran'da sonuç vermiş, talep edildiği üzere, Cezaevi 1. Müdürü Mehmet Akıncı, cezaevindeki görevinden alınmıştır (Cezaevi Direnişleri 1: 13-15, 26). Bu olayın hemen ardından mahkemede verdiği bir dilekçe yüzünden bir DS mahkûmuna hücre cezası verilmek istenmiş, bu yüzden 15 Ekim 1993 tarihinde, kalabalık bir gardiyan grubu ile mahkûmlar

arasında karışıklık çıkmış, arkadaşları, mahkûmu hücrelerinden geri alana kadar kapılara barikat kurup direnmişlerdir (Cezaevi Direnişleri 1: 26).¹⁹⁹

Buca Cezaevi'nde, 1995 yılına dek çeşitli firar teşebbüsleri görülmüştür. Fakat firar girişimi 17 Temmuz 1995 tarihinde başarılı olmuştur. DHKP-C tutukluları Ali Rıza Kurt, Tevfik Durdemir, Celalettin Ali Güler ve Bülent Pak görüş alanından firar etmişlerdir.

Mahkûmların namevcudiyeti aynı gün saat 17.15'te gerçekleşen sayımda ortaya çıkmış, cezaevi yetkilileri 4 eksikle 6. ve 7. koğuşları terk etmişlerdir. Sıra 4. ve 5. koğuşlara geldiğinde, TKP(ML), TKP/ML ve MLKP mahkûmları kendilerine bir saldırı için geldiklerini zannettikleri sayım ekibine karşı direnişe geçmişler, sayım vermemişlerdir. 4. koğuşta bazı mahkûmlar yaralanırken 5. koğuşa barikat yüzünden girilememiştir (Cezaevi Direnişleri 1: 51).²⁰⁰ Hadisenin akşamında, firarilerin koğuşlarında ve firar eylemini öğrenen diğer koğuşlarda kutlamalar başlamıştır.

Ertesi gün, yani 18 Temmuz 1995'te cezaevi koğuşları talan yemiştir. Bu zamandan operasyonun gerçekleştirildiği 21 Eylül'e kadar işkence ve direnişler sürmüştür. 21 Eylül sabahı cezaevi önünde askerler, ambulans ve itfaiye yığılmıştır.

Saat 13.00'da, 6. ve 7. koğuşlarda operasyona başlamış, operasyonda ilk olarak gaz bombaları kullanılmıştır. Daha sonra birlikler, mahkûmları cop, kalas

¹⁹⁹ Buca Cezaevi'ne dair değinilmesi gereken bir konu da Recep Demir olayıdır. DY tutuklusunu Recep Demir, 24 Kasım 1988 tarihinde, Buca Cezaevi Savcısı Mehmet Emin Öge'nin evine bombalı ve silahlı düzenlemiş, fakat saldırının *devrimciler* adıyla üstlenilmesi üzerine saldırının PKK tarafından yapıldığı zannedilmiştir ("Savcının Sağlık Durumu İyi" 29 Kasım 1988 tarihli Milliyet gazetesi). Olaydan bir yıl sonra 1 Eylül 1989'da, Recep Demir ve arkadaşı Ayşenur Çamlıkaya'nın kaldığı ev sarılmış, çıkan çatışmada polis memuru İskender Coşkun hayatını kaybederken Demir yaralı olarak yakalanmıştır ("Örgüt Evi Cephanelik" 3 Eylül 1989 tarihli Milliyet gazetesi). Fakat Demir'in çıkan çatışmadan yaralı kurtulduktan bir hafta sonra kaldığı evde yeniden yakalandığı ve öldürüldüğü gibi bir iddia da mevcuttur (Cezaevi Direnişleri 1: 14).

²⁰⁰ Buca Cezaevi'ne dair değinilmesi gereken bir konu da Recep Demir olayıdır. DY tutuklusunu Recep Demir, 24 Kasım 1988 tarihinde, Buca Cezaevi Savcısı Mehmet Emin Öge'nin evine bombalı ve silahlı düzenlemiş, fakat saldırının *devrimciler* adıyla üstlenilmesi üzerine saldırının PKK tarafından yapıldığı zannedilmiştir ("Savcının Sağlık Durumu İyi" 29 Kasım 1988 tarihli Milliyet gazetesi). Olaydan bir yıl sonra 1 Eylül 1989'da, Recep Demir ve arkadaşı Ayşenur Çamlıkaya'nın kaldığı ev sarılmış, çıkan çatışmada polis memuru İskender Coşkun hayatını kaybederken Demir yaralı olarak yakalanmıştır ("Örgüt Evi Cephanelik" 3 Eylül 1989 tarihli Milliyet gazetesi). Fakat Demir'in çıkan çatışmadan yaralı kurtulduktan bir hafta sonra kaldığı evde yeniden yakalandığı ve öldürüldüğü gibi bir iddia da mevcuttur (Cezaevi Direnişleri 1: 14).

ve demir çubuklarla dövmüşlerdir (Sevimli, 2010: 19). Vücutlarının çeşitli yerlerine darbe alan Turan Kılıç, Yusuf Bağ ve Uğur Sarıaslan isimli mahkûmlar hayatlarını kaybetmişlerdir.

Operasyondan sonra yaralı mahkûmlar hastanelere sevk edilmiş, Mehmet Kurnaz, Bernar Satar, Kağan Toksoy, Mesut Avcı, Barış Yıldırım, Murat Becerikli, İsmet Avcı ve Barış Kaya isimli mahkûmlar uzun süre yoğun bakımda kaldıktan sonra cezaevine geri götürülmüşlerdir.

3.2.3. 1996 Ümraniye Cezaevi Operasyonu

1995 yılında, İstanbul'un Anadolu Yakası'na yeni bir cezaevi yapılacağına dair bir açıklama yapılmış, bunun üzerine Ümraniye Cezaevi inşaatı başlatılmıştır. Ümraniye Cezaevi'nin amacı, 90'ların başından itibaren Bayrampaşa (Sağmalcılar) Cezaevi'nde örgütlenmiş ve direnişi kırılması zor siyasi tutukluları birbirinden ayırmaktır.

Bayrampaşa Cezaevi'nde siyasi tutukluların siyasi kimlikleri ile cezaevinde var olmaları ve inisiyatif geliştirmeleri, devletin bu cezaevinde cezaevi politikalarını tam olarak hayata geçirememesine neden oluyordu. Bayrampaşa cezaevinin mevcut durumu devlet açısından mutlaka çözülmesi gereken bir mesele haline gelmişti. Çeşitli dönemlerde bu cezaevine yapılan operasyonlar da Devletin kesin sonuç almasını sağlamamıştı. Bu nedenle İstanbul sınırları içinde yeni bir cezaevinin oluşturulması gündeme gelmiş oluyordu. (Sevimli, 2010: 21).

Bu süreçte, Bayrampaşa Cezaevi'ndeki mahkûmlardan bir kısmının yeni yapılan Ümraniye Cezaevi'ne götürülmesinin gündeme gelmesi de böyle bir nakil operasyonları gerektireceği için vazgeçilmiştir. Bunun üzerine farklı bir yol izlenmiş, İstanbul Devlet Güvenlik Mahkemesi'nce tutuklanan bütün siyasi tutukluların bundan böyle Ümraniye Cezaevi'ne konmasına karar verilmiştir (Sevimli, 2010: 21). 21 Temmuz 1995'te, cezaevinin inşaatı devam etmekteyken ilk mahkûmlar getirilmeye başlanmış, cezaevi kısa sürede dolmuştur.

Ümraniye Cezaevi mimari olarak, diğer T tipi cezaevleri gibi hem tek kişilik hücreleri hem de koğuşları olan bir binadır. Fakat mahkûmlar cezaevine gelir

gelmez tek kişilik hücrelere konmak suretiyle tecrit edilmişlerdir. Bu, Eskişehir Cezaevi deneyiminden sonra ikinci tecrit uygulamasıdır. Bunun yanı sıra idari tecrit de görülmüştür. Mahkûmlara gazete verilmezken televizyonlar ise antensiz verilmiştir. Avukat ve aile görüşleri sınırlandırıldığı gibi mahkûmların birbirlerini görüp birbirleriyle iletişime geçmesi engellenmiştir.

Buca Cezaevi Operasyonu da cezaevinin açılmasından birkaç ay sonra gerçekleşmiş, henüz gelmiş siyasi mahkûmlar hem Buca Cezaevi operasyonunu protesto etmek hem de kendi buldukları cezaevindeki keyfi uygulamaların sonlandırılması için eyleme geçmişlerdir. Bu direniş sonuç vermiş, kısa süre sonra, hücrelerde tutulan mahkûmlar koğuşlara alınmıştır.

Yine bu sıralarda, Ümraniye Cezaevi'nin nüfusu da artış göstermiştir. Bayrampaşa Cezaevi'nde kalmakta olan 48 mahkûm dilekçe vererek Ümraniye Cezaevi'ne geçmişlerdir. Böylece 1995 yılının sonlarına doğru cezaevi nüfusu 100'ü geçmiş, Bayrampaşa Cezaevi'nden sevk edilen ikinci parti mahkûmlarla birlikte toplam mahkûm sayısı 200'ü bulmuştur.

Artan nüfus ile birlikte cezaevinde daha önce kaldırılan uygulama ve kısıtlamalar yeniden başlamıştır. Koğuş aramalarının talan şeklinde yapılması, aile ve avukat görüşlerine kısıtlamalar bunlara örnek gösterilebilmektedir. 1996'ya yaklaşırken siyasi tutuklular ile cezaevi arasındaki gerginlik iyice tırmanmış bunun üzerine MLKP, TKP(ML), TKP/ML, TİKB, TDKP, DHKP/C, PKK tutukluları kendi aralarında anlaşarak idareye taleplerini bildiren bir dilekçe vermeye karar vermişlerdir (Cezaevleri Direnişleri 2- Ümraniye: 70):

13 Aralık'tan bir gün önce siyasetler arasında yapılan toplantıda PKK'nin kimi noktalarında itirazına rağmen ortak bir karar alınıyordu. Buna göre, yarın idare ile görüşülecek ve 36 maddeden oluşan talep listesi idareye verilecekti. Ancak bakanlıktan yanıt gelmesini beklemeksizin cezaevi idaresinin belli başlı talepleri hemen uygulamaya koyması istenecek diğer taleplerin ise zaman içinde karşılanması beklenecekti. Cezaevi idaresi acil taleplerimizi karşılamazsa, bunları kendimiz fiili olarak karşılayacak ve hayata geçirecektik (Cezaevleri Direnişleri 2- Ümraniye: 70).

Acilen gerçekleştirilmesi beklenen talepler şunlardır:

- Siyasi temsilcilerin engellenmemesi,
- Sosyalist yayınların mahkûmlara verilmesi,
- Mahkûm ziyaretçilerine kolaylık gösterilmesi,

- Mahkûmların sevkten gelirken yanlarında getirdiği alıkoyulan eşyaların mahkûmlara iade edilmesi
- Mahkeme, hastane, revir, avukata gidiş gelişlerdeki ikinci üst arama uygulamasının kaldırılması (Cezaevleri Direnişleri 2- Ümraniye: 71).

Acilen yerine getirilmesi beklenen talepler konusunda uzlaşan siyasi grup temsilcilerinden birkaç kişi, 13 Aralık 1995 tarihinde, bu talepleri cezaevi yönetimine bildirmek için cezaevi müdürüyle görüşmeye gitmiş, dönemin Cezaevi Müdürü Hüseyin Atakan, temsilciler tarafından kendisine arz edilen talepleri ancak ve ancak bakanlığa iletebileceğini ve cevap gelinceye dek başka bir şey yapmayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine siyasi tutuklu temsilcileri koşullarına geri dönmüşlerdir.

Bu anda, yalnızca DHKP-C, TKP(ML) ve PKK mahkûmlarının temsilcileri bir arada bulunmaktadır (Cezaevleri Direnişleri 2- Ümraniye: 74). Kendi aralarında bir sonraki adımı tartışan grup diğer siyasi temsilcilerin de aralarına katılmalarını istedikleri için Cezaevi 2. Müdürü'nü çağırarak maltaya açılan kapının açılmasını istemişlerdir. Bu taleplerinin reddedilmesi üzerine kırdıkları havalandırma kapısını koçbaşı olarak kullanarak maltaya açılan kapıyı kırmışlar ve diğer malta kapılarının kırılmasıyla direnişi başlatmışlardır. Yaklaşık 200 mahkûm, ana maltada bir araya gelerek "*Ümraniye'de keyfi yönetime son*", "*Baskılar bizi yıldırılmaz*", "*Müdür gelsin, hesap versin*" gibi sloganlar atmışlardır (Cezaevleri Direnişleri 2- Ümraniye: 76).

Eylem başladığında saat 16.00 civarındadır. Bu süre zarfında 3 defa askerle karşı karşıya gelinmiş, fakat mahkûmlar askerleri etkisiz hale getirmişlerdir. İlk karşılaşmadan sonra PKK davası mahkûmları kendi kitlelerini, koşullarda barikat kurmak için çekmişlerdir.

Saat 01:00'e geldiğinde, güvenlik güçleri hala ana maltaya girememişlerdir. Bu evrede 54 DHKP-C, 17 DY, 6 MLKP, 6 TDKP, 1 TKEP, 4 TKP(ML), 4 TİKB, 3 TKP/ML, 3 MLSPB, 5 İslami Hareket Örgütü, 5 İBDA-C²⁰¹ mahkûmu bulunmaktadır (Cezaevleri Direnişleri 2- Ümraniye: 96).²⁰² Bu direniş barikatlarla

²⁰¹ İslami Büyük Doğu Akıncıları Cephesi, Salih Mirzabeyoğlu tarafından kurulan büyük, federatif yapılı bir İslam Devleti kurulmasını amaç edinmiş örgüt.

²⁰² 100 kadar PKK mahkûmu ise kendi koşullarındadır.

3 gün kadar sürmüştür. En son görüşmeler yapılmış ve direniş pazarlıklarla son bulmuştur.

Fakat bu direniş sonrasında da siyasi mahkûmalara muamele kötüleşmiş, koğuş aramaları askerlere yaptırılmaya başlanmıştır. 27-28 Aralık tarihinde yeni bir gerginlik yaşanmıştır.

Gelmesi beklenen operasyon gelmiş, takvimler 4 Ocak 1996'yı gösterdiğinde, olağandışı bir arama yapılmış, arkasından 4 koğuşa aynı anda hem asker hem de gardiyanlar tarafından operasyon düzenlenmiştir. Her ne kadar arama yapılacağı söylene de hazırlık bir operasyon olduğu bellidir. Mahkûmlar, koğuşlarının girişine barikat kurma suretiyle güvenlik güçlerini durdurmaya çalışmışlar, fakat muvaffak olamamışlardır. Cop, kalas ve demir darbeleriyle, mahkûmlar ciddi şekilde yaralanmışlardır. Abdülmecit Seçkin, Orhan Özen ve Rıza Boybaş isimli mahkûmlar olay yerinde hayatlarını kaybederken Gültekin Beyhan isimli mahkûm, hastaneye kaldırılmış, 4 gün kadar yoğun bakımda kalan Beyhan 8 Ocak 1996 tarihinde hayatını kaybetmiştir.

Bu operasyon üzerine Cezaevi 1. Müdürü Hüseyin Atakan ve Ümraniye Mümessil Savcısı Cemal Ünsal açığa alınmışlardır.²⁰³

Ümraniye Cezaevi Operasyonu'nun ardından, siyasi mahkûmlar da kendi aralarındaki organizasyonun önemini anlamışlardır. Ortak ve daha hızlı karar almak için DHKP-C, TKP(ML), TKEP-L, TKP/ML, MLKP, Direniş Hareketi, TİKB, HKG²⁰⁴ ve Ekim Davaları mahkûmları bir araya gelerek Cezaevi Merkez Koordinasyonu'nu kurmuşlardır.²⁰⁵

3.2.4. '96 Ölüm Oruçları

Türkiye Büyük Millet Meclisi 20. dönem üyelerinin belirlendiği genel seçim 24 Aralık 1995 tarihinde yapılmış, 29 milyon seçmen sandığa gitmiştir. Seçim

²⁰³ "Zincirleme İsyân" 9 Ocak 1996 tarihli Milliyet gazetesi

²⁰⁴ Halk Kurtuluş Güçleri, THKP-C Acilcilerden ayrılan Devrimci Savaş hizbinin 1990'lardaki örgütlenmesi.

²⁰⁵ Bu cezaevi örgütlenmesi, dışarıya da yansımış, siyasi mahkûm ailelerinin de kendi aralarında dayanışmaları ve birlikte hareket etmeleri için Devrimci Tutsaklarla Dayanışma Platformu [DETUDAP], Demokratik Halklar Platformu [DHP], Demokratik Mücadele Platformu [DMP] ve Hak ve Özgürlükler Platformu [HÖP] gibi dernekler kurulmuştur (Okuyucu, 1998: 36).

sonuçlarına göre, Refah Partisi %21, Anavatan Partisi %19, Doğru Yol Partisi %19, Demokratik Sol Parti %14, Cumhuriyet Halk Partisi %10 oranında oy almıştır.

Seçimlerden sonra nasıl bir hükümet kurulacağı konusu gündemin birinci sırasına yerleşmiştir. Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, DYP-ANAP koalisyonunu istediklerini ilan etmiştir.²⁰⁶ Birinci parti olan RP, koalisyon ortağı olarak DYP'den ziyade, Yılmaz'a rağmen içinde hala muhafazakar vekillerin barınabildiği ANAP'ı tercih etmektedir.

Seçimler öncesinde Yılmaz ve Çiller, 'RP ile koalisyon yapmayız' sözleri vermişlerdi. İlk başta ANAP ve DYP arasında ANAYOL Hükümeti kurulacak gibi görünüyordu. Ne var ki Yılmaz, Çiller için 'Başbakanlık Hastası' gibi laflar edince burada da sorun olduğu anlaşıldı. Ardından ANAP ve RP anlaşmış gibi görünürlerken; 'askerden gelen mesaj' nedeniyle bu koalisyon da başlamadan bitiverdi. Bu 'balans ayarı' ile beraber ibre yeniden ANAYOL formülüne döndü (Aydın ve Taşkın, 2016: 424).

Böylece RP lideri Necmettin Erbakan'ın Başbakan Tansu Çiller hakkında vereceği yolsuzluk soruşturma önergesi ve örtülü ödenekten 500 milyar harcadığı iddiası yüzünden kısa sürede yıkılacak olan ANAP-DYP koalisyonu, 6 Mart 1996'da kurulmuştur (Ahmad, 2014: 176). Aydın ve Taşkın'a (2016: 427) göre, Çiller, ilkesiz bir pragmatizmle siyaset yapan, Kürt sorunu karşısında illegal yöntemleri bile benimseyebilmiş bir insandır. Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki Kürt Sorunu'nu çözmeye yönelik operasyonlar yüzünden zaten Diyarbakır başta olmak üzere, PKK mahkûmlarının bulunduğu Doğu illerindeki birçok cezaevinde açlık grevi başlatılmıştır. (Okuyucu, 1998: 10).

Bu arada 2 Eylül 1995'te DHKP-C, MLKP, TKEP/L, Ekim, HGK ve TKP(ML) mahkûmları süresiz açlık grevine başlamışlardır. 43 gün süren grev sonucunda, mahkûmların istekleri yerine getirilmiş, Ümraniye Cezaevi'ndeki siyasi suçlular Bayrampaşa Cezaevi'ne sevk edilmişlerdir. Yapılan anlaşmayla Ümraniye Cezaevi yeni bir statü kazanmış, cezaevinin şartları iyileştirilmiştir. Fakat bu gelişmeleri takiben Ümraniye Cezaevi Operasyonu düzenlenmiştir.

Ayrıca 12 Mart 1995 Gazi Mahallesi Olayları'nda güvenlik güçleri ile Alevi yurttaşlar arasındaki gerilim tırmanmış, olaylarda 22 kişi hayatını

²⁰⁶ "İlan Tamam Ama Zamanı Erken" 28 Aralık 1995 tarihli Milliyet gazetesi

kaybetmiştir.²⁰⁷ 1996 yılının 1 Mayıs anması da çok hareketli geçmiştir. Önceki yıllara nazaran katılımın çok daha fazla olduğu 1996 1 Mayıs'ında eylemciler ile güvenlik güçleri arasında çıkan çatışmada 3 eylemci hayatını kaybederken 48 kişi yaralanmıştır.²⁰⁸

İşte böyle bir siyasi konjonktürde, yalnız 3 buçuk ay görevde kalacak Adalet Bakanı, DYP'li Mehmet Ağar, 6-8-10 Mayıs Genelgesi olarak bilinen bir genelge yayınlamıştır. Bu genelge, hücre tipi cezaevlerinin açılmasını öngörmektedir (Mavioğlu, 2006: 312). Bu genelgeye tepki gecikmemiş, 20 Mayıs - 27 Temmuz 1996 tarihinde, kitlesel bir ölüm orucuyla karşılık bulmuştur.

O zamana dek, hem cezaevlerindeki mahkûmlar, hem dışarıdaki yakınları hem de sivil toplum örgütleri, tecride karşı direniş göstermiş, Eskişehir Cezaevi deneyimi üzerinden henüz 5 yıl geçmiştir. 12 Eylül sonrası cezaevlerinde işkenceyle öldürülen ve ölüm oruçlarında ve kendini yakma eylemlerinde hayatlarını kaybeden bütün mahkûmlar *devrim şehidi* olarak kabul edilmiş ve ölüm orucunun mayası olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, feda ve şehitlik, gelecek nesillere de bir takım ödevler vermektedir. '96 Ölüm Orucu'nda da önceki mahkûmların hayatları pahasına bir noktaya getirdikleri mücadeleyi bir sonraki adıma taşıma ve onların mirasını kaybetmeme arzusu görülmektedir:

... daha önce de sayısız kere saldırmış, kitlesel katliamlar da yapmıştı cezaevlerinde. Ama her seferinde tutsakların direnişleri karşısında etkisiz kaldı saldırıları. Şimdi '82, '84 Diyarbakır ve '84 İstanbul Ölüm Orucu Savaşçılarının, '89 Eskişehir-Aydın süreci direnişçilerinin, değişik cezaevlerinde ve son olarak Buca'da, Ümraniye'de saldırılara karşı bedenlerini çelikten aşılmaz bir barikata dönüştürerek ölümsüzleşen savaşçıların yolundan yürünecekti bir kez daha (Okuyucu, 1998: 10).

Siyasal mahkûm barındıran cezaevleri, mantıken, muhalefetin yuvasıdır. Bu nedenle tutuklu muhalifler de siyasi mücadelelerini de cezaevlerinden sürdürme ve siyasi propaganda yapma yolunu benimsemişler, tutuklu bile olsalar, eylemleriyle topluma örnek teşkil etme ve bir şekilde toplumu yönlendirme, topluma ilham kaynağı amacıyla olmuşlardır. '96 Ölüm Oruçları Manifesto'sundaki şu sözler, direnişin sadece cezaevi uygulamalarına karşı yapılmadığını, toplumu alakadar eden bir hadise olduğunun ifadesidir:

²⁰⁷ <https://www.evrensel.net/haber/311678/gazi-katliami-tanigi-22-yildir-o-yerden-gecmiyorum>

²⁰⁸ "Meydan Terörün" 2 Mayıs 1996 tarihli Milliyet gazetesi

Bu bildirge, dünyada emperyalizmin ve işbirlikçilerinin, 'sosyalizm öldü, onur, adalet, özgürlük, devrim vb. hiçbir ideal için ölmeye değmez' propagandalarına verilen güçlü bir yanıt, indirilen güçlü bir darbedir. Ölüm Orucu ve şehitlerimiz, bu burjuva propagandayı dünya halkları önünde paramparça ederek burjuva ideolojisine güçlü bir darbe indirmiş ve tüm halklarımıza moral vermiştir ... Ölüm orucu saldırısı ve süresiz açlık grevi direnişinde şehit düşenlerin manifestosu, devrime sonsuz bağlılık ve inancın, halklarımızın kurtuluşu için sonsuz feda ruhunun bildirgesidir ... Şehitlerimizin manifestosu bu anlamda işçilere, gençlere, sanatçı ve aydınlara, kısaca bütün emekçi halklarımıza tarihsel bir mücadele çağırısı oldu (Okuyucu, 1998: 13-14).

'82 ve '84 ölüm orucu şehitlerinden bir feda mirası kalmış, halkın kendilerinden ilham almasını bekleyen mahkûmlar da önceki açlık grevi ve ölüm orucu deneyimlerinden ilham almışlardır. Metris Cezaevi direnişi, Ümraniye ve Buca Cezaevi Operasyonları, ölüm oruçlarında ve kendini yakma eylemlerinde hayatlarını kaybedenlere karşı borcunu ödeme, onların hayatlarını feda ederek elde ettikleri kazanımları yitirmeme isteği ve en önemlisi, bir arada bulunmaktan gelen, iktidarın yıkmaya çalıştığı yapısal olanaklılık, direniş ruhunun ve feda kültürünün zaman içinde tekrar tekrar üretilmesine vesile olmuştur. '96 Ölüm Oruçları bu birikmişliğin bir sonucudur.

Cezaevleri Merkez Koordinasyonu kararıyla DHKP-C, TKP(ML), TKEP-Leninist, MLKP, TKP/ML, TİKB, Ekim, Direniş Hareketi ve Koordinasyon kararına katılan THKP-C/HDÖ davası mahkûmları 20 Mayıs 1996'da süresiz Açlık Grevi'ne başlamışlardır. Merkezi Koordinasyon içerisinde olmayan TDP ise Gebze Cezaevi'nde, ilk gruptan 10 gün sonra süresiz açlık grevine başlamış, böylece 1500'e yakın mahkûm süresiz açlık grevine başlamıştır (Okuyucu, 1998: 45).

Bu direnişin talepleri şunlardır :

- Hücre tipi cezaevi genelgelerinin iptal edilmesi, Eskişehir, Kastamonu, İnebolu, Kırklareli, Kütahya, Sinop ve Sakarya tabutluklarının kapatılması,
- Mahkûm yakınlarına yönelik saldırıların olurması,
- Mahkûmların tedavilerinin ve duruşmalara çıkmalarının önündeki engellerin kaldırılması.

'96 Ölüm Orucu'nun bilançosu çok ağır olmuş, 12 mahkûm hayatını kaybetmiştir.²⁰⁹

²⁰⁹ Ölüm oruçlarında hayatını kaybeden mahkûmların isimleri ve bilgileri şöyledir:

Milletvekili, sanatçı, aydın ve başsavcıdan oluşan bir heyet, (Avukat Düzgün Yüksel, İnsan Hakları Derneği'nden Avukat Ercan Kanar, Çağdaş Hukukçular Derneği'nden Avukat Mustafa Üçdere, Avukat Kemal Yılmaz, Avukat Muharrem Çöpür, Avukat Eşber Yağmurdereli, Avukat Zekiye Baran, Yazar Yaşar Kemal, Sanatçı Zülfü Livaneli, Oyuncu Halil Ergün, Refah Partisi Milletvekili Muharrem Başeğmez ve İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Ferzan Çitici) direnişin son günü Sağmalcılar Cezaevi'nde, direnişçileri ziyaret etmiş ve devletle direnişteki mahkûmlar arasında arabuluculuk rolü üstlenmişlerdir.

Böylece talepler kabul edilmiş ve ölüm orucu bitirilmiştir. Eylemin kazanımları şunlardır (Okuyucu, 1998: 291):

1. Eskişehir Cezaevi'nin kapatılması,
2. Mahkûmların tedavilerinin ve duruşmalara katılmalarının önündeki engellerin kaldırılması,
3. Yeni tutuklananların tutuklandıkları il sınırları içerisindeki cezaevlerinde tutulmaları,
4. Cezaevlerinde tek bir statünün uygulanması,
5. Siyasi temsilcilik hakkının kabul edilmesi,

-
1. Ali Aygün, Bayrampaşa Cezaevi'nde TKP(ML) mahkûmu 21 Temmuz'da ölüm orucunun 63. gününde hayatını kaybetmiştir.
 2. Altan Berdan Kerimgiller, Sağmamcılar Cezaevi'nde DHKP-C mahkûmu 23 Temmuz'da ölüm orucunun 65. gününde hayatını kaybetmiştir.
 3. İlginç Özkeskin, Sağmalcılar Cezaevinde DHKP-C mahkûmu 24 Temmuz'da ölüm orucunun 66. gününde hayatını kaybetmiştir.
 4. Hüseyin Demircioğlu, Ankara Merkez Kapalı Cezaevi MLKP mahkûmu 25 Temmuz'da ölüm orucunun 67. gününde hayatını kaybetmiştir.
 5. Ali Ayata, Bursa Cezaevi TKP(ML) mahkûmu 25 Temmuz'da ölüm orucunun 67. gününde hayatını kaybetmiştir.
 6. Müjdat Yanat, Aydın Cezaevi DHKP-C mahkûmu 25 Temmuz'da ölüm orucunun 67. gününde hayatını kaybetmiştir.
 7. Tahsin Yılmaz, Sağmalcılar Cezaevi, TİKB mahkûmu 26 Temmuz'da süresiz açlık grevinin 68. gününde hayatını kaybetmiştir.
 8. Ayçe İdil Erkmen, Çanakkale Cezaevi, DHKP-C mahkûmu 26 Temmuz'da ölüm orucunun 68. gününde hayatını kaybetmiştir.²⁰⁹
 9. Yemliha Kaya, Sağmalcılar Cezaevi, DHKP-C mahkûmu 27 Temmuz'da ölüm orucunun 69. gününde hayatını kaybetmiştir.
 10. Hicabi Küçük, Bursa Cezaevi, TİKB mahkûmu 27 Temmuz'da süresiz açlık grevinin 69. gününde hayatını kaybetmiştir.
 11. Osman Akgün, Ümraniye Cezaevi, TİKB mahkûmu, 27 Temmuz'da süresiz açlık grevinin 69. gününde hayatını kaybetmiştir.
 12. Hayati Can, Bursa Cezaevi, TKP(ML) mahkûmu, 28 Temmuz'da ölüm orucu bitirildikten sonra cezaevinden hastaneye götürülürken hayatını kaybetmiştir.

6. Cezaevlerindeki koşuşlar arasındaki ilişkilerin önündeki engellerin son bulması
7. İtirafçılığa son verilmesi,
8. Mahkûm aileleri üzerindeki baskının kaldırılması.

Bu ölüm orucu direnişi esnasında, mahkûmlara müdahale ve operasyon yapılması gündeme gelmişe de Adalet Bakanı şevket Kazan böyle bir operasyondan doğacak riski almak istememiştir.

Ölüm orucunun kamuoyunda büyük yankı uyandırması, muhalefet partisi vekillerinin Bakan şevket Kazan'ın üzerine gitmesi,²¹⁰ işçilerin,²¹¹ legal sol partilerin,²¹² ve mahkûm yakınlarının²¹³ desteği üzerine şevket Kazan selefi Mehmet Ağar'ın ektiğini biçmek istememiş, geri adım atmıştır. Böylece bir süreliğine de olsa tecrit mevzusu kapanmıştır. Fakat bu, tecritten vazgeçildiği anlamına gelmemekte, tam aksine ilerleyen yıllarda çok daha ölümcül bir operasyonla hayata geçirilecek bir mevzunun ortaya çıktığına delalettir.

3.2.5. 1996 Diyarbakır Cezaevi Operasyonu

Diyarbakır Cezaevi'nde işkence sistematikleştirilmiştir. TKP-ML lideri İbrahim Kaypakkaya'nın 12 Mart 1973 tarihinde işkencelerle öldürölmesiyle siyasi tutukluya muamelenin farklı olacağı ortaya çıkan Diyarbakır Cezaevi'nde 12 Eylül çok daha zor geçmiştir.

Tecrit, Diyarbakır Cezaevi'nde zaten uygulanmaktadır. Kitlelelerini yönlendirebilecek kişiler, açlık grevi ve ölüm orucu direnişçileri, diğer mahkûmlardan farklı hücrelerde tutulmaktadır. Direnişin Metris ve Sağmalcılar Cezaevleri gibi diğer politize olmuş cezaevlerinden bir nebze daha zayıf olduğu bu cezaevinde, kadın mahkûmlara karşı cinsel işkenceler, ıslak cop ile dayak, cop ile tecevüz, lağıma kafa gömme, fare yedirme, erkek mahkûmların cinsel organlarından birbirlerine bağlanarak gezdirilmesi gibi çeşitli işkenceler

²¹⁰ "Yerlikaya'dan Adalet Bakanı'na Çağrı" 16 Temmuz 1996 tarihli Milliyet gazetesi

²¹¹ "İşçilerden Ölüm Orucu Desteği" 12 Temmuz 1996 tarihli Milliyet gazetesi

²¹² "ÖDP'den Kazan'a Ziyaret Tepkisi" 12 Temmuz 1996 tarihli Milliyet gazetesi

²¹³ "Kazan için Suç Duyurusu" 24 Temmuz 1996 tarihli Milliyet gazetesi

yapılmıştır. Örneğin, Ali Sarıbal isimli mahkûm 1981 yılında kaldığı koğuşun ortasında dayakla öldürülmüştür. Necmettin Büyükkaya isimli mahkûm ise tek tip kıyafet uygulamasına karşı çıktığı gerekçesiyle kalasla dövülerek öldürülmüştür.

İşkencelerin yanı sıra banyo yapma yasağı, görüş kabinlerinde Türkçe konuşma yasağı, mahkûmların mahkemelere çıkarılmaması, mahkemeye çıkma izni verildiğinde, cezaevi idaresindeki koşullar hakkında sessiz kalmalarının istenmesi ya da cezaevi idaresinin isteği doğrultusunda ifadeler vermek, mahkûmların avukatlarıyla yalnız kalamamaları ve savunma üzerindeki baskı ve tek tip elbise uygulaması gibi uygulama ve baskılar da görülmüştür.

Baskının olduğu yerde direniş de gecikmemiş, 1981 yılının Mart'ında, 45 gün süren ilk ölüm orucu yapılmıştır. Orucu 29. günde bırakan Ali Erek işkenceyle öldürülmüştür. İkinci ölüm orucu ise 1982'de başlamış, Mehmet Hayri Durmuş, Kemal Pir, Akif Yılmaz ve Ali Çiçek isimli mahkûmlar ölüm orucunda hayatlarını kaybederlerken 1984 yılındaki ölüm oruçlarında Cemal Arat ve Orhan Keskin hayatlarını kaybetmişlerdir. Mazlum Doğan kaldığı hücrede, 21 Mart 1982 tarihinde kendisini asmış, Ferhat Kurtay, Mahmut Zengin, Necmi Öner ve Eşref Anyık isimli mahkûmlar 17 Mayıs 1982'de kendilerini yakma eyleminde hayatlarını kaybetmişlerdir.

1990'lı yıllarda da Diyarbakır cezaevi her zaman hukuka aykırılıklar ve operasyonlarla anılmaya devam etti. 1991 ve 1994 yıllarında cezaevindeki siyasi tutuklulara operasyonlar düzenlendi. Bu operasyonlarda tutuklulardan ağır yaralananlar oldu. Tarihler 24 Eylül 1996'yı gösterdiğinde ise, sonu ölümlerle bitecek olan operasyon hayata geçirildi. (Sevimli, 2010: 25)

Eğer bir cezaevinde toplu sevkler görülüyorsa, bu bir hegemonya savaşı olduğuna delalettir. Diyarbakır E Tipi Cezaevi'nde de durum budur. Temmuz ve Ağustos aylarındaki kitlesel açlık grevleri ve ölüm oruçları sonucunda siyasi tutuklular üzerindeki baskı artmıştır.

24 Temmuz 1996 tarihinde, saat 14.00 sıralarında aile görüşü için koridorda toplanan 33 mahkûmun üzerine koridorun her iki tarafından demir kapılar kapatılmış, koridor birden çevik kuvvet ve asker dolmuş, cop, demir, çivili sopa ve kalasların kullanıldığı, bir saat süren operasyon sonucu, Nihat Çakmak, Rıdvan Bulut, Edip Dönekçi, Erkan Perişan, Hakkı Tekin, Ahmet Çelik, Mehmet

Sabri Gümüş, Cemal Çam, Mehmet Aslan ve Kadir Demir isimli mahkûmlar öldürülmüştür. Kalan 23 tutuklu ise ağır yaralanmıştır (Mavioğlu, 2006: 312).

Olay diğer cezaevlerinde de yankı bulmuş, Bayrampaşa Cezaevi'nde Gülbahar Köker, Vedat Aydemir ve Hamdullah Şengüller isimli mahkûmlar Diyarbakır Cezaevi Operasyonu'nu protesto etmek için kendilerini yakma eylemi yapmışlar ve hayatlarını kaybetmişlerdir (Sevimli, 2010: 26).

3.2.6. 1999 Ulucanlar Cezaevi Operasyonu

Ulucanlar Cezaevi, farklı görüşlerden siyasi mahkûmların farklı koşullarda bir arada tutuldukları bir cezaevidir. 4. koğuş DHKP-C tutuklularının, 5. koğuş ise karma²¹⁴ sol örgüt ve parti tutuklularının kaldıkları yerlerdir.

1999 yılında, 30-35 kişilik koğuşlarda 100-150 kişi kalmaktadır. Bu durum ilgili mercilere aksettirilmişse de sonuç alınamamıştır. Hatta boş koğuşların tahsisi için bir süre açlık grevi bile yapılmışsa da bu eylem de sonuç vermemiştir. Bunun üzerine 5. koğuştaki mahkûmlar 7. koğuşun ara duvarını yıkarak fiilen 7. koğuşu da kullanmaya başlamışlardır.

Fakat Ulucanlar Cezaevi bünyesinde kullanılmayan koğuşlar bulunmasına rağmen koğuşlardaki kalabalığa göz yumulması suni bir sorun yaratma çabasına işaret etmektedir. Bir operasyon için zemin yaratmak gereklidir. Bir operasyon için sebep yoksa sebep icat edilmelidir.

Operasyondan önce bir de tünel söylentisi çıkmıştır. Mahkûmların koğuşlarda tünel kazdığı iddiası ispatlanamasa da o dönemde cezaevlerinde firar olayları yaşanması bu iddiayı inandırıcı kılmıştır. Ayrıca operasyona 10 gün kala gardiyan ve askerler çekilmiş ve sayım almamışlardır. Buradaki amaç mahkûmların sayım vermediği üzerinden bir zemin yaratmaktır.

02.09.1999 tarihinde siyasi erkek koğuşunda bulunan arkadaşlarımız, idarenin uzun zamandır çözmek için oyaladığı koğuş sonunu çözmek ve idare üzerinde bir baskı aracı oluşturmak için 7. koğuşu işgal ettiler. Tüm diyalog ve görüşme taleplerimiz idare tarafından tıkandı ve bilinçli bir gerginlik ortamı yaratıldı. Bu noktadaki sorumluluk, diyaloga kapalı olan cezaevi idaresinindir. 02 Eylül 1999 tarihinden sonra idare sayımlara gelmeyerek, rutin aramalara gelmeyerek, temel ihtiyaçlarımızı karşılamayarak planlı bir şekilde 26 Eylül'de meydana gelen katliamın zeminini hazırlamıştır. Kamuoyuna gerçekleri yansıtmamızı engellemek için aile görüşlerimizi engellemiştir. (Arıöz, Tarih Yok: 31)

²¹⁴ PKK, TKP(ML), TKİB, TKİP, MLKP davaları mahkûmları.

Bir diğ er ilginç ve önemli nokta ise kısa bir süre önce tutukluların tün el çalışması yaptıkları iddiasıdır. Operasyonun ardından önce üç adet tün el oldu ğ u daha sonra bir adet tün el oldu ğ u söylenmiştir. Ancak tün el olup olmadığı ve tün elin varlığı konusunda doyurucu bir açıklama hiçbir zaman yapılmamıştır. Ayrıca operasyon sonrasında tüm cezaevindeki siyasi tutuklular ülkenin çeşitli cezaevlerine sevk edilmişlerdir. Bütün Bunlar aslında operasyondaki gerçek saikin ne olduğunu ortaya koymaktadır. (Sevimli, 2010: 27).

26 Eylül 1999'da sabaha karşı 04.00'te 4. ve 5. koğuşlarda uyanık olan birkaç mahkûm çatılarda asker gördüklerini söyleyerek diğ er mahkûmları durumdan haberdar etmişlerdir. Daha sonra 6. ve 7. koğuşun üstünden müşehade tabir edilen 14. koğuşun camlarından 4. ve 5. koğuşlara MP-5, G-3 ve kaleşnikof silahlar ile yayılım ateş i açılmıştır (6. ve 7. koğuşlar, 4. ve 5. koğuşların karşısındadır). Bu arada direniş için 5. koğuştan 4. koğuşa geçmeye çalışan mahkûmlara 3. gözetleme kulesindeki sivil giyimli şahıslar pompalı tüfek yahut çiftte olarak tabir edilen av tüfeğ i ile hedef gözeterek ateş edilmiş, 3. gözetleme kulesindeki 4 sivil giyimli şahıslardan biri operasyonu video kamera ile kaydetmiştir. Bu esnada MLKP mahkûmu Abuzer Çat ve TKP/ML mahkûmu Halil Türker hayatlarını kaybederlerken TİKB mahkûmu Zafer Kırbıyık ve TKİP mahkûmu Ümit Altıntaş yaralanmışlardır.

Mahkûmlar, yaralı mahkûmları taşıyarak 4. koğuşa geçmeye çalışmışlar ancak bu sırada yayılım ateş i devam ettiğ inden TKP/ML mahkûmu Önder Gençaslan ve TKİP mahkûmu Nevzat Çiftçi 4. koğuşa geçmeye çalışırken yaralanmışlardır (Ulucanlar Katliamı: 3). Bu arada gaz bombası ve kükürt gazı saldırıları da devam etmektedir. Sabaha doğru ise itfaiye tarafından havalandırmaya köpük sıkılmaya başlanmıştır. Bu esnada yaralılar da havalandırmadadır. Bunun üzerine mahkûmlar bir süreliğine koğuşlara çekilmişlerse de koğuşta kalmak da mümkün hale gelmediğ inde mahkûmların bir kısmı beraber dışarı çıkmışlar, fakat yoğun ateş devam ettiğ inden bu evrede çok sayıda mahkûm yaralanmıştır. Bu arada koğuşta kalan mahkûmlar da içeri giren güvenlik güçleri tarafından taranmış, DHKP-C mahkûmu Aziz Dönmez hayatını kaybetmiştir.

4. koğuşun havalandırmasından hamam tabir edilen ortak yıkanma yerine kadar yaklaşık 200 metrelik mesafede görevliler koridor oluşturmuş ve bu mesafe boyunca siyasi mahkûmlar dövülerek ve sürüklenerek götürülmüşlerdir. Siyasi mahkûmların bir kısmı hamam önünde kolları arkadan kelepçelenerek ve yüzüstü yatırılarak, yarı baygın bir vaziyette bekletilmiş ve dövülmüş, diğ er kısmı ise hamamın içerisinde alınarak sistemli işkenceye tabi tutulmuştur (Ulucanlar Katliamı: 4).

Sistemli işkence gören mahkûmların görevliler tarafından tanındığı öne sürülmektedir. Çünkü sistemli işkenceye tabi tutulan Habib Gül (TKİP mahkûmu), İsmet Kavaklıoğlu (DHKP-C mahkûmu) ve Cemal Çakmak (TKP(ML) mahkûmu) siyasi grupların koğuş temsilcileridir (Ulucanlar Katliamı: 5). İsmet Kavaklıoğlu ve Habib Gül bu işkenceler esnasında dövülerek hayatlarını kaybetmişlerdir. Cemal Çakmak'a ise kancalı demirle sırt parçalama ve haya burma gibi işkenceler yapılmış, Çakmak daha sonra silahla yaralanmıştır.

Operasyon sonunda mahkûmlar Amasya, Burdur, Yozgat, Ermenek, Ceyhan, Niğde, Nevşehir, Zile, Gaziantep ve İskenderun Cezaevleri'ne sevk edilmişlerdir. Ağır yaralı mahkûmların bir bölümü hastaneye kaldırılmadan sevk araçlarına bindirilerek cezaevlerine götürülmüşler ve hatta gittikleri cezaevlerinde de tedavileri yapılmamıştır.²¹⁵

Ulucanlar Operasyon'un sonucunda 10 ölü ve 30 yaralı vardır. Operasyonda, Ümit Altıntaş (TKİP), Abuzer Çat (MLKP), Zafer Kırbıyık (TİKB), Halil Türker (TKP/ML), Habib Gül (TKİP), İsmet Kavaklıoğlu (DHKP/C), Önder Gençarslan (TKP/ML), Aziz Dönmez (DHKP/C), Ahmet Savran (DHKP/C), Mahir Emsalsiz (TKP/ML) isimli mahkûmlar hayatlarını kaybetmişlerdir.

Operasyon sonrasında, 85 mahkûm hakkında dava açılmış, savcılığın iddianamesinde, Burdur Cezaevi'nde bulunan Cemal Çakmak hakkında ölüm, diğer mahkûmlar hakkında da 12 yıla 47 yıl arası hapis cezası istenmiştir.²¹⁶

Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Hakları İncele Komisyonu, Ulucanlar Cezaevi'ndeki operasyon hakkında bir alt komisyon kurmuş, komisyonun ilgili raporunda şu bilgiler kaydedilmiştir:²¹⁷

Meclis İnsan Hakları Komisyonu'nun 7 Ekim günü yaptığı toplantıda Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde yaşananlar ele alındı. Toplantıdan sonra bir açıklama yapan Komisyon Başkanı Sema Pişkinsüt, Adalet Bakanlığı yetkililerinin, mahkûmların kendi silahlarından çıkan saçmalarla öldüğü yolunda bilgi verdiğini söyledi. Adalet Bakanlığı yetkililerinin olayların ölümle ve daha sert sonuçlanmaması için bugüne kadar jandarmanın olaylara müdahale ettirilmediğini kaydettiklerini de söyleyen Pişkinsüt, 'Ancak olayların başlarından itibaren jandarmanın arama çalışmalarına katılması bu noktaya gelinmesini engelleyebilirdi. Bize verilen bilgiler esmi ya da olması gereken bilgiler olabilir. Bu konuda yerinde incelemeler yapılacak.' dedi. TBMM İnsan Hakları Komisyonu üyelerinin sorularını yanıtlayan Adalet Bakanlığı Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü Ali Suat Ertosun,

²¹⁵ Türkiye İnsan Hakları Vakfının 2000 tarihli raporu

²¹⁶ TİHV'in 1999 İnsan Hakları Raporu s.57

²¹⁷ TİHV'in 1999 İnsan Hakları Raporu s.104

tutukluların firar etmek amacıyla adli tutukluların koşuşlarını işgal ettiklerini ileri sũrerek istihbaratın kendilerin emniyet, jandarma ve istihbarat birimlerinden 2 Eylũl'den sonra gelmeye gelmeye başladığını belirtti. 'Devletin cezaevlerine hakim olamadığını' sũyleyen Ertosun, 'Mahkũmlar cezaevinde mahkeme kurmuş, karar veriyor. Sorgulamalar videoya çekilip dışarı gũnderiliyor.'dedi.

TBMM İnsan Hakları Komisyonu ise Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde yaptığı incelemeler sonucunda 10 kişinin ۆlũmũyle sonuēlanan operasyonun yapılma gerekēesi olarak gũsterilen 'tũnel kazıldığı' iddialarını inandırıcı bulmadı. Tũnelin dışarıya doğru aēılmadıđına işaret eden komisyon ۆyeleri, bũyle bir tũnelden dışarıya ēıkılamayacađı saptamasında bulundular.

Ulucanlar Cezaevi Operasyonu, hem tarih hem de benimsenen operasyon taktiği yũnũyle Hayata Dũnũř Operasyonları'na ēok yakındır. Bu yũzden, Ulucanlar Cezaevi Operasyonu'nu Hayata Dũnũř Operasyonları'nın bir ۆncũlũ olarak okumak da hatalı olmayacaktır. Ayrıca iki operasyon ۆncesi basında kullanılan sũylemler bile benzeşmektedir. Denilebilir ki, Ulucanlar Operasyonu, Hayata Dũnũř Operasyonları'nın deneyidir. Sevimli, bu bağlantıya dair dũřũncelerini şu sũzlerle dile getirmiştir (2010: 29):

Ulucanlar cezaevi operasyonu yapılış amacı, yapılış şekli ve sonuēları itibariyle aslında bizatihi kendisinden sonraki gelişmelerle doğrudan irtibatlıdır. Ulucanlar Cezaevi Operasyonu'ndan sonra 2000 yılı iēinde arka arkaya Burdur ve Bergama operasyonları olmuş, aralık ayında ise 'Hayata Dũnũř' operasyonları gerēekleřtirilmiřtir. Ulucanlar Operasyonu kendisinden sonraki Burdur, Bergama ve 'Hayata Dũnũř' Operasyonlarının bir halkasıdır. Başlı başına bir operasyon değil, bir bũtũnũn ilk parēasıdır ... Bu yũnũyle Ulucanlar cezaevi operasyonunda kullanılan mũdahale tarzı ile kamuoyu oluşturma teknik ve taktikleri 'Hayata Dũnũř' operasyonunda geliştirilerek kullanılmıştır. Ulucanlar cezaevi operasyonu tũm bu nitelikleri ile 'Hayata Dũnũř' operasyonunun da aslında bir nevi provası olmuştur.

3.2.7. 2000 Metris Cezaevi Operasyonu

Hayata Dũnũř Operasyonu'na giden sũreēte, Hayata Dũnũř Operasyonu'na benimsediği metot benzerliğinden ۆtũrũ ele alınması gereken bir diğer operasyon Metris Cezaevi Operasyonu'dur. Daha ۆnce anlatıldığı gibi, Metris Cezaevi aēıldıđı 1981 yılından beri 12 Eylũl'ũn siyasi mahkũmlarını barındırmıştır. Daha ۆnce aēlık grevi, ۆlũm orucu ve direnişlere sahne olmuş Metris Cezaevi'ne 25 Ocak 2000'de gerēekleřtirilen operasyon, bu sefer İBDA-C mahkũmlarını hedef almıştır.

1998'den beri Metris Cezaevi'ndeki İBDA-C davasından tutuklu mahkũmların sayısında artış gũrũlmũř, 1999 yılına gelindiğinde ise Metris Cezaevi'ndeki

İBDA-C mahkûmları çözümlenmesi gereken bir mesele haline gelmiştir. Cezaevi idaresi otoriteyi yeniden tesis etmek için beklendiği gibi, idari tecrit diye tabir edilen yöntemlere başvurmuş 1999 yılının Eylül ayında aile görüşlerine kısıtlamalar getirmiştir. Bu kısıtlama İBDA-C'li mahkûmlar tarafından protesto edilmiş, bunun üzerine ortam bir süre gerilse de kısa sürede normale dönmüştür.

5 Aralık 1999'a gelindiğinde İBDA-C davasından hüküm giymiş mahkûmların farklı cezaevlerine sevkleri gündeme gelmiş, fakat bu söylentiye mahkûmların tepkisi gecikmemiştir. Tepki üzerine yürütülen jandarma müdahalesi sonucunda yaralananlar olmuştur. Ancak söylendiği gibi nakil yapılmamıştır.

Bu arada 7 Ocak 2000 tarihinde Bandırma Cezaevi'ndeki İBDA-C tutuklularına düzenlenen operasyonda çok sayıda İBDA-C tutuklusunu yaralarken Aydan Sönmez isimli tutuklu hayatını kaybetmiştir. Bu operasyon sonucunda, Metris Cezaevi'ndeki İBDA-C mahkûmları Bandırma'daki hadiseyi protesto etmişlerdir. Bu sefer daha uzun süren protestolar nihayet son bulmuşsa da bu sakinlik de çok uzun soluklu olmamıştır.

Bu olayların ardından 25 Ocak 2000 tarihinde, *Noel Baba Operasyonu* olarak da bilinen Metris Cezaevi Operasyonu düzenlenmiştir. Cezaevinin B1 ve B2 koşullarına düzenlenen operasyon 15 saat sürmüş, operasyonda Sancar Kartal isimli mahkûm ateşli silah yaralanması sonucu hayatını kaybetmiştir, 12 mahkûm da yaralanmıştır.²¹⁸

...askerler yanlarında getirdikleri hidrolik makasla kapıyı kesip sabah saat 04.50'de içeriye girmeyi başardı. Mahkûm ve tutukluların direnişiyi karşılayan özel hareket ekipleri, göz yaşartıcı bomba attı. Koşullara girmekte zorlanan eğitimli askeri timler, yangının itfaiye tarafından söndürülmesinin ardından tekrar harekete geçti. Çatıya çıkan askerler, direnişe geçen örgüt militanlarını şaşırtıp diğer noktalarda bekleyen jandarmaların ani baskını sonucu 12'sini yakalanıp etkisiz hale getirdi.²¹⁹

Metris Cezaevi Operasyonu sonrasında, istenilen mahkûm sevkleri yapılmıştır. 30 tutuklu Kartal Özel Tip Cezaevi'ne, 10 tutuklu Eskişehir Özel Tip Cezaevi'ne sevk edilmiştir. Kalan 23 tutuklu ise Metris Cezaevi'nin muhtelif koşullarına dağıtılmıştır.

²¹⁸<http://arsiv.sabah.com.tr/2000/01/26/g01.html>

²¹⁹<http://arsiv.sabah.com.tr/2000/01/26/g01.html>

İBDA-C'nin kamuoyu tarafından tanınan lideri Salih Mirzabeyoğlu lakaplı Salih İzzet Erdiş, bir yıldan uzun süredir tutuklu bulunduğu Metris Cezaevi'nde Türk hukukunu tanımadığı gerekçesiyle hiçbir mahkemeye çıkmamıştır, ayrıca yönetmeliğe aykırı olarak saç ve sakal uzatmaktadır.²²⁰ Erdiş'in bir yıldır mahkemeye çıkmaması gündemde yer almış, Devlet Güvenlik Mahkemesi Erdiş'i mahkemeye getiremeyen görevliler hakkında suç duyurusunda bulunmuştur.

Operasyon sonunda mahkemeye götürülürken saç ve sakalı kesilmiş görüntülenen Erdiş'in işkence gördüğü de belli olmaktadır. Operasyon sonucu Kartal Cezaevi'ne sevk edilen Erdiş'in mahkemeye götürülürken kaydedilen görüntüleri basında yer almıştır.

3.2.8. 2000 Burdur Cezaevi Operasyonu

1999'daki Ulucanlar Cezaevi Operasyonu'ndan sonra, içlerinde koğuş temsilcilerinin de bulunduğu bir grup mahkûm farklı cezaevlerine sevk edilmişlerdir. Bu cezaevlerinden biri de Burdur Cezaevi'dir. Burdur Cezaevi'nde Ulucanlar Cezaevi'nde Ulucanlar'dan gelen nakillerle birlikte burada da tansiyon yükselmiştir. Cezevi idaresinin mahkûmlar nakil edilir edilmez sarf ettiği "*Sizi tam hizaya getirememişler, operasyonu burada biz tamamlayacağız.*" (Sevimli, 2010: 31) sözleri mahkûmlar için operasyon tehlikesinin henüz bitmediğinin göstergesi olmuştur. Dolayısıyla Hayata Dönüş Operasyonu'na giden süreçte Burdur Operasyonu, Ulucanlar Operasyonu'nun devamı gibi okunabilir.

Ulucanlar Cezaevi'nden Burdur Cezaevi'ne yapılan nakiller içerisinde, Ulucanlar Cezaevi Operasyonu esnasında ağır yaralananlar bulunmaktadır. Bu yaralıların tedavileri ise yapılmamıştır. Bu duruma karşı birçok cezaevinde protestolar başlatılmış, Burdur Cezaevi'nde ise yaralıların tedavilerinin yapılmamasına karşı 11 mahkûm mahkemeye

²²⁰ Erdiş İslamcı bir örgütün elebaşısıdır. Dolayısıyla, sol örgütlerden farklı olarak Erdiş ve diğer İBDA-C mahkûmlarının saç ve sakal uzatmalarının yönetmelik ihlalinin yanı sıra ideolojik bir yönü de bulunmaktadır.

çıkamamıştır. Bu durum cezaevi idaresiyle mahkûmlar arasındaki gerilimi artırmıştır.

Cezaevindeki gerginlik sonucu 5 Temmuz 2000 tarihinde, 08.00'de askeri birlikler koğuşlara operasyon düzenlemiş, tıpkı Metris Cezaevi Operasyonu'nda olduğu gibi iş makineleri ve dozerler ile cezaevi duvarları yıkılmıştır.

Operasyon esnasında Veli Saçılık isimli mahkûmun sağ kolunu kepçe koparmış, Saçılık'ın kolu, operasyondan günler sonra bir köpeğin ağzında bulunmuş ve geç kalındığı için replante edilememiştir.²²¹ Ayrıca Sadık Türk isimli mahkûmun kafasına gaz bombası saplanmış. Bir kadın mahkûm ise avukatıyla yaptığı görüşmede, kendisine gardiyanlar tarafından floresan ampulu ile tecavüz edildiğini bildirmiştir.

3.2.9. 2000 Bergama Cezaevi Operasyonu

Burdur Cezaevi Operasyonu'ndan sonra mahkûmların önemli bir kısmı Bergama Cezaevi'ne nakledilmiş, fakat yaralı mahkûmların tedavileri yapılmamıştır. Sonradan hastaneye kaldırılan Burdur Cezaevi yaralıları medyada yer alınca Burdur Cezaevi Operasyonu'nun da iç yüzü ortaya çıkmış, mahkûmlara uygulanan şiddetin boyutu gözler önünde serilmiştir.

Fakat bu durum bile yeni bir operasyondan kaçınmaya neden olmamıştır. Görüntülerin ortaya çıkmasıyla Bergama Cezaevi'nde iyiden iyiye tırmanan gerginlik cezaevi idaresinin siyasi mahkûmlarının bulunduğu koğuşların kapılarını neredeyse bütün gün kapalı tutmasıyla son raddesine varmıştır. Bu,

²²¹ Burdur Cezaevi operasyonu sonrası, operasyonda görev alan asker, gardiyanlar ve dozer operatörü hakkında açılan davalar takipsizlikle sonuçlanmıştır. Veli Saçılık'ın Adalet ve İçişleri Bakanlıkları'na açtığı dava sonucunda Saçılık 150 bin TL tazminat almışsa da yıllar sonra Danıştay, Saçılık'ı isyana katıldığı gerekçesiyle 725 bin TL para cezası ile cezalandırmıştır. Ayrıca Saçılık ve diğer 61 mahkûmdan dozerin yıktığı duvar parası, kişi başı 250 bin TL talep edilmiştir. Bu gelişmelerin üzerine AİHM'e açılan dava sonucu mahkeme Saçılık'a açılan bütün davalardan vazgeçilmesine ve mağdurdan para alınamayacağına hükmetmiştir.

mahkûmlar ile cezaevi idaresi arasında, aynı Ulucanlar Cezaevi Operasyonu'ndan önce olduğu gibi kasten çıkarılmış bir gerginliktir.

25 Temmuz 2000 tarihine gelindiğinde, saat 07.00'de askeri birliklerin cezaevine girmesiyle operasyon başlatılmıştır. İlk önce gaz bombası daha sonra tazyikli ve kullanılmış, bu sırada mahkûmlar atılan gaz bombaları yüzünden boğulma tehlikesi geçirmişlerdir. Gizlilik içinde yürütülen operasyon 29 Temmuz'a kadar sürmüştür, çok sayıda siyasi mahkûm yaralanmıştır. *“Operasyonda gaz bombaları ile Burdur Cezaevi'nde olduğu gibi tazyikli su ve dozerler de kullanıldı. 29 Temmuz'da bitirilen operasyon sonunda cezaevi kullanılmaz hale gelmişti. Operasyon düzenlenen koşullardan birinin çatısı dahi dozerlerce kırılıp uçurulmuştu.”* (Sevimli, 2010: 35). Operasyon sonrasında Bergama Cezaevi'nin hücrelerine konulan siyasi mahkûmlar sonra Buca Cezaevi'ne sevk edilmişlerdir.

3.2.10. Cezaevi Operasyonları ve Medya

Eskişehir Özel Tıp Cezaevi Operasyonu 2 Kasım 1991'de başlamış, sadece cezaevlerinde değil, üniversiteler başta olmak üzere toplumdan tepki toplamıştır. Ayrıca milletvekilleri Ahmet Türk, Ali Yiğit ve Orhan Doğan'dan da destek gelmiştir.²²²

Eskişehir Özel Tıp Cezaevi'nde işkence yapılıyor iddiaları, Uluslararası Af Örgütü'nün cezaevindeki şiddetli izolasyon ve işkence yapıldığına dikkat çekmesi²²³ üzerine Adalet Bakanı Seyfi Oktay, İnsan Haklarından sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Kahraman ve 6 milletvekili Eskişehir Cezaevi'ni ziyarete gitmişlerdir. Milliyet gazetesinin ilgili haberinde, mahkûmların söylemleri aktarılırken hangi örgütte, hangi pozisyonda oldukları da belirtilmiş, örgüt lideri oldukları için Eskişehir Özel Tıp Cezaevi'nde bulduklarının altı çizilmiştir.²²⁴ Ertesi gün aynı konu üzerine yazılan haberde, işkence gördüğünü kanıtlamak

²²² “Açık Görüşte Protesto” 21 Kasım 1991 tarihli Milliyet gazetesi

²²³ “Af Örgütünden İşkence İddiası” 9 Kasım 1991 tarihli Milliyet gazetesi

²²⁴ “Eskişehir Cezaevi Basına Açıldı” 23 Kasım 1991 tarihli Milliyet gazetesi

için yaralı bacağını hücre mazgalından dışarı çıkaran bir mahkûmun fotoğrafı yer almış, Bakan Oktay izlenimlerine dair bir açıklama yapmamıştır.²²⁵ Bu ziyaretten iki gün sonra Cezaevi'nden nakiller başlamıştır.

Eskişehir Özel Tıp Cezaevi'nin boşaltılmasından birkaç gün sonra İstanbul Emniyet Müdür Yardımcısı Şakir Koç ve makam şoförü Vedat Dilmaç'ın 4 Aralık 1999'da makam arabasında öldürülmesi²²⁶ ve DS'cu olduğu söylenen iki kişinin cinayetin sorumlusu olarak gösterilmesi²²⁷ üzerine Eskişehir Özel Tıp Cezaevi'nin açılması yeniden gündeme gelmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Eskişehir Özel Tıp Cezaevi'nin *kapatılmasının hainleri yüreklendirdiğini* söyleyerek cezaevinin kapatılmasının yeniden meclisin gündemine gelmesini istemiştir.²²⁸

Bu vesile ile bu canilere yürek veren son Eskişehir Cezaevi hadisesini de hükümetin bir kez daha gözden geçirmesi gerekir. Çünkü bu adamlara bu hapisaneler aslında konforlu hapisanelerdi, çok güzel hazırlanmıştı. Bu canilerin kaçması için şimdi bu hadiseleri yapan, lider durumunda olan, kaçan adamlardan biridir. Eski hapisanelerden kaçan adamlardan biridir. Bunu çok yakından biliyoruz. Onun için insan hakları, işkence gibi laflarla ve Avrupa'ya ve bazalarına hoş görünmek için, puan alabilmek için, bu hakikaten üzerinde düşünülmüş, taşınmış cezaevinin kapatılması maalesef bunlara yürek vermiştir. Bu kararın da bir kere düzeltilmesini, gözden geçirilmesini diliyorum.

Cumhurbaşkanı Özal'ın bahsettiği kişi, Bayrampaşa Cezaevi'nden 1989'da firar eden Dursun Karataş'tır. İçerinin dışarıyı, dışarının içeriyi etkilediği doğrudur. Fakat bu korelasyon doğru orantılıdır. Cezaevlerinde standart düştükçe dışarıda da huzursuzluk artmaktadır.

Ayrıca Cumhurbaşkanı Özal'ın Batı'dan iyi not alabilmek için cezaevinin kapatıldığına dikkat çekmesi ve Adalet Bakanı'nın mevzunun Uluslararası Af Örgütü'ne yansdıktan sonra cezaevini ziyaret etmesi yapılan tecritten kısa süreliğine vazgeçildiğinin göstergesi olmuştur.

1995'teki operasyon öncesi, Buca firarları üzerine haberler basında yer almış, Buca firarlarının ardından cezaevinde çıkan isyanlarda, mahkûmların sopalarla yatakların altına saklanıp savcıya saldırdıkları söylenmiştir.²²⁹ Eylül ayında

²²⁵ "İşte Eskişehir Cezaevi" 24 Kasım 1991 tarihli Milliyet gazetesi

²²⁶ "Asayiş Müdürüne 14 Kurşun" 5 Aralık 1991 tarihli Milliyet gazetesi

²²⁷ "İşte Katiller" 6 Aralık 1991 tarihli Milliyet gazetesi

²²⁸ "Özal: Hainler Yüreklendirildi" 6 Aralık 1991 tarihli Milliyet gazetesi

²²⁹ "Buca Cezaevi'nde İsyan" 29 Temmuz 1995 tarihli Milliyet gazetesi

operasyona yaklaşırken Buca Cezaevi medyada yer almaya devam etmiştir. Operasyona 8 gün kala, cezaevinde çıkan rehin alma hadisesi verilirken, gerginliği kimin çıkardığı haberin dili yüzünden anlayamamıştır: *“Buca Cezaevi’nde Dev-Sol davası sanıklarının kaldığı koğuşlarda 12 Eylül aleyhine bildiri okunması yüzünden isyan çıktı. İki kadın dört gardiyanı rehin alan tutuklular koğuşlarda yangın çıkarıp barikat kurdu. İzmir Cumhuriyet Başsavcısı Melih Tarı’yla tutuklular arasında yapılan görüşmeler sonucunda anlaşma sağlandı ve 17.30’da rehinelere serbest bırakıldı.”*²³⁰

Operasyona 3 gün kala ise İzmir, Gaziemir’de çöp kutusuna konulan bombanın patlamasıyla 4 kişi hayatını kaybederken 26 kişi de yaralanmıştır. İlgili haberde²³¹ yerde yatan kanlı bedenlerin pornografik bir gösterimi yer alırken olayın şüphelisi olarak Buca Cezaevi’nden firar eden mahkûmlara işaret edilmiştir. Fakat haberin en can alıcı noktası, cezaevindeki mahkûmların da bu eylemin gerçekleşeceğini önceden bildiklerinin ifade edilmesidir. Keza operasyonun ertesi gün çıkan haber *Buca’da Kanlı İsyana* başlığıyla verilmiştir.²³²

1996 Ümraniye Cezaevi Operasyonu’ndan önce, 13 Aralık 1995’teki gerginlikler medyaya yansımış, “Cezaevinde Kanlı İsyana” başlığıyla verilen haberde,²³³ isyan çıkaran mahkûmların terör suçluları oldukları belirtilmiştir. Haberin verildiği 14 Aralık’tan bir gün sonra çıkan haberde gerginlikler esnasında kırılan lavabo ve fayansların fotoğrafı yer almıştır.²³⁴

Operasyon ise medyaya yine “Cezaevinde Kanlı İsyana” başlığıyla haber olmuştur.²³⁵ Haberde, isyanın çıkış sebebi olarak mahkûmların sayım vermeyi reddetmesi gösterilmiştir. Halbuki Ümraniye Cezaevi direnişi ve operasyonu çok daha kompleks ve uzun soluklu gerginliklerin sonucudur. İlgili haberde geçen şu ifadeler ise dikkat çekicidir:

²³⁰ “Cezaevi’nde Rehine Pazarlığı” 13 Eylül 1995 tarihli Milliyet gazetesi

²³¹ “İzmir’de Kanlı Pazar” 19 Eylül 1995 tarihli Milliyet gazetesi

²³² “Buca’da Kanlı İsyana” 22 Temmuz 1995 tarihli Milliyet gazetesi

²³³ “Cezaevinde Kanlı İsyana” 14 Aralık 1995 tarihli Milliyet gazetesi

²³⁴ “Temmuz’da Açıldı” 15 Aralık 1995 tarihli Milliyet gazetesi

²³⁵ “Cezaevinde Kanlı İsyana” 5 Ocak 1996 tarihli Milliyet gazetesi

Edinilen bilgiye göre, Üsküdar Cezaevi'nde²³⁶ 13 Aralık 1995'te başlayan ve iki gün süren kanlı isyan sonrasında direnişçi yasadışı DHKP-C örgütü üyesi tutuklu ve hükümlüler üç koğuşa bölündüler. Tutuklu ve hükümlüler, koğuşlarda sayım ve arama yapılmasına izin vermediler. Bu arada cezaevi yönetimi, tutuklu ve hükümlüleri ikaz etmek, tünel kazmalarına mani olmak için belli sürelerde elektrik ve suları kesmeye başladı. Üsküdar Cumhuriyet Başsavcısı Yusuf Yanık, yatak ve havluları yakarak avluda halay çeken tutuklu ve hükümlülerin, cezaevinde sağlam kalan yedi koğuştan üçünü tahrip ederek barikat kurduklarını bildirdi. Bunun üzerine kontrolü kaybeden cezaevi yönetimi, toplu firar olabileceği endişesiyle güvenlik güçlerinin katılımıyla genel arama yapılmasını istedi.

Ümraniye Cezaevi direnişi ve Operasyonu süreci, bütün siyasi mahkûmların koğuş temsilcilerinin bir araya gelerek aldığı kararlar doğrultusunda şekillenmiş, bu sürece katılmayan tek siyasi grup PKK mahkûmları olmuştur. Cezaevi isyanını, tek bir örgüt ismi üzerinden anmak, cezaevinde gerçekten yanlış giden bir şeyler olabileceği ihtimalini kamuoyunun kafasından silmektedir. Medya aracılığıyla yaratılmak istenen algı şudur: Ümraniye Cezaevi'nde hiçbir yanlış uygulama yoktur, sadece cezaevi kurallarına uymak istemeyen bir grup ve o grup tarafından kurallara uymaktan alıkonan masum mahkûmlar bulunmaktadır.

Üstelik o dönemde mahkûmlar tarafından kazılan bir tünel ya da firar ihtimali de söz konusu değildir. İsyanı önlemek ya da mahkûmların birbirleri üzerindeki zorbalığa son vermek ve en önemlisi, firar önlemek gerekçesine, sonraki cezaevi operasyonlarında da başvurulacaktır. Bundan sonraki cezaevi operasyonları, aynı bundan öncekiler gibi, yapılmayacak, *yapmak zorunda kalınacaktır.*

1996 Diyarbakır Cezaevi Operasyonu'ndan yaklaşık 4 ay önce Dönemin Adalet Bakanı Mehmet Ağar'ın şu ifadesi dikkat çekicidir: *"Diyarbakır Cezaevi'nde geçen çarşamba çıkan olaylarda iki hükümlü kendini yakarak intihar etmek isterken, 19 hükümlü çeşitli yerlerinden yaralandı. Ağar ise, cezaevlerindeki örgüt hakimiyetinin mutlaka kırılacağını belirterek 'İçerde yasa ve nizam hakim olur, terör örgütlerinin talimatları hakim olmaz.' dedi."*²³⁷

Operasyondan 2 ay önce dönemin Adalet Bakanı Şevket Kazan, 1996 ölüm oruçlarına dair beyanatında, cezaevlerindeki olayların nedenlerini araştırdıklarını, konunun üzerine gideceklerini, eylemlerin Diyarbakır

²³⁶ Ümraniye Cezaevi

²³⁷ "Mehmet Ağar'a Tutuklu İsyanı" 3 Haziran 1996 tarihli Milliyet gazetesi

Cezaevi'nde PKK'nın dördüncü kongresinden ve 1 Mayıs olaylarından sonra yoğunlaştığını ifade etmiştir.²³⁸

Operasyonun kendisi ise medyada, itirafçılar ile PKK mahkûmları arasında geçen bir gerginliğin sonucuymuşçasına yer almıştır.²³⁹

10 tutuklu ve hükümlünün öldüğü Diyarbakır Cezaevi olaylarına itirafçılarla PKK'luların kavgasının neden olduğu öğrenildi. Cezaevinde incelemede bulunan Adalet Bakanı Şevket Kazan, yönetimin suçlu bulunması durumunda gereğinin yapılacağını açıkladı. 'Otopsi raporlarını aldım. 10 kişinin ne şekilde öldürüldüğü konusunda bilgiler var, ancak bunu açıklamıyorum.' diyen bakan ... 40 kişinin de yaralanmasıyla sonuçlanan olaylar şöyle çıktı: 29 koğuşundaki tutuklular görüş kabinlerine götürüldüğünde kabinlerin karşısındaki 3. koğuştaki itirafçılar PKK aleyhine slogan attı. Görüş yerindeki tutuklular karşılık verince, slogan yarışı başladı. Olayın duyurulmasıyla 35 ve 36. koğuşlardaki tutuklular, kapılardaki kilitleri kırarak koridora çıktı. İtirafçılar da kapıları açarak ana koridora geldi. İki grubun karşılaşmasının ardından çatışmalar yaşandı. Olaylara katılan tutukluların başka cezaevlerine sevki için cezaevi çevresinde gerekli güvenlik önlemi alındıktan sonra koğuşlara girildi. Tutukluların direnmesi üzerine çatışma çıktı. Çatışmada Nihat Çakmak, Rıdvan Bulut, Edip Dönekçi, Erkan Perişan, Hakkı Tekin, Ahmet Çelik, Mehmet Sabri Gümüş ve Cemal Çam yaşamını yitirdi. Ağır yaralanan Mehmet Batuga'nın Diyarbakır Devlet Hastanesi'nde, Kadir Demir'in (35) de Gaziantep Devlet Hastanesi'nde öldüğü açıklandı.

Ulucanlar Cezaevi Operasyonu'ndan 3 hafta kadar önce, cezaevindeki koğuş kalabalığından ötürü çıkabilecek olası gerginliğe karşı Milliyet gazetesinde arka arkaya 2 gün haberler çıkmıştır. 3 Eylül 1999 tarihli haber²⁴⁰ *Cezaevleri Hareketlendi* başlığı ile verilmiş, haberde "Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Af Yasası'nı veto etmesinin ardından dün cezaevlerinde hareketli saatler yaşandı. Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde beşinci koğuşta bulunan siyasi tutuklu ve hükümlüler, yer darlığını gerekçe göstererek, adli mahkûmların bulunduğu altıncı ve yedinci koğuşları işgal etti." ifadeleri kullanılarak, siyasi mahkûmların kaldığı koğuş hedef gösterilmiştir. Ayrıca koğuşlardaki kalabalık akut bir problemken, koğuş işgali sanki siyasi mahkûmların gerginlik çıkarmak için arkasına sığındıkları bir gerekçeymiş gibi lanse edilmiştir. 4 Eylül 1999 tarihli haber²⁴¹ ise *İsyân Sürüyor* alt başlığı ile verilmiş, haberde şu ifadeler yer almıştır:

Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde önceki gün 5. koğuşta bulunan siyasi mahkûmların, 6. ve 7. koğuşlardaki adli mahkûmların koğuşlarını işgal etmeleriyle

²³⁸ "Meclis Nihayet Farkına Vardı" 24 Temmuz 1996 tarihli Milliyet gazetesi

²³⁹ "PKK-İtirafçı Kavgası" 26 Eylül 1996 tarihli Milliyet gazetesi

²⁴⁰ "Cezaevleri Hareketlendi" 3 Eylül 1999 tarihli Milliyet gazetesi

²⁴¹ "Provokasyona Karşı Uyarı" 5 Eylül 1999 tarihli Milliyet gazetesi

başlayan gerginlik sürüyor. Adli mahkûmların gerginlik yaşanması olasılığı nedeniyle işgal edilen koğuşlardan çıkarılarak başka koğuşlara yerleştirildikleri belirtildi. Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı, cezaevinde yaşananların, Af Yasası ile bir ilgisinin bulunmadığını, siyasi mahkûmların koğuştaki yer darlığından şikayetçi olduklarını kaydetti.

Ulucanlar Cezaevi Operasyonu'na dair haberler ise şöyledir: Milliyet gazetesi 27 Eylül 1999 tarihinde, olayla ilgili haberinde²⁴² "Cezaevleri Karıştı" başlığını kullanmıştır. Haberde, *"Ulucanlar'daki Merkez Cezaevi'ndeki jandarma, sol örgüt üyelerinin bulunduğu koğuşlara arama ve nakil için girmek istedi. 7 saat süren çatışmada 10 hükümlü ve tutuklu öldü, biri binbaşı 24 kişi yalandı."* ifadeleri kullanılmıştır. Haberin veriliş şeklinden, hedefin siyasi suçludan sol örgüt mensuplarına kaydığı açıktır. Haberin devamı şu şekildedir: *"İstanbul'dan verilen talimat üzerine birçok kentte mahkûmlar sayım vermeyip ayaklandı. Bayrampaşa'da oturma eylemi yapan tutuklu ve hükümlü yakınları polisle çatıştı. 20 kişi gözaltına alındı."* Bir önceki haberde belirtildiği gibi, bu dönemde Af Yasası'nda değişiklik gündeme gelmiş, fakat Cumhurbaşkanı bu yasa değişikliğini veto etmiştir. Mahkûmlar ve mahkûm yakınları için hareketli geçen bu dönemde, Ulucanlar Cezaevi'ndeki gerginliğin, Af Yasası ile ilgili olmadığı daha önce medyada Ankara Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından kaydedilmişse de münferit hadiseler tek bir potada eritilerek asıl sorunlar ve sorumlular görmezden gelinmeye çalışılmıştır. Ayrıca, cezaevindeki *isyânın* dışarıdan gelen talimatla yürütüldüğü söylenerek cezaevi olaylarına organize bir boyut kazandırılmıştır. Haberin devamında ise, farklı kaynaklarda havalandırmada yatan yaralı mahkûmların üzerine sıkıldığı belirtilen köpüğün, koğuşun çatısında çıkan yangını söndürmek için kullanıldığı söylenmiştir.

Haber, Sabah gazetesinde *Tünel İsyânı* başlığıyla verilmiştir.²⁴³ Haberde, DHKP-C örgütü üyesi tutuklu ve hükümlülerin tünel kazdığı iddiası üzerine yetkililerin sayım yapmaya gittikleri, fakat mahkûmların sayım vermeyerek direnişe geçtikleri söylenmiştir. Ayrıca Sabah gazetesinin haberine göre, jandarma göz yaşartıcı bomba ile müdahale ederken mahkûmlar içeri soktukları tabancalarla jandarmaya ateş açmışlardır. Haberin devamında, operasyondaki gelişmeler saat saat aktarılmıştır:

²⁴² "Cezaevleri Karıştı" 27 Eylül 1999 tarihli tarihli Milliyet gazetesi

²⁴³ "Tünel İsyânı" 27 Eylül 1999 tarihli Sabah gazetesi

03.00: Jandarma, Savcılık emri ile yaklaşık bir aydır sayım vermeyen ve tünel kazdıklarından şüphelenilen siyasi tutukluların bulunduğu koğuştta arama yapmak istedi.

03.10: İnfaz memurları koğuşt kapılarının açılmasını istedi. Siyasi tutuklular koğuşt kapılarını açmadı arkasına yığınak yaptı. Sayım vermemek için direnişt başlatıldı.

03.30: Takviye birlikler cezaevine sevk edildi. Polis ve Jandarma panzerleri ile itfaiye cezaevi çevresine geldi.

03.45: Operasyon hazırlığı başladı. Cezaevi çevresi araç ve yaya trafiğine kapatıldı. Gazeteciler cezaevine yaklaştırılmadı.

05.00: Koğuştlara göz yaşartıcı bombalar ile müdahale edildi. Tutuklular ise biri kalem biçimindeki beşt tabanca ile Jandarmaya ateşt açtılar. Jandarma ve polis de gaz ve gözyaşartıcı bomba ile karşılık verdi.

05.30: İlk müdahale yarım saat sürdü. Askerler ve tutuklular arasından yaralananlar oldu. Ambulanlar Numune Hastanesi'ne yaralı taşımaya başladı. Mahkûm yakınları da cezaevi çevresinde toplanmaya başladı.

09.00: Jandarma ve polisin koğuştlara tam anlamı ile hakim olması sabah 09.00'a kadar sürdü. DHKP-C ve TIKKO gibi sol örgüt üyelerinin direnişt kırılınca ortalık sakinleşti. Olaylarda 12 kişi öldü, aralarında bir Binbaşı 5 astsubayın da bulunduğu 24 kişi yaralandı.

Sabah gazetesinin ertesi günkü sayısında, "Cezaevi: Cephanelik" başlıklı haberde²⁴⁴ şu ifadelere yer verilmiştir:

Cezaevlerinde yine isyan çıktı, yine kan dökülüyor. Aslında bu yineler o kadar sık oluyor ki neredeyse vaka-ı adliyeden sayılıyor. Daha Temmuz ayında 69 gün süren eylemler tüm Türkiye'yi ayağa kaldırmış uzun saatler süren pazarlıklardan sonra ancak çözüme ulaşılmıştı. Geçen hafta Bayrampaşa Cezaevi'nin içinde Çakıcı'nın adamları kurşun yağmuruna tutulmuş 7 kişi ölürken 3 kişi yaralanmıştı. Nurişt lakaplı mafya babası Nuri Ergin'in²⁴⁵ talimatı özel koğuştta kalan Sabancı suikasti sanığı Mustafa Duyar'ın canına mal olmuş, çok geveze olduğu gerekçesiyle dolandırıcı Selçuk Parsadan da beynine bir kurşun yemişt.

Görüldüğü üzere, adli suçluların eylemleri ile siyasi suçluların eylemleri birbirine kasten karıştırılarak Ulucanlar Cezaevi Operasyonu ile diğer hadiseler arasında bir bağlantı kurulmaya çalışılmıştır. Cezaevlerindeki şiddet, operasyonlar için bir dayanak olarak kullanıldığından ötürü, şiddete dair her vaka birbirine eklenmiş, olabildiğince büyük bir tablo çıkartılmaya çalışılmıştır. Ayrıca cezaevlerinde uyuşturucu madde bulunduğu iddiaları da basında yer bulmuştur.²⁴⁶ Haberin devamındaki şu ifade, bu münferit hadiselerin neden ısrarla birbirine bağlandığının çok net bir ifadesidir: *"Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk bile çaresizliğini belli ederek, tek çözümün oda sistemi olduğunu söyledi.*

²⁴⁴ "Cezaevi Cephanelik" 28 Eylül 1999 tarihli Sabah gazetesi

²⁴⁵ Karağömrük çetesi elebaşı. İsmi Ödemir Sabancı suikasti sanığı Mustafa Duyar'ı Eskişehir Cezaevi'nden verdiği talimatla Afyon Cezaevi'nde öldürtmesiyle ve Alaattin Çakıcı ile olan çekişmeleri ile duyurmuştur. O dönemde, kurduğu bağlantılarla cezaevlerinde nüfuz sahibi olduğu bilinen Ergin, aynı zamanda "Seni mermi manyağı yaparım." deyişinin de mucididir.

²⁴⁶ "PKK'lılar katılmadı" 28 Eylül 1999 tarihli Sabah gazetesi

Sistemdeki bu başı bozukluk için bel bağlanan tek kişilik odaların hayata geçmesi ise açılan ihalelerin bir an önce sonuçlanmasına bakıyor.”

Sabah gazetesinin 29 Eylül 1999 tarihli haberinde şu ifadeler yer almıştır:²⁴⁷

Türkiye'nin cezaevlerinde yaşanan son olaylar, batıya karşı uzun zaman töhmet altında kalmamıza neden olan skandal film Midnight Express'in (Gece yarısı ekspresi) gerçekten de yalan olduğunu ispatladı. Çünkü bizdeki cezaevlerinde mahkûmlara değil vurmak yaklaşmak bile mümkün olmuyor. Canları isteyen mahkûmlar koğuş kapısına hatta koridora barikat kurup gardiyanları rehlin tutuyor. Silahını çekip vurması ya da piknik tûpünden geliştirdiği lav silahıyla kavurması ise her zaman mümkün. Çünkü bizim cezaevlerimizde mahkûmların ellerinin altında geniş bir cephanelik ve işlerini takip edebilecekleri cep telefonları var.

Haberde geçen ifadeler trajikomiktir, zira 1996'daki Buca Cezaevi Operasyonu'ndan 1999 yılındaki Ulucanlar Cezaevi Operasyonu'na dek 17 mahkûm cezaevi operasyonlarında hayatını kaybetmiştir.

Operasyonda ölen mahkûmların otopsi süreçleri de sıkıntılı geçmiştir. Milliyet gazetesinin haberine göre,²⁴⁸ mahkûmların otopsilerine katılmak isteyen avukatlara izin verilmemiştir. Milliyet gazetesinin ertesi günkü otopsi haberinde²⁴⁹ ise, mahkûmların ateşli silahlarla yakın mesafeden vuruldukları ve vücutlarında darp izleri olduğu belirtilmiştir. Otopsi neticelerinin açıklanmasından sonra operasyonların meşruiyeti sorgulanacak hale gelmemelidir. Bu yüzden dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk'ten ve ordudan destek gecikmemiştir:

Basın mensuplarının sorularını yanıtlayan Türk, otopsi raporlarından hükümlülerden bazılarının av tüfeği ile öldürüldüğünün anlaşıldığını bildirdi. Türk, 'Güvenlik kuvvetleri av tüfeği kullanamayacağına göre, ölenlerin hangi silahtan açılan ateş sonrası öldüğü açık. Bu örgüt içi infaz da olabilir. O sıradaki kargaşa sonucu da olabilir.' dedi.²⁵⁰

"Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde isyan çıkaran mahkûmlara 'siyasi suçlu' denmesi Genelkurmay yönetiminde rahatsızlık yarattı. Üst düzey bir askeri yetkili, 'Onlara siyasi mahkûm denmesi bizi rahatsız etti. Bu kişiler siyasi mahkûm değil. Bunlar düpedüz terörist.' dedi. Aynı yetkili, olayların basında yer alış biçiminin rahatsızlık yarattığını belirterek şunları söyledi: 'Yasalarımızda siyasi suçun ne olduğu belli. Düşündüğü için, yazdığı için, beğenelim, beğenmeyelim o yasalara göre ceza alanlar var. Ama bu olaylara karşın o insanlar değil. Bunlar silahlı eylem yapmışlar, bombalama yapmışlar, insan öldürmüşler. Yaptıkları terör eylemi, düpedüz teröristler.'²⁵¹

²⁴⁷ "Meğer Ölmemişler" 29 Eylül 1999 tarihli Sabah gazetesi

²⁴⁸ "Otopsi Kargaşası" 28 Eylül 1999 tarihli Milliyet gazetesi

²⁴⁹ "Ürperten Otopsi Raporları" 29 Eylül 1999 tarihli Milliyet gazetesi

²⁵⁰ "Bakan Türk: Örgüt İçi İnfaz" 30 Eylül 1999 tarihli Milliyet gazetesi

²⁵¹ "Ordu: Onlar Siyasi Değil, Terörist" 30 Eylül 1999 tarihli Milliyet gazetesi

ÇHD'li avukatların operasyon hakkında suç duyurusunda bulunmalarını 1 Aralık 1999 tarihinde haberleştiren Evrensel gazetesinde, ÇHD Ankara Şube Başkanı Nedim Erkuş'un su sözleri yer almıştır:²⁵²

Suç duyurusu öncesi bir açıklama yapan ÇHD Ankara Şube Başkanı Nedim Erkuş, tüm vahşet ve katliama rağmen, devletin olayın sorumlularını ortaya çıkarmak yerine, yaralıları, bir isyan davasının sanıkları olarak yargılamanın yollarını aradığına dikkat çekti. Erkuş, saldırıda, kimyasal gaz, el bombaları, G3, kaleşnikof, MP5 gibi otomatik silahlar ile sıkılan tonlarca su ve köpük ile etkisiz hale getirilen insanların, saatlerce işkenceye maruz kaldığını hatırlatarak, ölen ve yaralananların aileleri tarafından bile tanınmakta zorluk çekildiğini, hatta ölenlerden birinin isminin üç kez değiştirildiğini ifade etti.

Resmi yetkililerin katliamı örtbas etmek ve meşru hale getirmek için 'Arama yapacaktık, direndiler, silahla karşılık verdiler' dediklerini ancak ne silah ne de yaralanan güvenlik görevlisi bulunmadığını belirten Erkuş, ölenlerin ailelerinin ve avukatlarının otopside bulunma isteğinin geri çevrildiğini, yaralıların başka cezaevlerinde hücrelere kapatıldıklarını ve avukatları ile görüşmelerine izin verilmediğini kaydetti.

1999 yılının sonlarına doğru Metris Cezaevi'nde İBDA-C davası tutukulularıyla cezaevi idaresi arasında çıkan gerginlikler, Milliyet gazetesine *Metris'te İBDA-C İsyanı* başlıklı haberde verilmiştir.²⁵³ Haberde, "*Tutuklu örgüt üyeleri, liderlerinin nakledileceğini bahane ederek askerle çatıştı. 68 jandarma yaralandı. İBDA-C ile hapis hane yönetimi sekiz saatlik pazarlık sonucu anlaşma sağladı.*" ifadeleri yer almıştır. Haberin devamı ise şöyledir: "*Radikal İslamcı İBDA-C'li mahkûmlar, cezaevini karargah gibi kullanıyor. İstanbul Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele ve İstihbarat Şubesi ekipleri, bir süre önce cezaevinde bulunan İBDA-C örgütü üyelerinin cezaevinde bomba yaptıklarını belirledi.*" Aynı hadiseye dair bu yorum Sabah gazetesinde bu sözlerle değerlendirilmiştir: ²⁵⁴

Metris Cezaevi, Salih Mirzabeyoğlu'nun yakalanmasından kısa bir süre sonra İBDA-C'nin idelojik ve askeri eğitim yaptığı bir kamp haline geldi. Cezaevinde Mirzabeyoğlu'nun dışında örgütün üst düzey yöneticilerinden Ali Osman Zor, öğrencilerinin beynini yıkayarak örgüte kazandıran Eyüp İmam Hatip Lisesi öğretmeni Osman Temiz, Akademya Dergisi'nin sahibi, eski RP Gaziantep Milletvekili Kahraman Emmioğlu'nun damadı Hayrettin Soykan da bulunuyor. Emniyet yetkilileri, Salih İzzet Erdiş'in yakalanmasından sonra adı unutulmaya yüz tutan örgütün, tekrar adını duyurmaya çalıştığını, Metris Cezaevi'ni kamp gibi kullanarak her türlü eğitimin yapıldığını, ziyaret günleri cezaevi önünde kuyruklar oluştuğunu, kitap, dergi gibi poster satışları yapıldığını söylüyor.

²⁵² "Ulucanlar Katliamı için Suç Duyurusu" <https://www.evrensel.net/haber/119050/ulucanlar-katliami-icin-suc-duyurusu>

²⁵³ "Metris'te İBDA-C İsyanı" 6 Aralık 1999 tarihli Milliyet gazetesi

²⁵⁴ "54 Asker Yaralandı." <http://arsiv.sabah.com.tr/1999/12/06/g01.html>

7 Ocak 2000 yılında Bandırma Cezaevi'ndeki operasyon haberi,²⁵⁵ Milliyet gazetesinde, "İBDA-C'liler Bandırma Cezaevi'nde isyan başlatınca Metris Cezaevi de karıştı. Aralarında örgüt lideri Mirzabeyoğlu'nun da bulunduğu mahkûmlar 18 kişiyi rehin aldı. 1 ölü 15 yaralı." ifadeleriyle verilerek, cezaevlerindeki gerginliklerin birbiriyle ilintili olduğu belirtilmiştir. Haberin devamında, "Militan Ayhan Sönmez kurşunla öldü." ifadesi yer alırken gazete çalışanlarının ölen mahkûmun militan olduğunu hangi kaynaklardan öğrendikleri açıklanmamıştır. Bandırma Cezaevi'ndeki olay, Hürriyet gazetesinde, "Cezaevinden Yönettiler" başlığı ile, cezaevlerinin örgüt evlerine dönüştüğü tezine vurgu yapılarak verilmiştir:²⁵⁶

Bandırma'daki operasyonun hemen ardından Metris Cezaevi'nde saat 10.00 sıralarında, 64 İBDA-C militanının kaldığı B1-B2 koğuşunda isyan çıktı. Örgütün kurucusu ve lideri Salih Mirzabeyoğlu takma adlı Salih İzzet Erdiş'in yönetiminde daha önce de isyan çıkartan militanlar, Bandırma Cezaevi'nden jandarmanın çekilmesini talep ettiler. İsyancılar, çek-senet tahsilatı suçundan cezaevinde yatan müvekkiliyle görüşmeye gelen avukat Ender Meriç ve 17 infaz koruma görevlisini rehin aldı. Militanlar, jandarma Bandırma Cezaevi'nden çekilmezse, rehineleri tek tek öldüreceklerini iddia ettiler. Militanlar, Cumhuriyet Başsavcısı Ferzan Çitici'nin, 'Bandırma Cezaevi için elimden geleni yapacağım' sözü üzerine saat 15.15 sıralarında isyanı bitirip, rehineleri serbest bıraktılar.

Noel Baba Operasyonu olarak da bilinen 25 Ocak 2000 Metris Cezaevi Operasyonu'nun Sabah gazetesindeki haberi,²⁵⁷ cezaevi operasyonlarının olağanlaştığı ve banalleştiği bir sürecin başlangıcına işaret etmiştir:

Metris Cezaevi'nde bir yıldır tutuklu bulunan ve ancak hiçbir duruşmaya katılmayarak isyan çıkartan yasadışı İBDA-C örgütü lideri Salih Mirzabeyoğlu'nun, bugünkü duruşmaya 'kesinlikle' çıkartılması gerektiği, aksi takdirde cezaevi yönetimi hakkında cezai kovuşturma başlatılacağı bildirilince örgüt koğuşlarına yönelik operasyon kararı alındı. Çok gizli olarak yürütülen bu çalışmayla ilgili, sadece cezaevi müdürü ve savcısı bilgilendirildi.

Ankara'dan gelen ve Ankara Ulucanlar Cezaevi'ndeki isyanı da bastırdığı bilinen 270 kişilik Özel Jandarma Asayiş Timi, Metris Cezaevi'nde bulunan ve aylardır duruşmalara katılmamak için olaylar çıkartan Salih Mirzabeyoğlu ile 63 militanına karşı yürütülecek operasyon için hazırlıklara başladı. Cezaevindeki askerlerin kaldığı koğuşlara azar azar gizlice giren özel tim buraya yerleşti.

Hürriyet gazetesinde ise, operasyondan sonra koğuşlarda ele geçirilen *mühimmatın* bir listesi verilmiş, böylece operasyonun, ne gibi olası faciaları önlediği ima edilmiştir.²⁵⁸

²⁵⁵ "İsyansız Gün Geçmiyor!" 8 Ocak 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁵⁶ "Bombacı İsyanı" <http://www.hurriyet.com.tr/bombaci-isyani-39124614>

²⁵⁷ "Şafak Baskını" 26 Ocak 2000 tarihli Sabah gazetesi

²⁵⁸ "Metris'te Cephane Ele Geçirildi."

Burdur Cezaevi Operasyonu, o dönemde Bayrampaşa ve Nevşehir Cezaevleri'nin de gergin olması sebebiyle, diğer hadiselerle birlikte Milliyet gazetesinde yer bulmuştur. Bayrampaşa Cezaevi'nde, Alaattin Çakıcı'nın başka bir cezaevine nakledilmesiyle başlayan direniş ve rehin alma eylemleri ile Niğde Cezaevi'nde Af Yasası'nın çıkmamasını protesto etmek için kendini jiletle yaralayan mahkûmların haberleri, Burdur Cezaevi Operasyonu ile birlikte verilmiştir. Münferit hadiseler birbirine eklenmiştir, keza “Cezaevleri Ayakta” şeklindeki başlık, odak noktasını cezaevi operasyonundan alıp cezaevi isyanlarına çekmektedir. Haberdeki²⁵⁹ şu ifadeler dikkat çekicidir:

Olaylar üzerine cezaevine giden Burdur Valisi Kaya Uyar, DHKP-C, TKP-ML ve TİKB'ye mensup 11 tutuklunun eylemiyle ilgili olarak şunları söyledi: 'Ellerinde uçları sivriltilmiş inşaat demirleri bulunduğunu öğrendik. Erkek koğuşunda kalan terör suçluları, kadınlar koğuşuna geçti ve halen sayıları 50-60 dolayında olan kadın ve erkek tutuklu ateş yakarak, cam ve taş atarak eylemlerini sürdürüyorlar.

Görüldüğü üzere, kolu kepçe tarafından koparılan mahkûm Veli Saçılık ile kafasına gaz bombası saplanan Sadık Türk isimli mahkûmlardan bahsedilmemiştir. Bu arada Bayrampaşa Cezaevi'ndeki olayları takiben infaz koruma memurları, çete hesaplaşmalarının faturasını ödemek zorunda kaldıklarını ve can güvenliklerinin olmadığını gerekçe göstererek iş bırakma eylemi yapmışlardır. Konuyla ilgili 6 Temmuz 2000 tarihli “Gardiyanlar İsyan Etti” başlıklı haber²⁶⁰ Evrensel gazetesinde yer almıştır:

Tüm Yargı ve İnfaz Kurumları Çalışanları Sendikası (Tüm Yargı-Sen) üyesi infaz koruma memurları, önceki gün yaşanan olaya ilişkin, Bayrampaşa Cezaevi önünde bir basın açıklaması yaptı. Cezaevi önünde toplanan Tüm Yargı-Sen üyesi yaklaşık 40 kişilik infaz koruma memuru grubu adına basın açıklamasını okuyan sendikanın İstanbul Şubesi Basın Yayın Sekreteri İsmail Karabulut, 'Yıllardan beri cezaevlerinde meydana gelen olaylar nedeniyle, hem mahkûmlar hem de işverenimizin gazabına uğramaktan dolayı artık dayanacak gücümüz kalmamıştır.' diye konuştu. Cezaevlerindeki olumsuzlukları birçok defa rapor halinde Adalet Bakanlığı'na ve ilgili tüm birimlere ilettiklerini anlatan Karabulut, şöyle dedi: 'Rehin alma olayında fatura yine biz infaz koruma memurlarına ödettirilmiş, bu da yetmezmiş gibi hayatımız hiçe sayılarak olayın sonuçlandırılması yoluna gidilmemiştir. Olay, sendikamızın girişimleri ile son bulmuştur. 11 infaz koruma memuru arkadaşımız 9 saat isyan çıkaran mahkûmların elinde rehin kalmış, hayatları riske atılmıştır.'

<http://www.hurriyet.com.tr/metrliste-cephane-ele-gecirildi-39129165>

²⁵⁹ “Cezaevleri Ayakta” 6 Temmuz 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁶⁰ “Gardiyanlar İsyan Etti” <https://www.evrensel.net/haber/122009/gardiyanlar-isyan-etti>

Hürriyet gazetesi, Bergama Operasyonu ile ilgili haberinde, operasyondan ziyade DHKP-C davası mahkûmlarının kazdıklarının söylendiği bir tünele odaklanmıştır:²⁶¹

Bergama Cezaevi'nde yasa dışı DHKP- C militanlarının kazdığı 105 metrelik tünel, bir görevlinin dikkati sayesinde ortaya çıkarıldı. Cezaevi dışına ulaşmaya yaklaşık 10 metre kala tünelin farkedilmesi ve toplu firarın önlenmesinden sonra cezaevinde arama yapmak isteyen güvenlik güçlerine engel olmak için barikat kuran örgüt militanları, koşuşları ateşe verdi. Güvenlik güçleri, direniş karşısında koşuşlara çatıyı ve duvarları delerek girebildi.

Burdur Cezaevi'nde geçen 5 Temmuz günü bir mahkûmun kolunun kopması, çok sayıda tutuklu ve hükümlüyle güvenlik görevlilerinin yaralanmasıyla sonuçlanan olayın bir benzeri dün Bergama Cezaevi'nde sahnelendi.

98'i terör suçundan tutuklu ve hükümlü, toplam 274 kişinin kaldığı Bergama Cezaevi'ndeki tünelin, DHKP-C'li 34 tutuklu ve hükümlünün kaldığı koşuştan kazıldığı ortaya çıktı.

Üç hafta önce Burdur Cezaevi'nde meydana gelen olaylarda işkence gördükleri fotoğraflarla belgelenen Özgür Kılınç, Kemal Denli, Ali Mitil, Tuncay Yıldırım, Yılmaz Babatümgöz ve Ali Aygen'in nakledildiği Bergama Cezaevi'ndeki tüneli önceki gün bahçıvan fark etti.

Akşam saatlerinde bahçeyi sulayan bahçıvan, cezaevini çevreleyen duvar yakınında bir bölgede suyun sürekli çekildiğini farkederek cezaevi yönetimini uyardı.

Tünelin ortaya çıkarılmasından sonra sloganlar atarak koşuşlardaki yatak ve yorganları ateşe veren tutuklu ve hükümlüler arama yapmak isteyen güvenlik güçlerini saatlerce engelledi. Tünel kazılan blokun çatısını delen jandarma timleri, gözyaşartıcı bomba kullanarak direnişçileri etkisiz hale getirmeye çalıştı. Bu sırada silah sesleri gelmeye başlayınca, cezaevi önünde bulunan tutuklu ve hükümlü yakınları hayli endişelendi.

Benzer şekilde, Milliyet gazetesi de Bergama Cezaevi'ndeki operasyondan ziyade tünele odaklanmış, olayı "Tüneli Bahçıvan Buldu" başlıklı haberiyle²⁶² duyurmuştur.

Evrensel gazetesi operasyona farklı bir açıdan yaklaşmış, "Terör Sınır Tanımıyor" başlıklı haberinde,²⁶³ *"Bergama Cezaevi'nde tünel bulunduğu iddiasıyla, polis ve jandarma cezaevine yığınak yaptı. İzmir Barosu avukatlarının "Arabuluculuk teklifini reddeden cezaevi yetkilileri, operasyon düzenlendiği duyumlarını da yalanladı."* ifadeleri yer almıştır.

Toparlamak gerekirse, bu dönemdeki cezaevi operasyonlarının haberleştirilmesinden çıkan dersler şunlardır: öncelikle, cezaevlerindeki olaylar kimin hangi sebeple çıkardığına bakılmaksızın tek bir potada eritmeye

²⁶¹ "Kaçış Tünelini Bahçıvan Buldu" <http://www.hurriyet.com.tr/kacis-tunelini-bahcivan-buldu-39170978>

²⁶² "Tüneli Bahçıvan Buldu" 27 Temmuz 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁶³ "Terör Sınır Tanımıyor" <https://www.evrensel.net/haber/122217/teror-sinir-tanimiyor>

çalışılmıştır. Olayların müsebbibi mahkûmların siyasi ya da adli olduklarına değinilmiş ve hatta siyasi mahkûmların mensubu oldukları örgütler ile adli mahkûmların suçları belirtilmiştir. Fakat olaylar tek tek ele alınsa da cezaevlerinin topyekûn kötüye gittiğini ima eden manşetler atılmış ve ifadeler yer almıştır. Bu genelleştirmeler ile ileride genel bir cezaevi operasyonunun zemini oluşturulmuştur.

İkinci bir nokta, cezaevlerinde siyasi örgütlerin örgütlenmelerini sürdürdükleri yönündeki haberlerdir. Bu şekilde, örgüt üyesi mahkûmların hapsedilmesinin işlevselliği sorgulanır hale getirilerek örgütü yıkmanın yolunun mahkûmları birbirinden izole etmek olduğu fikri aşılacaktır. Bu fikir pek çok kez tekrarlanacak ve cezaevindeki gerginlik haberleriyle desteklenecektir.

Üçüncü nokta ise operasyonların elzemliğidir. Cezaevleri operasyonları, cezaevlerindeki hakimiyeti ele geçirmek, hukuku yeniden tesis etmek ve gerginlikleri sona erdirmek için kullanılacak nihai yöntemdir. Bu fikir, genellikle şu şekilde yayılmaktadır, evvela cezaevi mekanında *makbul* ve *masum* mahkûmlar belirlenir. Bu mahkûmlar, koğuş arkadaşları yüzünden müşkül durumda bulunan ve sürekli yaptırımlara zorlanan mağdur biri olarak tahayyül edilir. Bazen de zor durumda kalan sayım yapmaya gelen infaz memuru ya da kolluk kuvvetidir. Bu mağduriyetin son bulması için operasyon şartmış gibi gösterilir.

Bu argümanların hepsi Hayata Dönüş Operasyonu'nda da kullanılacaktır. Denilebilir ki, mahkûmlar ve otorite gibi medya da büyük Hayata Dönüş Operasyonu öncesi stajını 90'lı yılların cezaevi operasyonları esnasında yapmıştır.

3.3. HAYATA DÖNÜŞ OPERASYONU

Türkiye’de cezaevi operasyonlarını şöyle yorumlamak mümkündür, öncelikle, cezaevi düzeni, cezaevine kimin hakim olduğu ile belirlenmiştir. Yani nispeten itaatsiz ve biat etmeyen mahkûmlar ile bu mahkûmların örgütlenmesi, cezaevi idareleri için sorun teşkil etmiş, bu da bir krize neden olmuştur. Bu krizler, idarenin yeni uygulamalar getirdiği ve mahkûmların bu uygulamalara uymadığı dönemlere, yani idare ve mahkûm arasındaki güç dengesinin bozulmasından kaynaklı gerginliklere işaret eder.

İkinci olarak, cezaevi yaptırımları ve direnişleri semboliktir. Örneğin, tek tip elbise uygulaması devletin otoritesiyle eş anlamlı olarak görülmüş, tek tip elbise uygulamasını prestij konusu yapılmış ve rejim muhaliflerine tek tip elbise giydirmek için her yol mübah sayılmıştır (Can B. , 2010: 50). Benzer şekilde, Metris Cezaevi’nde çöp vermeme grevi bu sembolik direnişin bir örneğidir. Bu noktada, Mavioğlu’nun permatik direnişine dair şu sözlerini hatırlamakta yarar vardır (Mavioğlu, 2006: 57): *“İlk huzursuzluğumuz permatik satışına ilişkin konulan bir kuralla başladı. Kullanılmış permatik iade edilmedikçe yenisi verilmeyecekti. Aslında hiç kimse eskimiş permatik koleksiyonu yapmıyordu. Ama bu isteğe, ‘ardından gelecek başka dayatmaların önünü açacağı’ düşüncesiyle karşı çıkıldı.”*

Esasında, bütün cezaevi operasyonlarını, mahkûmlar üzerindeki otoritesini kaybetmek istemeyen ya da kaybettiği otoriteyi yeniden tesis etmeye çalışan iktidar ile siyasal varlığını muhafaza etmek isteyen mahkûmların çatışması olarak okumak mümkündür. Dolayısıyla otoritenin yeniden tesisi için tredman ve zorunlu uygulamalar gibi birçok şedit olmayan yöntem²⁶⁴ varken operasyon bu otoritenin fiziksel şiddet vasıtasıyla yeniden ele geçirilmesidir.

Bir önceki bölümde, 1991-2000 yılları arasındaki cezaevleri operasyonlarının medyaya yansımaları ele alınmıştır. Önceki operasyonların medyaya servisini, Hayata Dönüş Operasyonu’na giden süreçte, kamuoyu yaratma çabası olarak

²⁶⁴ Tecrit, tek tip elbise uygulaması ve diğer birçok uygulama psikolojik şiddet olarak yorumlanmaktadır. Fakat bu noktada şiddetten kasıt, fiziksel şiddettir.

okumak mümkündür. Keza ilerleyen dönemlerde, kamuoyu yaratma şekli olarak, medyadan ve aydınlardan yararlanıldığı görülecektir.

Bir sonraki bölümde, Hayata Dönüş Operasyonu'nun hukuki, fiziki, askeri ve toplumsal hazırlıkları ele alınacaktır.

3.3.1. Operasyon Hazırlıkları

3.3.1.1. Hukuki Hazırlık

Daha önceki bölümlerde, 1 Ağustos Genelgesi'nden bahsedilmişti. Tekrar etmek gerekirse, 1 Ağustos Genelgesi siyasi mahkûmun tecrit edilmeye başlanacağıının ilk işaretini veren statüdür ve günümüzdeki F Tipi cezaevlerine geçişin ilk evresi olarak nitelendirilebilir.

Cunta yönetiminde, belki de militarist aklın gayri ihtiyari bir sonucu olarak, herkes dost-düşman kartezyenine ayrılırken, siyasi suçlu algısı da siyasi mahkûmların *a priori* düşman olarak görülmesine neden olmuş, bunun sonucu olarak siyasi mahkûma farklı tedmanlar uygulanmıştır. Cunta sonrası sivil hükümet ise bu algıyı düzeltmediği gibi hukuki bir dayanağa oturtmuş, 1 Ağustos Genelgesi ile bu *de facto* algı kurumsallaşmıştır. Yani aslında 1 Ağustos Genelgesi sadece tecrit ve F Tipinin atası değil, aynı zamanda siyasi suçlu algısının değişiminin de temeli olmuştur. Can'ın değerlendirmesi, genelgenin siyasi mahkûm algısının dönüştürücülüğünü açıklar niteliktedir (Can B. , 2010: 44):

Bu dönemde devlet, siyasi mahkûmları, 'düşman konsepti' çerçevesinde değerlendirir. Siyasi mahkûm, hasımdır, düşmandır. Devlet, siyasi suçlu olarak kabul etmediği bu düşmanı terörist olarak nitelendirir. Yasalarda 'terörist' diye, bir suç ve suçlu tanımı da yoktur. Terörist sözü, 1 Ağustos 1988 yılında yayınlanan cezaevleri genelgesinde yer almaktadır. Siyasal ve ideolojik bir yaklaşımla hazırlanan bu genelgede görüleceği üzere kapatılanı, "tutuklu ve hükümlü" olarak değil, 'siyasal hasım' olarak kabul ettiğini ve baskıların temelinde bu zihniyetin rolünün önemli bir yer tuttuğunu gösterir. Bu da devletin kendisine karşı suç işleyenlerle arasında hukuksal nesnellik ve tarafsızlığa yer olamadığını

göstermektedir. Dolayısıyla yönetim, siyasi suçlulara terörist ve anarşist tanımlamasına uygun düşen bir kapatma pratiği sergiler.

1 Ağustos Genelgesi hem cezaevlerinde hem de dışarıda tepkilerle karşılaşmış, 1988 yılının Ekim ve Kasım aylarındaki açlık grevleri ve direnişler genelgenin kaldırılmasını sağlayamasa da işlemez hale gelmesine neden olmuştur. Bu, henüz izolasyon için uygun zamanın gelmediğine delalettir, fakat izolasyon fikri asla rafa kalkmamış, tam izolasyon ileri tarihe atılmış ve kısmi izolasyonla bir süre daha devam edilmiştir.

Genelgeden 3 yıl sonra, 12 Nisan 1991’de kabul edilen 3713 numaralı Terörle Mücadele Kanunu²⁶⁵ ile terör suçlularının hapis cezalarını hücrelerde çekmesi yeniden gündeme gelmiştir. İlgili kanunun ilgili maddesi şöyledir: “*MADDE 16. - Bu Kanun kapsamına giren suçlardan mahkûm olanların cezaları, tek kişilik veya üç kişilik oda sistemine göre inşa edilen özel infaz kurumlarında infaz edilir. Bu kurumlarda açık görüş yaptırılmaz. Hükümlülerin birbirleriyle irtibatına ve diğer hükümlülerle haberleşmesine engel olunur.*”²⁶⁶ Daha önce tünel olduğu gerekçesiyle 1989’da kapatılan Eskişehir Cezaevi²⁶⁷ bu vesileyle yeniden açılmış ve Terörle Mücadele Kanunu kapsamına giren mahkûmlar 2 Kasım 1991’de Eskişehir’e nakledilmeye başlanmıştır. Kamuoyu ve mahkûmların direnişi sonuç vermiş, bir ay bile olmadan cezaevi boşaltılmıştır. Necati Özdemir Terörle Mücadele Kanunu’nun çıkarılmasını şu sözlerle aktarmıştır (2001:171):

²⁶⁵ TMK’nın geçici bir maddesi Nisan 1991 öncesi işlenmiş suçlardan yargılananlar ve hüküm giyenler için cezalarının onda birini çekmiş olma şartıyla tahliye imkanı sağlıyordu. Tahliye olduktan sonra yeni bir suçtan tutuklanmaları durumunda kalan cezaları da infaz edilecekti. TCK 125/1 maddesinden yargılananlar yani Kürt hareketine bağlı siyasi gruplarda yönetici konumda olanlar hariç siyasi mahkûmların neredeyse tamamı tahliye edildi ve dışarıda yasadışı siyasi muhalefetin yeniden bir parçası olmamaları garantiye alınmaya çalışıldı. Bu adım içerideki mahkûm kitlesini tamamen değiştirmiştir. (*Mülga TCK Madde 125/1: Devlet topraklarının tamamını veya bir kısmını yabancı bir Devletin hakimiyeti altına koymağa veya Devletin istiklalini tenkise veya birliğini bozmağa veya Devletin hakimiyeti altında bulunan topraklardan bir kısmını Devlet idaresinden ayırmağa matuf bir fiil işliyen kimse "ağırlaştırılmış müebbet ağır hapis" (DEĞİŞİK İBARE KANUN NO:5218/1 RGT:21.07.2004 RG NO:25529) cezası ile cezalandırılır.*)

TMK siyasi suçlara uygulanan cezaları ağırlaştırmış ve çoğaltmıştı. Bu kapatılmanın hedefi durumundaki kitleyi hem çoğaltacak hem de tek tek bu kitlenin içindeki bireyleri içeride geçirmek zorunda olacağı süreyi uzatan bir düzenlemeydi. Nitekim yasanın üzerinden fazla süre geçmeden içerideki sayı şartla tahliye öncesi sayıyı geçmiş oldu.

²⁶⁶ Terörle Mücadele Kanunu, 12 Nisan 1991 tarihli, 20843 numaralı Resmi Gazete.

²⁶⁷ Cezaevinin kapatılmasından sonra Aydın E Tipi Cezaevi’ne sevk edilen Hüsnü Eroğlu ve Mehmet Yalçınkaya isimli mahkûmlar gittikleri cezaevinde işkence yüzünden hayatlarını kaybetmişlerdir (Mavioğlu, 2006: 310).

Bildiğiniz gibi 1991 yılında kendilerini de ilgilendiren tutuklu ve hükümlüler için TMY [Terörle Mücadele Yasası] denilen bir kısmı içinde cezaevlerinden tahliyelerine vesile olan bir yasa çıkarıldı. Gizli şekilde hazırlandı ve çok ani bir şekilde toplum, ceza profesörleri, infazla uğraşanlar, ömrünü mesleğini hayatını cezalandırmayla geçirmiş olanlar, akademisyenler, sivil toplum örgütleri ve hatta bizzat Adalet Bakanlığı'nın kendisinin dahi içinde olmadığı bir ortamda tamamen dışardan (ne yazık ki ülkemizde birçok yasa böyle çıkarılıyor) siyasal konjektüre göre bir siyasal kararla böyle bir yasa çıktı.

Hayata Dönüş Operasyonu'na yaklaşan süreçte, operasyonunun hukuki zeminini teşkil edecek en önemli adım Üçlü Protokol'dür. Üçlü protokol Adalet Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı tarafından ortaklaşa hazırlanmış ve 14 Ocak 2000 tarihinde dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk'ün imzası ile genelge şeklinde yayınlanmış olup 24 Ocak 2000 tarihinden itibaren uygulanmaya başlanmıştır (Sevimli, 2010: 45). Üçlü protokol, kamuoyuna dönemin Başbakanı Bülent Ecevit'in "Cezaevleri 'örgüt evi' olmaktan çıkıyor." sözleriyle sunulmuştur. Ecevit, protokolün son bölümüne de katılmıştır.²⁶⁸

Cezaevlerine giriş ve çıkışlardaki aramalara herkes gibi savcı ve avukatlar da tabi olacaktır, yani cezaevine giren herkes önce duyarlı kapılardan geçecek sonra da görevli memur tarafından üzeri, çanta ve eşyaları elle aranacaktır.

İç güvenlik, halen olduğu gibi, Adalet Bakanlığı'na; dış güvenlik jandarmaya bırakılacaktır. İsyanların meydana gelmesi halinde cezaevi müdürü jandarmadan yardım isteyebileceği²⁶⁹ gibi cezaevi savcısının talebi üzerine cezaevindeki aramalara emniyet birimleri de katılabilecektir.²⁷⁰

Protokolün 19. maddesi açlık grevlerini önleme amaçlıdır. İlgili madde şöyledir:

MADDE 19:

a-Tıbbi Tedbirler

1-Terör örgütlerince cezaevinde organize edilen açlık grevi veya ölüm orucu adı altında yürütülen eylemlerde, cumhuriyet başsavcısı veya onun muvafakatı ile kurum müdürü tarafından talep edilmesi durumunda, tıbbi müdahalede bulunmak

²⁶⁸ "Cezaevine Kelepçe" 6 Ocak 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁶⁹ Protokol madde 49: "Açık ve kapalı cezaevleri ile tutukevleri ve çocuk işlahevlerinde meydana gelen isyan, yangın, deprem, toplu firar, tünel kazma, duvar delme gibi asayiş ve güvenlikle ilgili olaylarda, iç güvenlik personeli ile duruma hakim olunamadığı takdirde, cumhuriyet başsavcısının veya onun görüşü alınarak kurum müdürünün talebi üzerine jandarma, kuruma girerek, olaya müdahale etmek suretiyle güvenlik ve asayişi sağlayacaktır."

²⁷⁰ Protokol madde 17 a-: "Normal durumlarda yapılacak olağan sayımlara jandarma katılmayacak: ancak, olağanüstü durumlarda cumhuriyet başsavcısı veya başsavcının muvafakatı ile kurum müdürünün talebi üzerine jandarma sayımlara katılacaktır."

üzere, yeteri kadar sağlık personeli ile araç, gereç, ilaç ve gerekli diğer malzemeler hazır bulundurulacaktır.

2- Açlık grevine katılanların sağlık durumları kritikleştiğinde, bu kişilere uzman tabip kararı ile derhal müdahale edilerek tıbbi tedavi uygulanacaktır. Bu kişiler, koğuş veya odalarından alınarak ayrı bir koğuş, oda, revir veya hastaneye konulacaktır. Alınmadığı takdirde jandarmadan yardım istenecektir.

b-Güvenlik Tedbirleri

1-Açlık grevine katılan veya bu eylemi yönlendirerek ölüme sebebiyet veren lider konumundaki hükümlü ve tutuklular ile diğerlerine gerekli kanuni yaptırımlar tavizsiz bir şekilde süratle uygulanacaktır.

2-Basın ve yayın organlarının röportaj, çekim ve eylemin propagandasını yapmalarına fırsat verilmeyecektir.

3-Açlık grevlerinin cezaevi dışındaki bazı gruplarca istismar edilmesinin önlenmesi için, cezaevinin koruma alanı içinde bildiri okuma, gösteri, basın toplantısı ve protesto gibi eylemleri yapılmasına müsaade edilmeyecektir.

Sevimli, protokolün 19. maddesinin önemini şu sözlerle açıklamıştır:

Bu maddede cezaevlerinde yapılacak olan açlık grevlerinde açlık grevine katılanların sağlık durumlarının kötüye doğru gittiği tespit edilirse kendilerine derhal müdahale edilebileceği hüküm altına alınıyordu. Belki de üçlü protokolün devlet açısından en önemli maddesi bu maddeydi. Bu madde aynı zamanda 'Hayata Dönüş' operasyonlarının da hukuki altyapısını oluşturmaktaydı. Operasyon yapılan cezaevlerinin savcılık ve müdürlüklerine operasyonlardan bir gün önce Bakanlıkça gönderilen yazılarda tutuklulara yapılacak müdahalenin, üçlü protokolün 19. maddesi gereği olduğu belirtiliyordu.

Bu protokole ilk tepki Türkiye Barolar Birliği'nden gelmiştir. Barolar Birliği, cezaevlerine giriş ve çıkışlarda avukatların eşyalarının aranması uygulamasının mesleğin icrasını engelleyici niteğiline dikkat çekmiştir, zira avukatların yanlarında bulunan evraklar da denetlemeye dahildir. Türkiye Barolar Birliği meslek sırrını ve mahkûm haklarını ihlal ettiği, savunma hakkını ortadan kaldırdığı ve avukatlık onurunu zedelediği gerekçesiyle Üçlü Protokol'ün iptali için Danıştay'a dava açmıştır.

Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi ise protokolün bazı hükümlerinin iptali istemiyle Danıştay'a açtığı davada, açlık grevine katılan tutuklulara müdahale edilmesinin ve tıbbi tedavi uygulamasının öngörüldüğüne dikkat çekerek, bu müdahalenin hastanın tıbbi müdahaleyi reddetme hakkının varlığı ve hekimlerin mesleki bağımsızlığı ve klinik özgürlüğüne ters düştüğünü belirtmiştir.²⁷¹

²⁷¹ TİHV, 2000 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s.121

12 Şubat 2000 tarihinde, 70'e yakın baro başkanı Ankara'da Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk'ün istifasını istemişler ve protokolün geri çekilmemesi halinde Mart ayı içerisinde bir protesto yürüyüşü düzenleyeceklerini ve duruşmalara girmeyeceklerini belirtmişlerdir.²⁷²

ÇHD üyesi avukatlar, Şubat ayında protokolün iptali istemiyle Danıştay'a açmışlar, yürütmenin yasamanın yetkilerini gasp ettiğini, yürütme tarafından hazırlanan protokolle avukat ve mahkûmların haklarının sınırlandırıldığını, gizli olması gereken avukat-sanık yazışmalarının incelendiğini ve ziyaretçilerin mahkûmların sayımı bitmeden cezaevinden çıkarılmayarak rehin tutulduklarını kaydetmişlerdir.²⁷³

Bütün bu tepkiler sonucunda, Üçlü Protokol'den geriye atılan tek adım, avukatların üzerini arayacak olan memurların mümkün olduğunca üniversite mezunu olanlardan seçileceği taahhüdüdür. Fakat bu geri adım, ne Türk Tabipler Birliği'nin çekincelerine ne de savunma hakkının ihlali hususuna derman olacak niteliktedir. Dolayısıyla bu adımı bir uzlaşma çabası olarak yorumlamak mümkün değildir.

Bu dönemde atılan başka bir adım *Rahşan Affı* olarak bilinen Şartlı Salıverme ve Erteleme Yasası'dır. Af, 2000 yılı boyunca tartışılmış, çıkarılıp çıkarılmayacağı bir sene boyunca belirsiz kalmış, fakat 21 Aralık 2000'de, yani Hayata Dönüş Operasyon'undan 3 gün sonra Resmi Gazete'de yayınlanmıştır. Operasyonun akabinde mahkûm sayısında büyük bir azalma olmuş, operasyon haberleriyle kitlesel salıverilme haberleri birlikte verilmiştir.

3.3.1.2. Kamuoyu Hazırlığı

Daha önce söylendiği gibi, cezaevleri söz konusu olduğunda dışarıyı içeriye, içerisi dışarıyı etkilemektedir. Bu sebeple, cezaların uygulanmasında bir değişiklik ya da bir cezaevi operasyonu söz konusunda olduğunda bunun da

²⁷² "Arama Değil Aşağılama" 23 Şubat 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁷³ TİHV, 2000 Türkiye İnsan Hakları Raporu, s.120

gerekliği ve meşruiyeti konusunda halkın ikna edilmesi gerekmektedir. Bunun sebebi, operasyon sonucu meydana gelebilecek muhtemel can kayıpları ve hak ihlalleri karşısında kamuoyunu önceden hazırlamaktır. Hayata Dönüş Operasyonu'nda bu zemin aydın, medya ve siyasi üçgeni tarafından yürütülmüştür.

1980 Askeri Darbesi sonrasında da, siyasi mahkûmların itibarlarını lekelemek, siyasi suç kavramının oldukça genişlediği ve muğlaklaştığı bir konjonktürde her siyasi mahkûmu *terörist* potasında eriterek topluma ibret vermek amacıyla aydın desteği alınmıştır. Bu dönemin aydını Profesör Doktor Turan İtil'dir. Cezaevlerindeki siyasi mahkûmlar üzerinde yürüttüğü *bilimsel* çalışmalarda, Profesör İtil'in vardığı sonuç, Türk teröristlerin düşük zekalı olduklarıdır.²⁷⁴

Hayata Dönüş Operasyonu'nun aydını ise daha önce cezaevlerinin özelleştirilmesi meselesinde de görüşüne başvurulmuş²⁷⁵ ABD'de cezaevi müfettişliği yapan Melda Türker'dir. Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk'ün F Tipi cezaevlerini tanıtmaya başladığı dönemde, Melda Türker de bu sürece dahil olmuş, Amerika Birleşik Devletleri şahit olduğunu söylediği bazı kapatma politikalarıyla Türkiye'deki pratikleri karşılaştırmış ve izlenimlerini aktarmıştır. Türker'in Amerika Birleşik Devletleri'indeki cezaevleri üzerine olan izlenimleri Hürriyet gazetesinde yer bulmuştur:²⁷⁶

Koşuş sistemi sadece hafif suçlular için geçerli. Diğer suçlular için, özel hücreler var. Hücreler mahkûmların uyuması için. Diğer saatlerde ise, kâmpüs içindeki çeşitli işlerde çalışıyorlar. Mobilya yapımı, baskı gibi işlerde, küçük bir ücret karşılığında üretim yapıyorlar. Sistem, bir saniye bile boşa vakit geçirmemeleri üzerine kurulu.

Türker'in Türkiye'deki cezaevlerine dair yorumu ise Milliyet gazetesinde yer bulmuştur:²⁷⁷ *"ABD'de Cezaevi Müfettişi ve İnfaz Hukuku Uzman Müşaviri olarak görev yapan Türk hukukçu Melda Türker, Türkiye'deki cezaevlerinde kapsamlı reformun şart olduğunu savunarak, 'Bayrampaşa Cezaevi ABD'de olsa kapatılırdı. Bayrampaşa'nın üç kilometre yakınına gelmek, Ulucanlar*

²⁷⁴ "Türk Teröristlerin Zeka Seviyesi Düşük" 13 Eylül 1983 tarihli Milliyet gazetesi

²⁷⁵ "Cezaevlerinin Özelleştirilmesi Hapishaneye Takıldı"

<http://www.hurriyet.com.tr/cezaevlerinin-ozelleştirilmesi-hazine-ye-takildi-39013616>

²⁷⁶ "Hizbullah Nasıl Kurumsallaşır (2)" <http://www.hurriyet.com.tr/enis-berberoglu-hizbullah-nasil-kurumsallasir-2-39130225>

²⁷⁷ "Bayrampaşa Cezaevi ABD'de olsa Kapatılır" 27 Ocak 2000 tarihli Milliyet gazetesi

Cezaevi'ne bir daha girmek istemem.' demiştir." Bu haberden 2 gün sonra başka bir haberde, Türker hücre tipi cezaevlerini şu sözlerle değerlendirmiştir:²⁷⁸

Hücre sistemi, insanın özelliğini koruması için önemlidir, kötü bir şey değildir, faydalıdır. Ancak zor ve pahalı bir uygulamadır. Ama hücre sistemi yanlış anlaşılıyor. Mahkûm hücrede sadece uyku saatlerinde kalır. Bunun dışındaki saatlerde sosyalleşmesi sağlanır. Hücresinde, temel eşyalarını karşılayacak eşyaları bulunur.

Türker, başta koğuş sistemini kötülemiş, hücre sistemini savunmuştur. Fakat yaz aylarına doğru F Tipi cezaevleri medyada ve siyasilerin demeçlerinde sıkça yer buldukça, F Tipinin çözüm olmadığına ve bu uygulamanın çağ dışı olduğuna dikkat çekmiştir, zira onun Amerika'da şahit olduğu hücre uygulaması ile F Tiplerinin alakası bulunmamaktadır.²⁷⁹

Dönemin Ceza ve Tevkifevleri Genel Müdürü Ali Suat Ertosun, 2000 yılının başlarında koğuş düzeninden kaynaklı sorunlardan şikayet etmiş ve örgüt vurgusu yapmıştır. Milliyet gazetesinin 17 Şubat 2000 tarihli haberinde,²⁸⁰ Ertosun'un, idarenin bilgisi dışında koğuş dışında gidip gelmeler olduğu, koğuş sisteminde mahkûm sayısı çok fazla olduğu için müdahalenin imkansız hale geldiği ve koğuşlarda komün sistemi uygulandığı ifadelerine yer verilmiştir.

Bu dönemde, Ulucanlar Cezaevi Operasyonu'nun da yankıları sürmektedir. TBMM İnsan Hakları Komisyonu'nda mahkûmların içeriye silah sokmaları (!) üzerinden Ertosun'u sıkıştıran milletvekillerine Ertosun'un yanıtı "*Silahların nasıl girdiği konusunu yıllardan beri araştırıyoruz. Bulsak idari ve adli yönden gereğini yapacağız.*" olmuştur. DYP Denizli Milletvekili Mehmet Gözlükaya'nın mafya ve teröristlere karşı ne gibi önlem alınacağı sorusuna karşılık Ertosun "*Beyefendi, bakın ben bunlara cevap verdim. 6 tane F Tipinin temelini attık.*" demiştir.²⁸¹ Buradan anlaşılmaktadır ki; Ertosun F Tipi cezaevlerini bütün cezaevi sorunlarının çözümü olarak görmektedir.

²⁷⁸ "Cezaevlerinin Felsefesi Yok" 29 Ocak 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁷⁹ "F Tipi Cezaevi Çağdışı" 22 Temmuz 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁸⁰ "Bazı Cezaevleri Kurtarılmış Bölge" 17 Şubat 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁸¹ "Mecliste Ulucanlar Hesaplaşması" 19 Şubat 2000 tarihli Milliyet gazetesi

Mayıs ayına doğru, Ertosun ifadelerini sertleştirmiş, F Tipi karşıtlarının terör ve rant yanlısı olduklarını söylemiştir.²⁸² Ertosun F Tiplerini şu ifadelerle savunmuştur:²⁸³

Şu andaki cezaevleri gerek suçluların eğitilmesinde yarattığı olumsuz etkiler, gerekse can güvenliği, asayiş, disiplin ve güçlünün zayıfı ezmesi gibi nedenlerle toplu sistem terkedilmeye başlandı. 'E' ve Özel Tip cezaevleri, 2, 4, 6 ve 8'er kişilik oda sistemine göre yeniden inşa ediliyor. İnşa edilen cezaevlerinde 1 ve 3 kişilik oda sisteminin esas alınmasına da başlandı. Önümüzdeki Mayıs ayında F Tipi dediğimiz 11 cezaevinin inşaatı tamamlanıyor. Çete ve terör suçlularının tümü bu cezaevlerine nakledilecek ve böylece sorun köklü bir çözüme kavuşturulmuş olacaktır.

Ülke F Tipi cezaevlerine karşı ayağa kalkmışken Hikmet Sami Türk'ün inadı devam etmektedir. Türk, koğuş sisteminin kötü yönlerine dikkat çekerek F Tiplerinin sorunların tek çözümü olduğuna dair bir algı yaratma çabasına girişmiştir. Türk, Fatih Adliye Sarayı'nın açılışında konuya ilişkin olarak şu sözleri sarf etmiştir:²⁸⁴

Bugün F Tipi cezaevleri, halen birçok cezaevinde bulunan koğuş sistemi içinde terör örgütlerinin ya da mafyanın ya da sosyolojik bir olgu olarak koğuş ağalarının, koğuş kabadayılarının sağlamış olduğu egemenliğe son verecek olan ve cezaevlerinde bulunan tutuklu ve hükümlülere kişiliklerini kazandıracak olan cezaevleridir. F Tipi cezaevlerini karalamak isteyenler egemenliklerine son verilecek olan terör örgütleri, mafya tipi örgütler, koğuş kabadayıları ve koğuş ağalarıdır.

İlgili haberin devamında ise Türk, hükümlü ve tutukluların dinlenme saatleri dışında spor salonu, iş atelyeleri ve çeşitli ortak kullanım alanlarında bir araya geleceklerini ve tecridin asla söz konusu olmadığını, koğuş sisteminin insan haklarına aykırı olduğunu Avrupa İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin de kabul ettiğini belirtmiş ve F Tipi cezaevlerinin insan haklarına uygun ve lüks cezaevleri olduğunu söylemiştir.

Bakan Türk'ün bu söylemine Başbakan Ecevit de destek vermiştir:²⁸⁵

Koğuş sisteminde devlet otoritesinin yok edilmek istendiğine dikkat çeken Başbakan Bülent Ecevit, 'Hiçbir devlet, buna ilelebet katlanamazdı.' dedi. Başbakan Bülent Ecevit, hükümetin F Tipi cezaevlerine geçişte kararlı olduğunu ifade etti. Ecevit, kendi arkadaşlarını ölüme zorlayanların, insanlıkla ilgisi olamaz. diye konuştu. Ecevit, şunları söyledi: Bilindiği gibi, şimdiye kadar koğuş sistemi büyük ölçüde silahlı karargahlar haline gelmişti. Devletin otoritesi tamamen yok

²⁸² "F Tipi Cezaevleri" 31 Mayıs 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁸³ "Olayı Medya Körüklüyor" 25 Mart 2000 tarihli Yeni Şafak gazetesi

²⁸⁴ "Bakan Türk: Cezaevleri F Tipi Olacak" <http://arsiv.ntv.com.tr/news/17440.asp>

²⁸⁵ "Ecevit: F Tipinde Kararlıyız" http://bigpara.hurriyet.com.tr/haberler/politika-haberleri/ecevit-f-tipinde-kararliyiz_ID344587/

edilmek isteniyordu. Hiçbir devlet, buna ilelebet katlanamazdı. Onun için F Tipine geçmekte kararlıyız.

Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'nin Türkiye'deki F Tipi cezaevlerini onayladığı haberi, yine bu dönemde basında yer bulmuştur. İlgili haberde şu ifadelere yer verilmiştir: ²⁸⁶

Türkiye'de koğuş sisteminin sakıncalı olduğunu bildirdi. F Tipi hücre sistemine geçişi uygun gören komite, ortak yaşam alanındaki etkinliklerin de artırılmasını istedi. Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'nin Türkiye'deki cezaevlerinin durumu konusunda 1996 ve 2000 yıllarında hazırladığı iki ayrı raporun, açlık grevleriyle gündeme gelen cezaevi reformu tartışması konusunda çarpıcı tespitler taşıdığı ortaya çıktı. Komite, söz konusu raporlarında koğuş sisteminin sakıncalarını sıralayarak, küçük hücre sistemine geçilmesini öneriyor ve hükümetin F Tipi cezaevlerine geçme yönündeki hazırlıklarına destek veriyor. Komite, bu desteği verirken, F Tipi cezaevlerindeki ortak yaşam alanlarıyla ilgili bazı iyileştirmeler yapılmasını da öneriyor.²⁸⁷

Görüldüğü üzere, devlet erkani ve cezaevi yetkilileri, mafya, terör ve örgüt söylemiyle birlikte cezaevlerinin ele geçirildiğini, kontrol edilemez bir hal aldığını ve cezaevlerinin örgüt evlerinin uzantısı olduğunu söyleyerek mahkûmların birbirinden ayrılmasının tek çözüm olduğu fikrini savunmuşlardır. Özellikle de cezaevi isyanlarının birilerinin isteği üzerine çıkartıldığı minvalinden polemiklerle²⁸⁸ mafya – örgüt ilişkisine vurgu yapılmıştır. Buradaki amaç, koğuş sisteminin yetersizliklerini çözmek değil, önceden beri uğraş verilen fakat bir türlü fiilen geçilemeyen F Tipine geçilmek istenmesidir.

²⁸⁶ “Avrupa’dan F Tipine Destek” <http://www.hurriyet.com.tr/avrupadan-f-tipi-ne-destek-39206912>

²⁸⁷ F Tipi cezaevlerine geçiş konjonktürünün iktisadi ayağından da söz etmek gerekmektedir. 2000 yılının başında IMF ile Stand-By anlaşması imzalanmış, anlaşma Türkiye'ye ağır sorumluluklar da getirmiştir. Bu sorumluluklar cezaevlerindeki birtakım değişiklikleri de öngörmüştür. Sevimli, 2016'da Bianet sitesinde yazdığı bir makalede, bu ilişkiyi şu sözlerle açıklamıştır: “Hayata Dönüş” devletin hapisaneler politikası ve siyasi tutuklular mefhumu ile alakalı olmakla birlikte operasyonların yapılış tarihi de tesadüfî değil. 2000 yılı başında IMF ile yapılan yeni Stand-By anlaşmasının ülkeye getireceği ağır şartlar ve reçetenin uygulanması gereği, buna karşı çıkacak muhalefet odaklarının da ortadan kaldırılmasına bağlandı. Bunun ilk ve en önemli ayağı da hapisanelerdi. Uzun yıllardır siyasi tutukluların “etkisiz hale getirilmesi” amacı, artık devlet açısından mutlaka uygulamaya geçmeliydi. Öte yandan AB ve ABD'nin de bu noktada çok ciddi oluru, yardımı ve desteği gündeme geldi. Böylece devletin her zaman hayata geçirmek istediği izolasyon infaz modeli ete-kemiğe büründü. Bu şekilde ülkemizdeki hapisaneler tarihinin en kapsamlı operasyonunun düşmesine basma günü 1999 yılı sonu 2000 yılı başlarında belli edildi. Yıllardır devlet açısından her zaman düşünülen şey, 2000 yılı itibarıyla yapılabilir bir hale geldi.” (“Hayata Dönüş Neden Yapıldı, Bugüne Etkisi Ne Oldu?” <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/181812-hayata-donus-neden-yapildi-bugune-etkisi-ne-oldu>)

²⁸⁸ Cezaevindeki isyanların birilerinin isteği doğrultusunda çıkarıldığına dair bir haber örneği için bkz. “Mahkûmun İsyana Pazarlığı” 6 Kasım 2000 tarihli Sabah gazetesi

2000 yılının sonuna doğru, F Tipi karşıtı dernekler, barolar ve tutuklu yakınları bu dönüşüme muhalif tutumlarını sertleştirmekte, arka arkaya gösteriler ve mitingler düzenlemektedirler. Adeta yer yerinden oynamaktadır. Cezaevlerinde ise kitlesel açlık grevleri sürmektedir. Devletin kamuoyu yaratma çabasına karşın farkındalık uyandırma çabasında olan kişi ve grupların eylemleri ile açlık grevleri de medyada yer bulmuştur. Örneğin Sabah gazetesinde, açlık grevleri devam etmekteyken *F Tipi Cezaevleri Niye İstenmiyor?* başlıklı bir haber²⁸⁹ yayınlanmış, haberde dönemin İstanbul Barosu Başkanı Yücel Sayman'ın *"Bu cezaevlerinin, beş yıldızlı lüks otel odası düzeyinde, dubleks, aydınlık, konforlu hücrelerin, en iyi, en doğru, en akıllı, en çağdaş, en güvenli, insan haklarına ve onuruna en saygılı ceza infaz kurumları olduğuna inandırılmaya çalışılıyor."* ifadeleri yer almıştır.

Ankara Barosu Başkanı Hakkı Suha Okay, Yönetim Kurulu Üyesi Sanem Soytaş, İnsan Hakları Komisyonu Başkanı Mehmet Cengiz ve Komisyon Üyesi Şenal Sarıhan'dan oluşan bir heyetin Sincan F Tipi Cezaevi'ni ziyaret etmeleri ve Ertosun'dan bilgi edinmeleri Evrensel gazetesinin 22 Temmuz 2000 tarihli haberinde verilmiştir. İlgili haberde, heyetin F Tipi cezaevlerine dair çekinceleri ve tespitlerine yer verilmiştir.²⁹⁰

²⁸⁹ "F Tipleri Neden İstenmiyor?" 7 Kasım 2000 tarihli Sabah gazetesi

²⁹⁰ Heyet tespitleri raporlaştırmıştır. İlgili tespitler şöyledir:

"Terörle Mücadele Kanunu'nun bir infaz yasası olmadığı ve hukuka aykırı bir biçimde İnfaz Yasası'na rağmen infaza ilişkin ayrımcı ve eşitlik bozucu hükümler içerdiği kaydedildiği raporda, mevcut düzenlemenin ve düzenlemeye dayalı uygulamanın "suç dışarıda, suçlu dışarıda kalır" ilkesi ile çeliştiğine işaret edilmiş, raporda, F Tipi cezaevlerinin dayanağının hukuka aykırı olduğu vurgulanarak, sorunun temelden çözülmesi için öncelikle TMY'nın 16,17 ve 18'inci maddelerinin kaldırılması istenmiştir. Oda ile hücre arasındaki farkın basit bir üslup farkı olmadığı ifade edildiği raporda, farkın soyutlama ve tecritte aranması gerektiği belirtildi. Hükümlüyü tek başına, ya da üç kişiyi bir 'oda'ya kapatır, diğer mahkûmlarla irtibatına ve haberleşmesine engel olursanız, kapısını kilitlediğiniz yer, 'oda' değil, 'hücre' olur" denilen raporda, F Tipi cezaevleriyle soyutlama ve tecrit sisteminin uygulanmasının amaçlandığı vurgulandı. Sincan F Tipi Cezaevi'ndeki tek ya da üç kişilik "oda"ların ortak yaşam alanlarına açılmadığına dikkat çekilen açıklamada, bu odaların, başka hiçbir yerle irtibatı olmayan, yüksek duvarlarla çevrili bulunan havalandırmaya açılan kapı anahtarının kimde duracağı, kimin tarafından hangi saatlerde açılıp kapanacağı konusunda tatmin edici bilgilerin alınmadığı bildirilmiştir.

Odaların havalandırma bölümlerinde, ikinci bir gardiyan kapısının daha bulunması nedeniyle, odaların cezaevlerinin diğer bölümlerinden tamamen tecrit edileceği, havalandırmaya açılan kapıların gardiyanların istemine göre açılıp kapanacağı izlenimi edinildiğinin belirtildiği raporda, cezaevinde ortak yaşam alanı olarak kabul edilecek bir mekân bulunmadığı kaydedilmiştir."

<https://www.evrensel.net/haber/122172/f-tipi-cezaevi-hukuka-aykiri>

Dönemin İçişleri Bakanı Sadettin Tantan ise ölüm oruçları ve cezaevlerindeki yasadışı örgütlerin yürüttüğü eylemlerin yurtdışından verilen talimatlarla gerçekleştirildiğini belirtmiş, ölüm orucu tutanların da örgüt içinde acemi ve zayıf pozisyonda olan kişiler arasından özel olarak seçildiğini vurgulamıştır.²⁹¹ Ölüm oruçlarına Başbakan Ecevit'in yanıtı "*Ölüm oruçları için yapacağımızı yaptık. Bizden bu kadar.*" olmuştur.²⁹²

Operasyona 2 aydan az bir süre kala, Uşak Cezaevi'nde Nuri Ergin²⁹³ ve çetesi isyan etmiş, 29 cezaevi personelini rehin almışlardır. İsyanı karşı yapılan operasyon sonucu 5 mahkûm hayatını kaybetmiştir. Bu fırsattan istifade, dönemin Uşak Valisi Ayhan Çevik cezaevlerinin çetecilerin eline geçtiğine dair saptamalarda bulunmuştur:²⁹⁴

Vali Çevik, 'cezaevindeki otoritenin tutuklu ve hükümlülere geçtiği' yolundaki değerlendirmesini hatırlatarak, bunun gerekçesini soran bir gazeteciye ise 'Bunu söylerken çok üzüldüm. Ama bir gerçek. Maalesef Türkiye'nin gerçeği. Hukuk devletinde hükümlülük hukuk devletinin... Türkiye Cumhuriyeti de bir hukuk devleti ama bu olay hükümlülük haklarımızı iyi kullanamadığımızın göstergesi' karşılığını verdi.

Dikkat çekici bir diğer haber de, Ceza ve Tevkif Evleri Genel Müdür Yardımcısı Yılmaz Sağlam'ın Bursa Barosu'nca düzenlenen bir panelde söyledikleridir. Yılmaz'ın, "*Toplumun takdiri bu yönde ise F Tipi cezaevleri açılmayabilir. Sonuçta insan hayatından daha değerli değildir.*" demesinden 10 gün sonra Hayata Dönüş Operasyonu yapılmış ve 30 mahkûm hayatını kaybetmiştir. İşin daha da acı yanı Sağlam'ın bu sözleri sarf ederken operasyon hazırlıklarının çoktan başlamış olmasıdır.²⁹⁵

3.3.1.3. Fiziki Hazırlık

Hayata Dönüş Operasyonu'ndan önceki cezaevi operasyonlarının münferit olaylar değil , bir sürecin parçaları olarak görülmesi gerektiğini, Hayata Dönüş

²⁹¹ "Ölüme Yatanlar Örgüt Acemileri" 19 Aralık 2000 tarihli Milliyet gazetesi

²⁹² "Bizden Bu Kadar" 15 Aralık 2000 tarihli Yeni Şafak gazetesi

²⁹³ Karağümruk çetesi olarak bilinen, adam öldürme, yaralama, uyuşturucu ticareti ve haraç kesme gibi suçlar işlemiş örgüt lideri.

²⁹⁴ "Uşak'ta Yine Nuriş İsyanı: 5 Ölü" <http://www.hurriyet.com.tr/usakta-yine-nuris-isyani-5-olu-39194590>

²⁹⁵ "F Tipi Açılmayabilir" <http://www.hurriyet.com.tr/f-tipi-acilmayabilir-39205536>

Operasyonu'nun fiziki hazırlıkları da göz önüne alarak hatırlamakta fayda vardır. Zira Hayata Dönüş Operasyonu öncesi operasyonların birer öncü oldukları, fiziki sonuçlarından belli olmuştur.

Örneğin, Ümraniye Cezaevi Operasyonu'nun sona ermesinin ardından mahkûmların sevkine başladıktan sonra dahi iş makineleri çalışmış, cezaevinin yıkım işlemi devam etmiştir. Aynı süreç Çanakkale Cezaevi'nde de yaşanmıştır. Operasyon sonrası cezaevlerinin ya tamamı yıkılmış ya da cezaevleri mimari olarak yeniden organize edilmiştir.

Böylelikle anlaşılmaktadır ki, devlet açısından artık 19 Aralık 2000 öncesindeki cezaevlerine ihtiyaç yoktur. Bundan sonra F Tipi cezaevleri ve F Tipi cezaevi modeli yürürlükte olacaktır. Bugün F Tipi cezaevleri dışındaki diğer cezaevlerinin de yönetim biçiminden mimarisine ve mevcut idari uygulamalarına kadar her şeyi ile F Tipi İnfaz Modeli'ne döndürüldüğü görülmektedir (Sevimli, 2010: 41).

Ayrıca 22 Nisan 1999'da Ankara Sincan, Bolu, İzmit Kandıra, Edirne, Tekirdağ ve İzmir Kırıklar F Tipi Cezaevleri'nin inşası için ihale tamamlanmış ve cezaevlerinin yapımına başlanmıştır. 12 Ocak 2000 tarihinde ise koalisyon partilerinin liderleri bir araya gelerek F Tipi cezaevlerini konuşmuşlardır. Konuşma sonucunda 4 tane daha F Tipi cezaevi yapılmasına karar verilmiştir. Ceza ve Tevkifleri Genel Müdürü Ali Suat Ertosun 28 Ekim 2000 tarihinde 6 adet F Tipi cezaevinin inşaatının tamamlandığını ve personel alımına başlanacağını duyurmuştur (Sevimli, 2010: 59).

3.3.1.4. Askeri Hazırlık

Hayata Dönüş Operasyonu'nu bir cezaevi operasyonundan ziyade, emir-komuta zinciri içinde gerçekleşen bir *askeri hareket* olarak yorumlamak hatalı olmayacaktır. Operasyonlar Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından planlanmış, yönetilmiş ve uygulanmıştır. Zira operasyonun her kademesinde birlikleri görev yapmıştır.

Operasyon kararı Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında düzenlenen Milli Güvenlik Kurulu'nda²⁹⁶ alınmıştır. Bu anlamda Hayata Dönüş Operasyonu tam anlamıyla bir devlet operasyonudur. Ertosun, konuyla ilgili yıllar sonra yaptığı açıklamada, şu sözleri sarf etmiştir (Sevimli, 2010: 116):

Özelikle ve önlemlerle belirtmek gerekir ki, Hayata Dönüş Operasyonu cezaevleri sorunu had safhaya ulaştığı dönemde, Bakanlar Kurulu ve Milli Güvenlik Kurulu tarafından da değerlendirilerek alınan kararlar doğrultusunda uygulamaya konulmuştur. Bu karar salt benim kararım değildir. Hükümet kararıdır, Milli Güvenlik Kurulu kararıdır, öz olarak devletin kararıdır.

Operasyon bütün cezaevlerinde yalnızca jandarma birlikleri ile gerçekleştirilmiş, emniyet birimleri neredeyse hiç görev almamıştır. Ayrıca operasyonların fiili müdahalesinde, diğer cezaevlerine tutukluların gönderilmesi, çevre emniyetinde ve operasyonlar sonrası temizlik faaliyeti de sadece jandarma birlikleri tarafından üstlenilmiştir. Cezaevlerinin çevre emniyetleri için başka illerden jandarma birlikleri getirilmiştir. Örneğin, Hayata Dönüş Operasyonu'nun Ümraniye Cezaevi ayağında, Batman Jandarma Komando Birliği operasyon sonrası temizlik işlerinde görevlendirilmiştir. Yine Bayrampaşa ve Ümraniye operasyonlarında, Ankara, Elazığ ve Batman'dan gelen birlikler görev yapmışlardır. Operasyonlar için Ankara Jandarma Komando Özel Asayiş Birliği ve Batman Jandarma Komando Birliği 12 Aralık'ta, Elazığ Jandarma Taburu ise 17 Aralık'ta İstanbul'a getirilmiştir. Elazığ Jandarma Komando Taburu'nun bir kısmı Ümraniye Cezaevi'ndeki, diğer kısmı da Bayrampaşa Cezaevi'ndeki operasyona katılmış. Bayrampaşa Cezaevi'ndeki operasyon bittikten sonra Ümraniye Cezaevi'ne geçerek burada taburun kalanıyla birleşmişlerdir.

Ankara Jandarma Komando Özel Asayiş Birliği de Elazığ taburuyla aynı şekilde hareket etmiştir. Uçakla getirilen birlik, önce Bayrampaşa Cezaevi'nde görev yapmış, Bayrampaşa'daki operasyondan sonra Ümraniye'deki operasyona katılmıştır.

Bayrampaşa ve Ümraniye Cezaevleri'ne İstanbul'dan katılan birlikler, Halkalı Jandarma Komando Taburu, Bayrampaşa Cezaevi Koruma Bölüğü, Ümraniye

²⁹⁶ Kurulun diğer katılımcıları, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Milli Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Hava, Deniz Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanı'dır.

Cezaevi Koruma Bölüğü, Beykoz İlçe Jandarma Birliği, Kartal İlçe Jandarma Birliği ve Şile İlçe Jandarma Komutanlığı'dır.²⁹⁷

Operasyon 15 Aralık 2000 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'nın emri ile başlamış, 17 Aralık'ta, ilgili birimlerin ilgili cezaevlerine sevki için emri Jandarma Genel Komutanlığı Harekat Başkanı Tümgeneral Osman Özbek vermiştir. Bayrampaşa Cezaevi'nde görevli Jandarma Kıdemli Yüzbaşı Zeki Bingöl, kaleme aldığı *Bayrampaşa Cezaevi Gerçeği* isimli kitabında, Jandarma Genel Komutanlığı bünyesinde yapılan yeni düzenleme ile operasyondan bir yıl önce, operasyon hazırlıkları süren cezaevleri için *cezaevleri izleme* adı verilen özel bir şube kurulduğunu belirtmiştir (2007: 190). Bingöl (2007: 189), operasyonun yönetim sürecini ise şu sözlerle özetlemiştir:

Operasyonu 28 Şubat Süreci'nde Erzurum'daki konuşmasıyla gündeme gelen Jandarma Genel Komutanı Jandarma Genel Komutanlığı Harekat Başkanı Tümgeneral Osman Özbek yönetti. Özbek, operasyon öncesinde, konuşlandırılacak ve görevi yönetecek bütün birlikleri denetledi. Orgeneral [Aytaç] Yalman ve İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'la sürekli bilgi alışverişinde bulundu.

İlgili mevzuata göre,²⁹⁸ iç güvenliği, Adalet Bakanlığı'na bağlı infaz ve koruma görevlileri tarafından sağlanırken gelen isyan, yangın, deprem, toplu firar, tünel kazma, duvar delme gibi asayiş ve güvenlikle ilgili olaylarda, iç güvenlik görevlileri, kurumun en üst amirinin talebiyle, kolluk kuvvetlerinden yardım alabilmektedir. Fakat bu operasyon, cezaevi görevlilerinin talebi olmadan gerçekleştirilmiştir. Operasyonun jandarma tarafından gerçekleştirilmesinde ise şöyle bir nokta vardır: Bir polis için, ele geçirmesi ya da etkisiz hale getirmesi

²⁹⁷ Bu birliklerden Ankara Jandarma Komando Özel Asayiş Komutanlığı ile Elazığ Jandarma Komando Tabur Komutanlığı müdahaleyi yapan birliktir. İstanbul İl Jandarma Sevk Birliği operasyon sonunda sevk işlemlerinde görev almışken arama ve temizlik işlemleri, Ümraniye Cezaevi Jandarma Koruma Bölük Komutanlığı, Batman Jandarma Komando Tabur Komutanlığı, İstanbul İl Jandarma İstihbarat Şube Müdürlüğü, İstanbul İl Jandarma Kaçakçılık ve Organize Suçlar Şube Müdürlüğü ve İstanbul İl Jandarma Asayiş Şube Müdürlüğü, Olay Yeri İnceleme Tim Komutanlığı tarafından üstlenilmiştir.

Operasyona katılan subay ve askerlerin isimleri olaydan 13 yıl sonra ortaya çıkmıştır. O zamana kadar Jandarma Genel Komutanlığı operasyona katılan personelin kimliğine dair bilgi ve belge bulunmadığını söylemiş, fakat sonunda belgeyi ilgili davanın savcısına yollamıştır.

“Hayata Dönüş'e katılan komandoların isimleri 13 yıl sonra belli oldu” <http://t24.com.tr/haber/hayata-donuse-katilan-komandolarin-isimleri-13-yil-sonra-belli-oldu,263640>

²⁹⁸ İlgili Kanun No. 3687 Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkındaki Tüzük, Madde 44 (1) ve (3).

gereken kiři ya da kiřiler toplumun bir parçasıyken, asker için, karřıdaki kiři dűřmandır ve dolayısıyla operasyon da bu zihniyetle yűrűtűlműřtűr.

3.3.2. Operasyona Giden Sűreç

Daha ۆnce de belirtildięi gibi, devletin F Tipi cezaevine geçiř sۆylemi toplumda da infial yaratmıřtır. İlk tepki barolardan ve sivil toplumdan gelmiřtir. űçlű Protokol'űn açıklanmasına bařta İstanbul, Ankara ve İzmir Baroları olmak űzere birçok barodan tepki gelmiřtir. İstanbul Barosu, protokol kaldırılıncaya kadar cezaevlerine gitmeme kararı almıřken Tűrkiye Barolar Birlięi ise 15 řubat 2000'de yaptığı bir ۆneri ile űyelerinin cezaevlerine gitmemelerini ۆnermiřtir.

7 Mayıs 2000 tarihinde Bakan Tűrk yakın tarihte inřaatı bitip kullanıma açılacak olan F Tipi cezaevlerinin haberini bir basın açıklaması ile vermiř, bu vesileyle de bir heyet eřlięinde İzmit Kandıra F Tipi Cezaevi'ni basına gezdirmiřtir. Bu geziden sonra tűm gazetelerde, yeni F Tipi cezaevlerinin beř yıldızlı otel gibi olduęu ve mahkűmların dubleks dairelerde kalacaęı minvalinden haberler yer bulmuřtur. Bakanın heyetinde, İstanbul Barosu Yönetim Kurulu űyesi Avukat Mert Er Karagűlle de bulunmuř, Karagűlle, Kandıra F Tipi Cezaevi izlenimlerini řu sۆzlerle anlatmıřtır (Sevimli, 2010: 47): *"... ben ve oraya gelen arkadaşlarımın hepsi orada olma olasılıęından bile irkildik. Bir insanın hem fiziki hem de ruhsal olarak yařamını saęlıklı bir řekilde sűrdűrebilmesi çok zor."*

Haziran ayına doęru, sivil toplumun konuya dair muhalefeti daha da sertleřmiřtir. Çaędař Hukukçular Derneęi, Tűrk Műhendis ve Mimar Odaları Birlięi [TMMOB], Tűrk Tabipleri Birlięi [TTB] gibi meslek ۆrgűtleri ile İnsan Hakları Derneęi [İHD], Tutuklu ve Hűkűmlű Aileleri Yardımlařma Derneęi [TAYAD] tarafından yapılan etkinlik ve eylemler kamuoyunda yer bulmuřtur.

Kocaeli F Tipi Cezaevi, Haziran ayında İstanbul Barosu Cezaevi Grubu ve Temmuz ayında İstanbul Tabip Odası ve TMMOB temsilcilerinden oluřan 25 kiřilik bir heyet tarafından gezilmiřtir. Baronun Kocaeli F Tipi Cezaevi hakkında hazırladığı raporda, F Tipi cezaevlerinin tutuklu ve hűkűmlűlerin birbirinden

tecrit edilmek üzere düzenlendiğine dikkat çekilmiş, tutukluların güvenliğinin tehlikeye gireceği ve avukat görüş yerinin azlığından dolayı savunma hakkının kısıtlanacağı savunulmuştur.²⁹⁹

8 Temmuz'da TAYAD tarafından İstanbul Muammer Karaca Tiyatrosu'nda düzenlenecek olan "İnsan Hücreye Sığar mı?" temalı panele, İstanbul Valiliği tarafından hiçbir gerekçe gösterilmeden izin verilmemiştir. TMMOB Yönetim Kurulu Üyesi Cemalettin Küçük, Avukat Cemal Yücel ve ÇHD Merkez Yürütme Kurulu Üyesi Ali Rıza Dizdar ile basın açıklamasını engellemeye çalışan polis arasında tartışma yaşanmıştır.³⁰⁰ TAYAD'lı aileler, 22 Temmuz 2000'den itibaren Hayata Dönüş Operasyonu'nun gerçekleştirildiği 19 Aralık'a kadar her cumartesi İstanbul Beyoğlu Galatasaray Lisesi önünde eylem yapmışlardır, eyleme neredeyse her hafta polis müdahalesi olmuştur.³⁰¹

TAYAD'lı aileler bu sefer 30 Temmuz 2000 tarihinde, F Tipi cezaevlerine karşı topladıkları 5 bin imzayı Adalet Bakanlığı'na iletmek için çeşitli şehirlerden otobüslerle yola çıkmışlar, Ankara'ya varıncaya dek dernek üyelerine Çamlıdere Otoyol Gişeleri, Elmadağ ve Kulu Kavşağı'nda polis tarafından müdahale edilmiştir. Bu müdahale çok sert olmuş, çok sayıda dernek üyesi ağır yaralanmıştır. Üyelerden 15'inin temsili heyet olarak Bakanlık'a gitmesine izin verilmiştir. Çok sayıda panzer ve Jandarma Alay Komutanlığı'na bağlı komandolar turnikelerde, aileleri kimlik kontrolü yaparak geçirmişler, kalan aileler ise turnikelerde bekletilmişlerdir.³⁰² Bu olayın ardından, 3 Ağustos'ta, Sultanahmet Adliyesi'nde polisin kendilerine karşı bulunduğu sert müdahale hakkında açıklama yapan TAYAD'lılara polis tekrar müdahale etmiştir. Buna karşılık, 4 Ağustos günü ÇHD İstanbul Şubesi üyesi avukatlar, dernek

²⁹⁹ "F Tipi Cezaevi Çıldırır" 22 Temmuz 2000 tarihli Yeni Şafak gazetesi

³⁰⁰ "Hücre Paneline Yine Engel" <https://www.evrensel.net/haber/122047/hucre-paneline-yine-engel>

³⁰¹ TAYAD, bu sürede sayısız eylem yapmış, her gün onlarca üye gözaltına alınmıştır. Örneğin 7 Ağustos'ta Boğaziçi Köprüsü'nde düzenlenen eylemde 19 kişi gözaltına alınmıştır ("Köprüde F Tipi Protestoya 19 Gözaltı" <http://www.hurriyet.com.tr/koprude-f-tipi-protestoya-19-gozalti-39173413>).

13 Ağustos'ta İstanbul Galatasaray Lisesi önünde TAYAD tarafından düzenlenen eylemde polis basın açıklamasına izin vermemiş, grubun biber gazıyla dağıtılması esnasında iki oğlu da cezaevinde olan 60 yaşındaki Nadire Çelik baygınlık geçirmiştir ("Biber Gazıyla Gözaltı" 13 Ağustos 2000 tarihli Milliyet gazetesi).

³⁰² "Tutuklu Aileleri Ankara'ya Sokulmadı" <https://www.evrensel.net/haber/122291/tutuklu-aileleri-ankara-ya-sokulmadi>.

binalarında 1 günlük, sembolik açlık grevi yapmışlardır. 8 Ağustos günü ise, Genel İş Sendikası'na bağlı şube ve sendikaların başkanları F Tipi cezaevlerini protesto etmek için 1 günlük açlık grevi yapmışlardır.

2 Ekim 2000'de İstanbul Üniversitesi'nin yeni eğitim-öğretim yılı açılışına katılan Türk, 2 öğrenci tarafından protesto edilmiş, öğrenciler "Hücreler ölümdür, tabutluğa girmeyeceğiz." sloganları atmışlardır.³⁰³

Açlık grevi ve ölüm orucu tartışmaları, 1999 yılında, F Tipi cezaevlerinin yapılmaya başlandığının duyulmasının ardından özellikle de Ulucanlar Cezaevi Operasyonu'ndan sonra hız kazanmıştır. Bu arada PKK lideri Abdullah Öcalan Kenya'da yakalanıp Türkiye'ye getirilmiştir. Bu sebeple, o dönemde PKK kendi iç karışıklıklarıyla meşguldür. Öcalan, getirilir getirilmez İmralı Adası'ndaki özel bir cezaevine konulmuştur ve odasında tek başına tutulmaya başlanmıştır, yani PKK lideri *de facto* tecrit edilmiştir. Bu tartışmalar ve karışıklıklar yüzünden, zaten genellikle cezaevi operasyonlarında da arka planda kalan ve tek başlarına hareket eden PKK davası mahkûmları, F Tipine karşı açlık grevleri ve ölüm oruçları konusunda da geri planda kalmışlardır.

2000 yılına gelindiğinde, açlık grevleri konusundaki tartışmaların eksenini şudur: DHKP-C, TKP(ML) ve TKİP, devletin F Tipi cezaevlerini açmakta kararlı olduğunu, açılmasını beklemeden eyleme başlanması gerektiğini savunmuşlardır. MLKP, TKP/ML, TİKB, Direniş Hareketi, PKK DÇS,³⁰⁴ MLSPB, DY, TKEP/L ise farklı bir direniş yöntemi olarak, F Tipi cezaevlerine sevk edilme girişimlerine karşı fiilen direniş ve F Tipi cezaevlerine götürüldükleri takdirde, hücrelerde başlanacak açlık grevini önermişlerdir. Bu dönemdeki tartışmalar dışarıya da yansımış, tutuklu ve hükümlü aileleri de tartışmalara müdahil olmuşlardır. Açlık grevine derhal başlamak isteyen grubun başlamasındaki en büyük motivasyon, açlık greviden başka bir direniş seçeneği kalmadığına kanaat getirmeleri olmuştur. Derhal başlanmasının bir sebebi de, F Tipi

³⁰³ "F Tipi Protestosu" 3 Ekim 2000 tarihli Milliyet gazetesi

³⁰⁴ PKK Devrimci Çizgi Savaşçıları. PKK lideri Öcalan'ın yakalanıp Türkiye'ye getirilmesinin ardından PKK kendi iç sorunlarıyla uğraşmaktadır, bu yüzden, açlık grevi ve ölüm orucu gibi eylemlerde geri planda kalak istemektedir. Bu esnada, Öcalan'ın barış mesajlarına karşı çıkan bir grup özellikle Çanakkale Cezaevi'nde hizipleşerek PKK DÇS olarak örgütlenmiştir. Bu hizip açlık grevlerinde 8'li platformda yer almıştır.

cezaevlerinde başlanacak bir direnişin pek akla yatkın olmamasıdır. Zira hak bir kez kaybedildi mi, onu yeniden kazanmak, hakkı elinde tutmaktan daha zordur. Açlık grevi eylemine hemen başlamak isteyen DHKP-C, TKP(ML) ve TKİP davaları mahkûmları 3'lü platformu, direniş ötelemek isteyen MLKP, TKP/ML, TİKB, Direniş Hareketi, PKK DÇS, MLSPB, DY ve TKEP/L mahkûmları ise 8'li platformu oluşturmuşlardır. Başka bir deyişle, cezaevlerinde mahkûmların bağlı olduğu örgütlerin temsil edildiği ve eylemleri koordine etmesiyle kamuoyunun bildiği, kendisini Cezaevleri Merkezi Koordinasyonu olarak adlandıran yapı 3'lü ve 8'li platform olarak bölünmüştür.

Bu tartışmalar içerisinde ortaklaşa bir tavır konulamayınca, 20 Ekim 2000'de, 3'lü platform, yani DHKP-C, TKP(ML) ve TKİP mahkûmları açlık grevine başlamışlardır.³⁰⁵ Greve neden bu tarihte başladığını Sevimli, şu sözlerle ifade etmiştir (2010: 49):

Ekim ayında aralarında Adalet Ağaoğlu, Oral Çalışlar, Halil Ergün, Gencay Gürsoy, Ercan Karakaş, Yaşar Kemal, Zülfü Livaneli, Orhan Pamuk ve Eşber Yağmurdereli'nin de bulunduğu Aydın Girişimi bir basın açıklaması yaptı. Açıklamada 'siyasi tutukluların tedman adı altında kişiliksizleştirilmek ve boyun eğdirilmek istendiği' belirtildi. Bunlar yaşanırken bir yandan da devletin operasyona hazırlandığına dair haberler çıkıyordu. Bu kapsamda İstanbul Ümraniye Cezaevi'nin etrafında kepçelerle bazı kazılar yapılmaya başlandığı ve cezaevinin yakınındaki ormanlık alanda el bombası patlatılıp tatbikatlar icra edildiği belirtiliyordu.

Sevimli'nin de açıkladığı gibi, iktidarın F Tipi cezaevleri konusundaki istikrarsız ve tutarsız açıklamalarına önceki deneyimlerden alışık olan mahkûmlar, gelecek operasyonu sezmişlerdir. Bu gelişmeler, 3'lü platformun grevi başlatmalarını sağlayan tetikleyici faktörler olarak tezahür etmiştir.

İçeride bu tartışma ve ayrışma yaşanırken dışardaki F Tipi karşıtı muhalefet de kendi içinde bir farklılaşma yaşamıştır. Bu kamuoyunun ancak bir kısmı F Tipleri ve izolasyon rejimine yekten karşı çıkmış, başını liberal demokrat aydınların ve kimi sol çevrelerin çektiği kesim ise koğuş sistemini örgütlerin bireylerin özgürlüğünü ortadan kaldırdığı gerekçesiyle savunulamaz bulmuş, tek kişilik izolasyon ünitelerine karşı çıkmakla muhalefetini sınırlamıştır. Bu ayrışma 19 Aralık Hayata Dönüş Operasyonu'na giden süreçte daha da belirginleşmiştir.

³⁰⁵ TDKP, CMK içinde olmasına rağmen ne 3'lü ne de 8'li platforma katılmıştır.

ÖDP, İHD ve bir kısım aydın ve sanatçılar, F Tipi cezaevi karşıtlığında, hücrelerin ebatlarını ön plana çıkarmış ve “Hayat 8 m²'ye sığmaz” sloganıyla 8 m² hücrelerin bir yaşam alanı olarak çok dar olacağını söylemişlerdir (Köse, 2000). Bu da F Tipi cezaevi karşıtlığındaki asıl noktanın kaçırılmasına neden olmuştur. Çünkü F Tipi cezaevlerinin özelliği siyasi muhalefeti birbirinden izole etme suretiyle siyaset yapma alanını daraltmak ve örgütlülüğün önüne geçmektir. F Tipi cezaevlerindeki hücrelerin boyutları, ancak başka bir eleştirinin odağı olabilir. Bu bağlamda, bazı dernek ve siyasi örgütlerin F Tipi eleştirine bu açıdan yaklaşımları, muhalif hareketin zayıf noktasını oluşturmuş ve iktidar bu zayıf nokta üzerinden hareket ederek muhalif hareketi bölebilmiş ve etkisizleştirebilmiştir.

Bu tartışmalar eşliğinde, 20 Ekim 2000'de, Çankırı ve Ümraniye Cezaevleri'nde üç örgütten sayıları 816 tutuklu ve hükümlü süresiz açlık grevine başlamıştır (Kartal, 2010: 501). Hayata Dönüş Operasyonu'nda da en sert müdahalenin bulunulacağı Ümraniye, Bayrampaşa ve Çanakkale Cezaevleri, açlık grevine ilk başlayan ekiplerin en kalabalık olduğu yerlerdir. Ümraniye Cezaevi'nde 200, Bayrampaşa Cezaevi'nde 108, Çanakkale Cezaevi'nde 74, Çankırı Cezaevi'nde 52, Malatya Cezaevi'nde 47, Adana Ceyhan Cezaevi'nde 45, Aydın Cezaevi'nde 36, Buca Cezaevi'nde 36, Uşak Cezaevi'nde 24, Gebze Cezaevi'nde 18, Nevşehir Cezaevi'nde 10, Niğde Cezaevi'nde 7, Ulucanlar Cezaevi'nde 6, Ermenek Cezaevi'nde 5, Adana Kürkçüler Cezaevi'nde 5, Yozgat Cezaevi'nde 1 mahkûm açlık grevlerine katılmışlardır. Açlık grevi eylemcilerinin talepleri şunlardır. (Sevimli, 2010: 50):

1. Yapımı süren F Tipi cezaevleri kapatılmalıdır.
2. 3713 sayılı Anti –Terör Yasası tüm sonuçlarıyla kaldırılmalıdır.
3. Adalet, İçişleri ve Sağlık Bakanlıkları'nın ortak imzasıyla yayınlanan Üçlü Protokol iptal edilmelidir.
4. Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılmalı, verdiği cezalar tüm sonuçlarıyla kaldırılmalıdır.

5. Cezaevleri belli periyodlarla tutuklular, tutuklu ve hükümlü aileleri ile insan hakları ihlalleri ile ilgili Demokratik Kitle Örgütleri'nin atayacağı temsilciler ile Tüm-Yargı Sen'in atayacağı temsilcilerden oluşan bir heyet tarafından denetlenmelidir. Bu denetim keyfiyete bırakılmamalı, yasal güvence altına alınmalıdır.

6. 21 Eylül 1995 tarihinde Buca, 4 Ocak 1996 tarihinde Ümraniye, 24 Eylül 1996 tarihinde Diyarbakır, 26 Eylül 1999 tarihinde Ulucanlar, 5 Temmuz 2000 tarihinde Burdur Cezaevleri'nde yapılan operasyonları yürütenler yargılanıp mahkûm edilmelidir.

7. Çeşitli hastalıkları sabit olan 1996 ölüm orucu sonrası rahatsızlıkları süren, çeşitli operasyonlarda yaralanan ve tedavileri yapılmayan mahkûmlar salıverilmelidir.

8. Değişik tarihlerde ve yerlerde mahkûmlara işkence yapanlar ortaya çıkarılmalı ve kamuoyuna açık bir biçimde hızla yargılanıp cezalandırılmalıdır.

9. Halkların demokrasi ve özgürlük mücadelesi önündeki tüm anti-demokratik yasalar iptal edilmeli, Kürtler ve diğer azınlıklar üzerindeki baskılara son verilmelidir.

Talepler demokratik bir muhalafet hareketi yaratabilmek için geniş tutulmuş ancak eylemin doğası gereği izolasyon ve F Tipleri öne çıkmıştır.

Açlık grevi eylemi 20 Kasım 2000'de ölüm orucuna çevrilmiştir. 1996 ölüm oruçlarında, ölümlerin 60'lı günlerde yaşandığı bilgisi kamuoyunu harekete geçirici bir etki yaratmış, günler ilerledikçe başlangıçta mahkûm aileleri ile sınırlı olan eylemler zamanla aydınlar, sanatçılara kadar uzanan bir hareketlenme yaşanmış ve bu durum medyaya da yansımıştır.

Açlık grevleri ve ölüm oruçları ekip ekip sürdürülmektedir ve ekipler arasında 10'ar gün bulunmaktadır. Bu yüzden eylemci mahkûm sayısı günden güne artış göstermiştir.

21 Kasım'da TAYAD üyesi Özlem Kahraman, Asibe Yılmaz, Halise Ateş ve Zehra Kulaksız, ölüm oruçlarına destek için açlık grevlerine başlamışlardır.

Operasyon yaklaşırken Türkiye'nin dört bir yanından eylem haberleri gelmektedir. 10 Aralık 2000 tarihinde, Sabah gazetesinde çıkan bir haberde şu ifadeler yer bulmuştur:³⁰⁶

Cezaevlerinde 250'ye yakın kişi açlık grevinin 52'nci gününü geçirirken Ankara ve İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde F Tipini protesto gösterileri yapıldı ... [Ankara] Kızılay meydanında hükümlü yakınlarının mitingine HADEP, TSİP, TİYAD, TÜYAP, İnsan Hakları Derneği, 'Hücrelere Karşı Platform' ve bazı öğrenci grupları katıldı. Güven Park'ta toplanan bir grup gösterici F Tipi cezaevlerini protesto ettiler. Ziya Gökalp Caddesi yönünden gelen bir grup bu göstericilere destek vermek için Kızılay'a doğru yürüyüşe geçti. 'Hücrelere girmeyeceğiz', 'Hücreler ölümdür' şeklinde sloganlar atarak gelen gruba Kızılay meydanına giriş izini verilmedi. Güven Park'taki grup ise Gazi Mustafa Kemal Bulvarı'na yönlendirildi. Önce birbirleriyle buluşmasına izin verilmeyen iki gruba saat 14.30'a kadar dağılmaları için uyarıda bulunuldu. Dağılmayan gruplarla görüşmeler yapan polis, Ziya Gökalp Bulvarı üzerinde birleşip basın açıklaması yapmalarına izin verdi. Yapılan açıklamada ölüm oruçlarının ölümle sonuçlanmadan, F Tipinden vazgeçilmesi istendi.

[İstanbul] Beyoğlu'nda F Tipi cezaevi uygulamasını protesto ve ölüm oruçlarına da destek amacıyla gösteri düzenlemek isteyen bir gruptan yaklaşık 100 kişi gözlem altına alındı. Ümraniye Cezaevi önünde de aynı saatlerde toplanan Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP), Halkın Demokrasi Partisi (HADEP), Sosyalist İktidar Partisi (SİP), Emeğin Partisi (EMEP) üyeleriyle tutuklu yakınları protesto gösterisi düzenlemek istedi. 8 kişi gözaltına alındı.

İzmir'de 'korsan' gösteri yapmak isteyen bir gruptan 43 kişi gözaltına alındı. Eskişehir'de de, ÖDP il binasında biraraya gelen bir grup öğrenci, slogan atarak Migros mağazasının önünde toplandı. Polisin uyarılarına karşın, gösteriye devam etmek isteyen gruptan 44 öğrenci gözaltına alındı. Samsun'da 40, Sinop'ta 5, Bursa Osmangazi'de de 5 ÖDP üyesinin açlık grevi başlattığı açıklandı.

Yine bu dönemde, sanatçılar da dönüşümlü destek grevine başlamışlardır. Aralarında Bilgesu Erenus, Orhan Alkaya, Salih Soydemir, Cezmi Ersöz, Ferhat Tunç, Mümtaz Sevinç, Reis Çelik, İsmet Kür, Rahmi Saltuk, Cahit Berkay gibi isimlerin bulunduğu sanatçılar, grevlerine dair şu açıklamada bulunmuşlardır:³⁰⁷

Bizler yarın çok gecikmiş olunacağını biliyoruz. Çözumsuzlüğün doğuracağı sonuçları düşünmek istemiyoruz. Ölümlere seyirci kalmak bu insanlık suçuna ortak olmak istemediğimiz içindir ki, ölüm oruçlarındaki tutuklu ve hükümlülerin demokrat ve bu anlamda kabul edilebilir taleplerinin gerçekleştirilmesi doğrultusunda siyasi iradenin bir an önce çözüme yönelik adım atmasını sağlayabilmek amacıyla açlık grevine başlıyoruz.

Bunların sonucunda daha önce 1996 ölüm orucunun sonlandırılmasındaki görüşmelerde yer almış aydın ve sanatçılar harekete geçmiş ve mahkûm temsilcileri ile ilk görüşmeler yapılmaya başlanmıştır.

³⁰⁶ "Türkiye F Tipi İçin Ayakta" 10 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

³⁰⁷ "Sanatçılar da Grevde" 8 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

3 Aralık 2000 tarihinde dönemin Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk, TTB yöneticilerine randevu vermiş ve makamında bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bunu 9 Aralık 2000 tarihinde Hikmet Sami Türk F Tiplerine nakillerin toplumsal mutabakat sağlanıncaya kadar ertelendiğini duyurmuş ve Bayrampaşa'da 3'lü Platform temsilcileriyle Yaşar Kemal, Orhan Pamuk, Oral Çalışlar ve Can Dündar'ın katıldığı görüşmenin gerçekleşmesini kabul etmiştir. Hikmet Sami Türk, bu ertelemeyi şu sözlerle ifade etmiştir:³⁰⁸

Demokratik toplumda bu eleştirilerin dikkate alınması zorunludur. F Tipi cezaevlerinin tartışma konusu olarak hizmete açılmasında yarar görmüyoruz. Af Kanunu'nun cezaevlerinde sağlayacağı yer genişlemesi, F Tipi cezaevlerine nakil sorununu ivedi bir konu olmaktan çıkarmıştır. O nedenle F Tipi cezaevlerine nakiller, başka bir deyişle F Tipi cezaevlerinin açılması ertelenmiştir. Bu değerlendirme yalnız bakanlığımızca değil, meslek kuruluşlarının özellikle Türkiye Barolar Birliği, Türk Tabipleri Birliği, Türk Mimar ve Mühendis Odaları Birliği'nin katılımı sağlanarak yapılacaktır. Değerlendirme, F Tipi cezaevlerini her yönden inceleme konusu yapacaktır. Bu değerlendirmeye projenin mimari özellikleri de dahildir. Böylece F Tipi konusunda bir toplumsal mutabakata ulaşmak istiyoruz. F Tipi cezaevleri, bu mutabakat çerçevesinde gözden geçirilecek ve gerekli düzenlemeler yapılacaktır. Hiç kimsenin kaygı duymayacağı bir ortamı yaratmak istiyoruz. Böylece F Tipi cezaevleri, bir yandan fiziki yapıları itibarıyla bir toplumsal mutabakat çerçevesinde gözden geçirilecek, hem onlar için, hem ülkemizdeki tüm ceza infaz kurumları için gerekli gördüğümüz hukuki altyapı oluşturulmuş olacaktır.

Bu arada açlık grevinin olası bir zorla sevk durumunda başlaması gerektiğini savunan 8'li platform da, eylemlerin yaygınlaşması ve görüşmelerin başlaması karşısında tavrını gözden geçirmiş ve açlık grevine başlamıştır.

Bu ilk görüşmeyi TTB'den Metin Bakkalcı, TMMOB'dan Kaya Güvenç, mahkûm avukatları ve TBMM İnsan Hakları Komisyonu üyesi milletvekilleri Mehmet Bekaroğlu, Kamer Genç ve Tunay Dikmen'in katıldığı bir dizi görüşme takip etmiştir. Mahkûm temsilcileri ise Şadi Özpolat (DHKP-C), Ercan Kartal (DHKP-C) ve Aydın Hanbayat'tır (TKP(ML)).³⁰⁹ Bu görüşmeler bakanın kullandığı toplumsal mutabakat kavramı çerçevesinde devam etmiş, F Tiplerinin izolasyona dayalı bir yapıdan çıkarılması için mimari değişiklik önerileri ortaya atılmış, mahkûmlar çıkacak sonuca bağlı kalacaklarını deklare etmişlerdir.³¹⁰ Sonunda, ortaya izolasyon üniteleri arasındaki duvarlarda tadilat yapılarak

³⁰⁸ "F Tipi Bir Başka Bahara" 10 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

³⁰⁹ TKİP, 3'lü Platform'da olmasına rağmen, temsiliyet yetkisine haiz olacak lider kadrolarının çoğu Bartın Cezaevi'nde olduğu için temsil edilememişlerdir.

³¹⁰ Görüşmelerde hücre kapılarının açık bırakılması taahhüdü, mahkûm temsilcileri tarafından kabul görmemiştir. Zira kapılar, yeri gelince cezaevi görevlileri tarafından kapatılabilecektir.

serbest geçişler yapılması fikri ortak kabul görmüştür. Mutabakat heyetinin alternatifli olarak ortaya koyduğu mimari değişiklik önerisi hücreleri 4'lü ve 2'li gruplamaya dayanmıştır. TTB bu noktada bir kapatılma mekanının izolasyon aracı olarak olmaktan çıkması için gerekli asgari sayı konusunda, TMMOB temsilcisi de mimari proje konusunda belirleyici olmuştur.³¹¹

Mahkûm temsilcilerinin kabul ettiği çözüm metnini bakanlık kabul etmemiş, görüşmeler kesilmiştir. Görüşmelerin kesilmesinin siyasi sorumluluğu iktidar tarafından basın aracılığıyla farklı yansıtılmıştır. İnsani talepler ve kaygılar karşılanmasına rağmen örgütlerin mahkûmlar üzerindeki iç otoritelerini kaybetmek istememeleri olarak kurgulanmış ve servis edilmiştir.

Operasyona doğru sokaklar da oldukça hareketlidir. Örneğin, 8 Aralık'ta F Tipi karşıtı eylemcilerden, İstanbul Beyoğlu'nda en az 100 kişi, Ümraniye Cezaevi önündeki ÖDP, Halkın Demokrasi Partisi [HADEP], Sosyalist İktidar Partisi [SİP] ve Emeğin Partisi [EMEP] üyelerinden oluşan gruptan 9 kişi, İzmir'de 43, Eskişehir'de ise 44 kişi gözaltına alınmıştır.³¹²

Aynı haberin devamında, Ankara Güven Park'ta başlayan eylemde, eylemcilerle güvenlik güçleri arasında çatışma çıktığı belirtilmiştir. İlgili haberin metni şöyledir:

TAYAD, TİYAD, TUYAB, İHD, ÖDP, HADEP, EMEP, KESK gibi kuruluşlarca düzenlenen protesto eylemi, saat 12.30'da Güven Park'ta başladı. Dünden buyana Çankaya Köşkü'nde bekleyen aileler de eyme katıldı. Ziya Gökalp Caddesi'nden Güven Park'a gelmek isteyen ÖDP Çankaya İlçe Başkanlığı önünde bekleyen grubun, Kızılay'daki grupla birleşmesine ise polis izin vermedi. Yoğun güvenlik önlemi alan polis Ziya Gökalp Caddesi'nin Kızılay'a geçişini panzerlerle kapattı.

Grup, güvenlik güçlerinin müdahalesine pankart sopalarıyla karşılık verdi. Kısa sürede gerilim yatıştırılırken, polis eylemin sona erdirilmesi için protestoculara süre verdi. Bu arada emniyet güçleri tarafından dört yönlü trafiğe kapatılan Kızılay Meydanı'na gaz bombaları ile maskeler getirildi ve polislere dağıtıldı. Bekleyiş süresince sık sık eylemin sona erdirilmesi için anons yapıldı.

Fakat Ankara'daki asıl gerginlik, aydınlarla görüşmelerin sürdüğü esnada, 12 Aralık'ta yaşanmıştır. Zira bu sefer olaya karşıt görüşlüler de müdahil olmuşlardır. F Tipi cezaevlerini protesto etmek için toplanan 300 kişilik kalabalık

³¹¹ TBMM İnsan Hakları Komisyonu üyeleri ile aydın, dernek ve mesleki örgüt temsilcileriyle yapılan görüşmelerin tamamı (Sevimli, 2010)'da mevcuttur.

³¹² "F Tipi Protestolarına Gözaltı" <http://www.hurriyet.com.tr/f-tipi-protestolarina-gozalti-39205525>

basın açıklamasından sonra Adalet Bakanlığı'na siyah çelenk bırakmak istemiş, bu sırada polis tarafından Güven Park'ta önlerini kesilmiştir. Eylemcilerin polis barikatını aşmaya çalışmaları üzerine, polislerle eylemciler arasında coplu, taşlı, sopa çatışma çıkmıştır. Bu sırada ülkücü bir grup da eylemcileri taş ve sopa yağmuruna tutmuştur. Çankaya Belediyesi binası, TSİP ve ÖDP binaları atılan taşlardan zarar görmüştür. Eylemcilere karşı kullandığı sert müdahaleleri yüzünden halk tarafından alkışlanan polis, ülkücü grupla birlikte zaman zaman İstiklal Marşı söylemiştir. Yaşanan arbedelerde ÖDP binasına sığınan yaklaşık 20 kişilik gruba ülkücüler tarafından linç girişi yapılmıştır. Bu sırada ÖDP binasına giren bir ülkücünün 2. kattan aşağı atıldığı haberleştirilmişse de olay farklı kaynaklardan teyit edilememiştir. Bu hadise üzerine, 7-8 kişilik bir ülkücü grubu binanın kapısını kırarak içeri girmeye çalışmıştır. Bu arada, DYP binası önünde de havaya ateş açılmıştır.³¹³

Görüşmelerin devam ettiği süreçte, 12 Aralık 2000 tarihinde, Bayrampaşa Çevik Kuvvet Şube Müdürlüğü'nden Gazi Mahallesi'ne giden bir Çevik Kuvvet otobüsünün ölüm orucunu yürüten bir örgütün üyelerince hedef alınması da görüşmelerin aniden kesilmesine ve siyasi havanın dönmesine eşlik etmiştir. Saldırıda 2 polis memuru hayatını kaybederken 11 polis memuru yaralanmıştır.³¹⁴ Tarihlerinde ilk defa Çevik Kuvvet polisleri, resmi kıyafetleriyle "Kahrolsun insan hakları" sloganlarıyla yürüyüş yapmış,³¹⁵ bunu İstanbul ve Ankara'da F Tiplerine karşı eylem yapan mahkûm ailelerine sert müdahaleler izlemiş, başından beri F Tipi karşıtlığını tek kişilik kapatılma mekanlarına itirazla sınırlayan muhalif kesim eylemlerden çekilmiştir.

3.3.3. Operasyon

Hayata Dönüş Operasyonu'ndan sonra bazı tanık mahkûmların avukatları ile görüşmeleri derlenmiş, bu derlemeler Hapishanelerde Katliam: 19-22 Aralık

³¹³ "F Tipi Savaşı" 13 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

³¹⁴ "Gazi'de Polise Kurşun" 12 Aralık 2000 tarihli Milliyet gazetesi

³¹⁵ "Polis Kazan Kaldırdı" 13 Aralık 2000 tarihli Milliyet gazetesi

2000 Belgeler Tanıklar adı altında kitaplaştırılmıştır. Bu bölümde, operasyon geçiren cezaevleri tek tek ele alınarak görgü tanıklarının ifadelerine yer verilecektir. Bayrampaşa Cezaevi, operasyonun en sert icra edildiği cezaevlerinden biridir. Operasyon sonucu 12 kişi hayatını kaybetmiştir.

3.3.3.1. Bayrampaşa Cezaevi Bayanlar Koğuşu

Bayrampaşa Cezaevi'ndeki 27 mahkûmun bulunduğu C-1 koğuşu, operasyonu 19 Aralık sabahı saat 05.00'de fark etmiştir. Filiz Gencer adlı mahkûm, o gece koğuş nöbetçisidir, hareketliliği fark ettiği anda diğer koğuş arkadaşlarını uyandırmıştır. Tavanlar delinmiş, deliklerden gaz bombası atılmaya başlanmıştır. Mahkûmlar, ölüm orucu'nda olan arkadaşları, Gülseren Yazgülü Güder'i, Suna Ökmen'i ve Ayla Özcan'ı bir araya toplayarak ve ıslak battaniyeye sararak korumaya çalışmışlardır. Islak havlularla yüzlerini kapatarak gazın etkisinden korunmaya başlayan kadın mahkûmlar için hava dayanılmaz bir hal alınca, Nursel Demirdöğücü, Seyhan Doğan, Mine Demirel, Şefinur Tezgel ve Özlem Ercan camı kırarak içeri atılan gaz bombalarını dışarı atmaya başlamışlardır, bu evrede kasmalar ve bayılmalar olmuştur. Gencer'in ifadesine göre *sarı* bir gaz yayan bombalar mahkûmlar tarafından yakalanıp dışarı atılmıştır. Daha sonra *mavi* bir gaz açığa çıkartan, dayanılması diğer gaza göre daha zor, solunumu kesen ve acı veren bir bomba (sinir gazı) atılmıştır, bombalama sabah 11.00'e kadar sürmüştür (2002: 31). Bu sırada Songül İnce isimli mahkûmun kafasına fırlatılan bomba kapsülü gelmiş, bomba kafasında patlamıştır. Gencer, bu esnada belden üstü tamamen yanmakta olan Hacer Arıkan'ı ve Hacer Arıkan'ın üzerine su döken başka arkadaşlarını görmüştür.

Nursel Demirdöğücü adlı mahkûm, çıkan yangını şu sözlerle tasvir etmiştir (2002: 16):

Yataklar, çamaşırlar, ranza tahtaları tutuştu. Sinir gazı ve yangınla birlikte yatakhane kalamayacağımızı görünce kapıdaki dolabı bizzat ben açtım. Dolap ateş gibiydi. Arkadaşlarıma, 'Yemekhaneye çıkıyoruz.' diye haykırdık. Göz gözü görmüyor ve hemen hepimiz bayılacak durumda çıkmaya başladık. Yangın tüm koğuşu sarmıştı.

Ebru Dinçer adlı mahkûm alevlerin aniden yayılması hakkında şu sözleri sarf etmiştir (2002: 32-33):

Koğuştan çıkmadan önce ve çıkmaya başladığımız sırada giriş kapısını yaktılar. Nasıl ve neyle yaktıklarını bilmiyorum ... Kimyasal madde olduğu daha sonra söylendi. Çünkü normal bir yangın kademe kademe yayılır. Yani önce bir yer buluşur, tutuşa tutuşa alev olur. İşte öyle değildi. Bir anda oldu alev. Saniyelerle, bir iki saniye içinde bütün koğuş yanmaya başladı ... Benim sırtım ellerim, yüzüm yandı ama giyindiğim şeyler yanmadı ... Yani ben tutuşmadım, alev almadım ama yandım.

Hacer Arıkan isimli mahkûm ise yangını şu sözlerle anlatmıştır:³¹⁶

İstem dışı hareketler yapmaya başladık, kaslarımızı kontrol edemiyorduk, nefes alamıyorduk. Sinir gazı bombasındanmış tüm bunlar. 'Çıkıyoruz' diye bağırdığımız anda tavandan bir hortum sarkıtıldığını gördük. Yatağın üzerine bir alev topu düştü. Hortumdan siyah bir gaz verilmeye başlandı. Her taraf simsiyah oldu ... Nilüfer [Alcan] 'Yanıyoruz!' diye bağıırıyordu. Gözlerimi kapattım. Yanarsam gözlerim kör olmasın diye düşünüyordum. Yumuşak bir şeye bastım. Bomba diye düşündüm, meğer Gülser'miş. Şefinur'un ise yüzü dökülüyordu. Akıyordu yere. Kalçama bir darbe aldım, bir bombaydı sanıyorum. Kalkamadım.

Bu esnada, Gülseren Yazgülü Güder, Şefinur Tezgel, Nilüfer Alcan, Özlem Ercan ve Seyhan Doğan isimli mahkûmlar, arkadaşlarından ayrı düşmüşlerdir, alevler yüzünden arkadaşları bu mahkûmları görememişlerdir. Hamide öztürk isimli mahkûm, Gülser Tuzcu'yu kapının ağzında yanarken görmüştür (2002: 19). Gazdan kaçmak için yeniden havalandırmaya çıkan mahkûmların üzerine tazyikli su sıkılmıştır. Mahkûmlar, bu esnada havalandırmada, 1996 yılındaki ölüm orucunda hayatını kaybeden İdil Ayçe Erkmen için bestelenen şarkıyı söyleyerek halay çekmişlerdir.

Yangın sonucu, DHKP-C davası mahkûmları Özlem Ercan, Seyhan Doğan, Şefinur Tezge, Gülser Tuzcu, Nilüfer Alcan ve ölüm orucundaki Yazgülü Güder Öztürk yanarak hayatlarını kaybetmişlerdir. Yaralı mahkûmlar Sağmalcılar Cezaevi Hastanesi'nde tedavi altına alınmışlardır.

³¹⁶ "Hayata dönüş'ün tanığı anlatıyor: Ateş yoktu ama yanıyorduk"
"http://www.agos.com.tr/tr/yazi/6227/hayata-donusun-tanigi-anlatiyor-ates-yoktu-ama-yaniyorduk"

3.3.3.2. Bayrampaşa Cezaevi Erkekler Koğuşu

Erkeklerin bulunduğu koğuşta, operasyon daha farklı işlemiştir. Gaz bombalarının yanı sıra yakıcı gaz değil, ateşli silahlar kullanılmıştır. Operasyon başladıktan kısa süre sonra, Arslan Aksoy ayağından, Hakan Erkal göğsünden, Erol Arıkan'ın da bileğinden vurulmuştur (2002: 49).

Savaş Dört Yol isimli mahkûm, ölüm orucunda olan Fırat Tavuk isimli mahkûmun ölümünü şu sözlerle aktarmıştır (2002: 49-50):

Bu arada Fırat Tavuk'u gördüm. Operasyonun gerekçesi olarak ölüm oruççularını almak gösteriliyordu. Fırat da operasyonun durması ve diğer arkadaşlara bir şey olmaması için, buna engel olmak için 'madem bizim için geldiler operasyon durmazsa canlı alamazlar' diyerek kendini feda etmeye hazırlanıyordu. Üstüne benzin dökmüştü. O kadar sakindi ki anlatamam. 4-5 metre ötemdeydi. Ardından barikata doğru yürüdü. Ben göremedim ama barikata gelmeden ateşlemiş kendini. Ateş topu halinde zafer işaretiyle barikati geçmiş, şebekeye doğru yürümüş. Birkaç metre sonra ateş etmişler ve orada şehit düşmüş.

Aşur Korkmaz isimli mahkûmun kendisini yakma eylemini Mesut Akbulut şu sözlerle özetlemiştir (2010: 57):

Aradan bir iki saat geçtikten sonra Güldede Çeven arkadaşımız kafasına isabet eden kurşunla beyin kanaması geçirdi ve beyin kanamasından ölecekti. Ölüm orucu eylemcileri 'Operasyonu durdurmazsanız kendimizi tek tek yakacağız.' diyerek sürekli anons yapıyordu. Ancak yapılan onca anonsa rağmen operasyon durulmuyordu.

Sonunda ölüm oruççusu Aşur Korkmaz da operasyonun durdurulması için 13. ve 14. koğuşların havalandırmasında "Yaşasın tam bağımsız Türkiye" sloganı atarak kendisini yakmıştır. Bu esnada 17. ve 18. koğuşlarda kalan PKK davası mahkûmları teslim olmuşlardır (2010: 60).

Mahkûmlardan Asım Özdemir kolundan ve '96 ölüm oruççusu Mustafa Yılmaz bacağından yaralanmışlardır. 16. koğuşa çok da etkin olmayan bir barikat kurulmuş, yaralılar ortaya alınmak suretiyle halay çekilmeye başlanmıştır. 5-10 dakika içinde yoğun bir gaz saldırısı daha olmuştur. Gazdan baygınlık geçirenler arkadaşları tarafından havalandırmaya çıkarılırken, sağlam kalan mahkûmlar 15. koğuşta bir araya gelmek istemiş, bunun üzerine açılan ateşte, davası mahkûmu Murat Ördemir, Cengiz Çalıkoparan (2. ekipten ölüm oruççusu), Fevzi Saygılı, Dinçer Otluçimen vurulmuştur. Saat 13.00'e doğru,

karşı koğuşa havalandırmaya çıkacaklarını haber veren mahkûmlara, mazgallardan bir kez daha ateş açılmış, 7 kişi bu ateşte vurulmuştur. Bu kişilerden biri ikinci kez vurulan Mustafa Yılmaz'dır, Yılmaz olay yerinde hayatını kaybetmiştir (2002: 52). Arkasından açılan üçüncü ateşte, Ali Ateş (1. ekipten ölüm oruççusu) hayatını kaybetmiş, Cengiz Çalıkoparan ise ağır yaralanmıştır.

20 kadar yaralı mahkûm, askerle anlaşmalı olarak havalandırmaya taşınmıştır, bu esnada, Cengiz Çalıkoparan hayatını kaybetmiştir. Soğukta kalan yaralılar kan da kaybetmişlerdir. Murat Ördəkçi'nin durumu ağırdır. Ördəkçi, duvarı yıkılan üst blok koridorundan açılan ateşle vurulmuştur. 15. ve 16. koğuşlardaki mahkûmlar, yaralıları da alarak bahçeye çıkmışlardır. Bahçe duvarında açılan bir delikten önce yaralılar verildikten sonra başsavcının gelmesinin ardından ölümler de ceset torbaları içinde verilmiştir. Mehmet Güveli saldırının bitişini şu sözlerle açıklamıştır (2002: 63-64):

Artık yapılacak bir şey yoktu. Hepimiz ölüme göze alarak havalandırmadayız. 'Teslim olun, kıpırdamayın, duvara dizilin...' gibi sözlere karşı, temsilcimiz Şadi Özpolat, bağırını onlara doğru açarak, 'Ne yapacaksınız, öldürecek misiniz? İşte vurun beni' diye bağırdı. Onun bu kararlı duruşu saldırganları şaşırtdı. 'Tamam ne istiyorsunuz?' diye sordular. Yaralılarımız ve şehitlerimiz için sedye istedik. 'Kaç kişi?' diye sorulunca saymaya başladık. Hatırladığım kadarıyla 18 sedye istedik. Yukarıdan 5-6 tane şişme sedye attılar. Sonra iş makineleriyle duvarı delerek, itfaiye merdiveni uzattılar. Buradan şehit ve yaralılarımızı indirdik. Sonra aynı yerden biz de indik.

Bayrampaşa Cezaevi'nin erkekler koğuşlarında, DHKP-C davası mahkûmu Mustafa Yılmaz, DHKP-C davası mahkûmu Cengiz Çalıkoparan, TKEP/L davası mahkûmu Murat Ördəkçi, DHKP-C davası mahkûmu Ali Ateş, DHKP-C davası mahkûmu Aşur Korkmaz ve DHKP-C davası mahkûmu Fırat Tavuk hayatlarını kaybetmişlerdir.

Mahkûmlardan Yılmaz, Çalıkoparan ve Ördəkçi'nin bedenlerindeki kurşun giriş giriş deliklerinde deformasyon söz konusudur. Mustafa Yılmaz'ın otopsi raporunda, bedeninde 4 tane ateşli silah giriş yarası olduğu, bunlardan birinin öldürücü nitelikte olduğu belirtilirken, tespit edilen ateşli silah mermisi giriş yaralarından sağ uyluk ve sol uyluk ve karın bölgesinde bulunanların yaranın kenarlarından kesilmek suretiyle genişletilmiş olduğu ifade edilmiştir (2002: 77).

Cengiz Çalıkoparan'ın otopsi raporuna göre, vücudunda bulunan 3 ateşli silah mermisi giriş yarasından 2'si öldürücü nitelikte olup yaraların kenarlarından kesilmek suretiyle genişletildiği birildirmiştir (2002:80).

Murat Ördəkçi'nin otopsi raporuna göre ise, vücutta bulunan ateşli silah mermisi giriş yarası, 4x4.5 cm ebadında bir köşesi çentiklenmiş dikdörtgenvari bir şekilde kesilerek genişletilmiştir (2002: 81-82).

Mermi deliklerinin büyütülmesi mahkûmların hangi silahtan çıkan mermilerle öldürüldüğünün anlaşılmasını imkansız hale getirmiştir. Mahkûmların bedenlerinden mermi çekirdeği çıkmaması da, operasyon soruşturmalarında sorunlara neden olmuştur. Operasyonda delil karartıldığı sorusu soruşturmayı zora sokarken bu hadisenin açığa çıkması sonucunda, devlet erkanı suçu birbirinin üzerine atma eğilimine girmişlerdir:³¹⁷

Tutuklu ve hükümlü avukatları operasyonun Genelkurmay Başkanlığı karargahında hazırlandığı iddia etmelerine rağmen dönemin Jandarma Harekât Başkanı Emekli Tümgeneral Osman Özbek bu suçlamayı reddetti. Özbek dönemin Başbakan ve Adalet Bakanın emriyle operasyonun yapıldığını belirterek şöyle konuştu: 'Bakanlar kurulu ve başbakanın emriyle operasyonun yapılmıştır. Jandarma karargahın hiç bir sorumluluğu yoktur. Hayata Dönüş operasyonu Başbakan emriyle Adalet Bakanı tarafından yaptırılmıştır. İçişleri bakanlığından yardım istenmiştir. O bölgedeki Jandarmayı yardıma çağırılmışlardır. Asıl operasyonu yapan cezaevleri müdürleri savcılardır. Jandarmayı yardıma çağırılmışlardır. Sorularınızı dönemin cezaevi müdürleri, savcılar ve valilerine sorun.'

3.3.3.3. Ümraniye Cezaevi

Ümraniye Cezaevi, operasyonun en sert geçtiği ikinci cezaevi olabilir. Ümraniye'de operasyon 4 gün sürmüş, 5 mahkûm hayatını kaybetmiştir. Bayrampaşa Cezaevi'nde olduğu gibi, operasyon sabaha karşı 4-5 sularında başlamıştır. Gaz bombaları ile başlayan operasyon öncesi herhangi bir uyarı yapılmadığı gibi mahkûmlar 4. güne kadar operasyonu yapanlardan tek ses duymamışlardır (2002: 162).

³¹⁷ "Hayata Dönüş Dokuz Yıldır Karanlıkta" <http://www.radikal.com.tr/turkiye/hayata-donus-dokuz-yildir-karanlikta-970068/>

İlk kurşunlamaya Ercan Polat, Rıza Poyraz ve Mızrap Ateş hedef olmuşlardır. DHKP-C davası mahkûmu Ercan Polat, kalbinin yakınından vurulduğu için kısa süre içinde hayatını kaybetmiştir. Rıza Poyraz, ciğerinden yaralandığı için durumu ağırdır. Mızrap Ateş ise bacağından vurulmuştur.

Operasyonu yürüten askerlerin ölüm orucundaki, tıbbi müdahale gerektiren mahkûmları almaya geldiklerini belirten çağrılar üzerine (2002: 212) operasyona son verilmesi için 1. ekipten ölüm oruçcusu ve DHKP-C davası mahkûmu Ahmet İbili üst kattaki maltaya çıkmış, üzerine döktüğü yanıcı maddeyi tutuşturarak kendini feda etmiştir. Tam bu sırada, askerler, maltanın iki tarafından İbili'nin yanmakta olan bedenini hedef alarak ateş açmışlardır. İbili'nin otopsi raporunda, vücudundan 8 adet mermi çıktığı belirtilmiştir (2002: 191-192). Askerler, bu arada, yanlışlıkla birbirlerini de vurmuşlardır, bir asker hayatını kaybetmiştir.³¹⁸

Askerler E blok tarafından C bloğa doğru gaz bombaları atarak ilerlemişlerdir, bu esnada 20 civarı yaralı mahkûm bulunmaktadır Mahkûmlar konferans salonuna çekilmişler, bu arada yanan bir koğuştta, Haydar Akbaba ve Muharrem Buldukoğlu adlı iki mahkûmun daha olduğu öğrenilmiştir.³¹⁹ Cezaevi çatısına getirilen kompresörle tavan delinmiş, konferans salonuna yoğun bir şekilde gaz atılmıştır. Gece yarısına doğru konferans salonu tamamen kuşatıldığı için mahkûmların bir bölümü yatakhaneye, bir bölümü ise alt katta bulunan yemekhaneye gitmişlerdir (2002: 164). Üst kattaki gaz bombası saldırısından sonra daha fazla yatakhane kalamayan grup aşağıya inmiştir. Yeni gelenlerle kalabalıklaşan grup 200 kişi kadar olmuştur ve 50-60 m² olan bir alandadırlar.

Sabah 9.00'a doğru bu kez de getirilen kompresörle tavan delinmiş, delinen noktalardan teslim olun çağrısı yapılmıştır. Cevap alınamaması üzerine gaz saldırısı başlamıştır. Mehmet Akdemir saldırıyı şu sözlerle aktarmıştır (2002: 166):

³¹⁸ Bu hadise, jandarmanın olay yeri tespit tutanağında, merhum asker Nurettin Kurt'un mahkûmlarla çatışması esnasında şehit düştüğü şeklinde verilmiştir (2002: 213). Askerin otopsi raporunda, *yüksek kinetik enerjili bir silah ile* vurulduğu ve vücudunda merminin bulunmadığı söz konusu olduğundan, askerin nasıl öldürüldüğü spekülasyona açıktır (2010: 207).

³¹⁹ Bu iki mahkûm, hain-ajan ilan edildikleri için örgüt içi hesaplaşmaya kurban giden MLKP davası mahkûmlarıdır.

15-20 saniye sonra üstümüze açılan 8 delikten gaz püskürtmeye başladılar. Kirliliği yeşil ve sarı karışımı bir renkte deliklerden aşağı doğru, sanki hortumlardan fışkırtılıyormuş gibi. Ardından havalandırmaya bakan pencerelerden de gaz bombaları gelmeye başladı. Tutup atmamak, saymak mümkün değildi. Deliklerden sıkılan gaz saç diplerimizden ayak uçlarımıza kadar yakıyordu bizi. 'Biber gazı' dedikleri bu olsa gerekti. Nefes aldığımda boğazımdan mideme kadar aynı yanmayı hissettim. Bir ara geriye dönüp başladım. Tablo korkunçtu. Aynı Nazi Toplu Kampları'nın 'Gaz Odaları'nda olduğu gibi, tavandan ölüm kusan gazlar püskürüyor, insanlar birbirlerinin üzerine düşmüş. Kimisi kriz geçiriyor, ellerini kollarını çırpıyor, kimi kendinden geçmiş, anlamsız sözler haykırıyor. Tam bir vahşet görüntüsü...

Havasızlığa daha fazla tahammül edemeyen mahkûmlar dışarı çıkmışlardır, bu arada DHKP-C davası mahkûmu Alp Ata Akçayöz vurulmuş, otopside, Akçayöz'ün bedeninde 3 kurşun giriş deliği bulunmuştur (2002: 195-196).

Otopside anlaşıldığı üzere, DHKP-C davası mahkûmu Umut Gedik, bulunduğu ortamda birikmiş olması muhtemel toksik gazların etkisiyle akciğer ödemeine bağlı solunum yetmezliği sonucu, yani kapalı alanda kaldıkları anda atılan gaz bombalarıyla hayatını kaybetmiştir (2002: 205).

DHKP-C davası mahkûmu Rıza Poyraz ise, operasyon esnasında ve hastaneye kaldırılmış, Haydarpaşa Numune Hastanesi'nde hayatını kaybetmiştir.

23 mahkûm ise çeşitli şekillerde yaralanmış olup, bu yaralanmalar bazılarında kalıcı sağlık sorunlarına neden olmuştur. Özgür Sağlam ve Mehmet Doğan isimli mahkûmların birer gözleri kör olmuştur. İbrahim Erler isimli mahkûmun parmakları kesilmiştir. Mızrap Ateş'in bir bacağı dizinden kesilmiştir .

3.3.3.4. Çanakkale Cezaevi

Hayata Dönüş Operasyonu'nun Çanakkale Cezaevi ayağında, Balıkesir ve İstanbul'dan gelen takviye kuvvetler görev almıştır. Adalet Bakanlığı'nın durumu kritik olan ölüm oruççularına müdahale edileceğini söylemesi üzerine, olası bir operasyonda can kaybını önlemek için Çanakkale Cezaevi oruççular Adalet Bakanlığı'na bir operasyon durumunda kendilerini yakacaklarını belirten bir yazı göndermişlerdir. 19 Aralık sabaha karşı, gaz bombası saldırısıyla başlamış, 1. ekip ölüm oruççular arkadaşları tarafından korumaya alınmıştır. Bu sırada,

TKP(ML) davasından Dursun Önder isimli mahkûm, açılan ateşle başında yaralanmıştır (2002: 229). DHKP-C davası mahkûmu ve ölüm oruççusu Fidan Kalşen, maltadaki barikatların önüne giderek askerlere operasyonu durdurmadıkları takdirde kendisini yakacağını söylemiş ve yakmıştır.

19 Aralık günü boyunca cezaevi duvarları iş makineleri ile yıkılmış, bütün siyasi tutuklular tek bir koğuşa sıkışmışlardır. Ertesi gün devam etmekte olan gaz bombası saldırısı, Fatma Ersoy³²⁰ tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir (2002: 230):

20 Aralık'ta gün aydınlanır aydınlanmaz operasyon tekrar başladı. Hem üst katta bulunan spor salonunun tavanı deliniyordu, hem de pencerelerden ateş açılıyordu. Pencerelerden açılan ateş sonucu Berna Buzkan, Özlem Cibelik yaralandı. Daha sonra Veysel Şahin adlı arkadaşımızın da yaralandığını öğrendik. Arkadaşların tümü biz ölüm orucu direnişçilerinin yaralanmaması için kendini siper ediyordu. Gaz bombaları atıldığında üzerimize ıslak çarşaf örtüyorlar, ama aynı zamanda çevremizi sararak sekip gelecek kurşunlardan atılan bombaların üzerimize düşmesinden korumaya çalışıyorlardı ... Gaz bombalarından korunmak için B-3 yatakhane sine geçmek zorunda kaldık, orada askerlerle aramızda yalnızca bir tahta kapı vardı ve açıp hepimizi taramalarını göze almak zorunda kalmıştık. Ancak 3 gün boyunca açık olan yerlerden girmek yerine pencerelerden ve üstten açıkları yerlerden rastgele ateş açmayı denediler. Amaçları psikolojik olarak yıldırma ve mümkün olan en fazla zararı vermektir.

Ertesi gün, yani 21 Aralık'ta delik açılmaya ve gaz bombası ve köpüklü su saldırılarına devam edilmiştir, yaralıların da birçoğu o gün verilmiştir. PKK-DÇS mahkûmları Sultan Sarı ve Fahri Sarı 21 Aralık'ta hayatlarını kaybetmişlerdir. Bunun üzerine radikal bir kararla, yaralıların alarak maltaya çıkmaya veren mahkûmlardan DHKP-C davası mahkûmu İlker Babacan, tavandan açılan ateşle başından vurularak öldürülmüştür (2002: 239). 1. ekipten ölüm orucu direnişçisi Ayşe Baştımur³²¹ cezaevinden çıkışlarını şu sözlerle tasvir etmiştir (2002: 232): *“Nasıl olsa tepemize kurşunlar yağıyordu, içeride öleceğimize, dışarıda ölürüz diyerek çıktık. Dışarı çıktığımızda siperdekiler şaşkındılar. Geriye dönüp baktığımda hapisane duvarlarının büyük bölümünün yıkılmış olduğunu gördüm. Üst katta ellerinde uzun namlulu silahlar olan subaylar vardı.”*

³²⁰ Fatma Ersoy, Çanakkale Cezaevi ölüm orucu direnişinde 1. ekiptedir. Operasyondan sonra Kütahya Cezaevi'ne sevk edilen Ersoy, ölüm orucunu bırakmamış, 11 Nisan 2001'de hayatını kaybetmiştir.

³²¹ Ayşe Baştımur, operasyondan sonra da ölüm orucunu bırakmamış, 28 Eylül 2001'de Ankara'da hayatını kaybetmiştir.

Operasyon sonrası hazırlanan Olay Tespit Tutanağı'nda, "*Çanakkale İl Jandarma Komutanlığı Cezaevi Müdahale Planı gereğince, Çanakkale İl Jandarma Komutanlığı emrine verilen İstanbul 1'nci Jandarma Koruma Bölüğü'nün 13.12.2000 günü saat 20.00'de İstanbul'dan hareket ile 14.12.2000 günü saat 01.30'da Çanakkaleye intikal ederek aynı gün operasyon komutanlığının emine girdiğini...*" ifadesi (2002: 243), operasyon planının henüz aydınlar ve mahkûmlarla görüşmelerin devam ettiği süreçte hayata geçtiğinin göstergesidir.

3.3.3.5. Bursa Cezaevi

19 Aralık sabaha karşı uyarı ya da anons olmadan maltaya gaz bombası atılmasıyla operasyon başlatılmıştır. Gazdan korunmak için havalandırmalara kaçan mahkûmlardan Mustafa Karaağaç ve Erdal Gökoğlu başlarına gaz bombası isabet etmesi üzerine bilinçlerini kaybetmişlerdir. Diğer yandan, Çanakkale Cezaevi'nde kendini yakan Fidan Kalşen'in ölüm haberi de Bursa'daki mahkûmlara ulaşmış, Kalşen hakkında sloganlar atılmaya başlanmıştır. Bu esnada, DHKP-C mahkûmu Murat Özdemir, operasyon kuvvetlerinin önünde kendini ateşe vermiştir. Yusuf Sarp isimli mahkûm Murat Özdemir'in arkadaşlarıyla vedalaşmasını şu sözlerle aktarmıştır (2002: 263):

Ölüm orucundaki arkadaşları daha az gaz etkisi olan bir bölüme götürdük. Bu arada TV'den Çanakkale'de bir kişinin öldüğü haberi geldi. Sonra bunun Fidan Kalşen olduğu söylendi ve onunla ilgili sloganlar atılmaya başlandı ... Sonra tekrar ölüm orucu yapan arkadaşların yanına geldiğimde, Murat Özdemir'in diğer arkadaşlarla kucaklaştığını, onları çok sevdiğini söylediğine tanık oldum ... Bu arada alın bandının olmadığını fark etti ve orada bulunan diğer ölüm oruçcusu arkadaşlardan bir alın bandı alarak bağladı ... Kapı önüne gelindiğinde yanlardan cam açılarak oradan bir arkadaş operasyonu yöneten askeri sorumluyu çağırdı. Biraz sonra bir binbaşı geldi ... Sonra üzerine bir şişeden yanıcı bir sıvı döktü ve çakmağını yakarak kendini yaktı. Murat bedenini ateşe verdikten sonra, beş dakika kadar daha ayakta zafer işareti yaparak yanmaya devam etti.

Saat 11.00'e doğru, kompresörle tavan delinmiş, deliklerden gaz bombası atılmaya başlanmıştır. Bu arada, Ali İhsan Özkan da arkadaşlarıyla vedalaştıktan sonra kendini yakmıştır. Bunun üzerine, askerler kapıyı yanan mahkûm ve arkadaşlarının üzerine kapatıp başka mahkûmlara yönelmişlerdir.

Artık operasyon bitmeye yakındır. Ele geçirilen mahkûmlara işkenceler yapılarak çeşitli cezaevlerine sevk edilmişlerdir.

3.3.3.6. Ceyhan Cezaevi

Ceyhan Cezaevi'nde operasyon, gece 02.00'de maltadaki bütün gardiyanların çekilmesi ve 04.45'te gaz bombası saldırısı ile başlamıştır. Henüz elektrik kesilmemişken televizyonda birçok cezaevine operasyon düzenlendiğini gören mahkûmların büyük çoğunluğu yatakhanededirler.

Atılan gaz bombasından fazla etkilenmemek adına pamuk ve sargı bezinden gaz maskesi yapan mahkûmlar, aralarında iş bölümü yapmış bir kısmı televizyonda haberleri takip ederken bir kısmı da askerleri gitmeye çalıştıkları şebeke koridoruna gitmiştir. Mahkûmlar mazgalları da kapatmış, fakat mazgallar askerler tarafından açılmaya çalışılmıştır. Askerler ve mahkûmlar arasında çatışmada çıkmıştır. Uğur Türkmen³²² çatışmayı şu sözlerle anlatmıştır (2002: 275):

Ölüm orucu 1. ekipteki arkadaşlara daha da güvenli yerler hazırladık... Bu arada aşağıdaki arkadaşlar da zaman zaman yukarı çıkıp aşağıda neler olduğunu bize söylüyorlar, gelişmeleri anlatıyorlardı. Askerler barikatı yıkmaya çalışıyorlarmış ama yıkamamışlar. Buldukları boşluktan sürekli gaz bombası atıyorlarmış. Bir süre sonra ilk barikatın yıkıldığı, askerlerle karşılıklı çatışmanın olduğu haberleri geldi. Hemen aşağıya yardıma gidildi. Askerler püskürtüldü ... Bu çatışmalarda askerler bazı arkadaşlarımızı koparıp almışlardı.

Operasyon başladıktan yaklaşık bir saat sonra DHKP-C davası mahkûmu Halil Önder, operasyonu durdurmak amacıyla kendini yakmıştır. Bu arada gaz bombası atılmaya devam etmektedir. Deniz Şah isimli mahkûm tam önünde sinir gazı patladığı için kriz geçirmektedir.

İş makineleri çalışmaya başlamış, havalandırma duvarlarından biri yıkılmıştır. Diğer yandan gaz bombası ve tazyikli su devam etmektedir. Mahkûmlar bu

³²² Hayata Dönüş Operasyonu'ndan ağır yaralı olarak kurtulduktan sonra Sincan F Tipi Cezaevi'ne konulan Uğur Türkmen 5 Ocak 2001'de tahliye olmuştur. Ceyhan Cezaevi'nden beri ölüm orucunu sürdüren Türkmen 27 Mayıs 2001'de hayatını kaybetmiştir.

esnada sudan korunmak için battaniye, çarşaf ve havlularla pencereleri örtmeye çalışmışlardır. Havanın soğuk olmasının da etkisiyle ıslanan mahkûmlar titremeye başlamışlardır. Bu esnada, bir saat kadar operasyon durmuştur. Daha sonra mahkûmla bir koğuşa sıkıştırılmış, askerler kalkanlarla delinen koğuş deliğinin önüne barikat kurmuşlardır. Delikten içeri giren askerlerle mahkûmlar arasındaki sıcak çatışmada, askerler çekilirken, bir teğmen kaçamamıştır. Teğmen operasyonu yöneten komutanlarıyla konuşması için mahkûmlar tarafından pencereye getirilmiş, alıkoyulan teğmen *“Komutanım beni düşünmeyin, girin içeri, ne olursa girin, öldürün bunları.”* şeklinde konuşmuştur (2002: 277). Bu arada yanı başında gaz bombası patlayan teğmen, bu sefer de gaz bombası atmamalarını istemiştir. Yakalanan Teğmen Sabri Ertel ve Uzman Çavuş Hüsamettin Bayın, operasyon sonuna kadar bir yerde bekletilmişlerdir. Bu arada kendini yakan mahkûm Halil Önder, vücudu yanıklarla dolu olmasına ve gaz bombasından etkilenmesine rağmen kendine gelmiştir.

Saat 14.00'e doğru, yatakhane duvarı tamamen yıkılmış, operasyon, askerlerin buradan girmesiyle devam etmiştir. Askerler içeri girdikten sonra, tazyikli su saldırısı ve dayak olmuş, direniş kırılmıştır. Ceyhan Cezaevi Operasyonu'nda Halil Önder isimli mahkûm, 26 Aralık'ta hayatını kaybetmiştir.

3.3.3.7. Çankırı Cezaevi

Çankırı Cezaevi'ndeki operasyonun ilk sinyalleri 19 Aralık sabaha karşı suların kesilmesiyle anlaşılmıştır. 05.15 civarı operasyonu gerçekleştiren güçlerin gaz bombasının atmasıyla, operasyon başlamıştır. Ölüm orucu ekiplerinin hepsi cezaevinin 13. koğuşundadır. Bu arada, 12. koğuştaki mahkûmlar operasyon başlar başlamaz alt kattaki havalandırmaya çıkmışlardır. İlk anda alt ve üst maltalardan 12. ve 13. koğuşların girişlerine yapılan müdahale iki koğuştaki mahkûmların bir araya gelmesini ancak geçici olarak engellemiştir. Hem 12. hem de 13. koğuşların çatılarına çıkan askerler havalandırmaya çatıdan kiremit atmaya başlamıştır.

Operasyonun ilk anlarında ölüm orucunda bulunan mahkûmlar kendilerini yakma suretiyle operasyonu protesto edeceklerini belirtmişler, 1. 2. ve 3. ekipteki ölüm orucu direnişçileri Hasan Güngörmez, İrfan Ortakçı, Özgür Soner, Temel Çağırtekin, Cihan Şeker, Ramazan Çiçek, Tuncer Karakaya, Cihan Dalkaya, Atilla Selçuk, Mehmet Şahin, Erdal Doğan, Ali Cevat Uğraş, Yaşar Demircan ve Süleyman Altunoğlu isimli mahkûmlar 13. koğuşta daire şeklinde dizilerek üzerlerine yanıcı madde dökmüşler, kendilerini yakmışlardır. Fakat kişi başına düşen yanıcı madde miktarı yetersiz kaldığından eylem ölümle sonuçlanmamıştır. Tam bu esnada 13. koğuşta da gaz birikmesinden ötürü mahkûmlar burayı da terk etmek durumunda kalmışlardır.

Operasyondan 2-3 saat geçtikten sonraki durum şudur: 12. ve 13. koğuşların yatakhaneleri yakılmış, askerler maltanın gerisine çekilmiş, mahkûmlar ise 12. ve 13. koğuşun yemekhane ve havalandırmasında beklemektedirler. Bu arada havalandırmadaki mahkûmlara gaz bombalı ve kiremitli saldırı devam etmektedir. Bu sırada DHKP-C davası mahkûmu ve ölüm orucu 1. ekipten Hasan Güngörmez saldırıyı protesto etmek için kendini 13. koğuşun alt katında kalabalık bir mahkûm topluluğu önünde ateşe vermiş ve hayatını kaybetmiştir. Şartlar 13. koğuşta durmaya elvermediğinde, mahkûmlar 12. koğuşa geçmişlerdir. Mahkûmların 13. koğuşu boşaltmalarını takiben askerler bu koğuşu doldurmuşlar, kendini yakan mahkûm Hasan Güngörmez'i ele geçirmişlerdir. Bu arada, 12. koğuşa geçen mahkûmların koğuş kapıları oksijen makinesiyle kesilmeye çalışılmış, DHKP-C davası mahkûmu ve ölüm orucu 1. ekipteki İrfan Ortakçı ve 2. ekipteki Cihan Dalkaya isimli mahkûmlar havalandırmaya çıkarak kendini yakmışlardır. İrfan Ortakçı hayatını kaybederken Cihan Dalkaya kurtulmuştur. Vücudu yanmakta iken havalandırmada tazyikli su sıkılan ve kiremit atılan Ortakçı'yı arkadaşları tekrar koğuşun içine sokmuşlardır. Bir süre 12. koğuşta kalan mahkûmlar sinir gazı ve gaz bombalarının etkileri dayanılmaz seviyeye gelince mecburen havalandırmaya çıkmış ve halay çekmeye başlamışlardır. Bir süre sonra, askerlerin havalandırmaya gaz bombası ve sinir gazı saldırıları devam etmiştir. Askerler, havalandırmaya geçip mahkûmları cezaevinden çıkararak ringe bindirmişlerdir.

3.3.3.8. Uşak Cezaevi

Hayata Dönüş Operasyonu'nun Uşak Cezaevi ayağını anlatmadan önce şunu belirtmek gerekir ki, Uşak Cezaevi'nde sadece kadın sol siyasi tutuklu ve hükümlüleri bulunmaktadır. Uşak Cezaevi, operasyon öncesi dönemlerde de bazı işkence ve cinayetlerle gündeme gelmiş, bu hadiselerde Nuri Ergin çetesi başı çekmiştir. Bu çetenin isyanında adli mahkûmlardan rehin alınanlar olmuş, cezaevinin idaresi *de facto* bu çetenin eline geçmiştir. Bu şartlarda dahi can kaybı vermemek adına bir operasyon düzenlenmemiş, fakat 19 Aralık Hayata Dönüş Operasyonu'nun Uşak Cezaevi ayağı çetecileri değil, siyasi mahkûmları hedef almıştır.

Operasyonun düzenleneceği koğuşun yanındaki koğuşta, PKK davası mahkûmları, Ramazan ayı sebebiyle sahura kalkmışlar, bu sırada ocakların tüplerinin takılı olmadığını fark etmişlerdir. Operasyonun düzenleneceği koğuşa da bu durumu haber vermişler, bunun üzerine mahkûmlar olası bir operasyondan şüphelenmişlerdir. Tüplerin neden takılı olmadığını gardiyanlara sormak istemişlerse de gardiyanlar her zamanki nöbet yerlerinde değillerdir. Operasyon, bu sıralarda 05.00 civarında başlamıştır. Operasyonun başlamasını Aslıhan Gençay isimli mahkûm şu sözlerle tasvir etmiştir (2002: 300):

05.00 civarındaysa kapıdan önce 'tamam geliyoruz.' diye bir erkek sesi geldi. Kapıdaki arkadaşlar da zaten müdürü bekliyorlardı. Kapı birden açıldı. Önce bekleyenlere ne olduğunu göremedim. Tek gördüğüm, kapı açılır açılmaz ellerinde coplarla kalabalık asker ve robocopların koşarak içeri girdikleriydi ... Askerlerle karşı karşıya geldik ve coplarla beni, yanımdakileri itelemeye, vurmaya başladılar ... Normal E tiplerine göre karışık olan koğuşumuzun yapısını nereye gireceklerini biliyorlardı.

Bu arada kadın mahkûmlar ranzaları, dolapları kapının önüne iterek askerlere mukavemet etmişlerdir. Bu arada yatahanenin en gerisinde bulunan ölüm orucundaki mahkûmların bir kısmı ellerindeki çakmaklarla üstlerindeki kıyafetleri ve saçlarını tutuşturmuşlardır. Berrin Bıçakçı isimli mahkûmun saçlarının tutuştuğunu askerler de görmüş olmalarına rağmen müdahaleye coplu saldırıyla

devam etmişler, mahkûmları havalandırmaya çıkarmışlardır. Bu arada müdahalede bulunan koğuşun arka kısmında yangın çıkmıştır. Bu sırada havalandırmada bulunan mahkûmlara tazyikli su sıkılmıştır. Yanmakta olan koğuşta bir mahkûm kalorifere kelepçelenmiştir. Gençay bu süreci şöyle aktarmıştır (2002: 308):

Bir süre sonra bulunduğumuz yere Ayşe'yi getirip attılar. Bu arkadaş yanar koğuşta bırakılmış ve kalorifere kelepçelenmiştir. Aynı durumdaki Zeliha Koyupınar'la birlikte koğuşta bırakılmış, gazdan dumandan zehirlenmeleri istenmiştir. Ayşe sıcakta gevşeyen kelepçeden ellerini kendisi kurtarıp geldiğinde Zeliha'nın ranzaya kelepçeli olduğunu ve o şekilde bırakıldığını 'içeride kimse yok.' deyip gittiklerini söyledi ... O bunları söylerken havalandırmadaki herkes dövülmüş, yaralı, ıslak, bir kısmı yanık, yarı çıplaktı. Aramızda ölüm orucundaki arkadaşlarımız da vardı. Özlem Taşdemir, Özlem Taş, Hülya Gürlek, Yasemin Cancı, Gülten Işık, Hatice Aşık, Nuray Öğrener, Günay Öğrener ve ben [Aslıhan Gençay] aynı hücreye atıldık.

Bu arada yan hücrede ölüm orucunda olan Berrin Bıçkılar ve Gönül Aslan hastaneye götürülmüşler, fakat tedaviyi kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine, cezaevine geri getirilen mahkûmlara 21 Aralık sabahı yeniden müdahale edilmiş, karşılık olarak DHKP-C davası mahkûmları Yasemin Cancı ve Berrin Bıçkılar isimli mahkûmlar kendinilerini ateşe vermişler ve hayatlarını kaybetmişlerdir. Mahkûmlara işkence ve dayak hastanenin mahkûm koğuşunda da devam etmiştir.

3.3.3.9. Buca Cezaevi

Buca Cezaevi'ndeki mahkûmlar, koğuş nöbetçileri, operasyonu televizyondan izledikleri için önlem almaya vakit bulabilmiş ve barikat kurmuşlardır. 1.2. ve 3. ekipteki ölüm orucu direnişçileri, 5. koğuşadırlar. Jandarmanın, 5. koğuşa itfaiye kancası, cop ve gazlı ve tazyikli su ile müdahalesi ile operasyon başlamıştır. Bu esnada cezaevinde yangın da çıkmıştır.

1. ve 2. ekip ölüm oruççuları jandarma ve gardiyanlar eşliğinde hastaneye götürülürken 3. ekip ile diğer mahkûmlara gaz bombası ve tazyikli su ile müdahale edilmiş, bu mahkûmlar, daha sonra ikişerli hücrelere konulmuşlardır. Bu hücrelerde 21 gün kalmışlardır.

Mahkûmlar, kapatıldıkları cezaevlerinde su, tuz ve şekeri de keserek ölüm orucuna devam etmişlerdir. Kendilerine, operasyonun 3. günü verilen bir gazeteden, diğer cezaevlerinde de gerçekleştirilen operasyonun detaylarını ve operasyonlarda kaybettikleri arkadaşlarını öğrenmişlerdir. Mahkûmlar, bir süre sonra su, tuz ve şeker alımına başlamışlar, fakat ölüm orucunu ve süresiz açlık grevini bitirmemişlerdir.

Gökhan Özocak³²³ Buca Cezaevi'ndeki operasyonu şöyle yorumlamıştır (2002: 316):

Buca kendine özgü bir direniş yaşadı. Buca diğer hapisanelere göre daha az zaiyat gördü. Asıl direniş F Tiplerineydi. Biz de bekliyorduk Kırıklar'a [F Tipi Cezaevi] götürülmeyi. Bize, bizim Kırıklar'a götürülmeyeceğimizi, burada kalacağımızı söyledi idare ... 3. ekibi orada [Buca Cezaevi'nde] bıraktılar,³²⁴ çünkü iyi gördüler. Bizleri de diğerleriyle birlikte tecrit koşullarında tuttular.

3.3.3.10. Niğde Cezaevi

Niğde Cezaevi'nde sadece kadın sol siyasi mahkûmlar bulunmaktadır. Bu kadın mahkûmlardan üçü ölüm orucundadır. Operasyon saat 05:00'te kask ve kalkanlı özel timin çöp saldırısıyla başlamıştır. Mahkûmlar kapıaltına çıkarılmış, burada gözleri, elleri ve ayakları bağlı bir şekilde çıplak aramaya maruz bırakılmıştır.

Daha sonra Niğde Cezaevi Hastanesi'ne götürülen mahkûmlara kötü muamele burada da devam etmiş, mahkûmlar, işkence ve operasyonu protesto etmek için burada topyekün ölüm orucuna başlamışlardır. Operasyon esnasında mahkûmların çok sayıda kişisel eşyalarına el koyulmuştur. Operasyon sonrasında ise F Tipi cezaevlerine sevk olmamıştır.

Niğde Cezaevi'ne 2. bir operasyon daha düzenlenmiştir. Ölüm oruççuları 40. ve 50. günlerindeyken, 15 Mart 2001'de düzenlenen operasyonda, mahkûmların

³²³ Gökhan Özocak, Hayata Dönüş Operasyonu'nun Buca Cezaevi ayağından sağ çıkmış, 1 Haziran'da tahliye edilmiştir. İzmir'de bir evde ölüm orucunu sürdüren Özocak, tahliye olduktan bir ay sonra 8 Ocak'ta hayatını kaybetmiştir.

³²⁴ Özocak'ın kendisi de 3. ekiptedir.

kalan eşyalarına da el koyulmuştur. Niğde Cezaevi'ndeki baskılar bu dönemden sonra da devam etmiştir.

3.3.3.11. Bartın Cezaevi

Bartın Cezaevi'ndeki operasyon sabah 05.30 sıralarında başlamıştır. Siyasi mahkûmların kaldığı koğuşta 37 kişi bulunmaktadır. Bu mahkûmların 14'ü ölüm orucundadır. Mahkûmlar ile askerler arasındaki çatışma 7-8 saat sürmüştür. Bu operasyonda iş makineleri de çalışmış, siyasi mahkûmların bulunduğu koğuşun 3 cephesinin duvarları yıkılmıştır. Açılan deliklerden mahkûmlara tazyikli su sıkılmıştır.

Operasyonu protesto etmek için Mustafa Erkan Çetin, Ahmet Yılmaz ve Ali Koç isimli mahkûmlar kendilerini yakmışlar, fakat eylemlerinden yaralı kurtulmuşlardır (2002: 324). Operasyon sonrasında 37 kişilik koğuşun 25'i ağır yaralıdır. Mahkûmlar, operasyon sonrası Sincan F Tipi Cezaevi'ne sevk edilmişlerdir.

3.3.3.12. Malatya Cezaevi

Malatya Cezaevi'nde 15-20 kadar siyasi mahkûm bulunmaktadır. Mahkûmlar, operasyonu, askerler koğuştan içeri girmeye çalıştıklarında fark etmişlerdir, bu arada koğuş nöbetçisi mahkûmlar, diğerlerini uyandırmışlardır. Mahkûmlar koğuşta buldukları eşyalarla operasyon güçlerine vurmaya başlamışlar, bunun üzerine kuvvetler çekilmişlerdir. Mahkûmlar ise koğuş yatakhanelerinin kapısına barikat kurmuşlardır.

Diğer cezaevlerinde uygulanan taktik, burada uygulanmış, koğuş tavanı delinerek açılan deliklerden gaz ve ses bombası atılmıştır (2002: 331). Teslim çağrılarını devam ederken, yatakhanelerin koridora bakan tarafı da delinmiştir, gaz

ve ses bombası buradaki delikten atılmıştır. İçeri atılan bombalar mahkûmlar tarafından koridora tekrar atılmıştır. Askerlerin yavaş yavaş koridordan çekilmesi üzerine, mahkûmlar da koridora çıkmışlardır. Mahkûmlar, askerlerin çekilirken bıraktıkları cop, kalkan, sopa gibi gereçleri ellerine geçirmişler, bu esnada, askerler ile mahkûmlar arasında sıcak çatışma çıkmıştır. Bu esnada adli mahkûmlar ile Hizbullah davası tutukluları cezaevinden çıkartılmışlardır.

Çatışma sonrasında, etkisiz hale getirilen mahkûmlar cezaevi bahçesinde bekletilmişler, hastaneye götürüldükten sonra mahkûmlar Sincan F Tipi Cezaevi'ne sevk edilmişlerdir. Atilla Korkmaz adlı mahkûm, bu süreci şu sözlerle ifade etmiştir (2002: 333):

... cezaevi dışına çıkarıldıktan sonra kelepçe bileklerime oturacak şekilde ellerim arkadan kelepçelenerek ağız aşağı çamurun içine yatırıldım. Bu vaziyette saatlerce yağmur altında bekletildim. Saldırıları, hakaretler burada da devam etti. Saat 12.00 civarında tekme ve yumruk darbeleri altında ring aracına bindirildim. Ring aracına bindirilmeden önce anadan doğma soyunmam istendi. Reddedince de sevkten görevli uzman çavuşlarca tüm elbiselerim jilette kesildi. Yarı çıplak kaldı. Gerek yol boyunca, gerekse de Malatya ve burada (Sincan) ring aracında bekletildiğimiz yaklaşık 26 saat boyunca hiçbir ihtiyacımız karşılanmadı, tuvalete dahi çıkarılmadık.

3.3.3.13. Aydın Cezaevi

Aydın Cezaevi'ndeki operasyon 05.00 sularında, siyasi mahkûmların kaldıkları koğuşun havalandırmasının kelepçeyle yıkılmasıyla başlamıştır. Havalandırma duvarının yıkılmasıyla askerler havalandırmadan içeri girmişler, koğuşların içine göz yaşartıcı, gaz, ses bombası ve sinir gazı atılmıştır. Kelepçe, havalandırmaya girerek yatakhane duvarını da yıkmaya başlamıştır. Atılan gaz bombaları yüzünden havasız kalan mahkûmlar, yemekhaneye çekilmişler, yatakhane ve yemekhane arasındaki kapıyı kapatmışlardır. Fakat bu sefer de 3. koğuşun çatısındaki askerler yemekhanedeki mahkûmlara gaz atmışlardır.

Bunun üzerine, 18 mahkûm henüz gaz bombası atılmamış ve duvarları yıkılmamış olan 3. koğuşa kaçmışlardır. Ama gittikleri yerde de hortumla sıkılan kükürt gazına maruz kalmışlardır. Kısa bir süre sonra 3. koğuş duvarları da yıkılmış ve mahkûmların üzerine köpük sıkılmıştır. Toplam 38 mahkûm, henüz

duvarı delinmemiş olan merdiven boşluğuna gitmişler, kendilerine direniş alanı bırakılmadığı kanaatine varan mahkûmlar teslim olmuşlardır. İlk önce ölüm oruççuları ve yaralılar alınmış, hastaneye götürülmüşlerdir. Mahkûmların ifadelerine göre, işkence hastanede de devam etmiştir. Ali Çoban³²⁵ hastane sürecini şu sözlerle anlatmıştır (2002: 343-344):

Ben ölüm orucunda olduğum için, diğer 5 arkadaşım ile birlikte yine dayak eşliğinde hastaneye götürüldüm. 6 kişi dört gün hastanede kaldık. Aynı uygulamalar orada da sürdü. Hastanede hücrelere tek tek konulmamıza rağmen dört gün boyunca bileklerimizde kemiklerimize kadar gömülmüş kelepçeler vardı. Askerlerin saldırıları, tacizleri de devam etti. Dört gün sonra yine dövülerek hastaneden hapishaneye geri getirildik.

Mahkûmlardan bazıları ise, operasyon sonrasında Aydın İl Jandarma Genel Komutanlığı'na götürülerek işkence gördüklerini bildirmişlerdir (2002: 344-346).

3.3.4. Hayata Dönüş Operasyonu ve Medya

Görüldüğü gibi, Hayata Dönüş Operasyonu'nun bilançosu ağırdır. Siyasi ortamın hassas olduğu bu dönemde,³²⁶ Abdullah Öcalan'ın yakalanması, sağ ve sol örgütlerin cezaevlerinde kapatılmaları, cezaevlerindeki çetelerin sebep olduğu hadiseler, Türkiye'nin dört bir yanındaki F Tipi karşıtı eylemler ile operasyon öncesi çevik kuvvet otobüsünün taranması, gözlerin cezaevlerindeki siyasi mahkûmlara çevrilmesine neden olmuştur. Öyle ki, siyasi mahkûmlar her taraftan sıkıştırılmıştır ve toplum nezdinde kendileriyle alakalı olsun olmasın birçok şeyin müsebbibi görülebilecek bir ortamın içine sürüklenmişlerdir.

Diğer yandan, her ne kadar siyasi mahkûmlar bu dönemde *terörist* ilan edilerek olası her tür operasyon ve tecrit müstehak gösterilmeye çalışılsa da operasyonun toplum nezdinde kabul görmemesi durumu da hesaba katılmış, bu konuda da önlemler alınmıştır. Operasyonların *o kadar da şiddet içermediğine* ve daha fazla ölüm göze alınsaydı operasyonun daha kısa sürede

³²⁵ Ali Çoban, Hayata Dönüş Operasyonu sonrasında bulunduğu Aydın Cezaevi'nden Sincan F Tipi Cezaevi'ne sevk edilmiş, burada ölüm orucunun 177. gününde hayatını kaybetmiştir.

³²⁶ Operasyonun gerçekleştirildiği dönemde, DSP-MHP-ANAP koalisyonu ülkeyi yönetmektedir. Türkiye'de uzun parti tek parti iktidarları arasındaki koalisyon dönemleri, küresel kapitalizme eklemlenmedeki çok başlılıktan kaynaklı sorunlar nedeniyle ekonomik ve siyasal istikrarsızlığa işaret eder.

tamamlanabileceğine dair söylemler medyada yer almıştır. Bu bağlamda, siyasilerin yaratmaya çalıştığı, medyanın ise aracılığını üstlendiği algı, mahkûmların zaten çok daha sert bir müdahaleyi hak etmiş olmalarına rağmen devletin sukunetini koruduğudur.

Bu ortamın sağlanması, siyasilerin ve medyanın işbirliğinde olmuştur. Medyanın bu dönemdeki en büyük rolü, siyasilerin operasyon hakkındaki demeçlerini aktarmak olmamıştır. Bunun yanı sıra, dezenformasyona da rastlanmıştır.

Diğer yandan muhalif medyanın gidebileceği en uç nokta, en iyi ihtimalle *tarafsız* olmaktadır. Devletin izin verdiği muhaliflik çizgisinin ötesine geçtiği takdirde, medyanın kendisi de hedefe konulma tehdidi ile karşı karşıyadır. Üstelik böyle bir durumda toplumsal desteğini yitirebilmektedir.³²⁷

Sabah gazetesinin 20 Aralık 2000 tarihli haberinde, Bayrampaşa Operasyonu sanki sadece 13 kişiye özel yapılmış gibi bir ibare yer almıştır.³²⁸ *Bayrampaşa Cezaevi'ne, sabah saat 04.45'te giren Halkalı Jandarma Taburu'na ve Özel Tim'e bağlı ekipler 25 Kasım'dan bu yana ölüm orucunda olan yasadışı DHKP-C üyesi 10 kişi ile yasadışı TKP-ML üyesi 3 kişiyi hastaneye götürmek için operasyon düzenledi.*” Haberin devamında ise şu ifadeler dikkat çekicidir:

Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk'ün hukukçu kişiliği, operasyonun zamanlamasında önemli bir rol oynadı. Türk'ün, Batı'daki 'açlık grevi bir haktır' yaklaşımını gözardı etmemesi ve 'ikna yolu ile vazgeçebilirler' beklentisi, müdahalenin yaklaşık bir hafta bekletilmesine yol açtı. Ancak gelişmelerin beklentiyi boşa çıkarması üzerine, yasadışı örgütler tarafından 'ölüm orucuna zorlandıkları' değerlendirilen mahkûmların 'yaşama hakkı daha önemli' değerlendirmesi öne geçti.

Haberin enteresan yanı, Bakan Türk'ün mahkûmların açlık grevinde ölmesine gönlü elvermeyen ama operasyonlarda ölmesini reva gören hukukçu kişiliği değildir, operasyonun mahkûmları ikna ederek ölüm orucundan vazgeçirme arzusu yüzünden bir hafta ertelendiğidir. Askeri Hazırlıklar bölümünde belirtildiği üzere, operasyon hazırlıkları, operasyondan çok önce başlamış, operasyonun zaman ve detaylarına karar verilmiştir. Dolayısıyla müdahalenin mahkûmlarla görüşme süreci yüzünden ötelenmiş olması mümkün değildir. Ayrıca İşçileri

³²⁷ Şunu söylemek gerekir ki, toplum nezdinde, adli mahkûmlar, *kader mahkûmu* iken siyasi mahkûmlar, *teröristtir*. Bu çift standart sadece medyanın ürünü olarak okunmamalı, resmi ideoloji bağlamında daha geniş bir perspektifte değerlendirilmelidir. Dolayısıyla medyanın siyasi mahkûmlarla kurmaya çalıştığı empatinin dozunu iyi ayarlaması, kamuoyunun hassasiyetlerini zorlamaması gerekmektedir.

³²⁸ “Duvar Delip Girdiler.” 20 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

Bakanı Sadettin Tantan, operasyonun cezaevi heyeti ile görüşmeler devam ederken planlandığını açık etmiştir. Bakan Tantan'ın itiraf niteliğindeki bu ifadeleri Evrensel gazetesinde yer almıştır:³²⁹

Durum böyleyken, Adalet Bakanlığı, Meclis İnsan Hakları Komisyonu üyeleri ve sivil toplum örgütlerinin, ölüm oruçlarının sona erdirilmesi konusundaki girişimlerinden sonuç alınmadığı ve 'büyük umutlarla başlayan görüşmelerin', tutukluların 'kabul edilemez istekleri karşısında kesildiği' iddia edilen brifingde; bunun üzerine, ölüm oruçlarına son vermek ve cezaevlerindeki devlet otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla 12 Aralık günü ilgili bakanlık ve kurum yetkililerinin katılımıyla bir değerlendirme toplantısı yapıldığı anımsatıldı. Ancak 12 Aralık'ta henüz görüşmelerin ilk günlerinin yaşandığı gerçeği unutuldu.

Brifingde, 14 Aralık günü, son koordinasyon toplantısı sonucunda hazırlanan 'hayata dönüş' müdahale planının ilgili bakanlık ve kuruluşlara gönderildiği, 15 Aralık gününden itibaren de İçişleri Bakanlığı bünyesinde; Adalet, Sağlık ve Dışişleri Bakanlığı temsilcileri ile Jandarma Genel Komutanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü ve MİT Müsteşarlığı temsilcilerinden oluşan Cezaevi Kriz Yönetim Merkezi'nin 24 saat esasına göre faaliyete geçtiği kaydedildi. Hayata dönüş planında müdahale için 8 jandarma komando taburu, 37 bölük olmak üzere toplam 8335 personelin tahsis edildiği belirtilen brifingde, ihtiyaç duyulacak ilave kuvvetin Emniyet ve Asayiş Yardım Planı'na göre karşılanması için de valiliklere İçişleri Bakanlığı tarafından emir verildiği ifade edildi.

Hayata Dönüş Operasyonu'nun medyaya yansımada üç temel çarpıtma göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki, ölüm oruççularının aslında ölüm orucu yapmadıkları haberidir. Daha önce belirtildiği gibi, ölüm orucu direnişçilerinin aslında ölüm orucu yapmadıkları hem '84 hem de '96 açlık grevleri ve ölüm oruçlarında da söylenmiş ve tarih 2000'de de tekerrür etmiştir.

Milliyet gazetesinin 20 Aralık 2000 tarihli sayısının 1. sayfasında manşet, kaç mahkûmun ya da güvenlik gücünün öldüğü ile alakalı değildir. *Sahte Oruç* manşetinin altında, "*Tantan Milliyet'e açıkladı: Ölüm orucu yapıyoruz diye kandırdılar. Hastaneye kaldırılanların çoğu sağlam çıktı.*" ifadesi yer almıştır.³³⁰

İkinci çarpıtma ise mahkûmların, örgüt baskısından ve cezaevi şartlarından kurtuldukları çok mutlu olduklarıdır.

Sabah gazetesinin 21 Aralık 2000 tarihli haberinde, "*Bu arada operasyon sonrasında Buca Cezaevi'nde bazı tutuklu ve hükümlülerin güvenlik kuvvetlerine teşekkür ettiği belirtildi. Hükümlü ve tutukluların, 'Bizi onların*

³²⁹ "Tantan Kitle Örgütlerini Tehdit Etti." <https://www.evrensel.net/haber/123335/tantan-kitle-orgutlerini-tehdit-etti>

³³⁰ "Sahte Oruç" 20 Aralık 2000 tarihli Milliyet gazetesi

elinden kurtardınız, onların arasında insanlığımızdan çıkmıştık' dedikleri de vurgulandı." ifadeleri yer almıştır.³³¹

Benzer bir haber yine Sabah gazetesinin 22 Aralık 2000 tarihli haberinde, Çanakakkale Operasyonu'nu kasten,³³² *"Binalarda açılan deliklerden atlayıp sürünerek teslim olan mahkûmlar örgütün elinden kurtulmanın sevincini yaşadılar."* ifadesi yer almıştır. Ayrıca haberin devamında, *"... İlker Babacan ve Sultan Sarı adlı yaralı mahkûmlarla dışarı çıktı. Ancak Babacan ve Sarı olay yerinde öldü. İki mahkûmun eyleme destek vermedikleri gerekçesiyle örgüt tarafından infaz edildiği belirtildi. Ağır yaralanan Fahri Sarı da hastanede can verdi."* yer almıştır. Otopsi raporu incelendiğinde, İlker Babacan'ın ölüm nedeninin başına isabet eden bir gaz bombası olduğu görülmektedir.³³³ Keza Sultan Sarı, göğsüne isabet eden bir cisim yüzünden hayatını kaybetmiştir³³⁴ ve ne enteresandır ki, iki farklı örgüte mensup Babacan ve Sarı için örgütlerin ikisi de infaz kararı almıştır.

Başbakan Ecevit ise, operasyon hakkında şu sözleri sarf etmiştir:³³⁵

Böyle bir silahlı müdahaleye mecbur kalınmaması için haftalardır büyük sabır gösteriyorduk. Yalnız hükümet olarak biz değil, gazeteciler, yazarlar, birçok sivil toplum örgütleri, sanatçılar, savcılar, doktorlar, hepsi akıl yoluyla, teröristlerin normal bir yola dönmeleri için uğraştılar. Fakat sonuç alınamadı. Bu mücadele teröristleri kendi terörizmlerinden koruma ve kurtarma girişimidir.

Evrensel gazetesinin 20 Aralık 2000 tarihli haberinde ise operasyona dair Ecevit'in şu ifadelerine yer verilmiştir:³³⁶

Başbakan Bülent Ecevit, kitle örgütleri, tutuklu yakınları ve insan hakları kurumlarınca tepkiyle karşılanan cezaevi operasyonlarını 'Teröristler devletle başa çıkılamayacağını anlamıştır' sözleriyle övdü. F Tipi cezaevlerinin açılmasının ertelendiğini daha önce açıklamış olan Adalet Bakanı ise, F Tipi cezaevlerine nakillerin sürdüğü dün de, 'Bakanlığın tutumunda herhangi bir değişiklik yoktur' dedi.

Başbakanlık binasında gazetecilere, cezaevleri operasyonları konusunda açıklamalarda bulunan Başbakan Bülent Ecevit, operasyonun çok başarılı

³³¹ "Kolonya Döküp Ateşe Verdiler." 21 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

³³² "Kurtulunca Sevindiler" 22 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

³³³ "Adli otopsi sonucu ölümün başa soldan giren muhtemelen göz yaşartıcı gaz bombası ile kafatası ve kaide kırıkları, beyin ve beyincik harabiyeti, beyin kanaması sonucu gelişen dolaşım durması" (2002: 246).

³³⁴ "Ölümün künt bir cismin (muhtemelen 4 cm çaplı süratle göğüs ön duvarına çarpması ile meydana gelen travmaya, stemum ve ikinci kaburga kemiği kırığı ile ... gelişen dolaşım durması sonucu meydana geldiğini ... bildirir kanaat raporu" (2002: 245).

³³⁵ "Teröristi Kurtardık" 20 Aralık 2000 tarihli Yeni Şafak gazetesi

³³⁶ "Ecevit Katliamı Öve Öve Bitiremedi" <https://www.evrensel.net/haber/123312/ecevit-katliami-ove-ove-bitiremedi>

olduğunu söyleyerek güvenlik kuvvetlerini kutladı. 'Zaten haftalar öncesinden uyumlu bir çalışmanın hazırlıkları başlamıştı' diyen Ecevit şöyle devam etti: 'Bundan sonra devletin gerektirdiği bütün gelişmeler sağlıklı bir şekilde yerine getirilecektir. Bu cezaevleri terörist yuvası olmaktan kurtulacaktır. Sonuç milletimize hayırlı olsun. İki şehidimiz var. Onlara Allah'tan rahmet diliyorum. Yaralananların kısa zamanda iyileşmelerini diliyorum. Sonuç milletimize hayırlı olsun.'

Benzer bir ifade Bakan Tantan'dan gelmiştir.³³⁷ *"Devletin cezaevi ayıbı bu operasyonla temizlenmiştir. Bu ayıbın mimarlarını ve aktörlerini halkımız bu operasyonla tanıma fırsatı elde etmiş oldu. Bu bakımdan bu operasyon son derece faydalı oldu."* sözlerini sarf eden Tantan, *"Eğer cezaevleri devletin kanun ve hakimiyeti içerisinde olmuş olsaydı, güvenlik güçleri tarafından yakalanarak cezaevine konulmuş, ilk defa suç işlemiş olan terör örgütü militanlarının belki de içeride bu örgütün eğitimi, kısıncı ve tehdidi altında olmaksızın yeniden hayata dönmesi sağlanmış olacaktı."* diyerek iyi mahkûm-kötü mahkûm ayrımı yapmış ve operasyon sayesinde örgüt baskısının kalktığına işaret etmiştir.

Örgüt baskısı söylemi, Sabah gazetesinin Ümraniye'deki operasyonun bitiş haberinde de kullanılmıştır. İlgili haberde,³³⁸ *"Bunun üzerine örgüt baskısıyla eylemi sürdüren hükümlülerin, Çanakkale Cezaevi'nde olduğu gibi iş makineleriyle duvarların yıkılarak kaçmalarının sağlanması amaçlandı."* ifadelerine yer verilmiştir.

Bunun üzerine bir de örgüt liderlerini kötüleme süreci başlamıştır. Daha bir hafta öncesine kadar, devletin aydınlar ve milletvekilleri aracılığıyla müzakere yaptığı mahkûm temsilcileri Şadi Özpolat ve Ercan Kartal'a dair haberler medyada yer almaya başlamıştır.³³⁹

12 Eylül 1994... Bayrampaşa Cezaevi'ne, Ercan Kartal'ın girdiği, devlet otoritesinin çıktığı tarih oldu. O tarihten sonra, yani tamı tamına 6 yıl boyunca, DHKP-C'nin İstanbul Sorumlusu Ercan Kartal ile militanlarının koşullarına tek bir jandarma eri veya gardiyan giremedi, arama yapamadı. Aynı süreç içinde, o koşullardan hiçbir tutuklu ya da hükümlü 'kendi istemediği sürece' dışarı çıkmadı, ifade vermeye ya da duruşmaya gitmedi. Örgütün tahliyesi gelen mahkûmları bile bırakmadığı söylendi. Ercan Kartal'ın 'kalesi'ne güveni o kadar tamdı ki; Sabancı Suikasti'ni azmettirdiği iddiası üzerine ifade vermesi gerektiğinde, dudaklarından şu kelimeler döküldü: 'Beni hiçbir kuvvet buradan çıkartamaz.' O sıralar, Bayrampaşa Cezaevi'nin sorumlusu olan Şadi Özpolat da, 'Ercan'ı buradan, tüm tutukluları katlederlerse alabilirler. Sadece cesetlerimizi alabilirler. Böyle birşeye girişmek için 300 kişiyi öldürmeyi göze almalılar' diyordu.

³³⁷ "Ayıp Temizlendi" 24 Aralık tarihli Sabah gazetesi

³³⁸ "Ve Direniş Bitti" 23 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

³³⁹ "Artık Talimat Yok" 21 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

Haberin devamında ise Kartal ve Özpolat hakkındaki şu ifadeler dikkat çekmiştir:

Kartal'ın 'yapın' dediği iddia edilen eylemler, ekip otosu taramaktan, molotof atmaya, polis ve asker öldürmekten silah gasp etmeye kadar geniş bir yelpazeye yayılıyordu. Ama o bunu kabul etmeyerek, 'Molotof atmanın talimatı mı olur?' diyordu. Bu arada, Ercan Kartal, Bayrampaşa Cezaevi serüvenine bir de firar girişimini ekledi. Kartal, DHKP-C'nin Bayrampaşa Cezaevi Sorumlusu Şadi Özbolat'la birlikte kadın kılığına girmek için kıyafetlerini değiştirirken infaz koruma memurları tarafından fark edildi.

Milliyet gazetesinde ise Kartal ve Özpolat hakkında haber değeri tartışılmalı bilgiler yer almıştır. İtibar lekelemek için yapıldığı düşünülen haberde, mahkûmların operasyondan sonra saç ve sakal traş yapılmış halleri ile önceki halleri karşılaştırmalı olarak verilmiştir. İlgili haberde, mahkûmların cezaevi idaresinden sabun istedikleri ve duş aldıkları da yer almıştır.³⁴⁰

Üçüncü bir çarpıtma ise operasyondaki şiddetin dozajıdır. Operasyon, kamuoyunun tahayyülünden çok daha kanlı bitmiştir. "Acaba daha makul ve kansız bir operasyon mümkün müydü?" sorusunu akıllara getirmemek adına, operasyonun aslında çok daha kanlı sonuçlanabileceği, fakat ihtimamlı davranan güvenlik güçleri sayesinde minimum zaiyatla atladığına dair kamuoyunu teskin etme çabası baş göstermiştir. Örneğin, Bakan Türk, operasyon hakkında şu sözleri sarf etmiştir:³⁴¹ *"Aslında bir saatte bitirilir ama güvenlik güçleri can kaybı olmaması için titiz davranıyor ... O nedenle bütün tutuklu ve hükümlü yakınlarının ya da insan hakları adına hareket ettiklerini düşünen insanların müdahaleye karşı çıkması değil, destek vermesi gerekir."*

Sabah gazetesindeki 23 Aralık tarihli, Bursa Cezaevi operasyonu haberi, benzer bir çabanın ürünüdür:³⁴²

Operasyona katılan bir güvenlik görevlisi bu olayı şöyle anlattı: 'DHKP-C militanlarının bulunduğu H, I ve J koğuşlarına ise saatlerce giremedik. Can kaybı olmaması için ikna etmeye çok uğraştık. Bulabildikleri her şeyi silah haline getirmişlerdi. İçeri girmeye çalıştığımızda koğuşları ateşe verdiler. Dumandan boğulmamaları için duvarlara havalandırma delikleri açtık. Koğuşlara girmeye çalıştığımızda korkunç bir manzara ile karşılaştık. Kendilerini yakan militanlar çılgın çılgına bağırırken arkadaşları slogan atıyorlardı. Yardım etmek için içeri girmeye çalıştığımızda bize de süpürge sopalarından yaptıkları oklarla ve ateşli silahlarla karşılık verdiler. Koğuşlara saatler sonra girebildik, kendini yakan militanları ıslak battaniyelere sarılmış olarak bulduk.'

³⁴⁰ "İki Elebaşı Sabun İstedi." 24 Aralık 2000 tarihli Milliyet gazetesi

³⁴¹ "F Tipi Cezaevi Kalıcı" <https://www.evrensel.net/haber/123321/f-tipi-cezaevi-kalici>

³⁴² "Alev Topu Gibi" 23 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

Sabah gazetesinin 24 Aralık 2000 tarihli, Çanakkale operasyonunu konu alan haberinde ise şöyle bir ifade yer bulmuştur:³⁴³ “Operasyonda spor salonunda sıkıştırılan mahkûmların, güvenlik güçlerinin, buldukları yere gelmemeleri için mutfak tüplerini birbirlerine bağlayarak, üzerlerine ateş edip bomba etkisi yaratmayı amaçladıkları, ancak bunu fark eden timlerin, operasyonu başka yöne kaydırarak büyük bir katliamın önlediği ortaya çıktı.”

Fakat buna rağmen şiddet haberlerinin de ardı arkası kesilmemiştir. Çanakkale Cezaevi’nde teslim olan mahkûmlara ateş açıldığı iddiası Evrensel gazetesine yansımıştır: ³⁴⁴ “... Öte yandan jandarma telsizlerindeki konuşmalara göre, cezaevinden çıkan son gruba jandarma ateş açtı. Bu grupta bulunan tutukluların bazılarının yaralandığı öğrenildi. Sorguya alınan tutukluların jandarmanın baskısına ve işkencesine maruz kaldığı bildirildi. “

Evrensel gazetesinin başka bir haberine³⁴⁵ göre, Uşak Cezaevi’ndeki kadın mahkûmların bedenlerine darp izlerine rastlanmış, Uşak Barosu Cezaevi Komisyon üyelerince gündeme taşınan hadise şu şekilde haberleştirilmiştir:

Görüşme yapılan Yurdağül Işık, Gülten Işık, Özlem Taş, Gönül Aslan ve Gülcan Öztürk isimli tutukluların vücutlarındaki darp izlerinin çıplak gözle dahi görülebildiğini aktaran avukatlar, kalp ve astım hastası olan Yurdağül Işık’ın gözünde büyük bir morluğun bulunduğunu, Özlem Taş’ın başında ve omuzlarında darp izleri olduğu, Gönül Aslan’ın da kulaklarından kan geldiğini gözlemlediklerini açıkladılar. Diğer tutuklu ve hükümlülerle görüşme yapamadıkları için sağlık durumlarını gözlemleyemediklerini ifade eden avukatlar, ancak görüşme yapılanların anlatımları sonucunda diğer tutuklu ve hükümlülerin yakınmalarının da aynı olduğunu, Mehtap Tayboğa’nın felç tehlikesi taşıdığı, revirden hücreye alındığı ve sol tarafının tutmadığını öğrendiklerini belirttiler ... Operasyon sırasında cezaevinde kalan Devran adındaki 4 yaşındaki çocuğun da darp edildiğini vurgulayan avukatlar, operasyon sonrasında da tutuklu ve hükümlülere uygulanan dayanın devam ettiğinin altını çizdiler.

O dönemde, bu tür haberler, nadiren basına yansiyabilmiş, toplumsal erişilebilirliği kısıtlı olmuştur. Bu konuda, toplumsal olduğu kadar medya baskısı söz konusudur. Örneğin, operasyon sırasında, Bayrampaşa ve Bartın Cezaevleri’ndeki mahkûmların telefon konuşmaları basında yer almış, ³⁴⁶

³⁴³ “Bir Yıl İsyana Hazırlanmışlar.” 24 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

³⁴⁴ “Çanakkale’de Tutuklular Gözaltında” <https://www.evrensel.net/haber/123317/canakkale-de-tutuklular-gozaltinda>

³⁴⁵ “Dört Yaşındaki Çocuğa Bile Darp” <https://www.evrensel.net/haber/123348/dort-yasindaki-cocuga-bile-darp>

³⁴⁶ “Örgütten Kendini Yak Talimatı” 20 Aralık 2000 tarihli Yeni Şafak gazetesi

mahkûmlardan birinin diğerine, bulunduğu cezaevindeki arkadaşlardan birinin kendisini yakmasını söylemesi dikkat çekmiştir. Öyle ki, bu konuşma operasyonun meşruiyet zeminini pekiştirmiştir. Bu talimata rağmen Bartın Cezaevi'nde kendini yakan çıkmamasının Bakan Türk'e sorulması kendisini kızdırmıştır. Bu soruyu bir meydan okuma olarak algılayan bakan, soruyu soran gazeteciye şu sözlerle uyarmıştır: ³⁴⁷ “*Bunu değerlendirebilecek durumda değilim, ama bu görüşme kaydedilmiştir, teşhir edilmiştir ... Şimdi size birşey söyleyeyim; devlete karşı şüpheli ifadeler taşıyan sorular sormayınız.*”

Operasyonun hemen ardından, dönemin Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer, uzun süredir gündemde olan ve daha önce bir kez veto ettiği yeni Af Yasası'nı da onaylamıştır. Yasadan yararlanacak 35 bin mahkûm kısa sürede tahliye edileceği söylenmiş³⁴⁸ tahliye haberleri medyaya yansımaya başlamıştır.³⁴⁹ Af sonrasında, cezaevinden tahliye olanlar, sevinçlerini Başbakan Ecevit ve Cumhurbaşkanı Sezer'i anarak yaşamışlar, bu durum medyada da yer bulmuştur.³⁵⁰

... cezasının bitimine 2 yıl 3 ay kalan Hüsniye Nine, bu Ramazan Bayramı'nı evinde, yakınlarıyla birlikte geçirecek. Cezaevindeki arkadaşlarının 'Biz de af istiyoruz. Ecevit babamız, Sezer babamız' sloganlarıyla uğurlanan Hüsniye Nine, cezaevi kapısından çıktığı anda gözyaşlarına boğuldu. Ağlamaktan konuşamayan Hüsniye Nine, 'Ecevit babamız sağolsun. Bu bayram evde olmak kısmet oldu. Çok mutluyum' diyebildi.

Devletin, cezaevleriyle ve *kader mahkûmlarıyla* ne kadar barışık olduğunun ispatı niteliğindeki bu haberler operasyon haberleriyle eş zamanlı olarak servis edilmiştir.

Hayata Dönüş Operasyonu'nun medyaya yansımaları bağlamında ele alınması gereken diğer bir mevzu da Radikal gazetesi olayıdır. Radikal gazetesi, 2 Temmuz 2001'de, Hayata Dönüş Operasyonu'nun Bayrampaşa Cezaevi ayağında hayatını kaybeden mahkûmların adli tıp raporlarını yayınlamıştır. Ahmet Şık tarafından yapılan haberde şu ifadeler yer verilmiştir:³⁵¹

Rapor, 'Kalaşnikof'la ateş ettiler, kendilerini yaktılar' diyen Bakan Türk'ü yalanlıyor: Koğuşlardan ateş edilmemiş. Öldürücü dozun çok üzerinde gaz bombası kullanılmış. Bayrampaşa Kapalı Cezaevi'ndeki 'Hayata Dönüş Operasyonu'nda C-

³⁴⁷ “F Tipi Cezaevi Kalıcı” <https://www.evrensel.net/haber/123321/f-tipi-cezaevi-kalici>

³⁴⁸ “Sezer Affı Onayladı” 22 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

³⁴⁹ “Tahliye Bayramı” 23 Aralık 2000 tarihli Milliyet gazetesi

³⁵⁰ “Özgürlük Sevinci” 23 Aralık 2000 tarihli Sabah gazetesi

³⁵¹ “19 Aralık Gerçeğe Dönüş” <http://www.kesk.org.tr/2011/12/19/19-aralik-gercege-donus/>

1 koğuşundaki kadın tutukluların güvenlik görevlilerinin kullandığı göz yaşartıcı, gaz ve sinir bombalarının çıkardığı yangında öldükleri belirlendi. Adli tıp uzmanlarının raporunda, yanarak ölen kadınların giysi parçaları ve ciltlerinde yanıcı olan solvent maddelerinin bulunduğu tespit edildiği vurgulandı. Bilirkişi raporunda ayrıca mahkûmların bulunduğu taraftan güvenlik görevlilerinin bulunduğu yöne doğru ateş açılmadığı, atışların dışarıdan içeriye doğru yapıldığı kaydedildi. Bayrampaşa Kapalı Cezaevi'nde 12 kişinin öldüğü operasyonda C-1 koğuşunda bulunan altı kadından beşi yanarak, birisi de duman ve gazdan zehirlenerek ölmüştü. Yaralı kadın tutuklular ise arkadaşlarının askerler tarafından tavana açılan deliklerden üzerlerine bir sıvı serpildikten sonra yakıldığını öne sürmüştü ... Raporunda, C-1 koğuşundaki kadınlar Yazgülü Güder Öztürk, Gülser Tuzcu, Seyhan Doğan, Şefinur Tezgel ve Özlem Ercan'ın cesetlerinde yapılan otopsilerde elbise parçaları ile saç, doku ve cilt örneklerinde tinerde bulunan organik solventlerden toluen, xylene ve metanol saptandığı belirtildi. Ölümünün yanık, duman soluması ve karbonmonoksit zehirlenmesi sonucu olduğu, Nilüfer Alcan adlı tutuklunun ise duman soluması ve karbonmonoksit zehirlenmesi sonucu öldüğü tespit edildi ... C blok maltası boyunca tüm mermi çekirdeği deliklerini oluşturan atışların, 'idari kısım tarafından maltanın sonu olan 19. koğuş yönüne doğru yapılmış olduğu, ters yöne doğru yapılmış atış veya atışlara ait herhangi bir bulgu saptanmadığı', koğuşlar arasındaki avlularda yapılan incelemelerde duvarlarla pencerelerde ve koğuş içlerinde mermi çekirdeği deliklerini oluşturan atışların, 'karşı koğuş çatıları ile avlu iç cephe duvarlarındaki mazgal deliklerinden yapılmış olduğu' tespit edilmiştir.

Adli tıp raporlarına dayanılarak yayımlanan haberler nedeniyle, Radikal gazetesine, yasadışı terör örgütünün yazılı propagandasını yapmak ve örgüte yardım etmek suçlamasıyla İstanbul 5 No'lu Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından dava açılmış, gazete, 21 Mart 2002'de beraat etmiştir.³⁵²

3.3.5. Hayata Dönüş Operasyonu ve Yargılamalar

Bilindiği gibi, İstanbul Cumhuriyet Başsavcısı Ferzan Çitici ve Bayrampaşa Cezaevi Savcısı Fikret Ünalın operasyon tutanaklarını imzalamaktan imtina etmişlerdir. Savcı Ünalın, hadiseden yıllar sonra, mahkemede şu ifadeleri kullanmıştır:³⁵³

Türkiye'nin 19 ayrı ilinde 20 cezaevine aynı gün, tarihte ve zamanda operasyon düzenlendi. Müdahalenin olduğu sırada ve ertesi gün cezaevine girmedim. Müdahaleden 2 gün sonra cezaevine geldiğimde görevli Jandarma Yüzbaşı Zeki Bingöl düzenledikleri tutanağı imzalamamızı istedi. Ben de bizim hukukçu olduğumuzu, görmediğimiz ve içinde yaşamadığımız bir belgeyi imzalamamızın mümkün olmadığını belirttim. Bu nedenle gazetelere manşet olduğumuzu

³⁵² "Radikal Beraat Etti" <http://www.radikal.com.tr/turkiye/radikal-beraat-etti-627555/>

³⁵³ "Ölen Paşa Tanıklığa Çağrıldı" <http://www.milliyet.com.tr/olen-pasa-tanikliga-cagrildi-gundem-1634402/>

hatırlıyorum. Kaldı ki o tarihte jandarmanın düzenlediği tutanağa imza atmamanın ne kadar yürek istediğini takdirinize bırakıyorum.

İki hukukçunun bu tavrı, operasyon yargılamalarında çıkacak sorunlara delalettir.

Hayata Dönüş Operasyonu'nun Bayrampaşa Cezaevi ayağı için 3 ayrı dava açılmış, yargılamalar Eyüp Adliyesi'nde gerçekleştirilmiştir. İlk dava, 27 Şubat 2001 tarihli iddianame ile 167 kişi hakkında açılmıştır. İddianamede 19 Aralık 2000'de cezaevinde bulunan tutuklu ve hükümlüler hakkında *cezaevi idaresine karşı silahla ayaklanma* suçu ile cezalandırma istenmiştir. Ayrıca Eyüp Savcısı Ali Demir'in hazırladığı iddianamede, sanıkların olası bir operasyona karşı tıbbi malzemeler, yiyecek ve içecek stokladıkları, çok miktarda delici, kesici alet, ok atan tüfek, mızrak, yakıcı ve yanıcı maddeler hazırladıkları, mutfak tüplerini lav silahı haline getirdikleri, aralarında görev bölümü yaptıkları gibi ibarelere yer verilmiştir.³⁵⁴

Yargılamanın ilk celsesi 4 Temmuz 2001'de görülmüştür. İlk celseye bakacak ceza mahkemesi hakimi bulunamayınca davaya icra iflas davalarına bakmakla görevli olan icra tetkik mercii hakimi girmiştir. 2005 yılına gelindiğinde 6 hakim eskitilmiştir.³⁵⁵ Bu yargılamada ortaya çıkan bulguları, Sevimli şu sözlerle aktarmıştır (2010: 194):

Yargılama kapsamında, 17.10.2005 yılında olayın gerçekleştiği Bayrampaşa Cezaevi'nin C Blok kısmına keşfe gidilmiştir. Aradan 5 yıl geçmesine karşın içeride pek çok mermi giriş deliği saptanmıştır. Bir diğer önemli bulgu ise, olay günü cezaevinde tutukluların olduğu yönden güvenlik güçlerinin olduğu tarafa hiçbir silah atışının olmadığı ve tam aksi yönden (yani güvenlik güçlerinin olduğu taraftan tutukluların olduğu yöne doğru) ise yoğun silah atışlarının yapıldığıdır.

Mahkemenin hakimi, katip, mübaşir, cezaevi müdürü, 4 sanık, 2 baro gözlemcisi ve 11 sanık avukatından oluşan heyet ve bilirkişi Mimar Sabri Tan'ı imzaladığı rapor, 28 Ekim 2005'teki duruşmada değerlendirilmiştir. Jandarma subayları tebligat yapılmasına rağmen bu duruşmaya katılmamışlardır. Sanık mahkûmlar ise operasyonun 10 yıldır arama yapmak için dahi koğuşlara girilemediği

³⁵⁴ “Şimdi de İsyân Davası” 21 Mart 2001 tarihli Milliyet gazetesi

³⁵⁵ “Hayata Dönüş’ sanığına yakalama emri” <https://www.birgun.net/haber-detay/hayata-donus-sanigina-yakalama-emri-24521.html>

gerekçesiyle yapıldığını yalanlamışlar, operasyon öncesi koğuş arama tutanaklarının istenmesini talep etmişlerdir.³⁵⁶

Tutanağı imzalayan jandarma subaylarından Dursun Ertuğrul, ifadesinde tutuklulara karşı güç kullanmadığını söylemiştir.³⁵⁷

Sanıklar bize karşı ayaklandı, ellerinde bulunan kaleşnikof tabancalar ve kendi yaptıkları ateşli silahlarla, şırınga uçlarından yaptıkları oklarla ve LPG tüplerinden yaptıkları alev makineleri ile bize saldırdı. Biz kesinlikle güç kullanarak müdahale etmedik. Tutuklular ranzaları ve malzemelerini kapıların arkasına yığarak kapıdan girmemizi engelledi. Hatta biz cezaevine iş makineleri ile duvarları kırmak suretiyle girebildik.

Davada, sanık müdafileri, sanıkların beraatini istemişlerdir. Mahkemenin kararı sanık müdafileri tarafından temyiz edilmiştir. Dava 28 Nisan 2009 tarihinde sonuçlanmıştır. Sanıkların silah kullandıkları yönünde delil bulunamadığı gerekçesiyle, *silahlı ayaklanma* iddiasından beraat kararı verilirken idareye karşı ayaklanma suçundan ise *zaman aşımı* kararı verilmiştir.

Bayrampaşa Cezaevi için açılan davalardan ikincisi, infaz koruma memurları ile operasyonda görev alan jandarmalar için açılmıştır. Operasyon sonrasında, ring aracına binerken mahkûmlara eşlik eden jandarmaların, bu esnada mahkûmlara kötü muamelede buldukları iddiasıyla jandarmalar hakkında ceza istenmiştir. Bu dava da skandallarla doludur. Bazı sanıkların ismi iddianamede mükerrer yazıldığı için sanık sayısı ikiye katlanmıştır.³⁵⁸

Ayrıca 7 Aralık 2000 ve 19 Aralık 2000 tarihleri arasında, cezaevine girmesi yasak olan bazı materyallerin içeriye girmesine göz yumdukları gerekçesi ile haklarında görevi kötüye kullanmak iddiası ile ceza istenmiştir. Yargılamanın ilerleyen sürecinde, jandarma ile infaz koruma memurları aynı davanın farklı dosyalarında yargılanmaya devam etmişlerdir.

Ayrıca Eyüp Savcılığı'nca yürütülen Bayrampaşa Cezaevi'ndeki ölüm ve yaralanma olayları ile ilgili askeri personelin şüpheli olarak soruşturulduğu bir dosya bulunmaktadır. Bu soruşturma 10 yıl sürmüştü, fakat mesafe kat

³⁵⁶ "Hayata Dönüşte Jandarmaya İhtar" 29 Ekim 2005 tarihli Milliyet gazetesi

³⁵⁷ "Peki 12 Tutuklu Nasıl Öldü" <https://www.birgun.net/haber-detay/peki-12-tutuklu-nasil-oldu-25087.html>

³⁵⁸ Hayata Dönüşte Hayali Sanıklar" <https://www.birgun.net/haber-detay/hayata-donus-e-hayali-saniklar-26137.html>

edilememiştir. Soruşturmayı yöneten ilk savcı Cafer Koman operasyondaki önemli gerçeklerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Fakat Savcı, dosyadan el çektirilmiş ve Sakarya Savcılığı'na tayini çıkarılmıştır (Sevimli, 2010: 195).

Dosyanın savcılığını Cafer Koman'dan sonra Ali İhsan Demirel üstlenmiştir. İddianame hazırlanana kadar geçen 9 yılda, jandarma görevlileri 2 kez Valilik tarafından soruşturulmuştur. Bölge İdare Mahkemesi'nin itirazları yerinde görmesi üzerine, idari soruşturma adli makamlara intikal etmiştir. Fakat öncesinde, Valilik henüz Savcılık tarafından tespit edilmemiş askerler ile ilgili soruşturmaya yer olmadığı kararını vermiştir. Dosyanın savcılığını 9 yıl boyunca üstlenen Ali İhsan Demirel hiçbir askerin ifadesini almamıştır. Dosyadaki ifadeler, ön soruşturma esnasında idare tarafından alınan ifadelerdir. Valilik 2006 yılında Hayata Dönüş Operasyonu soruşturmasına 3. kez red vermiştir.³⁵⁹

Yargılamalarda bir kriz de 2007 yılında yaşanmış, 6 yıldır süren davada mahkeme, iddianamede yer alan personelin açık adreslerinin bildirilmesini istediği jandarma komutanlıkları, Bayrampaşa'daki operasyonda birlik olarak yer almadıklarını ve iddianamede yer alan isimlerin kayıtlarında bulunmadığını bildirmiştir. Bu durumda, operasyonu kimin yaptığı sorusu akıllara gelmiştir.³⁶⁰

Ayrıca olayda 55 mağdur varken mağdur sayısı iddianamede 44'e düşürülmüştür. Zira ceza mağdur sayısı ile orantılıdır. Bu yargılama hakkındaki bir haberde şu ifadeler geçmektedir:³⁶¹

İddianamede yalnızca 39 erin yargılanması isteniyor. Oysa Elazığ Özel Komando birliğinden gelen 332 kişinin listesi biliniyor. Ayrıca Ankara Özel Komando Birliği'ndeki komutan Burhan Erginve aynı birlikten jandarma başçavuşlar Süleyman Bölükbaşı, Hidayet Yorgancı, teğmen Mustafa Arı, uzman çavuşlar Latif Sarsu, Ramazan Yıldız, Mustafa Aksoy, Mustafa Katipoğlu da operasyonun müdahale ekibinde yer almışlardı. Bu adlar iddianamede yer almıyor. Erler ifadelerinde operasyonu talimat üzerine yaptıklarını söylüyor. Talimatı verenler de yargılanmalı.

Bilirkişi ve keşif raporları yok: İddianame de mağdur ve müştekilerin yoğun gaz altında kaldıklarını, ne olduğunu bilinmeyen gaz bombalarının atıldığını, silah atışlarının idari kısımdan koşullara doğru yapıldığını gösteren bilirkişi, keşif raporlarına hiç yer verilmiyor. Altında savcının imzasının olmadığı, operasyonu yapan jandarma görevlilerinin tuttuğu tutanak dışında bir bilgiye yer verilmiyor.

³⁵⁹ "Hayata Dönüş 3. Red" <https://www.birgun.net/haber-detay/hayata-donuse-3-ret-29793.html>

³⁶⁰ "Hayata Dönüşte Bir Skandal Daha: Operasyonu kim yaptı? " <https://www.birgun.net/haber-detay/hayata-donus-te-bir-skandal-daha-operasyonu-kim-yapti-33760.html>

³⁶¹ "Hayata Dönüşte Asıl Sorumlular Dava Dışında Kaldı" <https://m.bianet.org/bianet/insan-haklari/121963-hayata-donus-te-asil-sorumlular-dava-disinda-kaldi>

Nihayetinde, Demirel, operasyonda hiçbir inisiyatifli olmayan 39 jandarma erine dava açmış, diğer tüm rütbeli personel hakkında ise takipsizlik kararı vermiştir (Sevimli, 2010: 196).

Ümraniye Cezaevi'ndeki operasyon hakkında ise iki dava dosyası bulunmaktadır. Bunlardan biri Üsküdar 1. Ağır Ceza Mahkemesi'ne ait, 19 Aralık 2000 tarihinde, cezaevinde bulunan tutuklu ve hükümlülerin cezaevi idaresine karşı silahlı ayaklanma, devlet malına zarar verme ve faili belli olmayacak şekilde adam öldürme suçlarıyla ilgili yargılandıkları dosyadır. 399 sanıklı dava 23 Mart 2001 tarihli iddianame ile başlamıştır. 399 sanığın tamamı Temmuz ayı sonunda tahliye edilmiştir.³⁶²

2012 yılında Savcı Ali İhsan Demirel'e soruşturmayı geciktirdiği iddiasıyla açılan dava 2015 yılında sonuçlanmış, savcıya görevi kötüye kullanmaktan 1 yıl hapis cezası verilmiştir.³⁶³

Bayrampaşa Cezaevi davası 2012'de AİHM'e de taşınmış, operasyon sırasında yaralanan mahkûmlar Erol Arıkan, Hacer Arıkan, Turhan Tarakçı ve Dinçer Otluçimen'in yaptıkları ortak başvuruda, Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesini ihlal ettiğine hükmedilmiştir. Türkiye'nin, Erol Arıkan, Dinçer Otluçimen ve Turhan Tarakçı'ya 15'er bin, Hacer Arıkan'a 20 bin ve dört başvuru sahibine mahkeme masrafı olarak 4 bin avro ödemesini kararlaştırılmıştır.³⁶⁴

2015 yılında yeniden AİHM'e taşınan davada, mahkeme, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. ve 3. maddelerinin Türkiye tarafından ihlal edildiğine hükmederek, Türkiye'nin Songül İnce isimli mahkuma 15 bin avro, Özgül Dede ve

³⁶² "Cezaevi Operasyonu Sanıklarına Tahliye" 1 Eylül 2009 tarihli Milliyet gazetesi

³⁶³ "Hayata Dönüş Savcısına Hapis" <http://www.milliyet.com.tr/-hayata-donus-savcisina-hapis-gundem-2041038/>

³⁶⁴ "AİHM'den Türkiye'ye Hayata Dönüş Cezası" <http://www.milliyet.com.tr/aihm-den-turkiye-ye-hayata-donus--cezasi-gundem-1630419/>

Gülperi Özen isimli mahkumlara 10'ar bin avro, Aydan Odabaş ile Fatma Güzel isimli mahkumlara ise 8'er bin avro maddi tazminat ödemesini kararlaştırmıştır.³⁶⁵

Ümraniye Cezaevi'ne dair ikinci dosya ise Üsküdar 2. Ağır Ceza Mahkemesi'nin 29 Mart 2004 tarihli iddianame ile başlayan 267 sanıklı dosyasıdır. Bu davanın sanıkları operasyonda görev alan jandarma görevlileridir. Sanıklar, tutuklulara yönelik kötü muamele, yaralama ve faili belli olmayacak şekilde adam öldürme suçları ile yargılanmaktadır. Ümraniye Operasyonu hücum planı olaydan tam 8 yıl sonra dava dosyasına dahil edilmiştir.³⁶⁶

Sevimli'ye göre, bu davada yargılanan askeri personelin büyük çoğunluğu, operasyon sırasında fiili müdahale grubunda yer almayan, rütbesiz er ve erbaşlardır. Asıl yargılanması gereken rütbeli asker ve personel yargılanmamaktadır (2010: 197).

Ümraniye Cezaevi için açılan davada, 2015 yılında, Savcı sanıklar için beraat istemiştir.³⁶⁷

Cumhuriyet Savcısı, 71 sanık hakkında yakalama emirlerinin infaz edilemediği ve savunmalarının alınmadığı gerekçesiyle dosyasının ayrılmasını, 31 sanık hakkında yargılama aşamasında yaşamını yitirdiği gerekçesiyle davanın düşürülmesini, 297 sanık hakkında da zaman aşımı sürelerinin dolduğu gerekçesiyle davanın düşmesine karar verilmesini talep etti. Tüm sanıklar yönünden 'adam öldürme' ve bu suça iştirakten cezalandırılmaları istemiyle dava açıldığını belirten savcı, sanıkların atılı suçları işlediklerine dair delil bulunmadığı için tüm sanıkların beraatlarına karar verilmesini istedi.

Dava 2016 yılında düşmüştür: ³⁶⁸

Yargılama sürecinde hayatını kaybeden 32 sanık hakkında açılan kamu davasının düşürülmesine karar veren mahkeme heyeti, 367 sanığın da 'faili gayri muayyen şekilde adam öldürmek' suçunu işlemediklerinin anlaşıldığı gerekçesiyle beraatlerine karar verdi. Mahkeme heyeti, 367 sanık hakkında 'cezaevi idaresine silahlı ayaklanma', '6136 sayılı yasaya muhalefet', 'patlayıcı madde bulundurmak' ve 'kasten yaralama' suçlarından açılan kamu davasının da zaman aşımı süresi dolduğu gerekçesiyle düşürülmesini kararlaştırdı.

³⁶⁵ "AİHM'den Hayata Dönüş Cezası" <http://www.milliyet.com.tr/aihm-den-hayata-donus-cezasi-gundem-2065080/>

³⁶⁶ "Hücum Planı 8 Yıl Sonra Dosyada" <https://www.birgun.net/haber-detay/hucum-plani-8-yil-sonra-dosyada-40739.html>

³⁶⁷ "Hayata Dönüş Sanıkları İçin Savcı Beraat İstedi" <http://www.milliyet.com.tr/-hayata-donus-saniklari-icin-gundem-2072780/>

³⁶⁸ "Hayata Dönüş Operasyonu Davasında Herkese Beraat" <http://www.milliyet.com.tr/-hayata-donus-operasyonu--gundem-2182863/>

2016 yılında, o dönemde Ümraniye Cezaevi'nde tutuklu bulunan Cengiz Karakaş, Hasan Yüksel, Özgür Sağlam, Vedat Çelik ve Zerif Karadaş isimli mahkûmlar Maliye Hazinesi aleyhine dava açmışlar, ilgili dilekçede, 8 ay tutuklu kaldıktan sonra tahliye edildikleri ve 4 gün süren operasyonlar esnasında kullanılan ağır silahlar nedeniyle şans eseri ölümden döndükleri belirtilmiştir. Mahkûmların avukatları aracılığıyla açılan 5 ayrı davada toplam 800 bin TL manevi tazminat talep edilmiştir.³⁶⁹

Çanakkale Cezaevi Operasyonu ile ilgili, 20 Nisan 2001'de, Çanakkale Ağır Ceza Mahkemesi'nde 19 Aralık 2000 tarihinde, cezaevi idaresine isyan etmek, intihara azmettirmek, faili gayri muayyene biçimde adam öldürme suçlamasıyla 154 tutuklu ve hükümlü hakkında dava açılmıştır.

Çanakkale Cezaevi Operasyonu'na katılan 563 jandarma görevlisi hakkında, 25 Mart 2003 tarihinde faili gayri muayyen adam öldürme ve yaralama iddialarıyla dava açılmıştır.

Çanakkale Cezaevi davaları daha sonradan birleştirilmiş, jandarma ve mahkûmlar birlikte yargılanmışlardır. Çanakkale Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülen davada tanık olarak dinlenmesine karar verilen ve operasyonda Jandarma Genel Komutanlığı'nca görevlendirilen Tuğgeneral Kemal Bayalan ile dönemin Çanakkale Emniyet Müdürü Bülent Kenaroğlu'nun ifadeleri talimatla alınmamıştır.³⁷⁰ 16 Eylül 2008 tarihinde tüm sanıklar hakkında beraat kararı verilmiş, mahkûm müdafileri bu kararı temyiz etmiştir.

Cezaevindeki 18 kadın tutuklu ve hükümlünün avukatı Gül Kireçkaya, müvekillerinin başka illere nakli sırasında, güvenlik güçleri tarafından işkence yapıldığı, yaşam ve mülkiyet haklarının ihlal edildiği iddiasıyla Çanakkale Cumhuriyet Savcılığı'na şikayette bulunmuş, savcılık avukatın talebini yerinde

³⁶⁹ "Hayata Dönüşe 800 Bin TL'lik Davası" <http://www.milliyet.com.tr/-hayata-donus-e-800-bin-tl-lik-gundem-2259491/>

³⁷⁰ "Gerçekleri Karartma Çabası" <https://www.birgun.net/haber-detay/gercekleri-karartma-cabasi-35125.html>

görmemiştir. Kireçkaya, bunun üzerine AİHM'e başvurmuş, AİHM davayı kabul etmiştir³⁷¹.

Bursa Cezaevi Operasyonu hakkındaki dava, 16 Ocak 2001 tarihinde, Bursa 4. Ağır Cezaevi Mahkemesi'nde 19 Aralık 2000 tarihinde cezaevinde bulunan 109 tutuklu ve hükümlü hakkında isyan ve kendi arkadaşlarını intihara teşvik iddiaları ile açılmış, yargılama sonucunda bütün sanıklar beraat etmişlerdir.

Adana Ceyhan Cezaevi Operasyonu hakkındaki dava Ceyhan 1. Asliye Ceza Mahkemesi'nde 10 Mayıs 2001 tarihinde açılmış, 19 Aralık 2000 tarihinde, cezaevinde bulunan 92 tutuklu ve hüküm hakkında cezaevi idaresine isyan etmek suçlamasıyla açılmış, dava zaman aşımı nedeniyle düşmüştür.

Ayrıca operasyonda görev alan askerler hakkında tutuklulara kötü muamelede buldukları suçlamasıyla Ceyhan 1. Asliye Ceza Mahkemesi'nde dava açılmış, bütün sanıklar beraat etmiştir. Karar temyiz edilmiştir.

Çankırı Cezaevi Operasyonu esnasında, 19 Aralık 2000 tarihinde, cezaevinde bulunan tutuklu ve hükümlüler hakkında Çankırı Asliye Ceza Mahkemesi'nde açılan dava hala sürmektedir.

Malatya Cezaevi Operasyonu esnasında, 19 Aralık 2000 tarihinde cezaevinde bulunan 59 tutuklu ve hükümlü hakkında, cezaevi idaresine karşı isyan çıkarmak suçlamasıyla 30 Mart 2001 tarihinde Malatya Asliye Ceza Mahkemesi'nde dava açılmış, sanıklardan her biri 2 yıl hapis cezası ile cezalandırılmıştır. Karar temyiz edilmiştir.

Uşak Cezaevi Operasyonu esnasında, 19 Aralık 2000 tarihinde cezaevinde bulunan 56 tutuklu ve hükümlü hakkında memura mukavemet etmek ve kamu malına zarar vermekten dava açılmıştır. Uşak 2. Asliye Ceza Mahkemesi'de açılan davada, tüm sanıklar memura mukavemet suçundan cezalandırılmışlardır.

³⁷¹ "Hayata Dönüş Operasyonu AİHM Gündeminde" <http://www.milliyet.com.tr/-hayata-donus-operasyonu--ahim-gundeminde-gundem-1121066/>

SONUÇ

Hayata Dönüş Operasyonları'ndan sonra siyasi mahkûmlar için koğuş devri kapanmış, F Tipi cezaevleri dönemi başlamıştır. Türkiye'de siyasi mahkûmların kapatılmasında yepyeni bir pratiğe işaret eden bu döneme geçişte Hayata Dönüş Operasyonu bir sonu değil, tam aksine bir başlangıcı teşkil etmiştir.

Başta Hayata Dönüş Operasyonları olmak üzere, cezaevi operasyonları ile mahkûmların cezaevlerinde maruz kaldığı işkence ve dayatmalar, bu konuyu inceleyen akademik, hukukçu ve aydın çevreler tarafından insan hakları ve insanlık onuru çerçevesine sıkıştırılmıştır. Mahkûmların mağduriyetlerinin çizildiği bu çerçevede, mahkûmlar genellikle edilgen durumda yer almışlardır.

Fakat şunu belirtmek gerekir ki, cezaevi operasyonları, çatışmaları, direnişleri ve hatta kapatılma mefhumunun kendisi mahkûmun pasifize edildiği, tamamen cezaevi idaresi ve iktidar üzerinden ilerleyen bir süreç değildir. Mahkûmlar da bu sürecin aktörleridir. Farklı siyasi görüşten ve gelenekten olan siyasi suçluların *mahkûm* potasında eriterek değerlendirmeler yapılması cezaevi operasyonları sürecinin net bir şekilde anlaşılabilmesi ile sonuçlanmıştır.

Operasyonların, mahkûmların cezaevlerinde mafyalaşması ve örgütlenmesi sorunu üzerinden ele alınması ve devletin cezaevlerinde kontrolü kaybettiği söylemi, Türkiye'de siyasi suçluya muamelenin meşru temellerinden biri olmuştur. Bu sebeple, mahkûmların siyasi ve örgütsel duruşlarının göz ardı edilerek bireysel hak ve özgürlüklere vurgu yapılması hem mahkûmları hem de mahkûmların haklarını savunanları iktidarın yasadışı itilmiş sol söyleminin hedefi olmaktan çıkarmaya çalışsa da pek başarılı olmamıştır.

Bilinçli ya da bilinçsiz olarak, mahkûmların kimliksizleştirilmesine neden olan bu bakış açısı, mahkûmların tam olarak karşı çıktıkları nokta olmuştur. Mahkûmların politizasyonu kaybetmemesinde belirleyici olan örgütlülüğü ve bunun cezaevindeki hayat bulabildiği koğuş sistemini kaybetmemek ve geliştirmek adına giriştikleri mücadelede, mensup oldukları siyasi parti ve

yapılanmalara değinmemek tartışmayı kısır bir noktaya çekmektedir. Zira örgütlülüğü yitirmemek F Tipi karşıtı mücadelenin itici gücü olmuştur. Bu bağlamda, F Tipi cezaevlerini sadece tecrit karşıtlığı üzerinden okumak da eksik kalmaktadır. Dolayısıyla cezaevlerindeki hak ihlalleri, işkenceler ve şüpheli ölümler üzerine konuşurken mahkûm kimlikleri stratejik olarak göz ardı edilebilse de bu yöntem bu türden olayların analizinde benimsenmemelidir.

Bu yöntemin benimsenmesi, Türkiye solunun tarih yazımında da sorunlara yol açacaktır. Zira 1970 sonrası cezaevleri, solun yeni mücadele alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, emek tarihi sendikalar üzerinden, öğrenci hareketleri üniversiteler üzerinden anlatılırken Türkiye solunun siyasal mekanı olarak cezaevlerinin göz ardı edilmesi tarih yazımında büyük bir boşluk oluşturacaktır.

1970'ler devrimci şiddetin teori, pratik ve örgütlenme biçimleriyle Türk siyasal hayatına girdiği bir dönemdir. Aynı zamanda, toplumsal demografi ve sosyo-ekonomik ilişkilerin geri dönülmez bir değişime girmesinin de bir kilometre taşıdır. Siyasi iktidarın kapatmayı sürekli bir politika olarak uyguladığı, kapatılanların yerine dışarıda yenilerinin geldiği dönemler başlamıştır artık. Siyasi iktidar bu yeni alanı hizaya getirmek için sopa politikasını uyguladığı gibi, 1974'te dışarıdaki politizasyonu manipüle etmek ve 1991'de yeni yasal uygulamalara zemin yaratmak için stratejik olarak kısmi ya da genel afları ya da şartlı tahliyeleri gündemine almıştır. Keza Hayata Dönüş Operasyonu'yla birlikte Af Yasası gündeme girmiş, operasyonun hemen ertesinde Cumhurbaşkanı yasayı onamıştır. Böylece tahliye sonrasında devlete müteşekkir olan mahkûmların haberleriyle operasyon haberleri birlikte servis edilmiş, hem kamuoyu teskin edilmiş, hem de hücre tipine çevrilmek istenen koğuş tipi cezaevleri kitlesel tahliyelerle rahatlatılmıştır. Bu aynı zamanda siyasi iktidarın cezaevleri alanının düzenleme imtiyazı ve tekeline korumakta gösterdiği titizliğe de işaret eder. Sonuç olarak, siyasi suçlu tanımı ve siyasi suçluya muamele dönemlere göre inişli çıkışlı bir süreç izlemiş, iktidar kriminalizasyonun sınırlarını muğlak tutarak konjoktüre göre, muhaliflere farklı yaptırımlarda bulunabilmiştir.

Birinci bölümde belirtildiği gibi, feda, cezaevlerinde açlık grevi, ölüm orucu, kendini yakma/asma eylemleriyle pratik edilmiştir. Genellikle üzerinde, çok fazla kafa yorulmadığı, yorulsa da anlaşılmakta zorlanıldığı için, cezaevlerindeki bu tür hadiselerin, *psikolojisi bozuk ya da beyni yıkanmış* mahkûmlar tarafından gerçekleştirildiği düşünülmektedir. Bazen, Hayata Dönüş Operasyonu'nda olduğu gibi, bu hadiselerin örgüt baskısıyla gerçekleştirildiği nosyonu karşı-propaganda amaçlı kullanılabilmiştir.

Cezaevinde kapatılan bir bireyin bedeninden başka savaşacak bir şeyi kalmamıştır, fakat onun için cezaevi hala bir direniş mekanıdır. Bu doğrultuda, mahkûm elindeki son şey olan bedeniyle siyasi mücadelesini yürütür. Cezaevlerinde kendini yakma/asma eylemleri basit bir intihar olarak yorumlanmamalıdır. Bu raddede, intihar bir siyasi katılım olarak görülmelidir.

Ölüm orucu ve açlık grevi ise bazı özellikleriyle kendini yakma/asma eylemlerinden daha farklı bir feda şekline işaret eder. Ölüm orucu ve açlık grevinin arkasında bir talep vardır ve talep gerçekleştirildiği takdirde grev bırakılacaktır. Ölüm orucu ve açlık grevinin kazanımlarından yararlanacak olan yine direnişi sergileyecek mahkûmların kendileri olacağından feda eylemi olarak değerlendirilemezler.

Fakat ölüm orucu ve açlık grevi direnişinde olan mahkûmlar taleplerinin asla yerine gelmeyeceğini bildikleri halde eyleme ısrarla devam ediyorlarsa, bu noktadan sonra fedadan bahsedilebilmektedir. Zira mahkûmlar eylemi bırakmadıkları takdirde kendilerini, gelecek nesilleri siyasallaştırma yolunda feda edeceklerdir. Birinci bölümde bahsedildiği üzere, *devrim şehidi* mefhumu sonraki nesilleri siyasallaştıran ve onlara görevler yükleyen bir özelliğe sahiptir.

Feda kavramı ve pratiğinin 1990'lı yıllarla beraber cezaevleri siyasetine dahil olması sadece subjektif bir tercihle açıklanamaz. Bu doğrudan kapatılmanın doğasından kaynaklanmaktadır. Siyasi iktidar muhalif politizasyonunu engellemek, radikal yanları törpüleyerek bu süreci tersine döndürmek, döndüremediği noktada fiziken tasfiyeye gitmek için kapatılmayı, kapatılma mekanlarını ve bu mekanlarda uygulayacağı politikayı sürekli geliştirmiştir. Tecrit kapatılanların bir kez daha kapatılması olarak nitelikli bir dönüşüme işaret

etmektedir. Bundan önce cezaevlerinde kitlesel bir karşı politika mümkün iken, tecrit bu imkanı ortadan kaldırmıştır. Politizasyonun etki alanı daralırken yoğunluğu artmış ve az sayıda mahkûmda siyasileşme ileri boyutlara varmıştır. Nitekim tecrit uygulaması öncesinde çok sayıda mahkûmun kitlesel ancak feda gibi ileri noktalara varmayan eylemleriyle süreç karakterize olurken, tecritle birlikte, mahkûm kitlesinin ancak az sayıdaki kısmının tamamen feda gibi ileri boyutta eylemleri ile süreç şekillenmiştir.

Hayata Dönüş Operasyonları esnasında kendini yakma eylemleri ile 19 Aralık'tan sonra hem F Tiplerinde hem de dışarıda sürdürülen ölüm oruçları bu türden bir özelliğe haiz olmuştur. 20 Ekim 2000 tarihinde 816 mahkûmun açlık grevleri ile başlayan ve müzakere sürecinde yeni katılımlarla büyüyen tecrit karşıtı direniş ve Hayata Dönüş Operasyonu'nda hayatını kaybedenler kendilerinden sonra gelen neslin siyasallaşmasında büyük rol oynamış, bu etki eylemde hayatını kaybedenlerin örgütlerinin habitatlarının ötesine geçmeyi de yer yer başarmış, direniş F Tipi cezaevlerinde ve dışarıda da devam etmiştir. Devrim şehitlerine duyulan minnet ve örgütsel bağlılık 7 yıl sürecek bir eylem dizisine sebep olmuş, süreçte 122 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu anlamda, Hayata Dönüş Operasyonu bir son değil, başlangıca işaret etmektedir.

Kaynakça

- Anonim (2000). *Zafer Yolunda 1*. İstanbul: Boran.
- Anonim. (Tarih Yok). *Cezaevi Direnişleri 1: Buca*. İstanbul: Haziran.
- Anonim. (Tarih Yok). *Cezaevi Direnişleri 2 Ümraniye*. İstanbul: Haziran.
- Anonim (2002). *Hapishanelerde Katliam: 19-22 Aralık 2000 Belgeler Tanıklar*. İstanbul: Anadolu.
- Anonim (Tarih Yok). *Ulucanlar Katliamı*. İstanbul: Tutuklu Aileleri Bülteni.
- Anonim. (2000). *Zafer Yolunda 1*. İstanbul: Boran.
- Anonim. (2009). *Zafer Yolunda 2 Devrimci Sol Açıklamalar/ Haber Bültenleri (1990-1994)*. İstanbul: Boran.
- Aberle, D. F. (1962). A Note On Relative Deprivation Theory. S. L., *Milennial Dreams in Action: Essays in Comperative Study* (s. 209). Lahey: Mouton.
- Ahmad, F. (2014). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Akbulut, E. (2002). *TKP MK Dış Bürosu 1962 Konferansı*. İstanbul: TÜSTAV.
- Aykol, T. (2005). *Politikada Şiddet*. İstanbul: Truva Yayınları.
- Alavi, H. (1965). Peasants And Revolution. *The Socialist Register* , 2, 241-277.
- Alexander, J. T. (1966). *The Russian Government and Pugachev's Revolt, 1773-1775*. Indiana: Indiana University.
- Algül, S. (2015). *Türkiye'de Sendika-Siyaset İlişkisi DİSK (1967-1975)*. İstanbul: İletişim.
- Alış, A. (2012). Kürt Etnobölgesel Hareketinin Doğuşu, Kitleleşme Süreci ve Türkiye İşçi Partisi 1959-1974. B. Ersanlı, G. G. Özdoğan, N. Uçarlar, *Türkiye Siyasetinde Kürtler: Direniş, Hak Arayışı, Katılım* (s. 57-92). İstanbul: İletişim.
- Althusser, L. (2016). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (A. Tümertekin, Çev.) İstanbul: İthaki.
- Althusser, L. (2008). *On Ideology*. New York: Verso.
- Andreski, S. (1992). *Wars, Revolutions, Dictatorships: Studies of Historical and Contemporary Problems from a Comperative Viewpoint*. Londra: Frank Cass.
- Appelrouth, S., ve Edles, L. (2008). *Classical and Contemporary Sociological Theory: Text and Readings*. New York: Pine Forge.
- Aren, S. (2006). *Puslu Camın Arkasından*. Ankara: İmge.
- Arendt, H. (1965). *On Revolution*. New York: Viling.

- Arendt, H. (1970). *On Violence*. New York: Harcourt Brace Jonanovich.
- Ariöz, Ş. (Tarih Yok). Belge 6. Anonim, *Ulucanlar Katliamı* (s. 31-36). İstanbul: Tutuklu Aileleri Bülteni.
- Arrigo, B., Bullock, L. J. (2007). The Psychological Effects of Solitary Confinement on Prisoners in Supermax Units: Reviewing What We Know and Recommending What Should Change. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* (52), 662-40.
- Aşçı, B. (2005). Tecritin Hukuki Boyutu ve Sansür Gerçeği. *Tecrit ve Tecrite Karşı Mücadele Sempozyumu: Belgeler Konuşmalar* (s. 68-77). İstanbul: Tutuklu Aileleri Bülteni.
- Atılğan, G. (2008). *Yön - Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*. İstanbul: Yordam.
- Aust, S. (2008). *The Baader-Meinhof Group. The Inside Story Of A Phenomenon*. (A. Bell, Çev.) Londra: The Bodly Head.
- Aybar, M. A. (2014). *Türkiye İşçi Partisi Tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Aydın, İ. (2006). Kobay Mahkûmlar. E. Mavioğlu, *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması* (s. 225-228). İstanbul: İthaki.
- Aydın, S., Taşkın, Y. (2016). *1960'tan Günümüze Türkiye Tarihi*. İstanbul: İletişim.
- Aydinoğlu, E. (1992). *Türk Solu: Eleştirel Bir Tarih Denemesi 1960 - 1971*. İstanbul: Belge.
- Aydinoğlu, E. (2011). *Türkiye Solu (1960-1980)*. İstanbul: Versus.
- Aykaç, Ş. (2011). *Şehitlik ve Türkiye'de Militarizmin Yeniden Üretimi: 1990-1999*. İstanbul: Yüksek Lisans Tezi.
- Aykol, H. (2010). *Türkiye'de Sol Örgütler*. Ankara: Phoenix.
- Bak, J. (2013). *The German Peasant War of 1525*. Abingdon: Routledge.
- Bandura, A., ve Walters, R. H. (1963). *Social Learning and Personality Development*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Baran, N. (2006). Tabutlukta Rövaşata. E. Mavioğlu içinde, *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması* (s. 265-272). İstanbul: İthaki.
- Barker, P. (1998). *Michel Foucault: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Baron, R., Richardson, D. (1994). *Human Aggression*. New York: Plenum Press.
- Bayraktar, K. (1982). *Siyasal Suç*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Beccaria, C. (2008). *Crimes and Punishments*. Toronto: Universtiy of Toronto Press.
- Behram, N. (2013). *Darağacında Üç Fidan*. İstanbul : Everest.

- Bekaroğlu, M. (2006). Komünizm Hastalığına Tedavi Etmek. E. Mavioğlu, *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması* (s. 213-223). Ankara: İthaki.
- Benjamin, T. B., Lux, K. (1977). Solitary Confinement as a Psychological Punishment. *California Western Law Review* , 265-296.
- Bentham, J. (2000). *Selected Writings on Utilitarianism*. Wordsworth Editions.
- Best, J., Luckenbill, D. (1981). *Organizing Deviance*. New Jersey: Prentice Hall.
- Beşikçi, İ. (1992). *Doğu Mitinglerinin Analizi*. Ankara: Yurt.
- Bingöl, Z. (2007). *Bayrampaşa Cezaevi Gerçeği*. İstanbul: Togan.
- Black, D. (1894). Social Control As A Dependent Variable. D. Black, *Toward A General Theory Of Social Control* (s. 1-36). Orlando: Academic Press.
- Bodin, L. (1979). *The Boxer Rebellion*. Londra: Osprey.
- Boguslavski, Karpuşin, Rakitov. (1990). *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizmin Abecesi*. (V. Erdoğdu, Çev.) Ankara: Sol.
- Bolt, N. (2011). *Propaganda of the Deed: Are Violent Images a New Strategic Operating Concept in 21st Century Insurgency*. Londra: University of London.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim.
- Bostancıoğlu, A. (2011). *Bitmeyen Yolculuk: Oğuzhan Müftüoğlu Kitabı*. İstanbul: Ayrıntı.
- Bottomore, T. (2001). *A Dictionary of Marxist Thought*. Massachusetts: Blackwell.
- Bozarşlan, H. (2014). Türkiye'de Kürt Milliyetçiliği: Zımni Sözleşmeden Ayaklanmaya 1919- 1925. E. J. Zürcher, *İmparatorluktan Cumhuriyete Türkiye'de Etnik Çatışma* (s. 89-122). İstanbul: İletişim.
- Braybrooke, D. (2004). *Utilitarianism: Restorations, Repairs, Renovations*. Toronto: University of Toronto Press.
- Brooks, T. (2012). *Punishment*. Oxon: Routledge.
- Brym, R. (2012). Collective and State Violence in the Palestinian-Israeli Conflict: The Limits of Classical Rational-Choice Theory. *Canadian Review of Sociology* , 233-246.
- Buss, A. (1961). *The Psychology of Aggression*. New York: Wiley.
- Can, B. (2010). *Türkiye'de Siyasi Mahkûmların Kapatılması ve F Tipi Cezaevleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Can, C. (2006). Yerin Dibinde Altı Yıl. E. Mavioğlu, *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması* (s. 169-175). İstanbul: İthaki.
- Castro, E. (2004). *El Vocabulario de Michel Foucault*. Buenos Aires: Universidad Nacional de Quilmes.

- Catton, B. (1986). *America Goes to War: The Civil War and Its Meaning in American Culture*. Connecticut: Wesleyan University Press.
- Caulfield, M. (2010). *The Easter Rebellion: Dublin 1916*. Ann Arbor: Roberts Rinehart Publishers.
- Cem, İ. (1980). *Tarih Açısından 12 Mart*. İstanbul: Bahar.
- Charles, T., Louise, T., Richard, T. (1975). *The Rebellious Century: 1830-1930*. Cambridge: Harvard University Press.
- Chin, S. (2001). *The Taiping Rebellion*. (J. A. Fogel, Çev.) New York: M.E. Sharpe.
- Chomsky, A. (2015). *A History of Cuban Revolution*. Oxford: John Wiley.
- Clausewitz, C. v. (2007). *On War*. (M. Howard, ve P. Paret, Çev.) New York: Oxford University Press.
- Cohan, A. S. (1975). *Theories of Revolution: An Introduction*. Michigan: Wiley.
- Cohen, F. (1998). *The Mentally Disordered Inmate and the Law*. New Jersey: Civic Research Institute.
- Cohen, G. (1978). *Karl Marx's Theory of History: A Defence*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cohen, S. (2007). *Visions of Social Control*. Cambridge: Polity.
- Cohn, S. K. (2008). *Just for Liberty: The Politics of Social Revolt in Medieval Europe 1200-1425*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Conteh-Morgan, E. (2004). *Collective Political Violence: An Introduction to the Theories and Cases of Violent Conflict*. New York: Taylor and Francis.
- Çal, G. (2014). *Kürt Siyasal Hareketi'nde Devrimci Kültür Ocakları Deneyimi (1969-1971)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Çelik, A. (2010). *Vesayetden Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1967)*. İstanbul: İletişim.
- Çelik, N. B. (2011). Marx'ın Ontolojisi ve Siyasal Öznellik Sorunu. *Doğu Batı: Karl Marx* .
- Çetinkaya, D. (2014, Eylül 16). *Devrim Kavramının İrdelenmesi*. Mayıs 5, 2017 tarihinde YouTube: <https://www.youtube.com/watch?v=DtOKtbWJSCU&t=597s> adresinden alındı
- Çubukçu, A. (1998). *Teoride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm*. İstanbul: Evrensel.
- Davies, J. (1962). Toward A Theory of Revolution. *American Sociological Review* (27), 5-19.
- Deák, I. (1979). *The Lawful Revolution: Louis Kossuth and the Hungarians, 1848-1849*. New York: Columbia University Press.

- Deflem, M. (2008). Max Weber on the Rationalization of Law. *Sociology of Law: Visions of a Scholarly Tradition* (s. 37-55). Cambridge: Cambridge University Press.
- Deiss, A. R. (1936). *A Social Psychological Analysis of Political Leadership, Theodore Roosevelt*. Madison: University of Wisconsin.
- Demir, G. (2006). Mamak'a Sonbahar Geldi. E. Mavioğlu, *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması* (s. 81-89). İstanbul: İthaki.
- Devrimci-Sol (1980). 12 Mart Döneminin İşkenceci, Balyozcu Başbakanı Nihat Erim Cezalandırıldı *Devrimci Sol* (1), 1-3
- Devrimci-Sol. (1998). Şehitlik Çoğalmaktır. *Devrimci Sol* (9), 31-35.
- Devrimci-Sol. (1980). Toprak Ağası, Sermayedar, Kaçakçı, Faşist Şef Gün Sazak Cezalandırıldı. *Devrimci Sol* (1), 167-171.
- Doğan, M. G., ve Ünüvar, K. (2008). "Üç Dünya"çılık, Maoculuk, Aydınlikçılık. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt 8, s. 705-710). İstanbul: İletişim.
- Doğan, S. (2005). Tecridin İnsani Boyutu. *Tecrit ve Tecrite Karşı Mücadele Sempozyumu: Belgeler Konuşmalar* (s. 98-101). İstanbul: Tutuklu Aileleri Bülteni.
- Dollard, J., Miller, D. L., Mowrer, O., ve Sears, R. (1939). *Frustration and Aggression*. New Haven: Yale University Press.
- Dreyfus, H. L., ve Rabinow, P. (1983). *Michel Foucault: Beyond Structuralism and Hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Durkheim, E. (1984). *Division of Labour in Society*. (W. D. Halls, Çev.) Londra: Macmillan.
- Durusoy, M. (2016). *Türkiye'de Ortaokul Ders Kitaplarında Militarizm*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Duveau, G. (1967). *1848, the Making of a Revolution*. New York: Pantheon Books.
- Ekinci, T. Z. (2010). *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*. İstanbul: Sosyal Tarih Yayınları.
- Ekinci, T. Z. (2010). *Türkiye İşçi Partisi ve Kürtler*. İstanbul: TÜSTAV.
- Engels, F. (1992). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*. (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol.
- Engels, F. (1959). *Anti-Dühring: Herr Dühring's Revolution in Science* Foreign Languages Pub. House
- Engels, F. (1992). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol.
- Ersan, V. (2012). *1970'lerde Türkiye Solu*. İstanbul: İletişim.
- Evans, R. (1975). *Readings in Collective Behaviour*. Chicago: Rand McNally College Publishing Company.

- Anonim (1996). *Eylem Öğretiyor*. Halk Kurtuluş Yayınları.
- Fanon, F. (1965). *A Dying Colonialism*. New York: Grave Press.
- Fanon, F. (2004). *The Wretched of the Earth*. (R. Philcox, Çev.) New York: Grove Press.
- Feierabend, I., ve Feierabend, R. (1972). Systemic Conditions of Political Aggression: An Application of Frustration-Aggression Theory. I. F. diğerleri içinde, *Anger, Violence and Politics*. New Jersey: Prentice Hall.
- Fernández, I. (2008). *Historia de Mexico: La Revolución Mexicana/Consolidación Del Estado Revolucionario/la Transición Política Siglos XX-XXI*. San Rafael: Panorama Editorial.
- Feshbach, S., ve Fraczek, A. (1979). *Aggression and Behavior Change: Biological and Social Processes*. New York: Praeger.
- Feuerbach, L. (1991). *Geleceğin Felsefesinin İlkeleri*. (O. Özgül, Çev.) İstanbul: Ara.
- Feuerbach, L. (2004). *Hristiyanlığın Özü*. (D. Bulut, Çev.) Ankara: Öteki.
- Feuerbach, L. (2012). *Klasik, İbrani ve Hristiyan Antikçağ Kaynaklarına Göre Tanrıların Doğuşu*. (O. Özgül, Çev.) İstanbul: Say.
- Finifter, A. (1972). Alienation form Work: The Marxian Heritage. A. Finifter, *Alienation and the Social System* (s. 103-181). New York: John Wiley & Sons.
- Fitzpatrick, S. (2008). *The Russian Revolution*. New York: Oxford University Press.
- Ford, L. K. (2005). *A Companion to the Civil War and Reconstruction*. Oxford: Blackwell.
- Forta, B. (2006). Altı Yıl Güneş Yasak. E. Mavioğlu, *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması* (s. 107-112). İstanbul: İthaki.
- Foucault, M. (2011). *Büyük Kapatılma*. (I. Ergüden, ve F. Keskin, Çev.) İstanbul: Ayrıntı.
- Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: Birth of the Prison*. (A. Sharidan, Çev.) New York: Vintage Books.
- Foucault, M. (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge.
- Foy, M. T., ve Barton, B. (2011). *The Easter Rising*. Stroud: The History Press.
- Frank, J. (1968). *Sanity and Survival: Psychological Aspects of War and Peace*. New York: Vintage Books.
- Freud, S. (1937). Analysis of Terminable and Unterminalable. *International Journal of Psycho-Analysis*, 373-405.
- Garciadiego, J. (2005). *La Revolución Mexicana: Crónicas, Documentos, Planes y Testimonios*. Mexico: Universidad Nacional Autónoma de Mexico.

- Garfias, L. (2006). *La Revolución Mexicana: Compendio Histórico, Político Militar*. San Rafael: Panorama Editorial.
- Garland, D. (1993). *Punishment and Modern Society*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Gay-Sylvestre, D., Estefanía Aulet, C. M., Viamontes, C. L. (2007). *La Revolución Cubana: Miradas Cruzadas (1959-2006)*. Santa Cruz de Tenerife: Idea.
- George, R. S. (2006). Prison Architecture. P. M. Carlson, ve J. S. Garrett, *Prison and Jail Administration: Practice and Theory* (s. 337-345). Massachusetts: Jones and Bartlett Publishers.
- Ginsborg, P. (1979). *Daniele Manin and the Venetian Revolution of 1848-1849*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Goldstone, J. A. (2005). Population Growth and Revolutionary Crisis. J. Foran, *Theorizing Revolutions* (s. 99-116). Londra: Routledge.
- Goodwin, J. (2005). State Centered Approaches to Social Revolutions. J. Foran, *Theorizing Revolutions* (s. 9-34). Londra: Routledge.
- Gorkiy, M., Molotov, V., ve Voroşilov, K. (2004). *1917 Sovyet Devrimi*. (A. Bilgi, Çev.) İstanbul: Evrensel.
- Göksu, S., Timms, E. (1999). *Romantic Communist: The Life and Work of Nazım Hikmet*. Londra: C. Hurst ve Co. Publishers.
- Grupp, S. E. (1971). *Theories of Punishment*. Londra: Indiana University Press.
- Guerra, S., Maldonado, A. (2009). *Historia de la Revolución Cubana*. Navarra: Txalaparta.
- Gunther, L. (2013). *Solitary Confinement: Social Death and Its Afterlives*. Londra: University of Minnesota Press.
- Gurr, T. (1968). A Causal Model of Civil Strife. *American Political Science Review* , 1104-24.
- Gurr, T. (1970). *Why Men Rebel*. Princeton: Princeton University Press.
- Güçlüer, D. E. (2011). *PKK'nın 1978-2010 Tarihleri Arasında Örgütsel Yapısının Değişimi ve Kurumsal Girişimci Olarak Hedeflerinin Sosyolojik Analizi*. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Haerle, P. R. (1955). Constitutional Law: Federal Anti-Subversive Legislation: The Communist Control act of 1954. *Michigan Law Review* (8), 1153-1165.
- Hafçı, Y. (2008). Zaman Hapishaneleri F Tipi ve Tecrit. A. Yılmaz, *Hapishane Dünyası* (s. 35-60). İstanbul : Mahsus Mahal.
- Hahs, H. (2001). *The 1848 Revolutions in German-speaking Europe*. Abingdon: Routledge.

- Halbertal, M. (2012). *On Sacrifice*. New Jersey: Princeton University Press.
- Han, B. C. (2016). *Şiddetin Tipolojisi*. İstanbul: Metis.
- Hardach, G. (1978). *A Short History of Socialist Economic Thought*. New York: St Martin's.
- Harrington, P. (2001). *Peking 1900: The Boxer Rebellion*. Londra: Osprey.
- Hegel, G. W. (1976). *Bütün Yapıtları (Seçmeler) 1*. (H. Demirhan, Çev.) Ankara: Onur.
- Heraclitus. (2003). *Fragments*. (T. Robinson, Çev.) Toronto: University of Toronto Press.
- Hewitt, J. (1970). *Social Stratification and Deviant Behaviour*. New York: Random House.
- Hillstrom, K., Hillstrom, L. C. (2000). *American Civil War Biographies*. Farmington Hills: The Gale Group.
- Hobbes, T. (1981). *Leviathan*. Londra: Penguin.
- Hodgins, S., Cote, G. (1991). The Mental Health of Penitentiary inmates in isolation. *Canadian Journal of Criminology* , 175-82.
- Horne, A. (2012). *A Savage War of Peace: Algeria 1954-1962*. Hampshire: Pan Macmillan.
- Hovland, C., ve Sears, R. (1940). Minor Studies in Aggression, VI: Correlation of Lynchings and Economic Indices. *Journal of Psychology* 9 , 301-10.
- İlter, Ü. (2011). *İdil*. İstanbul: Tavır
- İnce, H. O. (2016-2017, Kasım-Aralık-Ocak). Reform ve Devrim Diyalektiği Üzerine – Rosa Luxemburg ve İnsan Merkezli Devrim. *Doğu-Batı* , 31-55.
- Işıklar, F. (2005). 12 Eylül İşçi Sınıfına Karşı Yapıldı. E. Mavioğlu içinde, *Apoletli Adalet: Bir 12 Eylül Hesaplaşması 2* (s. 71-85). İstanbul: Babil.
- Johnson, C. (1964). *Revolution and the Social System*. Redwood: Stanford University Press.
- Johnson, C. (1966). *Revolutionary Change*. Boston: Little, Brown.
- Kant, I. (2013). *The Philosophy of Law : An Exposition of the Fundamental Principles of Jurisprudence as the Science of Right*. Lexington: Cornell University Library.
- Karadağ, H. (2005). Tecritin Hukuki Boyutu ve Sansür Gerçeği. *Tecrite Karşı Mücadele Sempozyumu: Konuşmalar Belgeler* (s. 64-68). İstanbul: Tutuklu Aileleri Bülteni.
- Kardaş, Ü. (2005). İşkence Sesleri Yargıçlara Ulaştı. E. Mavioğlu, *Apoletli Adalet: Bir 12 Eylül Hesaplaşması 2* (s. 167-179). İstanbul: Babil.
- Karnow, S. (1989). *In Our Image: America's Empire in the Philippines*. New York: Ballantine Books.

- Karpat, K. H. (2014). *Kısa Türkiye Tarihi*. İstanbul: Timaş.
- Kartal, E. (2010). *Büyük Direniş*. İstanbul: Boran.
- (2013). Aggression. S. Kassin, S. Fein, ve H. R. Markus, *Social Psychology* (s. 432-482). Wadsworth: Cengage Learning.
- Keenan, D. K. (2005). *The Question of Sacrifice*. Bloomington: Indiana University Press.
- Kessler, E. (2005). *Bound by the Bible*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Khosrokhavar, F. (2005). *Suicide Bombers: Allah's New Martyrs*. Londra: Pluto Press.
- Kızılcelik, S. (2013). *Marx'ın Sosyolojisi*. Ankara: Anı.
- Kojève, A. (2001). *Hegel Felsefesine Giriş*. (S. Hilav, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kornhauser, W. (1959). *The Politics of Mass Society*. New York: The Free Press.
- Kotku, M. Z. (2014). *Cennet Yolları*. İstanbul: Server İletişim.
- Kowalski, R. (1997). *The Russian Revolution 1917-1921*. New York: Routledge.
- Köse, A. O. (2000). F Tipi Hücre Hapishaneleri Yıkacağız. *Kurtuluş* (1).
- Krahé, B. (2013). *The Social Psychology of Aggression*. New York: Psychology Press.
- Kukul, S. (1998). *Bir Direniş Odağı Metris*. İstanbul: Yar.
- Kulak, Ö. (2010). Karl Marx'ta Yabancılaşma, Meta Fetişizmi ve Şeyleşme Kavramları. *Doğu Batı* (55), 34-61.
- Kupers, T. A. (2008). What Do We Do With Survivors? Coping With The Long Term Effects of Isolated Confinement. *Criminal Justice and Behavior* (35(8)), 1005.
- Langer, W. (2012). *A Psychological Analysis of Adolf Hitler*. CreateSpace Independent Publishing Platform.
- Lawlor, L., ve Nale, J. (2014). *The Cambridge Foucault Lexicon*. Cambridge : Cambridge University Press.
- LeBon, G. (1952). *The Crowd: The Study of the Popular Mind*. New York: Dover.
- Lee, S. H. (2014). *New Essentials of Unification Thought*. Lulu.
- Lenin, V. I. (2013). *Köy Yoksullarına - Sosyalistler Ne İster?* (F. B. Aydar, Çev.) İstanbul: Agora.
- Lenin, V. I. (2013). *Marksizmin Üç Kaynağı*. (V. Erdoğan, Çev.) Ankara: Sol.
- Lew, R. (1975). Maoism and the Chinese Revolution. *Roland Lew* , 12, 115-159.
- Li, J. (2016). *Tibet in Agony: Lhasa 1959*. (S. Wilf, Çev.) Harvard: Harvard University Press.

- Limnatis, N. G. (2010). *The Dimensions of Hegel's Dialectic*. Londra: Continuum .
- Locher, D. (2001). *Collective Behaviour*. New York: Prentice Hall.
- Locke, J. (2007). *Two Treatises of Government*. Oxford University.
- Lorenz, K. (1966). *On Aggression*. New York: Harcourt, Brace, and World.
- Machiavelli, N. (2012). *The Prince*. Massachusetts: Courier.
- Mackie, G. (1995). Frustration and Preference Change in International Migration. *European Journal of Sociology* , 36.
- Makal, A., Çelik, A., ve Koçak, H. M. (2016). *Sınıf, Sendika, Siyaset: Türkiye Emek Tarihinden Kesitler*. Ankara: İmge.
- Malinin, V. A. (1979). *Marxçı-Leninçi Felsefenin Temelleri 1: Diyalektik Maddecilik*. (V. Atayman, Çev.) İstanbul: Konuk.
- Mandel, E. (1986). *The Place of Marxism in History*. New Jersey: Humanities Press.
- Marot, J. E. (2012). *The October Revolution in Prospect and Retrospect: Interventions in Russian and Soviet History*. Danvers: Brill.
- Marx, G., McAdam, D. (1994). *Collective Behaviour and Social Movements*. New York: Prentice Hall.
- Marx, K. (1970). *A Contribution to the Critique of Political Economy*. New York: International Publishers Company.
- Marx, K. (1976). *Capital Vol.1*. (B. Fowkes, Çev.) Harmondsworth: Pelican.
- Marx, K. (1992). *Felsefenin Sefaleti: M. Proudhon'un Sefaletin Felsefesi'ne Yanıt*. (A. Kardam, Çev.) Ankara: Sol.
- Marx, K. (1993). *Grundrisse: Foundations of the Critique of Political Economy*. New York: Penguin.
- Marx, K. (1997). *Hegel'in Hukuk Felsefesi'nin Eleştirisi*. (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol.
- Marx, K. (2010). *İktisat Üzerine*. (A. Çakıroğlu, Çev.) İstanbul: Belge.
- Marx, K. (1993). *Kapital*. (M. Selik, Çev.) Ankara: Sol.
- Marx, K. (1990). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*. (S. Belli, Çev.) Ankara: Sol.
- Marx, K., Engels, F. (2010). *Selected Correspondence, 1846-1895*. (D. Torr, Çev.) Michigan: University of Michigan Press.
- Marx, K., Engels, F. (2009). *The Communist Manifesto*. The Floating Press.
- Marx, K., Engels, F. (2004). *The German Ideology*. New York: International Publishers.
- Mavioğlu, E. (2005). *Apoletli Adalet: Bir 12 Eylül Hesaplaşması*. İstanbul: Babil.

- Mavioğlu, E. (2006). *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması*. İstanbul: İthaki.
- McGarry, F. (2016). *1916, The Rising: Ireland: Easter*. Oxford: Oxford University Press.
- Meier, N. C., Mennenga, G. H., Stoltz, H. J. (1941). An Experimental Approach to the Study of Mob Behaviour. *Journal of Abnormal and Social Psychology* (36), 506-524.
- Miethe, T. D., ve Lu, H. (2005). *Punishment: A Comparative Historical Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mill, J. S. (1992). *On Liberty and Utilitarianism*. D. Campell.
- Miller, D. L. (2013). *Introduction to Collective Behaviour and Collective Action*. Chicago: Waveland Press.
- Miller, N. E. (1941). The Frustration-Aggression Hypothesis. *Psychological Review* , XLVIII, 339.
- Mısır, M. B., Horuş, M. (1999). *Tarihsel Seyri İçinde ÖDP*. Ankara: Ütopya.
- Moore, B. (1966). *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of Modern World*. Boston: Beacon Press.
- Moore, S. (1989). *Marx, Engels ve Lenin'de Devlet Kuramı: "Kapitalist Demokrasinin Eleştirisine Giriş"*. (A. C. Aytulun, Çev.) İstanbul: Simgе.
- Morris, N. (2000). Prisons in the USA: Super Max. L. Fairweather, S. McConville, *Prison Architecture: Policy, Design, and Experience* (s. 98-108). Oxford: Architectural Press.
- Mumcu, A. (2007). *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Kat'li*. Ankara: Phoenix.
- Mutluay, B. (2011). *Türkiye Siyasetinde 'Yeni Bir Sol Parti': Özgürlük ve Dayanışma Partisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Neiner, A. (1998). Confining Dissident: Political Prisoner. N. Morris, ve D. J. Rothman, *The Oxford History of the Prison* (s. 350). Oxford: Oxford University Press.
- Neocleous, M. (2014). *Savaş Erki Polis Erki*. (B.S. Aydaş, Çev.) Ankara: Notabene.
- Newbern, W. C. (1953). *The Taiping Rebellion, 1850-1865: A Messianic Movement in China*. University of California: Berkeley.
- Nurse, J., Woodcock, P., ve Ormsby, J. (2003). Influence of Environmental Factors on Mental Health within Prisons: Focus Group Study. *British Medical Journal* (327), 490-494.
- Odabaşı, L. (2017). Fikir Kulüplerinden Devrimci Gençliğе. M. K. Kaynar, *Türkiye'nin 1960'lı Yılları* (s. 341-358). İstanbul: İletişim.
- Odabaşı, L. (Ankara). *Cezaevi Endüstrileşmesi ve Cezaevi Özelleştirmeleri*. 2016: Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

- Oizerman, T. (1998). *Felsefe Tarihinin Sorunları*. (C. A. Kanat, Çev.) İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Okuyucu, Y. (1998). *'96 Ölüm Orucu: Ölümün Ufkundaki Zafer*. İstanbul: Yar Yayınları.
- Ollman, B. (2003). *Dance of Dialectic: Steps in Marx's Method*. Chicago: University of Illinois Press.
- Olson, M. (1971). *The Logic of Collective Action*. Cambridge: Harvard University Press.
- Özdemir, N (2002). Terörle Mücadele Yasası. *Hapishaneler Gerçeği Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Kurultayı* (s. 171-176). İstanbul: Tutuklu Aileleri Bülteni.
- Öztürk, A. (2017). Fransız Devrimi'nde Şiddet ve Devlet. *Düşünen Siyaset* , 13-27.
- Parekh, B. (1973). *Bentham's Political Thought*. Londra: Croom Helm.
- Pareto, V. (2009). *The Rise and Fall of Elites: An Application of Theoretical Sociology*. New Jersey: Transaction Publishers.
- Parsons, T. (1964). Some Reflections on the Place of Force in Social Process. H. Eckstein, *Internal War* (s. 34). Glencoe: The Free Press.
- Pekdemir, M. (2008). Devrimci Yol. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* (Cilt 8, s. 743-778). İstanbul: İletişim.
- Peters, E. (1999). Prison Before the Prison: The Ancient and Medieval Worlds. N. Morris, D. J. Rothman içinde, *The Oxford History of the Prison: The Practice of Punishment in Western Society* (s. 3-44). New York: Oxford University Press.
- Pettee, G. S. (1938). *The Process of Revolution*. New York: Harper.
- Pilbeam, P. M. (2014). *The Constitutional Monarchy in France, 1814-48*. New York: Routledge.
- Pizarro, J., Stenius, V. (2004). Supermax Prisons: Their Rise, Current Practices, and Effect on Inmates. *The Prison Journal* (84(2)), 248-64.
- Polansky, N., Lippitt, R., Redl, F. (1950). An Investigation of Behavioral Contagion in Groups. *Human Relations* (3), 319-348.
- Polat, Z. (2006). Apo, Fatih, Hasan, Haydar. E. Mavioğlu, *Asılmayıp Beslenenler: Bir 12 Eylül Hesaplaşması* (s. 65-72). İstanbul: İthaki.
- Post, J. (2006). *Psychological Assesment of Political Leaders*. Michigan: University of Michigan Press.
- Quiniou, Y. (2009). *Yaygın Yanlış Fikirler Kıskaçında Karl Marx*. (I. Ergüden, Çev.) İstanbul: Versus.
- Rabinow, P. (1984). *The Foucault Reader*. New York: Pantheon Books.
- Ramos, S. C. (2008, Ağustos 18). *German Peasant Rebellion, 1525*. Mayıs 5, 2017 tarihinde Revolution Protest Encyclopedia:

http://www.revolutionprotestencyclopedia.com/fragr_image/media/IEO_German_Peasant_Rebellion adresinden alındı

Riazanov, D. (1997). *Karl Marx ve Friedrich Engels: Hayat ve Eserlerine Giriş*. (R. Zarakolu, Çev.) İstanbul: Belge.

Rich, A., Smith, A. (1970). *Rhetoric of Revolution: Samuel Adams, Emma Goldman, Malcolm X*. North Carolina: Moore Publishing Company.

Richards, M. D. (2011). *Dünya Tarihinde Devrimler*. (G. C. Güven, Çev.) İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Roche, R. S. (2001). Why Is Collective Violence? *Sociological Theory* , 126-144.

Rose, G. (1966). Anomie and Deviation: A Conceptual Framework for Empirical Studies. *British Journal of Sociology* (17), 29-45.

Ross, J. I. (2012). *An Introduction to Political Crime*. Bristol: Policy Press.

Rousseau, J. J. (2000). *Emile ya da Çocuk Eğitimi Üzerine*. (M. Baştürk, ve Y. Kızılcım, Çev.) Erzurum: Babil.

Rousseau, J. J. (1990). *İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı*. (R. N. İleri, Çev.) İstanbul: Say.

Rousseau, J. J. (1968). *Social Contract*. Londra: Penguin.

Rousseau, J. J. (1998). *Yalnız Gezerin Düşleri*. (H. F. Nemli, Çev.) Ankara: Öteki.

Rudé, G. (2015). *Fransız Devrimi*. (A. İ. Dalgıç, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Rule, J. (1988). *Theories of Civil Violence*. Berkeley: University of California Press.

Runciman, W. G. (1966). *Relative Deprivation and Social Justice: A Study of Attitudes to Social Inequality in Twentieth-Century England*. Abington: Routledge & Kegan Paul.

Rusche, G., ve Kirchheimer, O. (1984). *Pena y Estructura Social*. (E. G. Méndez, Çev.) Bogotá: Temis.

Said, A. A., ve Collier, D. (1971). *Revolutionism*. Boston: Allyn and Bacon.

Schmitt, C. (2007). *The Concept of the Political*. (M. Konzen, ve P. M. John, Çev.) Chicago: University of Chicago Press.

Schull, Kent. (2014). *Prisons in the Late Ottoman Empire*. Edinburgh: Edinburgh University Press

Schwartz, D. (1972). Political Alienation: The Psychology of Revolution's First Stage. I. Feierabend, R. Feierabend, T. Gurr içinde, *Anger, Violence and Politics: Theories and Research*. New Jersey: Prentice Hall.

Secher, R. (2003). *A French Genocide: The Vendée*. (G. Holoch, Çev.) Indiana: University of Notre Dame Press.

Selçuk, İ. (2008). *Ziverbey Köşkü*. İstanbul: Cumhuriyet.

- Selek, A. (2005). Üç Kuşak Zanlı. E. Mavioğlu, *Apoletli Adalet: Bir 12 Eylül Hesaplaşması 2* (s. 99-109). İstanbul: Babil.
- Sevimli, G. A. (2010). *Hayata Dönüş Operasyonu: Koğuştan Hücrelere*. İstanbul: Çağdaş Hukukçular Derneği Yayınları.
- Shalev, S. (2008). *A Sourcebook on Solitary Confinement*. Londra: Greater London Group.
- Silver, M. (1971). Political Revolution and Repression: An Economic Approach. *Public Choice 1 Sonbahar* , 89-99.
- Singh, A., Mohapatra, R. (2008). *Reading Hegel: The Introductions*. Melbourne: Re.press.
- Skocpol, T. (2004). *Devletler ve Toplumsal Devrimler*. (E. Türközü, Çev.) Ankara: İmge Yayınları.
- Smart, B. (2002). *Michel Foucault*. New York: Routledge.
- Smelser, N. J. (1962). *Theory of Collective Behaviour*. Londra: Sommier, I. (2012). *Devrimci Şiddet*. İstanbul: İletişim.
- Sorel, G. (2004). *Reflections on Violence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi 7* (Cilt 7). (1988). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Spitzer, A. B. (2013). *L. Auguste Blanqui'nin Devrimci Teorileri*. (S. N. Ağırnaslı, Çev.) İstanbul: Otonom Yayınları.
- Stalin, J. (2009). *Diyalektik ve Tarihsel Materyalizm*. Ankara: Bilim ve Sosyalizm Yayınları.
- Strozier, C., Offer, D., ve Abdyli, O. (2011). *The Leader: Psychological Essays*. New York: Springer.
- Suárez Cortina, M. (2006). *La España Liberal (1868-1917)*. Madrid: Síntesis.
- Swanson, G. (1953). A Preliminary Laboratory Study of Acting Crowd. *American Sociological Review* (18), 522-533.
- Szabo, M. D. (2011). Political Crimes: A Historical Perspective. *International Law and Policy* , s. 7-22.
- Şenbel, D. (2009). *Türk Siyasal Hayatında Siyasal Suçun Cezalandırılmasında Oda Sistemi ve F Tipi Yüksek Güvenlikli Kapalı Ceza İnfaz Kurumları*. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.
- Şener, M. (2015). *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP*. İstanbul: Yordam.
- TAYAD. (2001). *Hapishaneler Gerçeği*: İstanbul: Tutuklu Aileleri Bülteni.

- TAYAD'lı Aileler. (2000). Adalet Bakanı Hikmet Sami Türk'ün 'Örnek Alıyoruz' Dediği Avrupa ve Amerikan Hapishaneleri Hakkında. *Hapishaneler Gerçeği Yaşanan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Kurultayı* (s. 147-157). İstanbul: Tutuklu Aileleri Bülteni.
- Tilly, C. (1978). *From Mobilization to Revolution*. New York: McGraw-Hill.
- Tilly, C. (2009). *Kolektif Şiddet Siyaseti*. (S. Özel, Çev.) Ankara: Phoenix.
- Tilly, C. (1983). Speaking Your Own Mind with Elections, Surveys or Social Movements. *Public Opinion Quarterly* (47), 461-478.
- Trotsky, L. (2008). *The History of the Russian Revolution*. (M. Eastman, Çev.) Chicago: Haymarket Books.
- Troyer, J. (2003). *The Classical Utilitarianism*. Cambridge: Hackett Publishing.
- Tuğrul, S. (2016). Devrim için Ölmek. *Doğu Batı* (78), 51-82.
- Tumin, M. (1965). The Functionalist Approach to Social Problems. *Social Problems* , 379-388.
- Uzunoğlu, E. (2005). Savunmaya Gözaltı ve İşkence. E. Mavioğlu, *Apoletli Adalet: Bir 12 Eylül Hesaplaşması* (s. 143-149). İstanbul: Babil.
- Vahdat, F. (2015). Rise of Subjectivity and Citizenship in Iranian Revolution. *Citizenship Studies* (19), 83-100.
- Wade, R. A. (2017). *The Russian Revolution, 1917*. New York: Cambridge University Press.
- Walker, I., Smith, H. J. (2001). *Relative Deprivation Specification, Development, and Integration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Waugh, J., Gallagher, G. (2009). *Wars within a War: Controversy and Conflict over the American Civil War*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Wedge, B. (1964). The Case Study of Student Political Violence. *World Politics* , 183-206.
- Wener, R. E. (2012). *The Environmental Psychology of Prisons and Jails*. Cambridge: Cambridge Printing House.
- Wise, T. (1977). *American Civil War Wargaming*. Cambridge: Patrick Stephens.
- Wolf, E. R. (1969). *Peasant Wars of the Twentieth Century*. Oklahoma: University of Oklahoma Press.
- Yeğen, M. (2016). *Son Kürt İsyanı*. İstanbul: İletişim.
- Yeni Çözüm. (1989). Zindan Karanlığı Şehitlerimizle Aydınlandı. *Yeni Çözüm* (26), 9.
- Yıldırım, A. (2008). *FKF Dev-Genç Tarihi: 1965 - 1971 Belgelerle Bir Dönemin Serüveni*. İstanbul: Doruk.
- Yıldız, P. (2012). *O Hep Aklımda: Bir Mamak Cezaevi Tanıklığı*. İstanbul: Ayizi.

Yılmaz, A. (2008). *Hapishane Dünyası*. İstanbul: Mahsus Mahal.

Zillman, D. (1979). *Hostility and Aggression*. New Jersey: L. Erlbaum Associates.

EK-1

1980-2000 Arası Cezaevlerindeki Olaylar Kronolojisi

Şubat 1980: Rıdvan Bindir isimli mahkûm, Edirne Cezaevi'nde karışık görüşlü mahkûmların saldırısında hayatını kaybetti.

Nisan 1980: Davutpaşa Askeri Cezaevi'nde mahkûmların üzerine ateş açıldı. Vurulan Halil Aydın isimli tutuklu'nun bacağı kesildi. Hadise, cezaevindeki 7 günlük açlık greviyle protesto edildi.

26 Haziran 1980: Erdem Turan, İsmail Şahin ve Mehmet Özmete isimli mahkûmlar Adana Kapalı Cezaevi'nde öldürüldüler.

12 Eylül 1980: Askeri darbe ile ülke çapındaki cezaevlerindeki baskılar arttı.

14 Eylül 1980: İrfan Çelik isimli mahkûm, bulunduğu Davutpaşa Cezaevi'nin tecrit bölümünde kendisini kalorifer borusuna asarak intihar etti.

8 Ekim 1980: Necdet Adalı Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde, Serdar Soyergin Adana Kapalı Cezaevi'nde idam edildi.

7 Kasım 1980: İlhan Erdost Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde askerler tarafından dövülerek öldürüldü.

13 Aralık 1980: Erdal Eren isimli çocuk mahkûm Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde idam edildi.

27 Aralık 1980: Sedat Özkaradağ, Adana Cezaevi'nde jandarma tarafından öldürüldü.

Mart 1981: Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde işkence karşıtı 45 günlük ölüm orucu başladı. Direnişin 29. Gününde Ali Erek isimli mahkûm işkenceyle öldürüldü.

17 Nisan 1981: Metris Cezaevi açıldı.

22 Eylül 1981: Devrimci Sol, Kurtuluş, Halkın Yolu ve Partizan Yolu davalarından tutuklu mahkûmlar açlık grevine başladılar.

13 Kasım 1981: Ali Sarıbal isimli mahkûm Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde işkenceyle hayatını kaybetti.

21 Mart 1982: Mazlum Doğan Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde kendini astı.

10 Nisan 1982: Ahmet Erhan isimli mahkûmun haksız idam kararını protesto için mahkûmun arkadaşları açlık grevine başladı. Diğer mahkûmlar da 3 günlük destek grevi yaptılar. İdam kararının basına yansımaları üzerine karar geri çekildi ve grev sonlandırıldı.

15 Mayıs 1982: Ferhat Kurtay, Mahmut Zengin, Necmi Öner ve Eşref Anyık isimli mahkûmlar kendilerini yaktılar.

Eylül 1982: Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde başlatılan ölüm orucunda Mehmet Hayri Durmuş, 12 Eylül 1982'de, Kemal Pir, 7 Eylül 1982'de, Akif Yılmaz, 15 Eylül 1982'de ve Ali Çiçek, 17 Eylül 1982'de hayatlarını kaybettiler.

15 Mayıs 1983: Abdullah Gülbudak Ankara Merkez Kapalı Cezaevi'nde öldürüldü.

20 Mayıs 1983: Medet Özbadem Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde öldürüldü.

Temmuz 1983: Sağmalcılar Cezaevi açıldı.

8 Ağustos 1983: Cezaevlerinde genel açlık grevi kararı alındı. Grev kazanım elde edemedi çözüldü.

Ocak 1984: Başta Metris, Mamak ve Diyarbakır olmak üzere tüm cezaevlerinde tek tip elbise uygulamasına geçildi.

Ocak 1984: Yılmaz Demir isimli mahkûm Diyarbakır Cezaevi'nde koğuşa düzenlenen operasyonda yaranlamasını protesto etmek için kendini astı.

24 Ocak 1984: Diyarbakır Askeri Cezaevi'nde tutuklu bulunan Necmettin Büyükkaya tek tip kıyafet uygulamasına uymadığı için işkenceyle öldürüldü.

Mart 1984: 1 Eylül direnişi diye bilinen Diyarbakır Askeri Cezaevi'ndeki ölüm oruçlarında Cemal Arat 2 Mart'ta, Orhan Keskin ise 5 Mart'ta hayatlarını kaybettiler.

11 Nisan 1984: Devrimci Sol, Kurtuluş, Partizan, Devrimci Halkın Yolu ve Türkiye İhtilalci Komünistler Birliği tarafından imzalanan deklerasyonla tek tip elbise uygulamasına karşı kitlesel ölüm orucu kararı alındı.

Haziran 1984: 14 Haziran'da DS mahkûmu Abdullah Meral, 17 Haziran'da, DS mahkûmu Haydar Başbağ ve TİKB mahkûmu Fatih Öktülmüş, 24 Haziran'da, DS mahkûmu Hasan Telci ölüm orucunda hayatlarını kaybettiler.

7 Ekim 1984: İlyas Has Buca Cezaevi'nde idam edildi.

4 Mayıs 1985: Fikri Sönmez Amasya Cezaevi'nde hastalandı. Hastaneye sevk edilmesi gecikince yolda hayatını kaybetti.

Şubat 1986: Metris ve Sağmalcılar Özel Tip Cezaevleri'nde tek tip kıyafet uygulaması fiilen kalktı.

Şubat 1988: Sağmalcılar Cezaevi'nde tek tip kıyafete karşı 38 gün süren açlık grevi yapıldı. Diyarbakır Cezaevi'nde tek tip kıyafete karşı açlık grevinde olan Mehmet Emin Yavuz isimli mahkûm hayatını kaybetti.

26 Mart 1988: 28 mahkûm Metris Cezaevi'nden tünel kazarak kaçtı.

1 Ağustos 1988: Adalet Bakanı Mehmet Topaç 1 Ağustos Genelgesi'ni yayınladı.

Ağustos 1988: Eskişehir Özel Tip Cezaevi açıldı.

Eylül 1988: 1 Ağustos Genelgesi'ni protesto eden 2000 civarı mahkûm, 12 cezaevinde açlık grevine başladı. Kasım ayında, genelge uygulanamaz hale geldi.

Ağustos 1989: Eskişehir Özel Tip Cezaevi tünel bulunmasının ardından boşaltıldı. Aydın Cezaevi'ne sevk edilen mahkûmlardan Hüsnü Eroğlu ve Mehmet Yalçinkaya işkence sonucu hayatlarını kaybettiler.

Ekim 1989: Dursun Karataş ve Bedri Yağan Sağmalcılar Cezaevi'nden firar ettiler.

Ocak 1990: Sinan Kukul ve Mürsel Göleli Metris Cezaevi'nden firar ettiler.

Haziran 1990: İbrahim Erdoğan, Aslan Tayfun Özkök, Aslan Şener Yıldırım, Ali Kırılangoç ve Baba Doğan Sağmalcılar Cezaevi'nden firar etti.

Kasım 1991: Terörle Mücadele Yasası çıkarıldı. Türk Ceza Kanunu'nun 125. maddesinden hüküm giyenler Eskişehir Özel Tip Cezaevi'ne sevk edildiler. Kamuoyu baskısı üzerine bir ay sonra cezaevi boşaltıldı.

17 Şubat 1993: Nevşehir E Tipi Cezaevi'nde tünel kazın 18 siyasi tutuklu firar etti.

4 Ekim 1994: Diyarbakır Cezaevi'nde koğuşlara düzenlenen bir operasyon sırasında Ramazan Özük isimli mahkûm hayatını kaybetti.

Ocak 1995: Milli Güvenlik Kurulu'nun Ocak ayı toplantısında "Cezaevlerini tutukluların eğitim kamp olmaktan çıkarılacağız." dendi.

Temmuz 1995: 20'den fazla cezaevinde, yaklaşık 5 bin mahkûmun katıldığı açlık grevinde, Fesih Beyazçiçek, Yozgat Cezaevi'nde, Remzi Altun Amasya Cezaevi'nde hayatlarını kaybettiler.

17 Temmuz 1995: Ali Rıza Kurt, Tevfik Durdemir, Celalettin Ali Güler ve Bülent Pak isimli mahkûmlar Buca Cezaevi'nden firar ettiler.

21 Eylül 1995: Buca Cezaevi'ne düzenlenen operasyonda 3 mahkûm hayatını kaybederken 47 mahkûm yaralandı.

4 Ocak 1996: Ümraniye Cezaevi'ne düzenlenen operasyonda 4 mahkûm dövülerek öldürüldü.

26 Mayıs 1996: Sayıları 1500'ü bulan tutuklu hücre tipi cezaevlerine karşı açlık grevine başladılar. Eylem daha sonra ölüm orucuna dönüştürüldü. 12 mahkûm hayatını kaybetti.

24 Eylül 1996: Diyarbakır Cezaevi operasyonunda 10 mahkûm hayatını kaybetti.

Ekim 1996: Selami Zoro Erzurum Cezaevi'nde, Süheyla Alagöz Sivas Cezaevi'nde itirafçılık dayatmasını protesto etmek için kendilerini yakarak öldürdüler.

Kasım 1996: Bayrampaşa Cezaevi'nde tutuklu bulunan Hamdullah Şengülen, Vedat Aydemir ve Gülbahar Köker, Diyarbakır Cezaevi operasyonunu protesto etmek için kendilerini yakdılar.

Mart 1997: İskenderun Özel Tip Cezaevi'nden 20 siyasi mahkûm firar etti.

26 Eylül 1999: Ulucanlar Cezaevi'ne düzenlenen operasyonda 10 mahkûm hayatını kaybetti.

Ocak 2000: Metris Cezaevi'nde İBDA-C mahkûmlarına yönelik düzenlenen operasyonda bir mahkûm hayatını kaybetti.

14 Ocak 2000: Üçlü Protokol kabul edildi.

5 Temmuz 2000: Burdur Cezaevi'ne düzenlenen operasyonda Veli Saçılık isimli mahkûm sağ kolunu kaybetti.

25 Temmuz 2000: Bergama Cezaevi'ne operasyon düzenlendi.

20 Ekim 2000: DHKP-C, TKP(ML) ve TKİP davalarından tutuklu 816 mahkûm F Tipi cezaevlerine karşı süresiz açlık grevine başladı.

14 Kasım 2000: TAYAD üyesi aileler ölüm orucuna başladı.

19 Kasım 2000: Süresiz açlık grevi ölüm orucuna dönüştürüldü.

25 Kasım 2000: Ankara'da F Tipi cezaevleri karşıtı miting düzenlendi.

29 Kasım 2000: 2. ekip ölüm orucuna başladı.

6 Aralık 2000: Türk-İş, DİSK, KESK ve Hak-İş başkanları ölüm orucunun bitirilmesi çağrısında bulundular.

7 Aralık 2000: Aydın ve sanatçılar açlık grevine başladılar.

9 Aralık 2000: Aydın ve Milletvekili Mehmet Bekaroğlu'ndan oluşan heyet, direnişteki mahkûmların temsilcileriyle konuşmak için Bayrampaşa Cezaevi'ne gittiler.

11 Aralık 2000: Başbakan Bülent Ecevit, "Kamuoyu ilgisi devam ederse bu eylem bitmez." dedi.

12 Aralık 2000: Ankara'da direnişteki mahkûmların aileleri tarafından düzenlenen mitinge polis müdahale etti.

13 Aralık 2000: Radyo Televizyon st Kurulu lm orucu haberlerine sansür uygulamaya başladı.

19 Aralık 2000: Hayata Dönüş Operasyonu yapıldı. 28 mahkûm hayatını kaybetti.

EK-2

Rakamlarla Hayata Dönüş Operasyonu³⁷²

Operasyon düzenlenen cezaevi sayısı: 20

Hayatını kaybeden tutuklu ve hükümlü sayısı: 28

Hayatını kaybeden asker sayısı: 2

Hastanelere kaldırılan yaralı tutuklu ve hükümlü sayısı: 237

Operasyon sonrası Edirne F Tipi Cezaevi'ne sevk edilenler: 348

Operasyon sonrası Kocaeli F Tipi Cezaevi'ne sevk edilenler: 340

Operasyon sonrası Ankara Sincan F Tipi Cezaevi'ne sevk edilenler: 341

Operasyon sonrası Kartal Özel Tip Cezaevi'ne sevk edilenler: 67

Operasyon sonrası Bakırköy Kadın ve Çocuk Tutukevi'ne sevk edilenler: 45

Operasyonda copla tecavüz iddiası: 8

Operasyonda görev yapan jandarma taburu sayısı: 10

Operasyonda görev yapan toplam askeri bölük sayısı: 40

Operasyonda kullanılan gaz bombası sayısı: 30.000

Operasyonda kullanılan helikopter sayısı: 3

Yaralanan asker sayısı: 6

Operasyonu protesto ederken gözaltına alınanlar: 2145

Operasyonu protesto ettiği gerekçesiyle ilk sorgulamada tutuklananlar: 58

Operasyon sonrası arama işlemi yapılan kurum sayısı: 18

Operasyon sonrası mühürlenmiş dernek sayısı: 2

³⁷² Veriler A. Güçlü Sevimli'nin Hayata Dönüş Operasyonu: Koşuylardan Hücrelere isimli kitabından alınmıştır.

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ETİK KURUL İZİN MUAFİYETİ FORMU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 5.12.2017

Tez Başlığı / Konusu: Türkiye'de Siyasal Hedef ve Çeşitlilik: Hayata Dönük
Operasyonel Üzerine Bir İnceleme

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmam:

1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır.
2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve örnekler) kullanılmaması gerekmektedir.
3. Beden bütünlüğüne müdahale içermemektedir.
4. Gözlemsel ve betimsel araştırma (anket, ölçek/skala çalışmaları, dosya taramaları, veri kaynakları taraması, sistem-model geliştirme çalışmaları) niteliğinde değildir.

Hacettepe Üniversitesi Etik Kurulları ve Komisyonlarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre tez çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Canis Poçtol
Öğrenci No: 1114226624
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı: Siyaset Bilimi
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bütünleşik Dr.

Tarih ve İmza

8.2.2017
[İmza]

DANIŞMAN GÖRÜŞÜ VE ONAYI

Metin Kaymak
Metin Kaymak
(Unvan, Ad Soyad, İmza)

Telefon: 0-312-2976860

Detaylı Bilgi: <http://www.sosyalbilimler.hacettepe.edu.tr>

Faks: 0-3122992147

E-posta: sosyalbilimler@hacettepe.edu.tr

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA

Tarih: 02/11/2016

Tez Başlığı / Konusu: Türkiye'de Siyasal Hukuk ve İktisadi Hukukun
Dinamik Açısından Üzerine Bir İnceleme

Yukarıda başlığı/konusu gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 225 sayfalık kısmına ilişkin 21/11/2016 tarihinde şahsim/tez danışmanım tarafından Tuzinin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı %14'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar ~~hariç~~/dâhil
- 4- 5 kelimeden daha az özlüğe içeren metin kısımları hariç

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği ihtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: Parviz Paçık
Öğrenci No: 114228634
Anabilim Dalı: Siyasal Bilim ve Kamu İktisadi Hukuku
Programı: Siyasal Bilim
Statüsü: Y.Lisans Doktora Bitirilmiş Dr.

Tarih ve İmza

02/11/2016
[İmza]

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

[İmza]
Mete Korkmaz
(Unvan, Ad Soyad, İmza)